

Міністерство юстиції України

Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

DOI: 10.32353/khrife.1.2023

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики

Збірник наукових праць

Виходить друком чотири рази на рік

Паралельне видання

Започатковано 2001 року

Випуск 1 (30)

Харків
ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
2023

DOI: 10.32353/khrife.1.2023

УДК 343.98

Т33

ISSN 1993-0917 (Print)

e-ISSN 2708-5171 (Online)

Включено до Переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук, доктора філософії (наказ Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 р. № 886)

Засновники:

Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»;
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

*Рекомендовано до друку вченою радою ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
(протокол № 4 від 29.03.2023 р.)*

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики :
Т33 зб. наук. пр. — Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. — Вип. 1 (30). — 215, [1] с.

У ювілейному, тридцятому випуску збірника представлено актуальні матеріали з криміналістики, теорії та методику судової експертизи, роботи за проблематикою різних класів, родів, видів і підвидів судових експертиз, а також наведено інформацію про Міжнародну науково-практичну конференцію. Нашими авторами є представники судово-експертних установ, закладів вищої освіти, правоохоронних органів України й іноземних держав.

Для здобувачів освіти і працівників закладів освіти. Збірник може стати в пригоді правоохоронцям, правникам і науковцям.

УДК 343.98

Редакційна колегія застосовує подвійне «сліпе» рецензування (*double anonymized peer review*).
Відповідальність за точність поданих термінів, фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори.

Автори заявляють, що їхні думки, викладені в цих статтях, вільні від впливу установ, у яких вони працюють.

Надіслано до наукових бібліотек і державних установ України й іноземних держав.
Повнотекстову електронну версію розміщено у відкритому доступі на сайті видання за посиланням:
<https://khrife-journal.org/index.php/journal>.

Збірник наукових праць індексовано в Google Scholar, міжнародних реферативних базах даних Academic Scientific Journals Indexing, Bielefeld Academic Search Engine (BASE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Directory of Open Access Scholarly Resources (ROAD), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), ERIH PLUS, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Europub, Index Copernicus International, MIAR, Polska Bibliografia Naukowa, RefSeek, ResearchBib, Ulrich's, на сайті реєстратора цифрових ідентифікаторів DOI, також його повнотекстові мережеві версії розміщено в інтернеті на платформах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, бібліотек судово-експертних установ Міністерства юстиції України, закладів вищої освіти Міністерства внутрішніх справ України та ін.

© Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023

© Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2023

Зміст

СТАТТЯ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Олександр Ключев. Сучасні досягнення судово-експертної галузі в Україні	5
--	---

ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА

Валерій Шепітько. Судова експертиза та судово-експертна діяльність: погляд крізь призму думок експертів	12
Wahyu Alimirruchi, Anis Chariri. Revealing Red Flags of Insurance Fraud: A Case Study Research of PT Jiwasraya Indonesia	23
Михайло Щербаковський, Анна Проценко. Оцінка результатів експертного дослідження на підставі ймовірнісного підходу (за матеріалами закордонних публікацій)	50
Іван Яценко. Гносеологічна характеристика та процесуальне значення етапів і стадій призначення та проведення судово-ветеринарної експертизи	70
Владислав Федоренко, Лешек Вечорек, Ігор Гавловський. Генезис інститутів науково-судової експертизи в Харкові, Києві й Одесі в 1922—1929-му роках: історико-правовий аспект	112

НАУКОВІ ПОТАТКИ

Галина Авдєєва, Ельжбета Живуцька-Козловська. Проблеми використання цифрових доказів у кримінальному судочинстві України та США	126
Олег Курдес. Трансформація особистості судового експерта в екстремальних умовах воєнного часу	144
Анатолій Старушкевич. Розслідування справи за непрямыми доказами: метод М. Є. Євгенєва	162
Павло Хоробрих. Експертне оцінювання дій керувальника мікромобіля в разі дорожньо-транспортної пригоди	180
Олег Мешков. Проблеми нормативного регулювання в експертних дослідженнях із безпеки життєдіяльності	195

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

Міжнародна науково-практична конференція «Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі»	210
--	-----

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики

Головний редактор

Проф. Олександр Ключев, д-р юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Співголовний редактор

Проф. Валерій Шепітько, д-р юрид. наук,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого (Україна).

Відповідальний секретар

Проф. Елла Сімакова-Єфремян, д-ка юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Редакційна колегія

Патвакан Восканян, канд. хім. наук, Національне
бюро експертиз Національної академії наук
(Вірменія).

Асоц. проф. Даріуш Зуба, д-р хім. наук, Інститут
судових експертиз (Польща).

Проф. Александар Іванович, д-р юрид. наук,
Судово-експертний центр (Чорногорія).

Ольга Катарга, PhD із права, Національний
центр судових експертиз (Молдова).

Проф. Відмантас Егідіус Курапка, д-р права,
Університет Миколаса Ромеріса (Литва).

Проф. Гендрік Малевскі, д-р права,
Університет Миколаса Ромеріса (Литва).

Гедрюс Мозурайтіс, д-р права, Центр судової
експертизи (Литва).

Ніколаос Цатіс, PhD, Афінський національний
університет імені Каподистрії (Греція).

Габрієле Юодкайте-Гранскієне, д-ка права,
членкиня Верховного Суду
Литовської Республіки (Литва).

Консультативна колегія

Ігор Богданюк, канд. юрид. наук, Національний
науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Україна).

Лариса Дереча, канд. біол. наук, Національний
науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Володимир Журавель, д-р юрид. наук,
Національна академія правових наук України
(Україна).

Проф. Оксана Капліна, д-ка юрид. наук, Націо-
нальний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого (Україна).

Проф. Ігор Крайнов, д-р техн. наук,
Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Василь Ольховський, д-р мед. наук,
Харківський національний медичний
університет (Україна).

Проф. Ірина Петрова, д-ка юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Євген Попович, д-р юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Володимир Семиноженко, д-р фіз-мат.
наук, Північно-Східний науковий центр
Національної академії наук та Міністерства
освіти і науки України (Україна).

Проф. Олег Угровецький, д-р юрид. наук,
Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Віктор Шевчук, д-р юрид. наук,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого (Україна).

Вадим Хоша, канд. юрид. наук, Національний
науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Михайло Щербаковський, д-р юрид. наук,
Харківський національний університет
внутрішніх справ (Україна).

Провідні редактори

Анатолій Тяпкін

Ігор Лущик

Тетяна Кіпущева

Інна Копитіна

Мовні редактори

Андрій Бубліков

Дарина Духненко

Тетяна Дрощенко

Адреса редакційної колегії: Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», вул. Золочівська, 8-А, м. Харків, 61117.

Тел: +38 (057) 372-20-01, e-mail: zbirnyk_nscfsi@hniise.gov.ua

Сучасні досягнення судово-експертної галузі в Україні

Олександр Ключев *

* Д-р юрид. наук, професор, ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8722-4781>

DOI: [10.32353/khrife.1.2023.01](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2023.01) УДК [001.89:343.98](477)

Надійшло 27.03.2023 / Прийнято до друку 27.03.2023 /
Доступно онлайн 31.03.2023

Судово-експертна галузь в Україні повсякчас розвивається, незважаючи на буремні виклики сучасності. Українська державність мужньо протистоїть рашистським загарбникам уже понад рік, цивільні рішення підтримують Збройні сили України та тримають економічний, науковий, освітній, культурний та інші фронти. Не просто тримають, а розвивають усі сфери життя задля повоєнного відновлення України. Незважаючи на воєнний стан, останнім часом судово-експертна галузь України відзначилася низкою нових досягнень, що поліпшують якість і підвищують ефективність судово-експертних досліджень.

У науковому світі заведено будь-яку новачку або розвідку, будь-яке дослідження або напрацювання, будь-який експеримент або тест обов'язково спершу піддавати апробації на теоретичному етапі, пропонуючи увазі колег відповідні презентації й публікації, виступи на конференціях, симпозіумах, круглих столах та інших подібних заходах. Збірник наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» є традиційною платформою для порушення сучасних теоретико-прикладних проблем криміналістики, різних видів судових експертиз, застосування спеціальних знань у судочинстві, питань юридичної освіти та підготовки кадрів судових експертів, знаним у правничому середовищі майданчиком для перевірки новітніх розробок, сучасних концепцій, інноваційних наукових ідей і найсміливіших проєктів.

Варто зауважити, що 30-й випуск збірника також знаменує 100-річний ювілей Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,

заснованого в далекому 1923 році як Кабінет науково-судової експертизи під керівництвом Миколи Сергійовича Бокаріуса. За ініціативою М. С. Бокаріуса 1925 року Кабінет реорганізовано в Інститут науково-судової експертизи, який він незмінно очолював упродовж 1925—1931-го років. Мету створення подібних кабінетів сформульовано дуже стисло: «Для провадження різного роду науково-технічних дослідів у судових справах»¹.

По смерті ім'ям М. С. Бокаріуса названо Харківський інститут науково-судової експертизи (нині — Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», далі — ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»), яким усі співробітники Центру пишаються до сьогодні.

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» став осередком розвитку наукових досліджень у царині судової експертології в Україні, його співробітники активно застосовують сучасні техніку та технології, послуговуються новітніми методами та методиками й обмінюються досвідом із закордонними науковцями та експертними установами.

Одним із прикладів плідної взаємодії з іноземними колегами стала нещодавня співпраця з представниками *Panacea Cooperative Research* (Іспанія) щодо можливостей використання співробітниками ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» програмного забезпечення для ідентифікації особи за допомогою *Skeleton•ID* (черепно-лицьового накладання, порівняння облич, біологічного профілювання й порівняльної рентгенографії). Програмним забезпеченням для криміналістичної ідентифікації *Skeleton•ID* активно послуговуються правоохоронні та державні органи в усьому світі, коли в інший спосіб іден-

тифікаційні дослідження провести неможливо.

За допомогою *Skeleton•ID* людину можна ідентифікувати впродовж секунд (раніше це потребувало годин або навіть днів): запатентована технологія автоматично порівнює кілька черепів, кісток і облич одночасно. Програмне забезпечення можна застосовувати для пошуку в базах даних про зниклих безвісти або порівняння невідомих останків у місцях масових поховань.

Представники *Panacea Cooperative Research* запропонували навчити фахівців Центру користуватися цим програмним забезпеченням. Застосування тандему наявного в ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» 3D-сканера *Artec Leo* та програми *Skeleton•ID* сприятиме розв'язанню надскладних завдань експертних досліджень. Підтримка міжнародними партнерами й організаціями судово-експертної сфери України є дуже цінною, особливо в умовах повномасштабної російської агресії проти нашої держави.

У контексті згаданого вище варто приділити увагу також генетично-молекулярним дослідженням. Висококваліфіковані науковці та судові експерти ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» здатні розв'язати будь-які проблеми, пов'язані з ідентифікацією особи й аналізом ДНК. Експерти не просто проводять дослідження — вони допомагають знайти відповіді на важливі питання, які можуть мати вирішальне значення для окремих громадян і правосуддя зокрема й суспільства загалом. Завдяки передовому обладнанню та новітнім технологіям експерти Центру швидко й точно визначають і порівнюють генетичні профілі, що забезпечує надійність результатів та сприяє ухваленню справедливих рішень за надскладними справами.

1 Положення про кабінети науково-судової експертизи : затв. Постановою РНК від 10.07.1923 р. (зі змін. та допов.). URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kp230010?an=2&ed=1925_04_25 (дата звернення: 06.03.2023).

Перелік молекулярно-генетичних досліджень, підвладних сьогодні спеціалістам ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», доволі довгий: генотипування для ідентифікації особи; визначення батьківства; установлення генетичних ознак (ДНК-профілю) зразка букального епітелію; ідентифікація осіб за слідами біологічного походження, вилученими під час огляду місця події, тощо. Для проведення досліджень ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» використовує всі можливі передові методи та працює за міжнародними стандартами.

Міжнародних стандартів у Центрі обов'язково дотримують як під час проведення судово-експертних досліджень, так і у видавничій діяльності. Традиційно звертаємо увагу наших авторів та читачів на перелік наукометричних баз даних, у яких індексовано збірник наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики». Станом на сьогодні перелік охоплює такі бази: *Academic Scientific Journals Indexing*, *Bielefeld Academic Search Engine (BASE)*, *Directory of Open Access Journals (DOAJ)*, *Directory of Open Access Scholarly Resources (ROAD)*, *Directory of Research Journals Indexing (DRJI)*, *ERIH PLUS*, *Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)*, *Europub*, *Index Copernicus International*, *MIAR*, *Polska Bibliografia Naukowa*, *RefSeek*, *ResearchBib*, *Ulrich's*, *Google Scholar* і Реєстрі наукових видань України. Повнотекстові мережеві версії збірника розміщено в інтернеті на платформах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, бібліотек судово-експертних установ Міністерства юстиції України, закладів вищої освіти Міністерства внутрішніх справ України та ін. Збірник також індексовано на сайті реєстратора цифрових ідентифікаторів DOI. Усе це сприяє обміну науковими напрацюваннями між авторами збірника та вченими світу.

Звертаючись безпосередньо до змісту випуску № 30 «Теорії та практики судової експертизи і криміналістики», оглянемо основні положення розміщених у ньому статей. Традиційно матеріали збірника розподілено на дві основні групи: дослідницькі роботи й наукові нотатки.

Розділ із дослідницькими роботами розпочинає стаття доктора юридичних наук, професора **Валерія Шенітька** (Україна) «Судова експертиза та судово-експертна діяльність: погляд крізь призму думок експертів». Мету статті обумовлено потребою окреслити напрями розвитку судової експертизи в Україні в сучасних умовах та оптимізувати судово-експертну діяльність, а також визначити шляхи вдосконалення експертної практики за допомогою узагальнення думок судових експертів. Автор порушив проблеми нормативно-правового регулювання судової експертизи; обґрунтував потребу уніфікувати положення, якими регламентовано проведення судової експертизи; проаналізував засоби здійснення експертної діяльності (методи, методики, технології); зауважив про важливість взаємодії експертних установ України в межах Європейської мережі судово-експертних установ тощо.

Наступна стаття (англійською мовою) — науковців **Вах'ю Алімірручі** й **Аніса Чаріпі** (обидва — з Індонезії) «Виявлення індикаторів ризику у страховому шахрайстві: аналіз окремого дослідження (на прикладі *PT Jiwasraya Indonesia*)». Автори стверджують, що оскільки страхові компанії є схильними до шахрайства через високу прибутковість, то потрібно визначити певні ознаки шахрайства, які допоможуть його виявити. Вивчаючи справи *PT Asuransi Jiwasraya (Persero)* за 2006—2020 рр., дослідники з'ясували, що в цей період траплялися випадки мегашахрайства (корупція, незаконне привласнення активів, шахрайська

фінансова звітність). Індикаторами ризику («червоними прапорами») про неналежне оприлюднення інформації є висновок із відмовою від висловлювання думки Аудиторської ради Республіки Індонезія, негативний висновок *PwC* і банкрутства 2002-го та 2004 рр. Такими індикаторами стали факти щодо часової різниці: компанія *Jiwasraya* купила акції другого та третього ешелонів до кінця кварталу 2019 р., щоб перепродати їх 02.01.2020 р. Ці факти корупції в компанії *Jiwasraya* свідчать про зловживання відсотками директорами фірми, неадекватне банківське страхування, придбання акцій та інвестиційних фондів за ціною, яка перевищує ринкову. Індикатором ризику *Jiwasraya* щодо незаконного привласнення активів є купівля акцій і взаємних фондів низької якості коштом доходів від продажу продуктів заощадження плану. Звідси можна дійти висновку про те, що для боротьби зі страховим шахрайством в Індонезії необхідно впроваджувати детективні, превентивні та репресивні стратегії.

Боротьба із шахрайством залишається пріоритетним напрямом кожної країни світу на шляху до утвердження правосуддя, тому описаний індонезійськими колегами досвід є цінним для правників, криміналістів та експертів України й інших держав.

Статтю авторства доктора юридичних наук, професора **Михайла Щербаківського** й **Анни Проценко** (обидва — з України) присвячено оцінці результатів експертного дослідження на підставі ймовірного підходу (за матеріалами закордонних публікацій). Автори провели аналіз стандартів оцінки доказів (висновків експертів) у світі в різний час (загального визнання *Frye standard*, обґрунтування та перевірки *Daubert standard*, правдоподібності поза розумним сумнівом). Акцентовано увагу на тому, що надання ймовірних висновків

експерта обумовлено континуумом невизначеностей, джерелом яких є особливості утворення слідів правопорушень і способи збирання слідів на місці події, рівень розвитку експертних знань і методики експертного дослідження, інтерпретування і оцінка результатів експертизи. Для формування переконання експерта в результатах дослідження запропоновано статистичний баєсівський метод установлення відношення правдоподібності, що дає змогу оцінити значущість версій, висунутих експертом, та є підставою для ухвалення судом обґрунтованого рішення. Імовірнісний підхід дослідники пропонують застосовувати як до оцінювання випадкового збігу ознак у разі ідентифікації об'єктів експертизи, до можливих помилок лабораторних випробувань, так і до інтерпретування експертом здобутих результатів.

Продовжує розділ дослідницьких публікацій рукопис «Гносеологічна характеристика та процесуальне значення етапів і стадій призначення та проведення судово-ветеринарної експертизи» доктора ветеринарних наук, професора **Івана Яценка** (Україна). Автор виокремив гносеологічні характеристики етапів призначення та проведення судово-ветеринарної експертизи, ретельно описав стадії підготовки матеріалів і призначення такої експертизи й розкрив їх процесуальне значення для досудового розслідування та судового розгляду справ щодо тварин. Дослідник характеризував основні принципи взаємодії суб'єктів призначення і проведення судово-ветеринарної експертизи на кожній із цих стадій. Науковець пропонує у процесуальному документі (ухвалі або постанові) про призначення судово-ветеринарної експертизи одразу прописувати дозвіл про застосування руйнівних методів дослідження (із метою економії часу), а також доповнити чинне законодавство України (Кримінальний процесуальний

кодекс, Цивільний процесуальний кодекс, Господарський процесуальний кодекс і Кодекс адміністративного судочинства) пунктами й частинами щодо проведення експертизи зі встановлення причини смерті і/або з'ясування тяжкості шкоди та характеру тілесних ушкоджень, заподіяних здоров'ю тварини.

Колектив авторів — доктор юридичних наук, професор **Владислав Федоренко**, кандидат юридичних наук **Ігор Гавловський** (обидва — з України) і професор, доктор габілітований **Лешек Вечорек** (Польща) — дослідив генезис судової експертизи в Україні напередодні Першої світової війни та її подальшу інституціоналізацію в 1920-ті рр. У статті докладно проаналізовано передумови започаткування кабінетів науково-судової експертизи в Києві, Одесі та Харкові за ініціативою, зокрема, легендарного судового медика й науковця-криміналіста Миколи Бокаріуса. Важливим джерелом цієї наукової розвідки стали нормативно-правові акти з питань організації та проведення судово-експертної роботи, матеріали, що містять інформацію про правовий статус інститутів науково-судової експертизи Народного комісаріату юстиції Української СРР, їхні завдання, структуру й порядок формування. Гідну увагу дослідники приділили визначальній ролі в генезисі судової експертизи в Україні вітчизняних учених-криміналістів — М. Бокаріуса, М. Макаренка, С. Потапова, В. Фаворського та інших, які не лише заклали підвалини різних видів судової експертизи для забезпечення потреб судів і органів досудового слідства, а й сформували науково-методологічні та методичні засади судово-експертної діяльності в Україні.

Розділ із науковими нотатками розпочинає стаття, присвячена порівняльному дослідженню проблем використання цифрових доказів у кримінальному судочинстві України та США. Кандидатка

юридичних наук, старша наукова співробітниця **Галина Авдеева** (Україна) і кандидатка юридичних наук, асоційована професорка права **Ельжбета Живуцька-Козловська** (Польща) розмежовують поняття «електронний доказ» та «цифровий доказ». Аналізом 64 рішень українських судів кримінальної юрисдикції та 31 рішення Апеляційного й Верховного Суду США авторки доводять, що визнання допустимими й достовірними доказами інформації у цифровій формі спричиняє певні труднощі. Досвід судочинства США може стати в пригоді під час реформування законодавства України й розроблення методрекомендацій із використання цифрових доказів. Науковиці пропонують доповнити Кримінальний процесуальний кодекс України нормами, які б містили: визначення поняття «цифрові докази» і їх процесуальних носіїв; розмежування понять «електронний доказ» і «цифровий доказ»; докладний порядок вилучення цифрової інформації, її огляду, фіксування і зберігання (із зазначенням переліку обов'язкової інформації щодо цифрових доказів, яку має бути процесуально закріплено); алгоритм оцінювання достовірності цифрового доказу й висновку експерта за певними критеріями тощо.

Збірник «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» радо вітає й активно підтримує молодих науковців. Наступна стаття розділу наукових нотаток авторства **Олега Курдеса** (Україна) присвячена трансформації особистості судового експерта в екстремальних умовах воєнного часу. Автор ретельно проаналізував наукові досягнення із цього питання й окреслив шляхи подолання наслідків впливу зовнішніх негативних чинників на особистість експерта. У дослідженні увагу акцентовано на потребі відстежувати емоційно-вольову стійкість судового експерта та рівень впливу на його особистість зовнішніх стресових

чинників довготривалої дії в умовах проведення ним судових експертиз на місцях воєнних злочинів і за наслідками воєнних дій на території України. Для успішного виконання посадових обов'язків та подолання наслідків впливу зовнішніх негативних чинників у воєнний час доцільно додати до системи професійної підготовки судового експерта психологічну підготовку (розробити методику проведення психологічних тренінгів як форми активного розвитку психологічних якостей і навичок особистості: зокрема, із долученням групових дискусій, ігрових методів і психогімнастичних вправ) і внаормувати її у відповідних підзаконних відомчих актах. На думку автора, опанування судовим експертом психологічних знань, умінь і навичок сприятиме знайденню ним оптимальних рішень із метою розв'язання судово-експертних завдань та більш ретельному виконанню професійних обов'язків. Науковець пропонує в кожній державній судово-експертній установі створити структурний підрозділ професійної підготовки, на який (у співпраці з підрозділом роботи з персоналом) покласти обов'язок організувати й провадити психологічну підготовку судових експертів.

Кандидат юридичних наук, доцент **Анатолій Старушкевич** (Україна) надав до оприлюднення статтю «Розслідування справи за непрямыми доказами: метод М. Є. Євгенєва». Основою методу розслідування справи за непрямыми доказами, розробленого радянським криміналістом М. Є. Євгенєвим, є концепція непрямих доказів, поширення якої зумовила політична ситуація 1930—1940-х рр. (зокрема, прагнення органів слідства та прокуратури у справах про «терористичні акти» і «політичні змови» отримувати від обвинувачених зізнання вини, яке на той час вважали основним та вирішальним доказом). У праці звер-

нено увагу на позитивні якості методу: логічну структурованість, простоту для сприйняття практичними працівниками, урахування традиційних чинників раптовості та протидії розслідуванню, використання діяльнісного й комплексного підходів, алгоритмічності й етапності розслідування злочинів. Зауважено, що оперування прямими доказами не є проблемним для слідчого: складнощі спричиняють саме непрямі докази. За кожним доказом обвинуваченого слід детально допитати, а всі його пояснення ретельно перевірити. Ураховуючи викладене вище, можна стверджувати, що метою цього дослідження автор обрав саме науковий аналіз методу розслідування справи за непрямыми доказами, розробленого М. Є. Євгенєвим, для з'ясування його ролі у становленні криміналістичного вчення про методи розслідування кримінальних правопорушень.

Павло Хоробрих (Україна) присвятив свою наукову працю експертному оцінюванню дій керувальника мікромобіля в разі дорожньо-транспортної пригоди. У статті проаналізовано дії учасників дорожнього руху, які керують мікромобільними засобами пересування (моноколесом, електросамокатом та ін.), із метою виробити нові нормативні підходи до процесу виконання експертних досліджень і надання висновку експерта за дорожньо-транспортною пригодою, у якій брала участь особа, що керувала таким засобом. Дослідник окреслив проблему відсутності нормативної бази щодо експлуатації на дорогах загального користування таких засобів пересування, як моноколесо, і проблему, пов'язану із використанням моноколіс на територіях загального користування (у парках, на дитячих майданчиках, тротуарах та ін.). У роботі також наведено конструкцію моноколеса, систематизовано прийоми керування ним, запропоновано докладний перелік оснащення, необхідного для

убезпечення дорожнього руху за участі мікромобільного транспортного засобу. Як приклад презентовано частину виконаного автором експертного дослідження за кримінальним провадженням зі встановлення належності електросамоката до категорії транспортних засобів (згідно з вимогами чинних в Україні Правил дорожнього руху).

Завершальна стаття випуску № 30 авторства **Олега Мешкова** (Україна) присвячена проблемам нормативного регулювання в експертних дослідженнях із безпеки життєдіяльності. Науковець стверджує, що система нормативно-правових актів, якими врегульовано правовідносини у сфері безпеки життєдіяльності й обумовлено технічні вимоги в різних галузях виробництва, має доволі громіздку систему законів, підзаконних нормативних актів, технічних регламентів. У роботі окреслено загальні системні прогалини в нормативно-технічному регулюванні трудової діяльності певних категорій працівників. Окрема проблема — застарілість деяких актів. У правовому полі наявна нагальна потреба скасувати застарілі й ухвалити сучасні документи, що визначатимуть правила безпеки в небезпечних галузях виробництва. Загалом система нормативного регулювання безпеки життєдіяльності в Україні недостатньо адаптована до міжнародних норм регулювання праці, тому дослідник наголошує на необхідності гармонізувати законодавство України з міжнародними (зокрема, європейськими) стандартами праці. Із метою вдосконалення правового нор-

мування охорони праці пропонувано змінити загальний підхід до принципів регулювання, зробивши акцент на запобіжних діях.

Традиційно збірник наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» містить розділ, що відображає актуальні події наукового життя. Цього разу редакційна колегія збірника не могла оминати увагою Міжнародну науково-практичну конференцію «Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі». Інформування про цей і подібні заходи, на нашу думку, є важливою складовою життя наукової спільноти. Популяризація інформації про профільні та міжвідомчі міжнародні проекти, події й заходи сприяє консолідації науковців для гідної відповіді на виклики сьогодення.

Редакційна колегія збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» щиро вдячна авторам, які надали матеріали для оприлюднення, а також фахівцям, які взяли участь у його підготовці до друку. Ми запрошуємо як знаних науковців, так і вчених-початківців України й іноземних держав, аспірантів закладів вищої освіти та науково-дослідних установ, а також досвідчених судових експертів і експертів із незначним досвідом роботи, які мають інтерес і схильність як до наукових, так і до практичних досліджень у сфері експертного забезпечення правосуддя, видати друком свої напрацювання на сторінках нашого часопису.

Разом ми переможемо! Слава Україні!

Ключев, О. (2023). Сучасні досягнення судово-експертної галузі в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (30). С. 5–11. DOI: 10.32353/khrife.1.2023.01.

Судова експертиза та судово-експертна діяльність: погляд крізь призму думок експертів

Валерій Шепітько * а

* Д-р юрид. наук, професор, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0719-2151>, e-mail: shepitko.valery@gmail.com

DOI: 10.32353/khrife.1.2023.02 УДК 343.98

Надійшло 22.12.2022 / Рецензовано 26.12.2022 / Прийнято до друку 06.01.2023 /
Доступно онлайн 31.03.2023

Досліджено феномен судової експертизи та визначено шляхи оптимізації експертної практики в Україні за допомогою узагальнення думок судових експертів. За результатами опитування експертів розглянуто проблеми нормативно-правового регулювання судової експертизи; обґрунтовано необхідність уніфікувати положення, якими регламентовано проведення судової експертизи; проаналізовано засоби здійснення експертної діяльності (методи, методики, технології). Визначено позиції судових експертів із окремих процедурних і змістовних питань призначення та проведення судових експертиз. Аргументовано роль автоматизованого робочого місця судового експерта й електронних реєстрів в експертній практиці (Реєстру атестованих судових експертів і Реєстру методик проведення судових експертиз). Констатовано можливості підвищення якості судової експертизи та розглянуто сучасні тенденції міжнародної співпраці в галузі судово-експертної діяльності. Підкреслено важливість взаємодії експертних установ України в межах Європейської мережі судово-експертних установ. Мету статті обумовлено потребою окреслити напрями розвитку судової експертизи в Україні в сучасних умовах та оптимізації судово-експертної діяльності, а також визначити шляхи вдосконалення експертної практики за допомогою узагальнення думок судових експертів. Використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження.

Ключові слова: *судова експертиза; судово-експертна діяльність; оптимізація судово-експертної діяльності; міжнародна співпраця в галузі судової експертизи; експертна практика; висновок експерта; судовий експерт.*

Постановка наукової проблеми

Судова експертиза — складова ефективного правосуддя, тому від належного реформування й оптимізації судово-експертної діяльності залежить відкриття істини, можливість розгляду справи за суттю, досягнення справедливості. Судово-експертну діяльність (як особливий вид пізнавальної діяльності судового експерта) у різних формах судочинства (провадження) здійснюють завдяки використанню спеціальних знань. Останнім часом судову експертизу розглядають на рівні доктринальних підходів¹ та обрання нею європейського вектора розвитку². У зв'язку з необхідністю визначити роль судової експертизи в доказуванні й оптимізації судово-експертної діяльності, виникла ідея проаналізувати думки суб'єктів такої діяльності (тобто експертів) щодо цього питання.

Пропоноване дослідження має сприяти вдосконаленню судово-експертної діяльності, уніфікації нормативно-правового регулювання судової експертизи, підвищенню якості її результатів, оптимізації експертних методик і технологій. Саме ці обставини зумовили актуальність обраної проблематики та необхідність проведення цього наукового дослідження.

Мета статті

Визначити шляхи вдосконалення експертної практики за допомогою узагальнення думок судових експертів.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: аналіз, синтез; моделювання; формально-логічний; соціологічний, статистичний; порівняльно-правовий; юридичного аналізу.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Наукове підґрунтя цього дослідження склали праці відомих вітчизняних і закордонних учених у галузі судової експертизи: Л. Ароцкера, В. Журавля, Н. Клименко, О. Ключева, Х. Колецкі, В. Курапки, Г. Малевські, Ж. Метенка, М. Сегая, Е. Сімакової-Єфремян, Г. Юодкайте-Гранскієне, В. Юсупова та ін., а також позиції й думки обізнаних осіб — судових експертів. Проблеми судово-експертної діяльності вивчали за допомогою узагальнення питань експертної практики шляхом опитування судових експертів за спеціально розробленою анкетною.

Викладення основного матеріалу дослідження

Згідно з планом науково-дослідної роботи кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого на 2022 р. (із метою визначення шляхів оптимізації судово-експертної діяльності) заплановано та проведено анкетування судових

1 Шепітько В., Шепітько М. Доктрина криміналістики та судової експертизи: формування, сучасний стан і розвиток в Україні. *Право України*. 2021. № 8. С. 12—27. DOI: 10.33498/louu-2021-08-012 (дата звернення: 20.12.2022) ; Ключев О., Сімакова-Єфремян Е. Доктринальні підходи до судової експертизи в Україні. *Там само*. С. 28—43. DOI: 10.33498/louu-2021-08-028 (дата звернення: 20.12.2022).

2 Журавель В. А., Шепітько В. Ю. Розвиток криміналістики та судової експертизи в Україні: наближення до єдиного європейського простору / *Правова наука України: сучасний стан, виклики та перспективи розвитку* : монографія. Харків, 2021. С. 651—669 ; Шепітько В. Ю. Формування доктрини криміналістики та судової експертизи в Україні — шлях до єдиного європейського криміналістичного простору. *Право України*. 2022. № 2. С. 76—90.

експертів державних спеціалізованих установ та інших фахівців (експертів) відповідних галузей знань. В анкетуванні взяли участь 172 судові експерти: зі стажем експертної роботи до 1 року — 32 (18,6 %), від 1 до 3 років — 22 (12,8 %), від 3 до 5 років — 15 (8,7 %), від 5 до 10 років — 22 (12,8 %), від 10 до 15 років — 17 (9,9 %), від 15 до 20 років — 24 (14 %), понад 20 років — 40 (23,2 %).

Опитано експертів різних галузей науки, техніки, мистецтва й ремесла: природничих і технічних наук — 112 осіб (65,1 %), гуманітарних наук — 33 особи (19,2 %), юридичних наук — 21 особу (12,2 %), інші напрями — 6 осіб (3,5 %).

За навантаженням щодо здійснення експертної діяльності експерти розподілилися в такий спосіб: занадто надмірне навантаження мають 88 експертів (51,2 %), надмірне — 72 експерти (41,9 %), низьке — 9 експертів (5,2 %), інше зазначили 3 експерти (1,7 %). Причинами занадто надмірного навантаження вважають: значний обсяг роботи — 71 експерт (41,28 %), складність досліджень — 42 експерти (24,4 %), значну кількість звернень — 34 експерти (19,8 %), відсутність належної кількості експертів за відповідною спеціальністю — 27 експертів (15,7 %), інше — 3 експерти (1,7 %).

Судово-експертну діяльність здійснює експерт — обізнана особа, яка має спеціальні знання. Під час розслідування судовий експерт (*forensic scientist*) здійснює дослідження доказів (об'єк-

тів дослідження) та робить висновок (*forensic report*). Судового експерта можуть викликати в суд для давання показань, однак його процесуальний статус зміниться (*expert witness*)³. Забарвлення «спеціальний» не в самому пізнанні, а в людині, яка навчена⁴. Доволі цікавим є те, що за Класифікатором професій ДК 003:2010 судовий експерт належить до інших професіоналів у галузі правознавства (підклас КП 2429)⁵.

Спроби впорядкувати звернення до спеціальних знань призводять до висування додаткових вимог до судового експерта: обов'язкова наявність вищої освіти, включення до Реєстру судових експертів, робота в державних спеціалізованих установах та ін. Такі вимоги викликають деякі заперечення, оскільки головними мають бути високі теоретичний і практичний рівні спеціальних знань та змога надати фахову допомогу у встановленні обставин (фактичних даних), що мають значення для кримінального або іншого провадження. Відновлення справедливості має передбачати можливість запросити незалежних експертів (наприклад, іноземних), а також провести незалежні альтернативні експертизи⁶.

Правове регламентування судово-експертної діяльності слід спрямувати на оптимізацію й поліпшення якості проведення судових експертиз. Із цією метою в Україні запроваджено різні електронні реєстри (електронні бази даних): атестованих судових експертів

3 Шепітько В., Шепітько М. Кримінальне право, криміналістика та судові науки : енциклопедія. Харків, 2021. С. 185.

4 Каминский М. К. Специальные знания — сила? *Криміналіст першодрукований*. 2011. № 3. С. 71.

5 Національний класифікатор України. Класифікатор професій ДК 003:2010 : затв. наказом Держспоживстандарту України від 28.07.2010 р. № 327 (зі змін та допов.). [Чинний від 01.11.2010]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10#Text> (дата звернення: 20.12.2022).

6 Шепітько В. Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*. 2014. № 1. С. 11–16.

відповідно до Закону України «Про судову експертизу»⁷ включають до державного Реєстру атестованих судових експертів, ведення якого покладено на Міністерство юстиції України.

Опитування судових експертів дало змогу визначити ставлення до осіб, які мають здійснювати судово-експертну діяльність. Більшість експертів (145 осіб, тобто 84,3 %) вважають, що здійснювати експертну діяльність мають лише фахівці, унесені до Реєстру, протилежну думку (експертну діяльність може здійснювати будь-яка обізнана особа) висловили 25 експертів (14,5 %), 2 експерти (1,2 %) зазначили інше.

Під час проведення експертизи 48 експертів (27,9 %) не почувалися захищеними, а 31 експерт (18 %) зазнавав впливу з боку інших осіб, зокрема на 19 експертів впливала сторона кримінального провадження (сторона захисту або сторона обвинувачення), на 10 експертів — керівник експертної установи, на 9 експертів — адвокат або інший юрист, на 7 експертів — учасник цивільного (господарчого, адміністративного) провадження, на 2 експертів — представник кримінального середовища.

Захист судового експерта від сторонніх впливів може бути різним, зокрема може йтися про надання висновку експерта від експертної установи, а не від експерта як фізичної особи. На запитання анкети про ставлення до процедури

надання висновку експерта від імені експертної установи отримано такі відповіді: цю процедуру варто передбачити в деяких випадках — 98 експертів (57 %), немає потреби в такій процедурі — 70 експертів (40,7 %), іншої думки 4 експерти (2,3 %).

Під час опитування судовим експертам також поставили запитання про розуміння ними сутності спеціальних знань. «Знання спеціальні — знання у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла та знання і навички в конкретних видах діяльності, необхідні для їх використання у судочинстві»⁸. На думку опитаних, спеціальними знаннями є: знання в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо — 96 експертів (55,8 %), знання в конкретних видах діяльності — 68 експертів (39,5 %), знання юридичні — 3 експерти (1,7 %), загальнодоступні знання — 2 експерти (1,2 %), інше — 3 експерти (1,7 %).

Використання спеціальних знань має нормативно-правове регулювання в різних судових провадженнях: кримінальному, цивільному, господарському, адміністративному або конституційному, під час учинення нотаріальних дій або здійснення виконавчого провадження. Проведення судової експертизи регламентовано Законом України «Про судову експертизу»⁹, Кримінальним процесуальним кодексом України¹⁰, Цивільним процесуальним кодексом

7 Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 20.12.2022).

8 Авдеева Г. К. Знання спеціальні / Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін. Харків, 2018. С. 325.

9 Про судову експертизу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 20.12.2022).

10 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.12.2022).

України¹¹, Господарським процесуальним кодексом України¹², Кодексом України про адміністративні правопорушення¹³, Законом України «Про виконавче провадження»¹⁴ тощо, а також Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень¹⁵ та іншими нормативно-правовими актами. Порівняльний аналіз свідчить, що нормативно-правове регламентування не має єдиних підходів, або в нормі закону лише зазначено про можливості призначення експертизи та направлення об'єктів на відповідне дослідження. Такі проблеми слід усунути. Певна уніфікація необхідна також у разі проведення судових експертиз у різних експертних установах і відомчих службах. Це стосується уніфікації експертних методик, застосування експертних методів або технологій. Результат експертизи не має залежати від того, де її проводять¹⁶. Реформування системи судової експертизи має комплексний характер і передбачає внесення змін до базового законодавства з питань експертного забезпечення правосуддя та суміжних інститутів і вдосконалення процесуального законодавства¹⁷.

Опитування судових експертів дало змогу з'ясувати, що значну кількість фахівців (76 експертів, тобто 44,2 %) не влаштовує нормативно-правове регулю-

вання судово-експертної діяльності. До того ж респонденти зауважили, що: Закон України «Про судову експертизу» не відповідає сучасним реаліям — 36 експертів (20,9 %); певних змін потребує процесуальне законодавство України, яке регламентує призначення та проведення судових експертиз, — 34 експерти (19,8 %); є необхідність змінити підходи до спеціальних знань у змагальному провадженні — 34 експерти (19,8 %); потрібно гармонізувати законодавство України в аспекті її євроінтеграції в сучасних умовах — 31 експерт (18 %); необхідно уніфікувати підзаконні акти різних відомчих служб — 28 експертів (16,3 %); потрібно демонополізувати судову експертизу в Україні — 11 експертів (6,4 %); інше — 6 експертів (3,5 %).

Викликає деякі сумніви навіть назва Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень. Постає питання: у чому різниця між судовою експертизою й експертним дослідженням? Фактично це те саме. Насправді, укладачі цього нормативно-правового акту (щодо терміна «експертні дослідження») мали на меті регламентувати діяльність не експерта, а спеціаліста (або оцінювача). У такому контексті можна погодитися із необхідністю належного регламентування діяльності спеціалістів, визначення

11 Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 20.12.2022).

12 Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 20.12.2022).

13 Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 20.12.2022).

14 Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> (дата звернення: 20.12.2022).

15 Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Мініюсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 20.12.2022).

16 Шепітько В. Ю. Проблеми використання спеціальних знань С. 14.

17 Ключев О., Сімакова-Єфремян Е. Зазнач. твір. DOI: [10.33498/louu-2021-08-028](https://doi.org/10.33498/louu-2021-08-028) (дата звернення: 20.12.2022).

процесуальної сутності висновку спеціаліста або його письмової консультації.

Судова експертиза є процесуальною формою використання спеціальних знань і науково-технічних досягнень у юридичному провадженні: *«Експертиза судова — дослідження судовим експертом на основі спеціальних знань матеріальних (матеріалізованих) об'єктів (речових доказів) та різного роду матеріалів і документів, які містять доказову інформацію, з метою встановлення фактичних даних, що мають значення для правильного вирішення справи (провадження)»*¹⁸.

Під час опитування з'ясовано позицію судових експертів щодо співвідношення судової експертизи й судово-експертної діяльності. Більшість судових експертів — 102 (59,3 %) вважають, що судова експертиза та судово-експертне дослідження — поняття тотожні; 59 експертів (34,3 %) — що судова експертиза є ширшою за судово-експертне дослідження; 6 експертів (3,5 %) зазначили, що судово-експертне дослідження є ширшим за судову експертизу; 5 експертів (2,9 %) мали іншу думку.

У нормативно-правових актах здійснюють спроби класифікувати судові експертизи. На окрему увагу заслуговує такий клас судових експертиз, як криміналістична експертиза. Зокрема, у Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень¹⁹ до криміналістичних експертиз належать такі, що викликають певні сумніви за походженням: лінгвістична експертиза мовлення; експертиза голограм; експертиза матеріалів,

речовин та виробів; біологічна експертиза тощо. Отже, ми маємо довільний підхід до класифікації експертиз. За такого підходу будь-яка судова експертиза може належати до криміналістичної. До того ж ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» передбачено, що судово-експертну діяльність, пов'язану з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз, здійснюють винятково державні спеціалізовані установи.

Опитування дало змогу дізнатися ставлення судових експертів до класифікації судових експертиз і виокремлення криміналістичних експертиз. На запитання, чи є потреба в сучасних умовах виокремлювати криміналістичні експертизи, позитивну відповідь дали 97 експертів (56,4 %), негативну — 75 (43,6 %).

Сьогодні національні інституції судових експертиз мають взаємодіяти з установами (організаціями, лабораторіями, центрами) судових експертиз інших країн. Міжнародна співпраця експертних установ необхідна для обміну досвідом, підвищення кваліфікації фахівців судово-експертних установ, урахування сучасних досягнень науки і техніки, створення стандартизованих експертних методик. Важливим напрямом співпраці в галузі судової експертизи є створення та функціонування міжнародних (європейських) судово-експертних мереж. На успішність судово-експертної діяльності позитивно впливає розвиток відносин у межах Європейської мережі судово-експертних установ (далі — *ENFSI*), що передбачає розв'язання питань стандартизації

18 Авдєєва Г. К., Шепітько В. Ю. Експертиза судова / Велика українська юридична енциклопедія Т. 20. С. 256–257.

19 Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Мініюсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 20.12.2022).

й уніфікації судово-експертної діяльності, проведення тематичних конференцій, семінарів і симпозіумів, обмін експертними методиками, технологіями та довідковими матеріалами²⁰.

Більшість опитаних експертів (164, або 95,3 %) схиляється до думки про необхідність міжнародної співпраці у здійсненні судово-експертної діяльності. Зокрема, на їхню думку, така співпраця може полягати у членстві в міжнародних експертних організаціях (наприклад, *ENFSI*) — 94 експерти (54,7 %); у наданні іноземними колегами допомоги програмним і технічним забезпеченням — 83 експерти (48,3 %); у проведенні спільних наукових досліджень із проблем судової експертизи — 77 експертів (44,8 %); у спільних наукових заходах із судової експертизи — 70 експертів (40,7 %); у проведенні комісійних судових експертиз за участю закордонних експертів — 63 експерти (36,6 %); у поліпшенні якості послуг із проведення судової експертизи — 52 експерти (30,2 %); у запрошенні іноземних експертів до проведення судових експертиз — 47 експертів (27,3 %); у спільному виданні наукових праць — 46 експертів (26,7 %); інше зазначили 3 експерти (1,7 %).

Результати опитування судових експертів свідчать про необхідність удосконалити процедуру призначення судових експертиз. На питання, чи існує потреба повідомляти судовому експертові про кримінальну відповідальність за надання неправдивого висновку або приводи-

ти його до присяги щоразу, отримали такі відповіді: доцільно залишити процедуру, що існує, — 83 експерти (48,3 %), необхідно відмовитися від такої практики, оскільки кримінальну відповідальність передбачено законом, — 54 експерти (31,4 %), доцільно впорядкувати цю процедуру — 31 експерт (18 %), інше — 4 експерти (2,3 %).

Зміни в законодавстві передбачають поліпшення якості судово-експертної діяльності та її оптимізацію, недопущення неправдивих висновків, зменшення кількості помилок в експертній практиці. Сьогодні в Україні до невідкладних заходів належить розроблення низки законопроектів, які стосуються і реформування судово-експертної діяльності, і запровадження рецензування висновку судового експерта. З огляду на це виникає кілька запитань: яка мета такого рецензування, кому це вигідно, хто оцінюватиме висновок експерта? Важливим також є питання, що стосується процесуальної сутності рецензії на висновок експерта. Висновок експерта — джерело доказів, а що таке рецензія? У сучасних умовах однією з особливостей оцінки висновку експерта є необхідність спеціально мотивувати підстави, за якими висновок відхиляють. Окрім того, якщо існують сумніви щодо результатів судової експертизи, можна призначити та провести повторну експертизу, залучити комісію експертів, провести допит експерта в суді. Опитування судових експертів виявило сумлінне ставлення фахівців до своєї діяльності й результатів

20 Заковирко О. М. Європейська мережа судово-експертних установ (ENFSI): історія створення та перспективи розвитку. *Актуальні питання стандартизації судово-експертного забезпечення правосуддя в Україні. Перспективи розвитку* : мат-ли міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 105-річ. судов. експерт. в Укр. та 95-річ. з дня народж. акад. М. Я. Сегая (Київ, 04—05.07.2018). Київ, 2018. С. 114 ; Клименко Н. І., Купрієвич О. А. Міжнародне співробітництво судово-експертних установ. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 130—134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2015_4_19 (дата звернення: 20.12.2022) ; Лопата О. Зміст, завдання та форми міжнародного співробітництва у сфері судово-експертної діяльності. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. Aug. P. 97.

експертизи — більшість згодні із рецензуванням висновку експерта іншим судовим експертом (експертами): позитивно відповіли 102 експерти (59,3 %), негативно — 56 експертів (32,6 %), 14 експертів (8,1 %) висловили іншу думку.

Ефективність судово-експертної діяльності пов'язана зі строками виконання судових експертиз. За результатами анкетування: 118 експертів (68,6 %) позитивно сприймають розумні строки проведення експертизи, оскільки це дає змогу правильно організувати діяльність; негативно ставляться 46 експертів (26,7 %), оскільки такі терміни не відповідають реаліям, і 8 експертів (4,7 %) — через те, що розумними строками проведення експертизи названо також ті, що перевищують 90 діб.

Опитування з'ясувало ставлення судових експертів до такої процесуальної дії, як допит експерта в суді. «Допит експерта в суді — самостійна судова дія, яка передбачає надання роз'яснень щодо проведеної судової експертизи, її результатів, що містяться у висновку експерта»²¹. Більшість опитаних судових експертів (119, тобто 69,2 %) допитували під час судового розгляду, із них 74 експерти (43 %) висловили негативне ставлення до цієї процесуальної дії, оскільки такої потреби, на їх переконання, немає, адже позицію експерта зазначено у висновку; 40 експертів (23,3 %) вважають допит судового експерта необхідним; 5 експертів (2,9 %) висловили іншу думку.

Проведення судових експертиз передбачає використання різних методів, методик і технологій. Зокрема, «методика проведення судової експертизи — це

комплекс рекомендацій щодо організації і здійснення судовим експертом своїх професійних функцій під час проведення судової експертизи з метою формування свого висновку (*forensic report*) або судження (*expert opinion*)»²².

Анкетування судових експертів допомогло з'ясувати, якими принципами вони керуються, обираючи методи дослідження під час проведення судової експертизи. Отримано такі відповіді: користуюсь експертною методикою, розміщеною в електронному Реєстрі методик проведення судових експертиз (далі — *Реєстр методик*), — 88 експертів (51,2 %); обираю залежно від сфери спеціальних знань і конкретного предмета дослідження — 80 експертів (46,5 %); маю власну експертну методику — 3 експерти (1,7 %); інше — 1 експерт (0,6 %).

Реєстр методик запроваджено з метою оптимізувати роботу судових експертів. У ст. 8 Закону України «Про судову експертизу» зазначено, що «методики проведення судових експертиз (крім судово-медичних та судово-психіатричних) підлягають атестації та державній реєстрації в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України»²³. Результати опитування продемонстрували сприйняття судовими експертами чинного Реєстру методик: потребує вдосконалення — 70 експертів (40,7 %), має важливе практичне значення — 64 експерти (37,2 %), не містить стислого викладу експертних методик — 34 експерти (19,8 %), інше — 4 експерти (2,3 %).

За результатами опитування з'ясували ставлення судових експертів до практики підготовки розгорнутого висновку експерта (із наданням дослідницької

21 Шепітько М. В., Шепітько В. Ю. Допит експерта в суді / Велика українська юридична енциклопедія Т. 20. С. 194.

22 Шепітько В., Шепітько М. Кримінальне право С. 286.

23 Про судову експертизу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 20.12.2022).

частини): необхідно залишити наявну практику — 136 експертів (79,1 %); варто відмовитися від практики розгорнутих висновків, а надавати лише відповіді на поставлені запитання — 35 експертів (20,3 %); іншої думки — 1 експерт (0,6 %).

Судово-експертна діяльність належить до пізнавальної діяльності. Опитування ставило за мету визначити методи пізнання, якими судові експерти послуговуються під час проведення експертизи. Зокрема, на запитання про те, чи висуває експерт версії під час проведення судової експертизи, позитивно відповіли 110 експертів (64 %), негативно — 58 експертів (33,7 %), іншу думку висловили 4 експерти (2,3 %).

У сучасних умовах проведення судових експертиз пов'язано з інноваційними підходами та застосуванням інформаційних технологій. За результатами анкетування 92 експерти (53,5 %) використовують у своїй практиці автоматизоване робоче місце експерта, 75 експертів (43,6 %) не використовують, 5 експертів (2,9 %) зазначили інший варіант відповіді.

Висновки

За результатами опитування судових експертів визначено можливі шляхи оптимізації судово-експертної діяльності в Україні. Розглянуто необхідність: внесення змін до нормативно-правових актів, якими врегульовано судово-експертну діяльність; уніфікації положень, що регламентують проведення судових експертиз; приведення експертного забезпечення правосуддя у відповідність до сучасних вимог та європейських стандартів; поліпшення якості судово-експертної діяльності.

Визначено ставлення судових експертів до можливої зміни у процедурних і змістовних питаннях призначення та проведення судових експертиз: попе-

редження про кримінальну відповідальність за надання неправдивого висновку або приведення експерта до присяги щоразу; підготовка рецензії на висновок судового експерта (рецензування); відмова від розгорнутого висновку експерта (із наданням дослідницької частини); надання експертного висновку від експертної установи; проведення допиту експерта в суді та ін.

У сучасних умовах важлива міжнародна співпраця в галузі судово-експертної діяльності. Проведене дослідження дало змогу визначити найбільш перспективні напрями міжнародної співпраці в судово-експертній діяльності: надання допомоги у програмному й технічному забезпеченні; проведення спільних наукових досліджень і комісійних судових експертиз за участю іноземних експертів; організація спільних наукових заходів із проблем судової експертизи; поліпшення якості судової експертизи завдяки запрошенню закордонних експертів до проведення судових експертиз; підготовка спільних наукових видань. Аргументовано важливість взаємодії експертних установ України в межах *ENFSI*.

Обґрунтовано роль Реєстру методик для експертної діяльності та необхідність його вдосконалення. Аргументовано необхідність використання електронних ресурсів та автоматизованих робочих місць у роботі судового експерта.

Forensic Science and Forensic Expert Activity: a View Through the Prism of Forensic Experts' Opinions Valery Shepitko

The primary concerns of this paper are to study the phenomenon of forensic science and determine ways of optimizing forensic expert practice in Ukraine by summarizing opinions of forensic experts. Based on the survey conducted among forensic experts, issues

of legal regulation of forensic science have been considered; the need to unify provisions governing conduct of forensic examination is justified; means of carrying out forensic expert activities (methods, methodologies, technologies) have been analyzed. Positions of forensic experts on certain procedural and substantive issues concerning appointment and conduct of forensic examinations have been determined. The role of the forensic expert's automated workstation and electronic registers in forensic expert practice (the Register of Certified Forensic Experts and the Register of Methodologies of Forensic Examinations) is argued. The author underlines possibilities of improving the quality of forensic examination and outlines modern trends of international cooperation in the field of forensic science. The importance of cooperation between forensic science institutions of Ukraine within the European Network of Forensic Science Institutes is stressed. The Article Purpose is conditioned by the need to outline directions for forensic science development in Ukraine in current conditions and optimize forensic expert activity, as well as to determine ways to improve expert practice by summarizing forensic experts' opinions. General scientific and special research methods have been used.

Keywords: forensic examination; forensic expert activity; optimization of forensic expert activity; international cooperation in forensic science field; forensic expert practice; forensic report; forensic expert.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автор вніс свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього

документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів, що стосується цієї теми; хоча він є співголовним редактором збірника, він не брав участі в ухваленні рішення щодо оприлюднення, і цю статтю піддано повному процесу експертної перевірки та редагування.

References

- Avdieieva, H. K. (2018). Znannia spetsialni [Specific expertise] / *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia* : u 20 t. T. 20: Kryminalistyka, sudova ekspertyza, yurydychna psykholohiia / redkol.: V. Yu. Shepitko (holova) ta in. Kharkiv [in Ukrainian].
- Avdieieva, H. K., Shepitko, V. Yu. (2018). Ekspertyza sudova [Forensic science] / *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia* : u 20 t. T. 20: Kryminalistyka, sudova ekspertyza, yurydychna psykholohiia / redkol.: V. Yu. Shepitko (holova) ta in. Kharkiv [in Ukrainian].
- Kamynskyi, M. K. (2011). Spetsyalnie znanyia — syl'a? [Specific expertise: power?] *Kryminalist pershodrukovanyi*. № 3 [in Ukrainian].
- Kliuiev, O., Simakova-Yefremian, E. (2021). Doktrynalni pidkhody do sudovoi ekspertyzy v Ukraini [Doctrinal approaches to forensic science in Ukraine]. *Pravo Ukrainy*. DOI: 10.33498/louu-2021-08-028 [in Ukrainian].
- Klymenko, N. I., Kupriievych, O. A. (2015). Mizhnarodne spivrobitnytstvo sudovo-ekspertnykh ustanov [International cooperation of forensic expert institutions]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2015_4_19 [in Ukrainian].
- Lopata, O. (2016). Zmist, zavdannia ta formy mizhnarodnoho spivrobitnytstva u sferi sudovo-ekspertnoi diialnosti [Content, tasks and forms of international cooperation in the field of forensic science]. *Visegrad Journal on Human Rights*. Aug. [in Ukrainian].

- Shepitko, V. Yu. (2014). Problemy vykorystannia spetsialnykh znan kriz pryzmu suchasnoho kryminalnoho sudochnstva v Ukraini [Problems of using specific expertise through the prism of modern criminal justice in Ukraine]. *Sudova ekspertyza*. № 1 [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu. (2022). Formuvannia doktryny kryminalistyky ta sudovoi ekspertyzy v Ukraini — shliakh do yedynoho yevropeiskoho kryminalistychnoho prostoru [Formation of the doctrine of criminalistics and forensic science in Ukraine is the way to a unified European forensic space]. *Pravo Ukrainy*. № 2 [in Ukrainian].
- Shepitko, M. V., Shepitko, V. Yu. (2018). Dopyt eksperta v sudi [Interrogation of the expert in court] / *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia* : u 20 t. T. 20: Kryminalistyka, sudova ekspertyza, yurydychna psykhologhiia / redkol.: V. Yu. Shepitko (holova) ta in. Kharkiv [in Ukrainian].
- Shepitko, V., Shepitko, M. (2021). Doktryna kryminalistyky ta sudovoi ekspertyzy: formuvannia, suchasnyi stan i rozvytok v Ukraini [Doctrine of criminalistics and forensic examination: formation, current state and development in Ukraine]. *Pravo Ukrainy*. № 8. DOI: [10.33498/louu-2021-08-012](https://doi.org/10.33498/louu-2021-08-012) [in Ukrainian].
- Shepitko, V., Shepitko, M. (2021). *Kryminalne pravo, kryminalistyka ta sudovi nauky* [Criminal law, criminalistics and forensic sciences]: entsyklopediia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Zakovyrko, O. M. (2018). Yevropeiska merezha sudovo-ekspertnykh ustanov (ENFSI): istoriia stvorennia ta perspektyvy rozvytku [The European Network of Forensic Science Institutes (ENFSI): history of creation and prospects for development]. *Aktualni pytannia standartyzatsii sudovo-ekspertnoho zabezpechennia pravosuddia v Ukraini. Perspektyvy rozvytku : mat-ly mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 105-rich. sudov. ekspert. v Ukr. ta 95-rich. z dnia narodzh. akad. M. Ya. Sehaia* (Kyiv, 04—05.07.2018). Kyiv [in Ukrainian].
- Zhuravel, V. A., Shepitko, V. Yu. (2021). Rozvytok kryminalistyky ta sudovoi ekspertyzy v Ukraini: nablyzhennia do yedynoho yevropeiskoho prostoru [Development of criminalistics and forensic science in Ukraine: approaching a unified European space] / *Pravova nauka Ukrainy: suchasnyi stan, vyklyky ta perspektyvy rozvytku* : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].

Шепітько, В. (2023). Судова експертиза та судово-експертна діяльність: погляд крізь призму думок експертів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (30). С. 12—22. DOI: [10.32353/khrife.1.2023.02](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2023.02).

Revealing Red Flags of Insurance Fraud: A Case Study Research of PT Jiwasraya Indonesia

Wahyu Alimirruchi *^a, Anis Chariri **^b

* Master in Accounting, Diponegoro University, Semarang, The Audit Board of The Republic of Indonesia, Jakarta, Indonesia, ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-4949-917X>, e-mail: alimirruchiwahyu@gmail.com

** PhD in Accounting, Professor at the Department of Accounting, Diponegoro University, Semarang, Indonesia, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9055-1735>, e-mail: anis_chariri@live.undip.ac.id

^a Conceptualization, Data curation, Formal Analysis, Investigation, Methodology, Validation, Visualization, Writing — original draft.

^b Supervision, Reviewing.

DOI: [10.32353/khrife.1.2023.03](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2023.03) UDC 343.98

Submitted: 21.02.2023 / Reviewed: 01.03.2023 / Approved for Print: 15.03.2023 /

Avialable online: 28.03.2023

Insurance companies are prone to fraud due to high yield pressures and hence we need to identify certain red flags for fraud detection. This study is descriptive-analytical research that aims at analyzing the red flags of insurance fraud and at finding the strategies to eliminate potential fraud by learning from insurance fraud cases. Using PT Asuransi Jiwasraya (Persero) from 2006 to 2020 as case study research, the finding shows that mega fraud (corruption, asset misappropriation, fraudulent financial statements) occurred during the period. Red flags of improper disclosure are disclaimer opinion from The Audit Board of The Republic of Indonesia, PwC's adverse opinion, and 2002 and 2004 insolvency. Timing differences red flags are Jiwasraya bought second and third tier shares before the end of the 2019 quarter to be resold on January 2, 2020. Red flags of Jiwasraya's corruption are indicated by misuse of interest by Jiwasraya's directors, inappropriate bancassurance, purchase of shares and mutual funds that are more expensive than market prices. Jiwasraya's red flag in asset misappropriation is shown by the purchase of shares and mutual funds of poor quality using income from the sale of saving plan products. These findings imply that detective, preventive, and repressive strategies are needed to combat insurance fraud in Indonesia.

Keywords: Fraud; Insurance; Red Flags.

Research Problem Formulation

Association of Certified Fraud Examiners (ACFE) ¹ in the Fraud Examiners Manual: Section 1 Financial Transactions and Fraud Schemes states that the insurance business is basically vulnerable to fraud because insurance companies are under great pressure to maximize return on investment against reserve funds thereby increasing the potential fraud by high-yield investment schemes. One example of insurance fraud cases in Indonesia can be seen in the Jiwasraya insurance fraud case which has received much attention. Moving on from this, the researchers intend to reveal the red flags of insurance fraud case at Jiwasraya Indonesia so that new knowledge can be obtained of the insurance fraud.

Article Purpose

The researchers are interested in conducting research with a qualitative research, especially with the case study research method. Insurance fraud is still little qualitative-based research on fraud; so the researchers intended to analyze the fraud methods and its red flags that occurred at Jiwasraya Indonesia from 2006 to 2020. Furthermore, this study also answers how to apply detective, preventive, and repressive strategies to combat potential insurance fraud at Jiwasraya.

Research methods

This research was descriptive analytical research. This study focused on case studies

on the identification of red flags in each fraud scheme that occurred at Jiwasraya and its preventive, detective, and repressive strategies to combat insurance fraud. Based on R. K. Yin ², the case study is an empirical approach to cases where there is a unclear boundary between the phenomenon and the context so that research is carried out to answer the question of why or how related to the case of the phenomenon. Data collection in case studies according to R. K. Yin ³ includes documentation, archival records, interviews, direct observation, participant observation and physical artifacts. So that in this study collect research data through documentation from mass media reports, archival records and physical artifacts in the form of Audit Reports of The Audit Board of The Republic of Indonesia, Jiwasraya Financial Statement from 2006 to 2020, Letter of OJK 46/SEOJK.05/2017. There are five case study analysis tools ⁴ namely explanation building, pattern matching, time-series analysis, cross-case synthesis, and program logic models. This study used analytical tools by R. K. Yin ⁵, namely time-series analysis of the chronology of insurance fraud by Jiwasraya, pattern matching on the theory of insurance red flags and fraud tree by the Jiwasraya case, and explanation building analysis by identifying strategies to combat insurance fraud to obtain research results. According to R. K. Yin ⁶, the validity of case studies is to ensure construct validity (through triangulation), internal validity (through the use of analytical techniques), external validity (through analytical generalizations), and reliability (through case study databases). This study uses triangulation

1 ACFE. Fraud Examiners Manual (International): Insurance Fraud. 2017.

2 Yin R. K. Applications of Case Study Research. SAGE Publication, 2011. 3rd ed. Vol. 34. 264 p.

3 Ibid.

4 Ibid.

5 Ibid.

6 Ibid.

of various sources as a validity tool. In addition, the research results were obtained by analyzing several expert judgments or competent expert opinions. The purpose of using the expert opinion method is to prove the validity and reliability of research⁷. Therefore, research based on the results of competent and experienced expertise can serve as a basis for analyzing insurance fraud red flags along with the application of innovative insurance fraud eradication mechanisms recommended by researchers to obtain the required results. The theoretical approaches related to insurance fraud red flags and insurance fraud eradication mechanisms are based on scientific findings with the following expertise⁸.

Analysis of Essential Researches and Publications

There are always changes in social reality that cause social conflict. This is due to the fact that social reality is in the form of

illusions and distortions which are not always easy to observe quantitatively. Therefore, in analyzing social reality, a qualitative approach is needed which aims to reveal the actual phenomenon without any distortion at the surface level which usually consists of various levels of reality. Therefore, to get answers to the meaning of the phenomena that occur, qualitative research is needed to obtain quality and in-depth data. This study uses several competent expert opinions or expert judgements.

Main Content Presentation

Economic growth creates a change in crime from what was originally just a conventional economic crime to an unconventional economic crime. Conventional economic crimes or commonly referred to as blue collar crimes are crimes in the form of murder, theft, and so on. Meanwhile, non-conventional crimes or commonly referred to as white collar crimes are criminal acts committed by companies

- 7 Iriste S., Katane I. Expertise as a Research Method in Education. *Rural Environment. Education. Personality (REEP)*: Proceedings of the 11th International Scientific Conference. 2018. No 11 (May). Pp. 74—80. DOI: [10.22616/reep.2018.008](https://doi.org/10.22616/reep.2018.008) (date accessed: 02.03.2023).
- 8 Singleton T. W., Singleton A. J. Fraud Auditing and Forensic Accounting. 4th ed. New Jersey, 2010 ; ACFE. Report To The Nations 2020 Global Study On Occupational Fraud and Abuse. 2020 ; Badan Pemeriksa Keuangan Republik Indonesia. Audit Report on the Management of the Insurance Business, Investment, Income and Operational Costs for 2014 to 2015 at PT Asuransi Jiwasraya (Persero) and other related agencies in Jakarta, Bandung, Batam, Medan and Surabaya. 2016. URL: <https://www.bpk.go.id/ihps#> (date accessed: 02.03.2023) ; Vahdati S., Yasini N. Factors Affecting Internet Frauds in Private Sector: A Case Study in Cyberspace Surveillance and Scam Monitoring Agency of Iran. *Computers in Human Behavior*. 2015. No 51 (PA). Pp. 180—187. DOI: [10.1016/j.chb.2015.04.058](https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.04.058) (date accessed: 02.03.2023) ; Purnomo H. Total Debt of IDR 40 T, Is the Jiwasraya Case Really This Scary? / CNBC Indonesia. Nov, 15 2019. URL: <https://www.cnbcindonesia.com/market/20191115114506-17-115525/total-utang-rp-40-t-benarkah-kasus-jiwasraya-seseram-ini> (date accessed: 02.03.2023) ; Sayekti N. W. Problems with Jiwasraya Insurance: Dissolution or Rescue. *Expertise Agency Research Center at The House of Representatives, Republic of Indonesia*. 2020. No XII (2). Pp. 19—24. URL: https://berkas.dpr.go.id/puslit/files/info_singkat/Info_Singkat-XII-2-II-P3DI-Januari-2020-163.pdf (date accessed: 02.03.2023) ; Mutmainah D. A. The Ministry of State Owned Enterprises Asks The Audit Board of The Republic of Indonesia to Be Transparent About Jiwasraya / CNN Indonesia. Jan, 07 2022. URL: <https://www.cnnindonesia.com/ekonomi/20200107203147-92-463280/kementerian-bumn-minta-bpk-transparan-soal-jiwasraya> (date accessed: 02.03.2023) ; Nola L. F. Legal Protection for Jiwasraya Customers. *Expertise Agency Research Center at The House of Representatives, Republic of Indonesia*. 2020. No XII (2). Pp. 1—6. URL: https://berkas.dpr.go.id/puslit/files/info_singkat/Info_Singkat-XII-2-II-P3DI-Januari-2020-209.pdf (date accessed: 02.03.2023).

such as fraudulent behavior committed by company management or other stakeholders⁹. In contrast to blue collar crimes, the perpetrator of white collar crime is someone who has a high social status through his/her authorities and positions in an organization. Indeed white collar crime is the latest trend in fraud management due to company psychopaths in their management who are good at manipulating to get their personal goals¹⁰. The traits of a corporate psychopath are a personality disorder with excessive self-esteem and a lack of guilt, conscience and empathy; so that psychopaths have no remorse for hurting others in order to gain money, power or status¹¹. Therefore, it is important for fraud investigators, forensic accountants, fraud auditors, and even managers to know about the red flags of fraud and the rule of law for audit evidence to work in court¹².

In the Indonesia environment, Indonesia Law No. 15/2004 about Audit, Management and Financial Responsibility of State in Article 1 paragraph (6) states that "State Financial Management is the entire activity of state financial management in accordance with their position and authority, from planning, implementation, supervision, and accountability". Government officials have the obligation to manage the financial state/regional with the value of transparent, fair, obedient the regulations, and apply the 3E principles (Economical, Efficient, and Effective) to avoid fraud. Based

on Indonesia Law Number 8 of 1995 on Capital Markets, crimes are identified as fraud, market manipulation, and insider trading. Fraud securities trading activities in Indonesia are prohibited directly and indirectly from deceiving other parties by using any means and prohibited from making false statements about material facts with the aim of misleading the situation in order to gain advantages or avoid harm to oneself or another party. While the Crime of Market Manipulation based on Indonesia Law Number 8 of 1995 is that any party is prohibited from committing direct or indirect fraud by creating a false or misleading image related to trading activities, market conditions, or securities prices on the Stock Exchange and is prohibited from providing materially misleading statements that affect the price of securities on the Stock Exchange. So according to P. M. Dechow et al.¹³, the capital market will efficiently benefit investors (better returns), analysts (avoiding bad reputation), auditors (avoiding litigation risk), and regulators (increasing investor protection).

Survey on Fraud by ACFE Indonesia Chapter¹⁴ indicates 239 fraud cases consisting of 167 cases of corruption (69,9% of cases with a total loss of Rp 373.650 millions), 50 cases of asset misappropriation of state and company (20,9% cases occurred with a total loss of Rp 257.520 millions), and 22 cases of financial statement fraud (9,2% cases occurred with a total loss of Rp 242.260 millions). Based on the results¹⁵,

- 9 Gottschalk P. Convenience Triangle in White-Collar Crime: Case Studies of Relationships Between Motive, Opportunity, and Willingness. *International Journal of Law, Crime and Justice*. 2018. No 55. Pp. 80–87. DOI: [10.1016/j.ijlcrj.2018.10.001](https://doi.org/10.1016/j.ijlcrj.2018.10.001) (date accessed: 02.03.2023).
- 10 Jeppesen K. K., Leder C. Auditors' Experience with Corporate Psychopaths. *Journal of Financial Crime*. 2016. No 23 (4). Pp. 870–881. DOI: [10.1108/JFC-05-2015-0026](https://doi.org/10.1108/JFC-05-2015-0026) (date accessed: 02.03.2023).
- 11 Ibid.
- 12 Singleton T. W., Singleton A. J. Op. cit.
- 13 Dechow P. M., Ge W., Larson C. R., Sloan, R. G. Predicting Material Accounting Misstatements. *Contemporary Accounting Research*. 2011. No 28 (1). Pp. 17–82. DOI: [10.1111/j.1911-3846.2010.01041.x](https://doi.org/10.1111/j.1911-3846.2010.01041.x) (date accessed: 02.03.2023).
- 14 ACFE Indonesia Chapter. *Survai Fraud Indonesia 2019 / Survai Fraud Indonesiai Fraud Indonesia*. 2020.
- 15 Ibid.

government institutions (48,5 %) and state-owned companies or BUMN (31,8 %) are the two highest institutions with the most disadvantaged by fraud in Indonesia. For the average loss of more than ten billion rupiah caused by fraud, 20,8 % was experienced by the government and 11,1 % by BUMN¹⁶. Meanwhile according to the ACFE Global Report to The Nations¹⁷, it states that occupational fraud with 86 % of cases occurred in asset misappropriation with an average loss of \$ 100.000; 43 % of fraud cases occurred in corruption with an average loss of \$ 200.000, and 10 % of fraud cases occurred in financial statement fraud with the largest average loss of \$ 954.000. L. Brenner et al.¹⁸ conclude that there are two potential consequences of victimization of fraud by white collar crime, namely psychological consequences (loss of trust in financial matters) and economic consequences (decreased net worth). Thus, white collar crime has severe negative impacts on the firm and related stakeholders¹⁹.

S. Repousis²⁰ states that fraudulent financial statements are intentional errors in the financial condition of a company that can be achieved through misstatements or omissions of amounts or disclosures in financial statements to deceive financial statement users. It is in accordance with the results of a survey by ACFE Indonesia Chapter²¹ where the positions and authorities of the fraudsters are 23.7 % managers,

29.4 % owners, 31.8 % employees, and others 15.1 %. Although the percentage of fraud by employees is the highest compared to fraud by managers and directors, fraud by employees causes losses with a relatively small nominal, which is between Rp 10 million to Rp 100 million. Meanwhile, the nominal loss due to fraud by managers and directors reaches Rp 500 million to more than Rp 10 billion²².

Insurance has the meaning as a legal relationship between the insurer and the insured in which the insurer is bound to compensate for the loss suffered by the insured against the risk of damage, loss, destruction of the object of insurance, loss of expected potential profit, legal liability to third parties, as a result of an unpredictable events that occurs in the future, including payments resulting from the death or consequences of the life of the insured up to a certain time, in which the insured is bound to pay a premium to the insurer²³. PT Asuransi Jiwasraya Persero (hereafter called as *Jiwasraya*) is an Indonesian insurance company that was established in 1859 but in 2020 experienced a financial fraud which resulted in massive losses to its customers, including causing losses to the state up to Rp 16.8 trillion. The fraud carried out by Jiwasraya consisted of various fraud schemes from asset misappropriation, corruption, fraudulent financial statements, to money laundering. Jiwasraya is known to have

16 ACFE Indonesia Chapter. Op. cit.

17 ACFE. Report To The Nations ...

18 Brenner L., Meyll T., Stolper O., Walter A. Consumer Fraud Victimization and Financial Well-being. *Journal of Economic Psychology*. 2019. No 76. Pp. 102243. DOI: 10.1016/j.joep.2019.102243 (date accessed: 02.03.2023).

19 Craja P., Kim A., Lessmann S. Deep learning for detecting financial statement fraud. *Decision Support Systems*. 2020. No 139. Pp. 113421. DOI: 10.1016/j.dss.2020.113421 (date accessed: 02.03.2023).

20 Repousis S. Using Beneish Model to Detect Corporate Financial Statement Fraud in Greece. *Journal of Financial Crime*. 2016. No 23 (4). Pp. 1063–1073. DOI: 10.1108/JFC-11-2014-0055 (date accessed: 02.03.2023).

21 ACFE Indonesia Chapter. Op. cit.

22 Ibid.

23 ACFE. Fraud Examiners Manual ...

experienced financial problems since 2002 due to insolvency until 2020 which was declared unable to pay insurance claims to its customers. Successful fraud auditors and forensic accountants are experts on red flags and fraud schemes.

It is necessary to understand red flags to make it easier to detect fraud ²⁴. According to ACFE ²⁵, perpetrators of fraud at work are caused by 42% of fraudsters with high lifestyles exceeding their financial capabilities and 26% of fraudsters with financial difficulties. In addition, the results of the 2019 Indonesia Fraud Survey ²⁶ added that the top five characteristics of fraudsters in Indonesia are a luxurious lifestyle (34.7%), financial difficulties (15.9%), having intimate relationships between buyers and suppliers (13.4%), attitude rationalization (6.7%), and the absence of separation of authority with other employees (4.6%). So because of these problems, this paper will identify the red flags fraud that occurred in the case of Jiwasraya.

Based on the above arguments, this study is intended to analyze the red flags of fraud of Indonesia Insurance company. More specifically, this study aims at analyzing the fraud methods and its red flags that occurred at Jiwasraya from 2006 to 2020. Finally, this study also intends to reveal fur-

ther about how to apply detective, preventive, and repressive strategies to eliminate the insurance fraud at Jiwasraya.

Fraud Theory

T. W. Singleton and A. J. Singleton ²⁷ define fraud as an action that is planned by an individual or group of people to achieve profit through unfair acts or intentional abuse of authority. ACFE has identified a Fraud Tree (Corruption, Asset Misappropriation, and Fraudulent Financial Statement) with an explanation of each characteristic as follows.

The asset misappropriation scheme is usually carried out by employees with the most frequent occurrences of fraud but having the least financial impact ²⁸. The motive that encourages employees to commit asset misappropriation is because of personal needs that are beneficial to fraudsters ²⁹, so the most appropriate way to fight this type of fraud is to build employee's fraud awareness and employ an internal auditor to detect this type of fraud ³⁰. Fraudulent financial statement schemes are usually carried out by company executives with very large company financial losses but the rate of occurrence is the least. Executives's motive to commit fraud is usually related to stock prices (stock bonuses and pressure to maintain higher shares) which benefit the

24 Koornhof C., du Plessis D. Red Flagging as an Indicator of Financial Statement Fraud: The Perspective of Investors and Lenders. *Meditari Accountancy Research*. 2000. No 8 (1). Pp. 69–93. DOI: [10.1108/10222529200000005](https://doi.org/10.1108/10222529200000005) (date accessed: 02.03.2023) ; Gullkvist B., Jokipii A. Perceived Importance of Red Flags Across Fraud Types. *Critical Perspectives on Accounting*. 2013. No 24 (1). Pp. 44–61. DOI: [10.1016/j.cpa.2012.01.004](https://doi.org/10.1016/j.cpa.2012.01.004) (date accessed: 02.03.2023) ; Yu X. Securities Fraud and Corporate Finance: Recent Developments. *Managerial and Decision Economics*. 2013. No 34 (7–8). Pp. 439–450. DOI: [10.1002/mde.2621](https://doi.org/10.1002/mde.2621) (date accessed: 02.03.2023) ; Cao J., Luo X., Zhang W. Corporate employment, red flags, and audit effort. *Journal of Accounting and Public Policy*. 2020. No 39 (1). DOI: [10.1016/j.jaccpubpol.2019.106710](https://doi.org/10.1016/j.jaccpubpol.2019.106710) (date accessed: 02.03.2023).

25 ACFE. Report To The Nations

26 ACFE Indonesia Chapter. Op. cit.

27 Singleton T. W., Singleton A. J. Op. cit.

28 Ibid.

29 Ibid.

30 Smith A. L., Murthy U. S., Engle T. J. Why Computer-Mediated Communication Improves the Effectiveness of Fraud Brainstorming. *International Journal of Accounting Information Systems*. 2012. No 13 (4). Pp. 334–356. DOI: [10.1016/j.accinf.2012.03.002](https://doi.org/10.1016/j.accinf.2012.03.002) (date accessed: 02.03.2023).

company and fraudsters but detrimental to other stakeholders³¹. While fraudulent financial statements have very material value, so the audit committee must assign an external auditor to detect and report this type of fraud to law enforcement³². Corruption schemes can be in the form of bribes or extortion which usually involve at least two parties (company's internal and external parties), although sometimes one party does it by force³³. T. W. Singleton & A. J. Singleton³⁴ and A. Tkachenko et al.³⁵ stated that the motive for committing corruption is due to persuasion and business relationships that are beneficial for fraudsters. So the way to combat the corruption is have to focus on finding transaction relationships in every parties, especially if the transaction is hidden. The relationship of internal and external parties can not be separated from the agency theory. M. C. Jensen & W. H. Meckling³⁶ stated that the agency relationship in agency theory is a relationship or contract between one or more people called principals who have capital by involving other parties as agents who are contracted to manage and provide services on behalf of the principal by delegating authority to the agent. The agency relationship will cause two problems, namely information asymmetry and conflict of interest because the principal and agent have their own interests³⁷.

E. F. Zainudin & H. A. Hashim³⁸ argue that there is a possibility that there are agents who have the urge to manipulate financial statements by utilizing asymmetric information to fulfill certain objectives that are detrimental to the principal. So the agent compiles an annual report that contains various useful informations for the principal as a way to reduce information asymmetry and conflict of interest³⁹. In addition, ACFE⁴⁰ stated that insurance companies have great pressure to maximize the return on investment of their customers' reserve funds, thus making them vulnerable to high-yield investment schemes. Due to asymmetric information and conflict of interest between the principal (Jiwasraya customers) and agents (Jiwasraya), it encourages the emergence of insurance fraud that harms Jiwasraya's customers and benefits the insurance fraud perpetrators at Jiwasraya.

Insurance Fraud

Insurance Fraud in Indonesia has been regulated by The Financial Services Authority or FSA (hereafter called as *Otoritas Jasa Keuangan* or OJK) through Letter of OJK 46/SEOJK.05/2017 (Fraud Control, Anti-Fraud Strategy Implementation, and Anti-Fraud Strategy Report for Insurance Companies, Sharia Insurance Companies, Reinsurance Companies, Sharia Reinsurance Companies

31 Singleton T. W., Singleton A. J. Op. cit.

32 Ibid.

33 Ibid.

34 Ibid.

35 Tkachenko A., Yakovlev A., Kuznetsova A. 'Sweet Deals': State-Owned Enterprises, Corruption and Repeated Contracts in Public Procurement. *Economic Systems*. 2017. No 41 (1). Pp. 52–67. DOI: [10.1016/j.ecosys.2016.12.002](https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2016.12.002) (date accessed: 02.03.2023).

36 Jensen M. C., Meckling W. H. Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure. *Journal of Financial Economics*. 1976. No 3 (4). Pp. 305–360.

37 Ibid.

38 Zainudin E. F., Hashim H. A. Detecting fraudulent financial reporting using financial ratio. *Journal of Financial Reporting and Accounting*. 2016.

39 Chen Y. J., Wu C. H., Chen Y. M., Li H. Y., Chen H. K. Enhancement of fraud detection for narratives in annual reports. *International Journal of Accounting Information Systems*. 2017. No 26. Pp. 32–45. DOI: [10.1016/j.accinf.2017.06.004](https://doi.org/10.1016/j.accinf.2017.06.004) (date accessed: 02.03.2023).

40 ACFE. Fraud Examiners Manual ...

or Sharia Units). Insurance fraud is fraud that is intentionally carried out to achieve the aim of deceiving or manipulating the policyholder company, the insured, the participant, or other parties within the company and/or using the company's infrastructure so that the company, policyholder, insured, partici

pant, or other party suffers a loss but the fraudsters obtain financial benefits directly or indirectly ⁴¹.

Controls of insurance fraud, anti-fraud strategy implementation, and anti-fraud strategy report based on Letter of OJK 46/SEOJK.05/2017 can be seen on Table 1.

Table 1.

Insurance Fraud Control, Anti Fraud Strategy Implementation, and Anti-Fraud Strategy Report

Insurance Fraud	Letter of OJK 46/SEOJK.05/2017	
	Method	Description
Control	Active supervision by management	Develop the awareness and culture of anti-fraud. Develop and implement an anti-fraud code of ethics. Develop and monitor the implementation of an anti-fraud strategy. Develop the human resources quality for fraud awareness and control. Monitor, evaluate, and follow up on fraud. Develop the helpdesk and whistleblower hotlines.
	Organizational Responsibility	Develop the organizational structure that fits the characteristics and complexity of the company's business. Define clear duties and responsibilities. Direct accountability to the board of directors or equivalent. Improve competence, integrity, and independence of human resources.
	Control and monitoring through Internal Control System	Adopt anti-fraud control policies and procedures. Conduct a top level review or functional review bt internal audit on the anti-fraud strategy. Impelement rotation, mutation, mandatory off-work, and gathering. Separation of functions in the acceptance, claims, and financial processes to reduce the opportunities for fraud. Improve the proceessing, storage, and security of data ellectronically. Control of physical assets and documentations.
	Education and Training	Anti-fraud education and training at least once a year.

41 Financial Services Authority. Letter of OJK 46/SEOJK.05/2017of Fraud Control, Anti-Fraud Strategy Implementation, and Anti-Fraud Strategy Report for Insurance Companies, Sharia Insurance Companies, Reinsurance Companies, Sharia Reinsurance Companies or Sharia Units / Otoritas Jasa Keuangan. URL: <https://www.ojk.go.id/en/default.aspx> (date accessed: 02.03.2023).

Insurance Fraud	Letter of OJK 46/SEOJK.05/2017	
	Method	Description
Prevention	Creating a culture of anti-fraud awareness	Develop and publish an anti-fraud policies. Conduct employee awareness programs (seminars, discussions, training, publications, transparency of fraud investigations). Conduct customer awareness programs (anti-fraud brochures to policyholders, insured, and participants).
	Identify fraud risk	Identify and analyze the company's activities with potential fraud. Documenting and informing the analysis results to interested parties. Updating information on potential fraudulent activities.
	Doing know-your-employee	Implement the recruitment systems and procedures effectively. Implement risk-based qualifications in objective and transparent manner. Develop policy of recognizing and monitoring the character, behavior, and lifestyle of employees.
Detection	Establish policies and whistleblowing mechanisms with effectively implemented	Provide protection and ensure the confidentiality of whistleblowers and their reports Establish internal policies on fraud complaints based on applicable laws. Establish fraud reporting system (procedures, facilities, parties responsible for whistleblowing, and fraud follow-up mechanisms). Establish policies and audit mechanisms for high-risk units of fraud.
Investigation, Reporting, and Sanctions	Implementation of investigation, reporting, and sanctions	Implement the investigation standars (determining the PIC of investigations based on competence and independence as well as developing an investigation mechanism to follow up on the results of fraud detection by maintaining confidentiality). Establish mechanism for reporting the fraud. Establish sanctions for the deterrent affect. Provide reports to law enforcement on the fraud in company.
Monitoring, Evaluation, and Follow-Up	Monitor, evaluate, and follow-up on fraud	Monitor the fraud follow-up process in accordance with applicable laws. Maintain fraud profiling to evaluate chronological information, date of incident, parties involved in fraud, fraudster's position, fraud losses, company actions, causes of fraud, and follow-up actions. Strengthening Internal Control System by making improvements to its weaknesses.

Source: Otoritas Jasa Keuangan ⁴².

42 Financial Services Authority. Letter of OJK 46/SEOJK.05/2017 ... URL: <https://www.ojk.go.id/en/default.aspx> (date accessed: 02.03.2023).

There are three basic principles of insurance according to ACFE⁴³, namely the Principle of Insurable Interest (the risk of loss that can be insured is only a loss to the object of insurance with an ownership relationship with the insured, such as a family relationship or business relationship), Principle of The Utmost Goodfaith (the agreement must be agreed upon by the insurer and the insured based on transparency and integrity), and Principle of Indemnity (the insured cannot receive compensation for more than the amount of the actual loss suffered). With the three insurance principles by ACFE⁴⁴, there are clear conditions between the insured, the insurer, and the accident to avoid insurance fraud.

Indonesia Government as a supervisory agency through FSA number 46/SEOJK.05/2017 is trying to eradicate insurance fraud through insurance fraud control efforts (management supervision, organizational accountability, internal control systems, and training), insurance fraud prevention efforts (raising awareness anti-fraud insurance, identifying the risk of insurance fraud, and understanding employees), efforts to detect insurance fraud (approving anti-fraud and whistleblowing policies), efforts to report and sanction insurance fraud, and efforts to evaluate and follow up on insurance fraud⁴⁵. With the implementation of an anti-fraud strategy policy that has been prepared by Indonesia's Financial Services Authority from the prevention level to the repressive level, it is expected to be able to prevent, detect, and provide a deterrent effect so that no other insur-

ance fraud cases occur after the Jiwasraya insurance fraud case.

Red Flags

According to T. W. Singleton and A. J. Singleton⁴⁶, red flags are fingerprints of fraud which have the meaning as clues or unusual indications of fraud such as accounting anomalies, transaction anomalies, changes in attitudes, and so on. Accounting professional organizations such as AICPA (American Institute of Certified Public Accountants), ISACA (The Information Systems Audit and Control Association) and IIA (The Institute of Internal Auditors) have included red flags in key fraud detection guidelines because auditors are expected to be able to identify red flags as early warning system in detecting fraud in the process of accounting professional⁴⁷. As a result, auditors are required to increase their professional skepticism in order to identify red flags of fraud through training, seminars, education, and others.

Perpetrators of insurance fraud can be carried out by the insurer (agent or insurance company) or the insured (insurance policy holder). There are several red flags that can be identified to make it easier to detect insurance fraud by the insured⁴⁸, including: Claims are made within a short time after the inception of the policy, the insured is very firm and insists on fast settlement, the insured is willing to accept the settlement of claims far below the claim value according to the evidence submitted, the insured complaints and demands prematurely for the delay in the loss process, customers are aggressive and

43 ACFE. Fraud Examiners Manual

44 Ibid.

45 Financial Services Authority. Letter of OJK 46/SEOJK.05/2017 URL: <https://www.ojk.go.id/en/default.aspx> (date accessed: 02.03.2023).

46 Singleton T. W., Singleton A. J. Op. cit.

47 Ibid.

48 ACFE. Fraud Examiners Manual

sporadic towards insurance companies (such as publishing bad insurance companies in the mass media to get people's attention), the insured is difficult to contact after getting the claim, the insured has a history of many insurance claims and losses, and the documentation provided by the insured is questionable and irreg-

ular. Jiwasraya committed three types of fraud according to the Fraud Tree, such as corruption, fraudulent financial statements, and asset misappropriation. These three types of fraud trees can be detected by auditors due to several red flags that have been identified by T. W. Singleton and A. J. Singleton ⁴⁹.

Table 2.

Red Flags Fraud based on Fraud Tree

Fraud Tree	Identification on Red Flags
Fraudulent Financial Statement	Accounting anomalies. Rapid growth of the company. The company earns unusual profits especially when compared to the industry average. Low of company internal control. Executive management tends to be aggressive, obsessed with stock prices, and performs micromanagement. Complex or unstable organizational structures. Repeated negative cash flows from operations, especially when coupled with increased profits and overall positive cash flows. All significant transactions with related parties are not audited or audited by a different audit firm. There were significant, unusual, or highly complex transactions at the end of the fiscal year. Significant sales volume to entities whose owners are not clearly identified.
Corruption	Special relationship between employees and vendors. There is confidentiality with third parties. Lack of management approval reviews. Anomalies in transaction record and vendor approval.
Asset Missappropriation	Changes in the employee's attitude and lifestyle. The employee's work history is messy. Tends to be unable to make eye contact. Increased irritability. Increased company conflicts because they tend to blame others. Employees are dissatisfied with executives. Employees never take time off or vacations. Employees refuse to be rotated, transferred, or promoted. Employees have financial problems.

Source: T. W. Singleton and A. J. Singleton.

⁴⁹ Singleton T. W., Singleton A. J. Op. cit.

The Chronology of Insurance Fraud at PT Asuransi Jiwasraya (Persero)

The financial problems experienced by Jiwasraya began in 2002 with insolvency and continued until 2004. The Audit Board of The Republic of Indonesia also gave a disclaimer opinion on Jiwasraya's 2006–2007 Financial Statements due to windows dressing. From 2010 to 2011, Jiwasraya undertook a reinsurance scheme as a solution to deficits of Rp 5.7 trillion (2008) and Rp 6.3 trillion (2009). Jiwasraya conducted bancassurance through the JS Saving Plan product on December 12, 2012 and resulted in an increase in premium income until 2014. However, based on the results of the Special Purposes Audit of The Audit Board of The Republic of Indonesia in 2016 on the business management, investment, income, and operational costs of Jiwasraya in 2014–2015 found audit findings that Jiwasraya committed fraudulent financial statements and abused authority by investing without adequate studies. The Audit Board of The Republic of Indonesia again gave a disclaimer opinion on Jiwasraya's 2017 financial statements due to a shortage of Rp 7.7 trillion in reserve funds and Jiwasraya still invests without paying attention to the principle of prudence. In addition, PwC gave an Adverse opinion on Jiwasraya's 2017 financial statements because the liability for future policy benefits was Rp 38.76 trillion from what it should have been Rp 46.44 trillion and corrected Jiwasraya's profit in 2017 from Rp 2.4 trillion to Rp 428 billion. Based on the results of the 2018 Preliminary

Investigation of The Audit Board of The Republic of Indonesia, it was stated that there were indications of fraud in the management of saving plan products with very high interest rates above the deposit and bond interest rates that had been massive since 2015, but the proceeds from the sale of these products were invested in stocks and mutual funds of poor quality so that the potential loss to the state. In December 2019, Jiwasraya failed to pay Rp 12.4 trillion and as a result, Attorney General's Office of Indonesia asked the The Audit Board of The Republic of Indonesia, Financial Services Authority, The Ministry of State Owned Enterprises, and Audit Firm to investigate Jiwasraya's fraud investigation. Based on the results of the investigative audit, the Jakarta Corruption Court judged seven defendants including the former President Director (Hendrisman Rahim), Former Finance Director (Hary Prasetyo), Former Head of Investment and Finance Division (Syahmirwan), Former Deputy Commissioner for Capital Market Supervisory 2 of Financial Services Authority (Fakhri Hilmi), President Director of PT Hanson International Tbk (Benny Tjokrosaputro), President Commissioner of PT Trada Alam Minera (Heru Hidayat), and Director of PT Maxima Integra (Joko Hartono Tirto) for the alleged corruption case. As a result of the fraud committed by Jiwasraya, customer claims due reached Rp 16.1 trillion with a potential state loss of Rp 13.7 trillion due to failure to pay the policy. The chronological details of Jiwasraya's fraud can be seen at the Table 3.

Table 3.

Chronology of Fraud at Jiwasraya

Date	Chronology of Fraud at Jiwasraya
Dec 31, 1859	The establishment of Jiwasraya by the Dutch East Indies government.
August 21, 1984	Jiwasraya was changed to PT Asuransi Jiwasraya (Persero).
Year 2002	There was an insolvency of Rp 2,9 trillion at Jiwasraya.
Year 2004	There was an insolvency of Rp 2,76 trillion at Jiwasraya.
Year 2006	The Audit Board of The Republic of Indonesia gave a disclaimer opinion on Jiwasraya's 2006—2007 Financial Statements because the presentation of the reserve funds could not be verified due to negative equity of Rp 3.29 trillion with assets smaller than liabilities which caused windows dressing through false profit bookkeeping *. The Ministry of State Owned Enterprises and FSA assessed Jiwasraya's equity was negative at Rp 3.29 trillion **.
Year 2008	Jiwasraya issued limited investment mutual funds and reinsurance to minimize losses in Jiwasraya's financial statements which had a deficit of Rp 5.7 trillion. The Audit Board of The Republic of Indonesia gave a disclaimer opinion on Jiwasraya's 2006—2007 financial statements due to the presentation of information on reserve funds that could not be trusted, resulting in a deficit of Rp 5.7 trillion (2008) and Rp 6,3 trillion (2009) **.
Year 2009	Jiwasraya continued reinsurance to minimize the Rp 6.3 trillion deficit.
Year 2010	Jiwasraya resumed its reinsurance scheme **.
Year 2011	Jiwasraya continued reinsurance and obtained a surplus of Rp1.3 trillion **.
May 2012	Jiwasraya requested an extension of reinsurance but was refused **.
Dec 12, 2012	JS Saving Plan as Jiwasraya product through bancassurance (in collaboration with bank BTN, Standard Chartered Bank, KEB Hana Bank Indonesia, Bank Victoria, Bank ANZ, Bank QNB Indonesia, and BRI) with high interest offers of 9 % to 13 % permitted by Bapepam-LK as alternative solutions for comprehensive and short-term fundamentals **.
Dec 31, 2012	Jiwasraya received a surplus of Rp 1.6 trillion due to reinsurance, but also a deficit of Rp 3.2 trillion without a reinsurance scheme.
Year 2013	The FSA (switching from Bapepam-LK) supervised Jiwasraya and asked The Ministry of State Owned Enterprises to provide a solution for a solvency ratio of less than 120 %.
Year 2014	Jiwasraya sponsored MU **. There was an increase in shares and mutual funds at Jiwasraya so that there was an increase in premium income of up to 50 %.
Year 2015	The audit of The Audit Board of The Republic of Indonesia *** stated that there were fraudulent financial statements (overstated and understated) and alleged abuse of authority (Jiwasraya bought Medium-Term-Note bonds from a company that had only been established for 3 years which was losing money without any income and also bought shares and second and third mutual funds without adequate review, regulations, and finance).

Date	Chronology of Fraud at Jiwasraya
Year 2016	The results of a special audit by The Audit Board of The Republic of Indonesia in 2016 revealed that there were 16 findings on Jiwasraya's business management, investment, revenue, and operational costs for 2014–2015, such as ***: - the recording of indirect investments amounted to Rp 6.04 trillion of the total investment and the purchase of shares and mutual funds was more expensive than the market price, resulting in a potential loss of Rp 601.85 billion; - TRIO, SUGI, LCGP shares were not supported by an adequate review of the proposed share placement; - there was a potential risk of default in investment transactions for the purchase of PT Hanson Internasional (HI) Medium Term Notes; - Jiwasraya was not optimal in monitoring mutual funds; - Jiwasraya placed shares in a company that performed less well. Based on The Audit Board of The Republic of Indonesia's recommendation, Jiwasraya released its second and third tier shares and mutual funds. FSA asked Jiwasraya to prepare a plan to fulfill the investment adequacy ratio because there was no reinsurance.
Year 2017	The Audit Board of The Republic of Indonesia gave a disclaimer opinion on Jiwasraya's 2017 financial statements because there was a lack of reserve funds of Rp 7.7 trillion. FSA did not find stocks and mutual funds that exceeded the investment limit for each investment manager and FSA also gave the first warning sanction because Jiwasraya was late in submitting its 2017 actuarial report. Jiwasraya experienced an increase in revenue due to the sale of the JS Saving Plan. Jiwasraya evaluated the JS Saving Plan due to FSA's request to assess the suitability of investment capabilities where the JS Saving Plan in 2017 rose 37.64 % from 2016 by generating revenue of Rp21 trillion and profit of Rp 2.4 trillion **. Jiwasraya bought back shares and second and third tier mutual funds. Jiwasraya's financial position is an equity surplus of Rp 5.6 trillion, a shortage of premium reserves of Rp 7.7 trillion (not counting asset losses), understated liabilities resulting in a profit before tax of Rp 428 billion from a loss of Rp 7.26 billion.
Year 2018	The results of the audit by The Audit Board of The Republic of Indonesia *** stated that Jiwasraya invested in risky assets to obtain high returns without using the principle of prudence. Only 2 % of Jiwasraya's investment was placed in quality stocks and mutual funds, while 5 % of Rp 5.7 trillion was in bluechip stocks. As a result, the sale of Jiwasraya's shares and mutual funds, which fell in value by Rp 1.7 trillion and Rp 8.1 trillion in 26 and 107 mutual funds, could not be released ****. The Audit Board of The Republic of Indonesia's Preliminary Investigation 2018 stated that there were indications of fraud in the management of saving plan products with very high interest rates above the deposit and bond interest rates that had been massive since 2015 but the proceeds from the sale of these products were invested in stocks and mutual funds of poor quality thus potentially detrimental to state finances.

Date	Chronology of Fraud at Jiwasraya
Year 2018	FSA punished Jiwasraya for being late in submitting its 2017 financial report with an administrative fine of Rp 175 million. FSA approved the 2016 premium reserve of Rp 10.9 trillion **. PwC corrected Jiwasraya's profit in 2017 from Rp 2.4 trillion to Rp 428 billion and provided an Adverse Opinion on Jiwasraya's 2017 financial statements **. Jiwasraya's President Director and Finance Director were removed **. The customer has started to withdraw the JS Saving Plan.
May 2018	The President Director of Jiwasraya, Asmawi Syam, has been inaugurated and reported irregularities in the financial statements to The Ministry of State Owned Enterprises **.
August 2018	The Ministry of State Owned Enterprises met with directors regarding the potential for default and asked the The Audit Board of The Republic of Indonesia and Finance and Development Supervisory Agency to audit Jiwasraya's investigations **.
Oct 2018	Based on H. Purnomo ****, Jiwasraya failed to pay the JS Saving Plan customer's maturity policy claim of Rp 802 billion due to the weak governance of Jiwasraya and also the weak supervision from the FSA, so Jiwasraya discussed the decrease in premium income due to the decrease in the guaranteed return on the JS Saving Plan with FSA.
Oct – Nov 2018	Jiwasraya's liquidity problems began to be publicized **
Nov 2018	The shareholders replaced the President Director and stated that Jiwasraya needed Rp 32.89 trillion in funds **.
Sept 2019	Jiwasraya had negative liquidity pressures of Rp 23.92 trillion, but liabilities of Rp 49.6 trillion, assets of only Rp 25.68 trillion, while JS Saving Plan's liabilities were Rp 15.75 trillion *****. So S. Makki ** said Jiwasraya needs Rp 32.89 trillion to cover the 120% solvency ratio. The reasons for Jiwasraya's negative performance according to H. Purnomo ****: Errors in product pricing; weak implementation of prudent investment principles; the existence of stock price engineering; and JS Saving Plan liquidity pressure.
Dec 2019	Jiwasraya experienced a default of Rp 12.4 trillion. Jiwasraya's finances deteriorated due to window dressing through the purchase of second and third tier shares before the close of the quarter and then the shares were resold on January 2 of the following year. As a result of buying shares below the market price, the investment results in the financial statements will be recorded as profitable but only false profits.
Dec 30, 2019	Attorney General's Office of Indonesia asked the The Audit Board of The Republic of Indonesia to conduct an investigative audit and calculate the state losses of Jiwasraya along with FSA, The Ministry of State Owned Enterprises, and Public Accounting Firm *.

Date	Chronology of Fraud at Jiwasraya
Year 2019	Based on the examination of the witnesses who managed Jiwasraya until 2015, the list of witnesses *****: • Former General Manager Teknik PT Asuransi Jiwasraya, • Vice Head of Center Bancassurance and Strategic Alliance PT Asuransi Jiwasraya Period 2015–2019, • Head of Division at Bancassurance Finance and Strategic Alliance PT Asuransi Jiwasraya Period 2015–2019, • Head of Division at Wealth Management Head Office BRI Division Bancassurance, and • Head of Division at Bancassurance Accountability and Strategic Alliance PT Asuransi Jiwasraya Period 2015–2018.
Year 2020	The Audit Board of The Republic of Indonesia audited Jiwasraya's and FSA's investments at the request of the Attorney General's Office of Indonesia. The House of Representatives of The Republic of Indonesia formed Panitia Kerja Jiwasraya or Committee Jiwasraya *****. Attorney General's Office of Indonesia examined FSA officials related to Jiwasraya's corruption including: Director of Investment Management of FSA's 2A Capital Market Supervision Department, Head of Product Registration Division of FSA's Directorate of Investment Management's 2A Capital Market Supervision, Head of Sub-Section of FSA's Securities Transaction Supervision Department, and the former President Director of IDX.
Jan 7, 2020	The Ministry of State Owned Enterprises asked The Audit Board of The Republic of Indonesia to examine Jiwasraya in a transparently *****.
Jan 8, 2020	The Audit Board of The Republic of Indonesia gave an official statement regarding Jiwasraya's default **.
Jan 14, 2020	Attorney General's Office of Indonesia detained 5 people suspected of being involved in the Jiwasraya case, which consisted of Hendrisman Rahim (Former Director), Harry Prasetyo (Former Finance Director), and Syamirwan (Former Head of Investment and Finance Division) for Law No. 31 of 1999.
Oct 12, 2020	The panel of judges at the Jakarta Corruption Court sentenced Hendrisman Rahim, Hary Prasetyo, Syahmirwan, Fakhri Hilmi, Benny Tjokrosaputro, Heru Hidayat, and Joko Hartono Tirta for the alleged corruption case in the management of Jiwasraya's investment funds.
Dec 2020	Customer claims due reached Rp 16.1 trillion with a potential state loss of Rp 13.7 trillion due to policy failure.

Notes. * Wicaksono A. The Audit Board of The Republic of Indonesia Doesn't Want the Jiwasraya Case to Become a Century Scandal. Volume II / CNN Indonesia. Jan 08 2020. URL: <https://www.cnnindonesia.com/ekonomi/20200108150419-78-463504/bpk-tak-ingin-kasus-jiwasraya-jadi-skandal-century-jilid-ii> (date accessed: 02.03.2023).

** Makki S. Chronology of the Jiwasraya Case, Failure to Pay to Allegations of Corruption / CNN Indonesia. Jan 08 2020. URL: <https://www.cnnindonesia.com/ekonomi/20200108111414-78-463406/kronologi-kasus-jiwasraya-gagal-bayar-hingga-dugaan-korupsi> (date accessed: 02.03.2023).

*** Badan Pemeriksa Keuangan Republik Indonesia. Audit Report URL: <https://www.bpk.go.id/ihips#> (date accessed: 02.03.2023).

**** Purnomo H. Op.cit. URL: <https://www.cnbcindonesia.com/market/20191115114506-17-115525/total-utang-rp-40-t-benarkah-kasus-jiwasraya-seseram-ini> (date accessed: 02.03.2023).

***** Mutmainah D. A. Op. cit. URL: <https://www.cnnindonesia.com/ekonomi/20200107203147-92-463280/kementerian-bumn-minta-bpk-transparan-soal-jiwasraya> (date accessed: 02.03.2023).

***** Ridwan M., Ryandi D. Jiwasraya Corruption, 3 Financial Services Authority Officials and Former IDX Boss Asked for Information from Attorney General / JawaPos.Com. Dec 02 2020. URL: <https://www.jawapos.com/nasional/hukum-kriminal/02/12/2020/korupsi-jiwasraya-3-pejabat-ojk-dan-eks-bos-bei-digarap-kejagung/> (date accessed: 02.03.2023).

Red Flags on Fraudulent Financial Statement at Insurance Fraud Jiwasraya

Based on the chronology of the Jiwasraya case, it can be identified that Jiwasraya is a complex and systemic case by committing all three types of fraud at once from 2002 to 2020 and this fraud has also spread to Asabri⁵⁰. The first discussed

fraud is the fraudulent financial statement which is divided into five types of schemes, including: Timing Differences, Fictitious Income, Hidden Liabilities, Improper Disclosure, and Improper Asset Valuation⁵¹. So the following is the identification and explanation of the red flags of the Jiwasraya case fraud in the Fraudulent Financial Statement scheme.

Table 4.

Red Flags on Fraudulent Financial Statement Scheme on Fraud Jiwasraya

Fraudulent Financial Statement	Identification of Red Flags
Improper Asset Valuation	Improper Asset Valuation is an increase in nominal assets (receivables, inventories, fixed assets), capitalizing costs, or reducing contra accounts *. Some general red flags of improper asset valuation according to T. W. Singleton and A. J. Singleton * are: Unusual or unexplained increase in the book value of assets (inventory, receivables, long-term assets). Unusual trends in ratios or the relationship of assets to other parts of the financial statements. GAAP violations on the recording of expenses and assets. Management tends to be unresponsive when internal auditors conduct audits. Statement assets are removed from the balance sheet. So that the red flags that occur in the Improper Asset Valuation scheme at Jiwasraya are: Jiwasraya was declared overstated and understated based on the results of the The Audit Board of The Republic of Indonesia's audit in 2015. Understated liabilities in 2017 resulted in a profit before tax of Rp 428 billion from a loss that should have been Rp 7.26 billion.

50 Sayekti N. W. Op. cit. URL: https://berkas.dpr.go.id/puslit/files/info_singkat/Info_Singkat-XII-2-II-P3DI-Januari-2020-163.pdf (date accessed: 02.03.2023).

51 Singleton T. W., Singleton A. J. Op. cit.

Fraudulent Financial Statement	Identification of Red Flags
Improper Disclosure	Based on T. W. Singleton and A. J. Singleton *, red flags for improper disclosure are disclosures that are intentionally obscured and there are legal findings that are kept secret. Jiwasraya made inadequate disclosures in its financial statements so that The Audit Board of The Republic of Indonesia and PwC gave a disclaimer opinion for several years until the Ministry of State Owned Companies (called as BUMN) asked The Audit Board of The Republic of Indonesia and Finance and Development Supervisory Agency (BPKP) to audit Jiwasraya to find out the nominal transparency of Jiwasraya's financial statements **. So that the red flags for improper disclosure to Jiwasraya: The Audit Board of The Republic of Indonesia's Disclaimer Opinion on Jiwasraya's 2006–2007 Financial Statements: The presentation of the reserve funds cannot be trusted because the negative equity amounted to Rp 3.29 trillion with assets smaller than liabilities, resulting in an apparent profit. The Audit Board of The Republic of Indonesia's disclaimer opinion on Jiwasraya's 2017 Financial Statements: Lack of reserve funds of Rp 7.7 trillion. Adverse Opinion by PwC on Jiwasraya's 2017 Financial Statements: PwC corrected profit from Rp 2.4 trillion to Rp 428 billion. There were Rp 2.9 trillion and Rp 2.76 trillion insolvency at Jiwasraya in 2002 and 2004.
Timing Differences	Timing Differences is a method used by overestimating income for the current fiscal period by playing with time *. Jiwasraya's red flags doing Timing Differences is that Jiwasraya in December 2019 bought the second and third tier shares before the close of the quarter and then resold the shares on January 2 of the following year.

Notes. * Singleton T. W., Singleton A. J. Op. cit.

** Mutmainah D. A. Op. cit. URL: <https://www.cnnindonesia.com/ekonomi/20200107203147-92-463280/kementerian-bumn-minta-bpk-transparan-soal-jiwasraya> (date accessed: 02.03.2023).

Red Flags on Corruption at Insurance Fraud Jiwasraya

The second fraud is a corruption scheme which is divided into four types of schemes, including: Economic Distortion, Illegal Gratification, Conflict of Interest, and Bribery ⁵². Corruption schemes involve at

least 2 parties which are characterized by internal company parties working with external or internal company partners ⁵³. In the Jiwasraya case, the corruption that occurred was included in the Conflict of Interest Scheme with the following informations.

52 Singleton T. W., Singleton A. J. Op. cit.

53 Ibid.

Table 5.

Red Flags on Corruption Schemes at Fraud of Jiwasraya

Corruption Scheme	Identification of Red Flags
Conflict of Interest	A conflict of interest occurs when an employee, manager, or executive has an undisclosed economic or personal interest in a transaction that has a negative impact on the company *. The red flags of conflict of interest on corruption according to T. W. Singleton and A. J. Singleton * are: There is an abuse of authority **. Transactions with large amounts with certain vendors. There is an undisclosed special relationship between the company and third parties. Low segregation of duties (especially in accounting contracts). While the identification of red flags in the Jiwasraya case related to conflicts of interest are: There was an abuse of authority of Jiwasraya's directors so that there was a change of director by the Shareholders. On 12 December 2012, Jiwasraya conducted bancassurance with bank BTN, Standard Chartered Bank, KEB Hana Bank Indonesia, Bank Victoria, ANZ Bank, QNB Indonesia Bank, and BRI by offering high interest rates of 9 % to 13 % ***. Jiwasraya purchased MTN bonds (Medium-Term-Note) in 2015 from a company that has only been established for three years which continues to suffer losses without any income ****. In 2015, Jiwasraya purchased shares and second- and third-tier mutual funds without proper studies, regulations, and finances. Purchases of shares and mutual funds were more expensive than the market price, resulting in a loss to the state of Rp 601.85 billion in 2016 ****. In 2016, Jiwasraya purchased TRIO, SUGI, LCGP shares which were not supported by an adequate review of the proposed share placement ****. In 2016 Jiwasraya released its second and third tier shares and mutual funds, but bought again in 2017 ****. Based on the results of the 2018 audit by The Audit Board of The Republic of Indonesia, it was stated that Jiwasraya invested 2 % in quality stocks and mutual funds, 5 % invested in blue chip stocks, while the rest was invested in bad investments ***.

Notes. * Singleton T. W., Singleton A. J. Op. cit.

** Vahdati S., Yasini N. Op.cit. DOI: 10.1016/j.chb.2015.04.058 (date accessed: 02.03.2023).

*** Purnomo H. Op. cit. URL: <https://www.cnbcindonesia.com/market/20191115114506-17-115525/total-utang-rp-40-t-benarkah-kasus-jiwasraya-seseram-ini> (date accessed: 02.03.2023).

**** Badan Pemeriksa Keuangan Republik Indonesia. Audit Report URL: <https://www.bpk.go.id/ihps#> (date accessed: 02.03.2023).

Red Flags on Asset Missappropriation at Insurance Fraud Jiwasraya

The third fraud is asset misappropriation of cash. In the Jiwasraya case, the red flag for asset misappropriation of cash is that in 2018 Jiwasraya received income from the sale of saving plan products but it was misused to invest in stocks and mutual funds of poor quality, potentially causing state losses.

There are three strategies to combat insurance fraud at PT Asuransi Jiwasraya (Persero), including: detective strategy, repressive strategy, and preventive strategy.

The Detective Strategies to Combat Insurance Fraud

The detective strategy aims to identify the causes of insurance fraud through system improvements, follow-up on public

complaints, mandatory periodic financial reporting, and mandatory reporting of the wealth of officials. Occupational fraud is usually detected through information (43 % intensity within a 14-month detection period with a median loss of \$ 145,000), internal audit (an intensity 15 % within a 12-month detection period with a median loss of \$ 100,000), management reviews (an intensity of 12 % within a 17-month detection period with a median loss of \$ 100,000), others (6 % intensity within a 24-month detection period with a median loss of \$ 200,000), account reconciliation (4 % intensity within a 7-month detection period) with a median nominal loss of \$ 81,000), external audit (an intensity of 4 % with a detection period of 24 months with a median loss of \$ 150,000), document inspection (an intensity of 3 % within a detection period of 18 months with a median loss of \$ 101,000), supervision (intensity of 3 % in a period of 7 months with a median nominal loss for \$ 44,000), law enforcement (intensity of 2 % over a 24 month period for a median loss of \$ 900,000), IT surveillance (intensity of 2 % over a 6-month period for a median loss of \$ 80,000), and recognition (intensity of 1 % over a period of 17 months with a median nominal loss of \$ 225,000) ⁵⁴.

The Preventive Strategies to Combat Insurance Fraud

Preventive strategies are carried out internally or externally. External prevention is carried out by minimizing and even eliminating the causes and opportunities for the occurrence of

insurance fraud. Several ways that can be done in a preventive strategy are identifying the reasons or causes of insurance fraud, compiling and implementing a code of ethics, improving the quality and welfare of financial managers at PT Asuransi Jiwasraya (Persero), as well as improving services and management control systems. However, this preventive strategy is preventive from the external side so that it has obstacles in the form of the need for synergy and coordination of all national units from the executive, judicial, legislative, and Indonesian people.

The Repressive Strategies to Combat Insurance Fraud

The repressive strategy is an effort to minimize the number of insurance fraud through legal action so that it has a deterrent effect. The repressive process usually begins with the handling of public complaints (whistleblowers) and inspections by external auditors and internal auditors. After that, law enforcement officers carry out investigations, prosecutions and executions. There are several state institutions that are given the authority to combat fraud with repressive functions in the Police, the Prosecutor's Office, the Indonesian Commission for the Elimination of Corruption (KPK), the Ministry of Finance, and Indonesia's Financial Services Authority ⁵⁵. However, there is the potential for throwing responsibilities at each other because of the division of authority between repressive agencies in resolving cases, such as the KPK which is reluctant to intervene in the PT Asuransi Jiwasraya (Persero). Y. Wang et al. ⁵⁶ and L. L. Lisic

54 ACFE. Report To The Nations ...

55 Nola L. F. Op. cit. URL: https://berkas.dpr.go.id/puslit/files/info_singkat/Info_Singkat-XII-2-II-P3DI-Januari-2020-209.pdf (date accessed: 02.03.2023).

56 Wang Y., Ashton J. K., Jaafar A. Money Shouts! How Effective Are Punishments for Accounting Fraud? British Accounting Review. 2019. No 51. Pp. 100824. DOI: [10.1016/j.bar.2019.02.006](https://doi.org/10.1016/j.bar.2019.02.006) (date accessed: 02.03.2023).

et al.⁵⁷ divide the punishment for accounting fraud in China with the approach of financial sanctions (fines) and non-financial sanctions (reputation) with the aim of deterring fraudsters from repeating their actions again. Repressive strategies in com-

bating fraud are divided into two, namely as repressive as justice enforcement and repressive as legal protection. In a repressive perspective for legal protection, it can be identified four efforts for the case of PT Asuransi Jiwasraya⁵⁸.

Table 6.

Repressive Strategy for Customer Legal Protection in the Fraud Case of Jiwasraya

Repressive for Customer Legal Protection	Explanation on Fraud at Jiwasraya
Criminal Law Protection	Attorney General's Office of Indonesia has named a suspect in the Jiwasraya case based on Articles 2 and 3 of the Corruption Crime Law to process criminal charges that cause state losses. So the Attorney General's Office of Indonesia in collaboration with Indonesian Financial Transaction Reports and Analysis Center (called as PPATK) traces Jiwasraya's assets and evidence of corruption.
Civil Law Protection	Civil law protection through ordinary civil lawsuits or bankruptcy. Jiwasraya customer has filed a lawsuit for default on Jiwasraya.
Administrative Legal Protection	Jiwasraya's governance is bad, resulting in Financial Services Authority (FSA) gave administrative sanctions *. If the Public Accounting Firm that has audited Jiwasraya is involved in Jiwasraya's fraud, it could potentially be subject to administrative sanctions by the Minister of Finance.
Ethical Responsibility	The FSA Board of Commissioners imposed ethical sanctions on FSA officials and employees who commit fraud.

Notes. * Purnomo H. Op. cit. URL: <https://www.cnbcindonesia.com/market/20191115114506-17-115525/total-utang-rp-40-t-benarkah-kasus-jiwasraya-seseram-ini> (date accessed: 02.03.2023).

57 Lisic L. L., Silveri S. D., Song Y., Wang K. Accounting Fraud, Auditing, and The Role of Government Sanctions in China. *Journal of Business Research*. 2015. No 68 (6). Pp. 1186—1195. DOI: 10.1016/j.jbusres.2014.11.013 (date accessed: 02.03.2023).

58 Nola L. F. Op. cit. URL: https://berkas.dpr.go.id/puslit/files/info_singkat/Info_Singkat-XII-2-II-P3DI-Januari-2020-209.pdf (date accessed:02.03.2023).

Meanwhile, the repressive strategy for justice enforcement has identified Jiwasraya's efforts against the law by violating several applicable laws and regulations ⁵⁹.

Table 7.

Repressive for Justice Enforcement	Explanation on Fraud at Jiwasraya
OJK Law No. 73/POJK.05/2016 (Good Corporate Governance for Insurance Companies) Article 17	Based on the results of the audit by The Audit Board of The Republic of Indonesia, it was stated that the sale and purchase of shares and mutual funds of Jiwasraya indicated fraud by the leadership of Jiwasraya, thus violating the provision that the Board of Directors is prohibited from conducting transactions with conflicts of interest. As a result, they are subject to administrative sanctions and are prohibited from holding certain positions in insurance companies.
Law No. 31 of 1999 (Corruption Crime) Article 2 and 3	The act of enriching individuals and other parties by abusing their authority to the detriment of the state. Punishment in the form of criminal threats and fines. Based on the results of the audit by The Audit Board of The Republic of Indonesia, Jiwasraya was indicated to be corrupt through the marketing of the JS Saving Plan where relevant parties received a fee for the sale of the JS Saving Plan.
Law No. 8 of 2010 (Prevention and Eradication of the Crime of Money Laundering) Article 3	Jiwasraya is suspected of hiding corruption assets, so Attorney General's Office of Indonesia, Indonesian Commission for the Elimination of Corruption, and Indonesian Financial Transaction Reports and Analysis Center are trying to trace the flow of Jiwasraya's corruption money and if proven, they will be sentenced to a maximum of 20 years and a maximum fine of Rp 10 billion.
Law No. 40 of 2007 (Incorporated Company) Article 97	Based on the results of the audit by The Audit Board of The Republic of Indonesia *, the Director of Jiwasraya deliberately did window dressing, proposed cost of funds without involving the relevant divisions, and appointed bancassurance officials who did not comply with the provisions. As a result, it generates false profits and has financial legal consequences.
Law No. 8 of 1995 (Capital Market) Article 90	Based on the results of the audit by The Audit Board of The Republic of Indonesia, Jiwasraya committed fraud through buying and selling shares and mutual funds that did not match the actual nominal value. The result is a maximum imprisonment of 10 years and a maximum fine of Rp 15 billion.

59 Nola L. F. Op. cit. URL: https://berkas.dpr.go.id/puslit/files/info_singkat/Info_Singkat-XII-2-II-P3DI-Januari-2020-209.pdf (date accessed:02.03.2023).

Repressive for Justice Enforcement	Explanation on Fraud at Jiwasraya
Law No. 40 of 2014 (Insurance) Articles 11 and 21	Based on the results of the audit, The Audit Board of The Republic of Indonesia stated that Jiwasraya through the JS Saving Plan was carried out without considering the effect of prudence because the JS Saving Plan offered high interest, resulting in a negative spread which reduced Jiwasraya's effect. In addition, Jiwasraya did not implement good corporate governance because based on the results of the audit by The Audit Board of The Republic of Indonesia it was stated that Jiwasraya invested in shares and mutual funds without any study. So that the sanctions given by the FSA are administrative sanctions (warning letters, revocation of licenses, prohibitions on product promotion, business restrictions, and cancellation of approvals.

Notes. * Badan Pemeriksa Keuangan Republik Indonesia. Audit Report URL: <https://www.bpk.go.id/ihaps#> (date accessed: 02.03.2023).

This research was only conducted in one insurance company in Indonesia in the case of insurance fraud at PT Asuransi Jiwasraya (Persero) from 2006 to 2020 so it cannot be generalized to all fraud cases.

Conclusion

Forensic auditors need to understand the red flags in every fraud scheme as an early warning system. The purpose of understanding red flags by auditors is to facilitate the characteristics, processes, detection, and prevention of fraud effectively and efficiently⁶⁰. In the Jiwasraya case, there was a mega fraud involving corruption fraud, asset misappropriation fraud, and financial statement fraud which resulted in the Jiwasraya fraud case being systemic and detrimental to many parties. Jiwasraya's fraudulent financial statement scheme occurred in accordance with the Improper Asset Valuation, Improper Disclosure, and Timing Differences schemes.

The red flags for the fraudulent financial statement scheme on improper

asset valuation are based on the Audit Result Report by The Audit Board of The Republic of Indonesia that in 2015 Jiwasraya overstated and understated and in 2017 Jiwasraya understated liabilities which included improper profits. The red flags for the fraudulent financial statement scheme in Jiwasraya's improper disclosure are The Audit Board of The Republic of Indonesia's disclaimer opinion on Jiwasraya's financial statements, adverse opinion from PwC, and Jiwasraya's insolvency in 2002 and 2004 of Rp 2.9 trillion and Rp 2.76 trillion. The red flags for Jiwasraya's fraudulent financial statement scheme on timing differences are that Jiwasraya bought the second and third tier shares before the end of the quarter in December 2019 and then resold them on January 2, 2020. The red flags of Jiwasraya's corruption with the Conflict of Interest Scheme is an abuse of interest which resulted in the removal of the director by shareholders, Jiwasraya did bancassurance against the provisions by offering high interest rates in 2012, Jiwasraya bought MTN bonds at a newly established company that suffered

⁶⁰ Singleton T. W., Singleton A. J. Op. cit.

losses in 2015, Jiwasraya bought shares and mutual funds more expensive than the market price, Jiwasraya bought shares without review proposed adequate share placements in 2016, and the majority of Jiwasraya's investments (approximately 93%) were placed in underperforming stocks and mutual funds. Meanwhile, the red flags for the misuse of cash assets by Jiwasraya were the purchase of shares and mutual funds of poor quality using income from the sale of saving plan products. So that detective, preventive, and repressive strategies are needed to combat fraud committed in Indonesia in general and PT Asuransi Jiwasraya (Persero).

The detective strategy aims to identify the causes of insurance fraud through system improvements, follow-up on public complaints, mandatory periodic financial reporting, and mandatory reporting of the wealth of officials. Occupational fraud is usually detected through information, internal audit, management reviews, account reconciliation, external audit, document inspection, supervision, law enforcement, IT, recognition, and others⁶¹. Several ways that can be done in a preventive strategy are identifying the reasons or causes of insurance fraud, compiling and implementing a code of ethics, improving the quality and welfare of financial managers at Jiwasraya, as well as improving services and management control systems. Preventive strategies for insurance fraud need to be implemented internally and externally by identifying the causes of insurance fraud, compiling and implementing a code of ethics, improving the quality and welfare of PT Asuransi Jiwasraya (Persero), as well as improving services and management control systems. The repressive strategy is divided into two, namely repressive as legal protection and repressive as justice enforcement. In the

perspective of repressive legal protection, four efforts can be identified in the case of PT Asuransi Jiwasraya (Persero): Criminal Law Protection, Civil Law Protection, Administrative Legal Protection, and Ethical Responsibility. While the repressive strategy of justice enforcement can be identified that Jiwasraya has violated several applicable laws and regulations: OJK Law No. 73/POJK.05/2016 Article 17; Law No. 31 of 1999 Article 2 and 3; Law No. 8 of 2010 Article 3; Law No. 40 of 2007 Article 97; Law No. 8 of 1995 Article 90; and Law No. 40 of 2014 Articles 11 and 21.

**Виявлення індикаторів ризику
у страховому шахрайстві:
аналіз окремого дослідження
(на прикладі PT Jiwasraya Indonesia)
Вах'ю Алімірручі, Аніс Чарірі**

Страхові компанії є схильними до шахрайства через високу прибутковість, тому потрібно визначити певні ознаки шахрайства, що допоможуть його виявити. Це описово-аналітичне дослідження, метою якого є аналіз ознак страхового шахрайства та пошук стратегій усунення потенційного шахрайства, що ґрунтується на вивченні досвіду таких випадків. Досліджуючи справи PT Asuransi Jiwasraya (Persero) із 2006 по 2020 рр., з'ясовано, що в цей період траплялися випадки мега-шахрайства (корупція, незаконне привласнення активів, шахрайська фінансова звітність). Індикаторами ризику («червоними прапорами») про неналежне оприлюднення інформації є висновок із відмовою від висловлювання думки Аудиторської ради Республіки Індонезія, негативний висновок РвС і банкрутство 2002 та 2004 рр. Такими індикаторами стали факти щодо часової різниці: компанія Jiwasraya купила акції другого та третього ешелонів до кінця кварталу 2019 р., щоб перепродати їх 2 січня 2020 р. Ці факти

61 ACFE. Report To The Nations

корупції в компанії Jiwasraya свідчать про зловживання відсотками директорами Jiwasraya, неадекватне банківське страхування, придбання акцій та інвестиційних фондів за ціною, яка перевищує ринкову. Індикатором ризику Jiwasraya щодо незаконного привласнення активів є купівля акцій і взаємних фондів низької якості за рахунок доходу від продажу продуктів заощадження плану. Звідси можна зробити висновок про те, що для боротьби зі страховим шахрайством в Індонезії необхідно впроваджувати детективні, превентивні та репресивні стратегії.

Ключові слова: шахрайство; страхування; індикатори ризику («червоні прапори»).

Financing

This research did not receive any specific grant from funding institutions in the public, commercial or non-commercial sectors.

Disclaimer

Founders had no role in the study design, data collection and analysis, decision to publish, or manuscript preparation.

Participants

Authors contributed solely to the intellectual discussion underlying this document, case law research, writing and editing and assumes responsibility for its content and interpretation.

Declaration of Competing Interest

The authors declares no conflict of interest.

References

- Association of Certified Fraud Examiners (2017). *Fraud Examiners Manual (International): Insurance Fraud*.
- Association of Certified Fraud Examiners (2020). Indonesia Chapter. *Survei Fraud Indonesia 2019 / Survei Fraud Indonesia* Fraud Indonesia.
- Association of Certified Fraud Examiners (2020). *Report To The Nations 2020 Global Study On Occupational Fraud and Abuse*.
- Badan Pemeriksa Keuangan Republik Indonesia (2016). Audit Report on the Management of the Insurance Business, Investment, Income and Operational Costs for 2014 to 2015 at PT Asuransi Jiwasraya (Persero) and other related agencies in Jakarta, Bandung, Batam, Medan and Surabaya. URL: <https://www.bpk.go.id/ihaps#>.
- Brenner, L., Meyll, T., Stolper, O., Walter, A. (2019). Consumer Fraud Victimization and Financial Well-being. *Journal of Economic Psychology*. No 76. DOI: 10.1016/j.joep.2019.102243.
- Cao, J., Luo, X., Zhang, W. (2020). Corporate employment, red flags, and audit effort. *Journal of Accounting and Public Policy*. No 39 (1). DOI: 10.1016/j.jaccpubpol.2019.106710.
- Chen, Y. J., Wu, C. H., Chen, Y. M., Li, H. Y., Chen, H. K. (2017). Enhancement of fraud detection for narratives in annual reports. *International Journal of Accounting Information Systems*. No 26. DOI: 10.1016/j.accinf.2017.06.004.
- Craja, P., Kim, A., Lessmann, S. (2020). Deep learning for detecting financial statement fraud. *Decision Support Systems*. No 139. DOI: 10.1016/j.dss.2020.113421.
- Dechow, P. M., Ge, W., Larson, C. R., Sloan, R. G. (2011). Predicting Material Accounting Misstatements. *Contemporary Accounting Research*. No 28 (1). DOI: 10.1111/j.1911-3846.2010.01041.x.
- Financial Services Authority (2017). Letter of OJK 46/SEOJK.05/2017 of Fraud Control, Anti-Fraud Strategy Implementation, and Anti-Fraud Strategy Report for Insurance Companies, Sharia Insurance Companies, Reinsurance Companies, Sharia Reinsurance Companies or Sharia Units / Otoritas Jasa Keuangan. URL: <https://www.ojk.go.id/en/default.aspx>.
- Gottschalk, P. (2018). Convenience Triangle in White-Collar Crime: Case Studies of Relationships Between Motive, Opportunity, and Willingness. *International Journal of Law, Crime and Justice*. No 55. DOI: 10.1016/j.ijlcj.2018.10.001.
- Gullkvist, B., Jokipii, A. (2013). Perceived Importance of Red Flags Across Fraud Types. *Critical Perspectives on Accounting*. No 24 (1). DOI: 10.1016/j.cpa.2012.01.004.

- Iriste, S., Katane, I. (2018). Expertise as a Research Method in Education. *Rural Environment. Education. Personality. (REEP)* : Proceedings of the 11th International Scientific Conference. No 11. DOI: [10.22616/reep.2018.008](https://doi.org/10.22616/reep.2018.008).
- Jensen, M. C., Meckling, W. H. (1976). Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure. *Journal of Financial Economics*. No 3 (4).
- Jeppesen, K. K., Leder, C. (2016). Auditors' Experience with Corporate Psychopaths. *Journal of Financial Crime*. No 23 (4). DOI: [10.1108/JFC-05-2015-0026](https://doi.org/10.1108/JFC-05-2015-0026).
- Koornhof, C., du Plessis, D. (2000). Red Flagging as an Indicator of Financial Statement Fraud: The Perspective of Investors and Lenders. *Meditari Accountancy Research*. No 8 (1). DOI: [10.1108/10222529200000005](https://doi.org/10.1108/10222529200000005).
- Lisic, L. L., Silveri, S. D., Song, Y., Wang, K. (2015). Accounting Fraud, Auditing, and The Role of Government Sanctions in China. *Journal of Business Research*. No 68 (6). DOI: [10.1016/j.jbusres.2014.11.013](https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2014.11.013).
- Makki, S. (2020). Chronology of the Jiwasraya Case, Failure to Pay to Allegations of Corruption / CNN Indonesia. URL: <https://www.cnnindonesia.com/ekonomi/20200108111414-78-463406/kronologi-kasus-jiwasraya-gagal-bayar-hingga-dugaan-korupsi>.
- Mutmainah, D. A. (2022). The Ministry of State Owned Enterprises Asks The Audit Board of The Republic of Indonesia to Be Transparent About Jiwasraya / CNN Indonesia. URL: <https://www.cnnindonesia.com/ekonomi/20200107203147-92-463280/kementerian-bumn-minta-bpk-transparan-soal-jiwasraya>.
- Nola, L. F. (2020). Legal Protection for Jiwasraya Customers. Expertise Agency Research Center at The House of Representatives, Republic of Indonesia. No XII (2). URL: https://berkas.dpr.go.id/puslit/files/info_singkat/Info_Singkat-XII-2-II-P3DI-Januari-2020-209.pdf.
- Purnomo, H. (2019). Total Debt of IDR 40 T, Is the Jiwasraya Case Really This Scary? / CNBC Indonesia. URL: <https://www.cnbcindonesia.com/market/20191115114506-17-115525/total-utang-rp-40-t-benarkah-kasus-jiwasraya-seseram-ini>.
- Repousis, S. (2016). Using Beneish Model to Detect Corporate Financial Statement Fraud in Greece. *Journal of Financial Crime*. No 23 (4). DOI: [10.1108/JFC-11-2014-0055](https://doi.org/10.1108/JFC-11-2014-0055).
- Ridwan, M., Ryandi, D. (2020). Jiwasraya Corruption, 3 Financial Services Authority Officials and Former IDX Boss Asked for Information from Attorney General / JawaPos.Com. URL: <https://www.jawapos.com/nasional/hukum-kriminal/02/12/2020/korupsi-jiwasraya-3-pejabat-ojk-dan-eks-bos-bei-digarap-kejaugung/>.
- Sayekti, N. W. (2020). Problems with Jiwasraya Insurance: Dissolution or Rescue. Expertise Agency Research Center at The House of Representatives, Republic of Indonesia. No XII (2). URL: https://berkas.dpr.go.id/puslit/files/info_singkat/Info_Singkat-XII-2-II-P3DI-Januari-2020-163.pdf.
- Singleton, T. W., Singleton, A. J. (2010). *Fraud Auditing and Forensic Accounting*. 4th ed. New Jersey.
- Smith, A. L., Murthy, U. S., Engle, T. J. (2012). Why Computer-Mediated Communication Improves the Effectiveness of Fraud Brainstorming. *International Journal of Accounting Information Systems*. No 13 (4). DOI: [10.1016/j.accinf.2012.03.002](https://doi.org/10.1016/j.accinf.2012.03.002).
- Tkachenko, A., Yakovlev, A., Kuznetsova, A. (2017). 'Sweet Deals': State-Owned Enterprises, Corruption and Repeated Contracts in Public Procurement. *Economic Systems*. No 41 (1). DOI: [10.1016/j.ecosys.2016.12.002](https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2016.12.002).
- Vahdati, S., Yasini, N. (2015). Factors Affecting Internet Frauds in Private Sector: A Case Study in Cyberspace Surveillance and Scam Monitoring Agency of Iran. *Computers in Human Behavior*. No 51 (PA). DOI: [10.1016/j.chb.2015.04.058](https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.04.058).
- Wang, Y., Ashton, J. K., Jaafar, A. (2019). Money Shouts! How Effective Are Punishments for Accounting Fraud? *British Accounting Review*. No 51. DOI: [10.1016/j.bar.2019.02.006](https://doi.org/10.1016/j.bar.2019.02.006).
- Wicaksono, A. (2020). The Audit Board of The Republic of Indonesia Doesn't Want

- the Jiwasraya Case to Become a Century Scandal. Volume II / CNN Indonesia. URL: <https://www.cnnindonesia.com/ekonomi/20200108150419-78-463504/bpk-tak-ingin-kasus-jiwasraya-jadi-skandal-century-jilid-ii>.
- Yin, R. K. (2011). *Applications of Case Study Research*. SAGE Publication. Vol. 34.
- Yu, X. (2013). Securities Fraud and Corporate Finance: Recent Developments. *Managerial and Decision Economics*. No 34 (7–8). DOI: [10.1002/mde.2621](https://doi.org/10.1002/mde.2621).
- Zainudin, E. F., Hashim, H. A. (2016). Detecting fraudulent financial reporting using financial ratio. *Journal of Financial Reporting and Accounting*.
- Alimirruchi, W., Chariri, A. (2023). Revealing Red Flags of Insurance Fraud: A Case Study Research of PT Jiwasraya Indonesia. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (30). С. 23—49. DOI: [10.32353/khrife.1.2023.03](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2023.03).

Оцінка результатів експертного дослідження на підставі ймовірнісного підходу (за матеріалами закордонних публікацій)

Михайло Щербаковський *^a, Анна Проценко **^b

* Д-р юрид. наук, професор, Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8413-9311>, e-mail: shcherbakovskyi@gmail.com

** Кельменецький районний суд Чернівецької обл., Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1714-2449>, e-mail: annatoropenko@ukr.net

^a Написання оригінального рукопису, адміністрування проекту, методологія, нагляд.

^b Ресурси.

DOI: [10.32353/khrife.1.2023.04](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2023.04) УДК 343.98

Надійшло 11.01.2023 / Рецензовано 23.01.2023 / Прийнято до друку 30.01.2023 /
Доступно онлайн 31.03.2023

*Мета роботи — проаналізувати генезис процесуальних і наукових засад сучасних закордонних стандартів оцінки результатів судово-експертних досліджень; уточнити джерела невизначеності, що спричиняють неоднозначні експертні висновки; обґрунтувати необхідність застосування ймовірнісного (баєсівського) підходу до формулювання відповідей експертів. Для досягнення поставленої мети обрано такі методи дослідження: історико-правовий; системно-структурний; порівняльно-правовий; формально-юридичний. Названо процесуальні, гносеологічні та доктринальні чинники, які ускладнюють оцінку об'єктивності й достовірності висновку експерта у вітчизняній правозастосовній практиці. Проаналізовано стандарти оцінки експертних доказів у світі в різний час (загального визнання *Frye standard*, обґрунтування та перевірки *Daubert standard*, правдоподібності поза розумним сумнівом). Акцентовано, що надання ймовірних висновків експерта обумовлено континуумом невизначеностей, джерелом яких є особливості утворення слідів правопорушень і способи збирання слідів на місці події, рівень розвитку експертних знань і методики експертного дослідження, інтерпретування і оцінка результатів експертизи. Для формування переконання експерта в результатах дослідження запропоновано статистичний баєсівський метод установлення відношення правдоподібності,*

що дає змогу оцінити значущість версій, висунутих експертом, та є підставою для ухвалення судом обґрунтованого рішення. Ймовірнісний підхід запропоновано застосовувати як до оцінки випадкового збігу ознак у разі ідентифікації об'єктів експертизи та можливих помилок лабораторних випробувань, так і до інтерпретування експертом здобутих результатів.

Ключові слова: *судова експертиза, висновок експерта; імовірність, достовірність, невизначеність висновку експерта; стандарти доказування Frye та Daubert; відношення правдоподібності; теорема Баєса.*

Постановка наукової проблеми

Для будь-якого судового процесу важлива здатність судового експерта оцінити результати проведеного дослідження, зважаючи на обставини конкретного провадження та наукові положення, подати їх судові у зрозумілій формі. Саме тому сучасні дослідники дедалі більше уваги приділяють об'єктивізації й уніфікації процедури оцінки¹ результатів судово-експертних досліджень. Найбільша складність пов'язана з оцінкою збігу ознак під час проведення ідентифікаційних експертних досліджень різноманітних об'єктів. Для встановлення тотожності в судовій експертології запропоновано частотно-ймовірнісний, або ймовірнісно-статистичний, метод об'єктивізації оцінки значущості ідентифікаційних ознак. Утім, цей метод не знайшов поширення, оскільки такий підхід в експертній практиці спіткали труднощі накопичення необхідних ста-

тистичних даних про частоту появи та ступінь взаємозалежності якісних чи кількісних характеристик відповідних об'єктів. Тому найчастіше у вітчизняній судово-експертній практиці оцінка отриманих ідентифікаційних ознак є доволі суб'єктивною й залежить від компетентності експерта.

В іноземній і українській спеціальній літературі науковці неодноразово намагалися розв'язати проблеми об'єктивної оцінки достовірності висновку експерта. Аналіз судової та слідчої практики свідчить про наявність кількох чинників, які суттєво ускладнюють оцінку об'єктивності й достовірності висновків експерта:

- процесуальні: прийняття принципу змагальності відповідно до ст. 22 Кримінального процесуального кодексу України² (далі — *КПК України*) призвело до проведення експертиз за ініціативою сторін обвинувачення та захисту

1 За правилами української мови іменник «оцінка» доцільно застосовувати тільки на означення результату процесу, позначення якості знань і поведінки учнів або думки, міркування про якість, характер когось (чогось), а прикметник «оціночний» є калькою з російської. В українській мові слід послуговуватися дієсловом «оцінювати» («оцінити») і прикметником «оцінний» відповідно. Проте, зважаючи на стале застосування в чинних нормативно-правових актах, що регулюють експертну діяльність, згаданих помилкових слівформ, ми змушені оперувати у цій праці саме ними.— *Ред.*

2 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 09.01.2023).

й альтернативних, часто суперечливих експертних висновків; надання усних консультацій і письмових роз'яснень фахівців щодо необґрунтованості висновків експертів; поява негативних рецензій на висновки експертів; законодавчо не закріплено чіткі критерії, які давали б змогу об'єктивно оцінити та перевірити достовірність результатів експертного дослідження професійними учасниками процесу;

- пізнавальні (гносеологічні): *об'єктивні* — пов'язані з тим, що прискорення науково-технічного прогресу та зростання ролі вузькоспеціалізованих галузей знань збільшили залежність слідчих, прокурорів, суддів і захисників від експертів під час ухвалення рішень (за відсутності в таких слідчих, прокурорів, суддів і захисників спеціальних знань); *суб'єктивні* — коли результат експертного дослідження прямо залежить від компетентності експерта (обсягу й рівня спеціальних знань, вибору придатної для конкретної ситуації експертної методики, інтерпретації отриманих даних та ін.);
- доктринальні: зумовлені строгим градуванням у вітчизняній теорії судових експертиз (судовій експертології) висновків експерта за результатами дослідження, що за ступенем упевненості виокремлює категоричні та ймовірні висновки. До того ж ймовірні висновки нерідко підмінюють припущеннями, які не можна розглядати як докази,

а також ігнорують той факт, що ймовірні висновки є результатом статистичних та ймовірнісних вимірів.

На відміну від української практики, у світовій судово-експертній доктрині висновки експерта (як різновид результатів будь-якої науково-дослідницької діяльності) розглядають як об'єктивну, але ймовірнісну характеристику. Іноземна судово-експертна практика для об'єктивізації оцінки результатів ідентифікаційних досліджень успішно послугується ймовірнісним підходом, заснованим на теоремі Баєса³. Наближення України до міжнародного та європейського співтовариства зумовлює необхідність аналізу іноземного досвіду з використання ймовірнісного підходу для інтерпретування результатів експертних, найчастіше ідентифікаційних досліджень, який сформувався за останні 20 років.

Мета статті

Проаналізувати генезис процесуальних і наукових засад сучасних закордонних стандартів оцінки результатів судово-експертних досліджень; уточнити джерела невизначеності, що обумовлюють неоднозначні експертні висновки; обґрунтувати необхідність застосування ймовірнісного (баєсівського) підходу до формулювання відповідей експертів.

Методи дослідження

Зважаючи на особливості поставленої мети, обрано такі методи: *історико-правовий* (використано для ретроспективного аналізу регулювання оцінки експертних висновків у судочинстві країн

3 Bozza S., Taroni F., Biedermann A. Bayes Factors for Forensic Decision Analyses with R. Springer, 2022. 187 p.

англосаксонської правової системи); *системно-структурний* (сприяв системному розгляду та виокремленню джерел невизначеності, що виникають на всіх етапах провадження експертизи); *порівняльно-правовий* (дав змогу співставити положення в регулюванні допустимості ймовірних висновків у вітчизняній та іноземній практиці, установити можливість застосування позитивного міжнародного досвіду в українському судочинстві); *формально-юридичний* (став підґрунтям для розкриття певних понять). Названі методи використано як взаємопов'язані та взаємодоповнювальні, що сприяло повноті дослідження й обґрунтованості сформульованих наукових висновків і пропозицій.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Дослідженню теоретичних питань щодо оцінки й достовірності експертних досліджень і висновків експерта (як у криміналістичній, експертній, так і в кримінально-процесуальній літературі) присвятили увагу багато науковців, зокрема: Л. Ю. Ароцкер, В. Д. Арсен'єв, Р. С. Белкін, В. Ф. Берзін, А. І. Вінберг, Л. М. Головченко, В. Г. Гончаренко, І. В. Гора, О. О. Ейсман, О. М. Зінін, Н. І. Клименко, Ю. Г. Корухов, О. П. Кучинська, В. К. Лисиченко, Ю. К. Орлов, І. Л. Петрухін, І. В. Пиріг, О. Р. Россинська, Т. В. Сахнова, М. Я. Сегай, В. В. Седнев, Е. Б. Сімакова-Єфремян, О. Р. Шляхов, В. Д. Юрчишин, Ю. Ю. Ярослав, автор цих рядків та інші дослідники. Аналіз літератури свідчить, що єдиного розуміння процесуального, формального та змістовного боків такого феномена, як висновок

експерта, немає. Під процесуальним боком розуміємо формування висновків відповідно до вимог чинного законодавства; під формальним — несуперечність законам логіки (передусім формальної), матеріалам справи й вимогам материнської (щодо конкретної експертизи) науки; під змістовним — аргументацію та достовірність відповіді експерта. Підсумовуючи висловлені науковцями думки, слід зауважити викладене далі. Змістовний бік відображено в контекстуальному полі особливостей висновків експерта, які формуються на основі спеціальних знань; є вивідним, опосередкованим знанням (не інформаційним, безпосереднім, емпіричним), заснованим на формах об'єктивного зв'язку. Формальний бік утілено в таких вимогах до висновків експерта: вони мають впливати зі вступної та дослідницької частин висновку; містити оцінку отриманих у процесі експертизи відомостей; бути ясними, чіткими, зрозумілими у викладі; бути конкретними, певними, виключати різні тлумачення; свідчити про факти, на яких вони ґрунтуються; не містити спеціальних термінів; спиратися на загальні правила науки⁴.

Відповідно до предмета нашого дослідження цікавими є категоричні та ймовірні висновки, виокремлені в судовій експертології за ступенем упевненості твердження, висловленого експертом. Експерт дає категоричний висновок, коли наявні посилки (результати дослідження) цілком підтверджують обґрунтовувану тезу. Ймовірний висновок означає, що тезу підтверджено частково. Як категоричний, так і ймовірний висновки експерта мають бути доведені й аргументовані відповідно до ст. 101 і 102 КПК України⁵,

4 Щербаковський М. Г. Призначення та провадження судових експертиз : навч. посіб. Харків, 2011. С. 321—342.

5 Кримінальний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 09.01.2023).

ст. 102 Цивільного процесуального кодексу України ⁶ (далі — ЦПК України), ст. 101 Кодексу адміністративного судочинства України ⁷. На відміну від категоричних, імовірні висновки не містять необхідної визначеності, що спричиняє труднощі їх оцінки в процесі судового провадження, а проблема їх допустимості й доказового значення залишається актуальною та дискусійною в юридичній літературі.

Не занурюючись у багаторічну дискусію, відзначимо, що вчені дотримують протилежних позицій щодо доказового значення ймовірних висновків. Одні науковці (на підставі змішування таких висновків із припущеннями, відкидають їхнє доказове значення) вважають, що відповідно до ч. 3 ст. 62 Конституції України ⁸, ч. 3 ст. 373 КПК України ⁹, ч. 6 ст. 81 ЦПК України ¹⁰ доказування не може ґрунтуватися на припущеннях. Інші дослідники надають імовірним висновкам значення доказів, розглядають імовірні знання як різновид обґрунтованих проведеним

експертним дослідженням результатів, які не можна підмінити абсолютно неаргументованими припущеннями та здогадками. Судова практика також суперечлива в оцінці доказового значення ймовірних висновків. Огляд судових рішень свідчить, що висновки експертів у ймовірній формі прийнято як джерело доказів у 86 % вироків у кримінальних провадженнях і в 78 % судових рішень у цивільних справах ¹¹.

Зазначимо, що ймовірні висновки є результатом не тільки суб'єктивної невпевненості експерта, а й об'єктивних чинників. Останніми роками у вітчизняній літературі з'явилися публікації, автори яких доводять, що підсумки порівняльного молекулярно-генетичного дослідження біологічних слідів найсучаснішим інструментальним методом ДНК-аналізу, дослідження складних об'єктів із використанням інформаційних технологій неминуче тягнуть формулювання відповідей експерта винятково у формі ймовірності на підставі статистичної оцінки даних ¹².

- 6 Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 09.01.2023).
- 7 Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 09.01.2023).
- 8 Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 09.01.2023).
- 9 Кримінальний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 09.01.2023).
- 10 Цивільний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 09.01.2023).
- 11 Щербakovskiy M. G. Судебная практика оценки вероятных выводов эксперта. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу* : мат-ли II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19.11.2020). Київ, 2020. С. 647—651. URL: <https://m3rkxutm8pk3eqapl5ynjvb3gips8uao.cdn-freehost.com.ua/wp-content/uploads/2021/06/5fd09ad02772c.pdf> (дата звернення: 09.01.2023).
- 12 Shcherbakovskiy M., Stepaniuk R., Kikinchuk V., Petrova I., Hanzha T. Assessment of the conclusions of molecular genetic examination in the investigation of crimes. *Amazonia investiga*. 2020. Vol. 9. No. 25. Pp. 479—486. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1097> (дата звернення: 09.01.2023) ; Рыбальский О. В., Соловьев В. И., Чернявский С. С., Журавель В. В. Вероятность в современной криминалистике. *Криміналістичний вісник*. 2019. № 1 (31). С. 6—12. DOI: [10.37025/1992-4437/2019-31-1-6](https://doi.org/10.37025/1992-4437/2019-31-1-6) (дата звернення: 09.01.2023).

На нашу думку (із урахуванням запровадження в експертну практику сучасних наукових технологій, міжнародного судово-експертного досвіду), роль обґрунтованих відповідей експертів у ймовірній формі з часом зростатиме. Це зумовлено стохастичним розподілом характеристик наданих на експертизу об'єктів, інструментальними помилками методів вимірювання, суб'єктивною оцінкою результатів аналізу експертами.

Огляд іноземних і вітчизняних публікацій дає змогу стверджувати, що проблема об'єктивізації й достовірності висновків експерта має глобальне значення і не залежить ані від правової системи й особливостей національного судочинства, ані від рівня економічного розвитку країн. Так, узагальнення проблем у галузі судово-експертної діяльності у США, Великій Британії, Австралії та Швейцарії з'ясувало спільні недоліки, зокрема: відсутність єдиної для експертів термінології й уніфікованих підходів до форм висновків; недостатню науковість експертних методик, придатних для отримання достовірних даних; нерозуміння суддями висновків експертів, наданих у ймовірній формі, та ін.¹³ Саме тому аналіз теоретичних напрацювань провідних закордонних науковців у галузі судово-експертної діяльності, пов'язаних із формуванням висновків експертів і впровадженням

ймовірнісного підходу для оцінки результатів, здобутих під час експертного аналізу, стане в пригоді українським фахівцям.

Викладення основного матеріалу дослідження

Стисло розглянемо історію розвитку оцінки достовірності експертних даних в англо-американському законодавстві. Після низки відомих судових прецедентів американські правники розробили певні стандарти (критерії, правила) оцінки висновків експертів¹⁴.

Від 1923 р. в судовій практиці щодо прийняття експертних висновків переважав *Frye standard*, або *стандарт загального визнання*¹⁵. Згідно із цим стандартом суд приймав свідчення експерта, якщо науковий принцип чи відкриття, на підставі яких надано висновок, здобули загальне визнання наукової спільноти. Це правило застосовували впродовж 70 років, поки воно не поступилося місцем новому, прийнятому 1993 р. у справі *Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals, Inc.* із подальшим його уточненням¹⁶. *Daubert standard* обумовив 5 критеріїв допустимості доказів, отриманих із застосуванням експертних методів (методик). По-перше, науковий метод, на якому ґрунтується доказ, повинен відповідати принципу фальсифікованості

13 McCartney C., Amoako E. N. The UK Forensic Science Regulator: A Model for Forensic Science Regulation?. *Georgia State University Law Review*. 2018. Vol. 34. Is. 4. Pp. 946–948. URL: https://www.researchgate.net/publication/328019895_The_UK_Forensic_Science_Regulator_A_Model_For_Forensic_Science_Regulation_THE_UK_FORENSIC_SCIENCE_REGULATOR_A_MODEL_FOR_FORENSIC_SCIENCE_REGULATION (дата звернення: 09.01.2023).

14 Щербаковский М. Г. Стандарты допустимости результатов экспертных исследований в судопроизводстве США и Украины: сравнительный анализ. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 37–48. DOI: 10.33994/kndise.2021.66.05 (дата звернення: 09.01.2023).

15 *Frye v. United States*, 293 F. 1013 (DC Cir. 1923). Court of Appeals of the District of Columbia. Dec 3, 1923. URL: <https://casetext.com/case/frye-v-united-states-7> (дата звернення: 09.01.2023).

16 *Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals, Inc.*, 509 U. S. 579 (1993) / Justia U. S. Supreme Court. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/509/579/> (дата звернення: 09.01.2023).

Карла Поппера¹⁷. Це означає, що метод має бути емпірично перевіреним на фальсифікованість або спростування й успішно протестованим, щоб його вважали науковим. По-друге, має бути відома частота (імовірність), потенційний рівень помилок, яких можна припуститися під час застосування методу. По-третє, науковий метод повинен бути рецензованим та оприлюдненим. По-четверте, аналогічно до вимоги *Frye standard*, метод має прийняти відповідна наукова спільнота. По-п'яте, має існувати механізм контролю за виконанням алгоритму дій (окремих етапів) методу.

Станом на сьогодні цей стандарт є усталеним в англосаксонській системі права. *Daubert standard* забезпечує більшу вимогливість до прийняття експертних доказів. Упровадження *Daubert standard* призвело до зміни Правила 702 «Показання свідків-експертів» Федерального кодексу доказів США (далі — *Правило 702*), у якому також наголошено на перевірці наукової обґрунтованості експертних досліджень¹⁸. Поступово критерії допустимості експертних доказів за *Daubert standard* почали застосовувати в судочинстві, зокрема англосаксонської системи права¹⁹.

Daubert standard став імпульсом судової ревізії наукових основ судових експертиз і підвищення ролі суддів в оцінці та прийнятті висновку експерта. Найголовніші результати застосування цього стандарту: перегляд емпіричних засад традиційних видів судових експертиз із заведених у науці ґносеологічних підходів; установлення джерел невизначеності, що не дають змоги достовірно з'ясувати обставини події; пошук способів визначення помилок у використовуваних експертами методах; наділення судді функцією «воротаря» (англ. *gatekeeper*) для захисту зали суду від недостовірних з наукових позицій доказів. Сукупність обумовлених *Daubert standard* вимог дає змогу визначити його як *стандарт обґрунтування та перевірки*.

Ще однією причиною, яка спонукала звернути увагу дослідників на рівень методології судових експертиз, стали випадки засудження невинних підозрюваних, що почастишали, на підставі помилкових викривальних експертних висновків. У межах роботи проекту «Невинуватість» з'ясували, що 185 (74 %) із перших 250 виправданих ув'язнених засуджено на підставі недостовірних висновків експертів²⁰, а станом на березень

17 Popper K. R. The Logic of Scientific Discovery Basic. This ed. publ. in the Taylor & Francis e-Library, 2005. 545 p. URL: <http://philotextes.info/spip/IMG/pdf/popper-logic-scientific-discovery.pdf> (дата звернення: 09.01.2023).

18 Rule 702 — Testimony by Expert Witnesses / Federal Rules of Evidence. Edition 2023. URL: <https://www.rulesofevidence.org/article-vii/rule-702> (дата звернення: 10.01.2023).

19 Jurs A. W. Balancing Legal Process with Scientific Expertise: A Comparative Assessment of Expert Witness Methodology in Five Nations, and Suggestions for Reform of Post-Daubert U. S. Reliability Determinations. *Marquette Law Review*. 2012. Vol. 95. Is. 4. Pp. 1329—1425. URL: <https://scholarship.law.marquette.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5134&context=mulr> (дата звернення: 10.01.2023) ; Ward T. An English Daubert? Law, Forensic Science and Epistemic Deference. *The Journal of Philosophy, Science & Law: Daubert Special Issue*. 2015. Vol. 15. Pp. 26—36. DOI: [10.5840/jpsl20151513](https://doi.org/10.5840/jpsl20151513) (дата звернення: 10.01.2023) ; Okoye J., Oraegbunam I. Daubert and Frye Models: Implications for Admissibility of Expert Testimony for Nigeria. *International Review of Law and Jurisprudence*. 2019. Vol. 1. No 3. Pp. 10—15. URL: <https://nigerianjournalonline.com/index.php/IRLJ/article/view/278> (дата звернення: 10.01.2023).

20 Garrett B. L. Convicting the Innocent: Where Criminal Prosecutions Go Wrong. Harvard University Press, 2012. C. 8.

2018 р. 2152 зареєстровані виправдання (24 %) пов'язані з помилковими або такими, що ввели в оману, судово-експертними доказами ²¹.

Багато з так званих традиційних судово-експертних методів ідентифікації (почерку, слідів-відбитків, слідів зброї та ін.) фахівці систематично порівнювали з більш обґрунтованими й добре вивченими науковими галузями (зокрема, із молекулярно-генетичним аналізом ДНК) і зрештою дійшли висновку про відсутність фундаментальних досліджень та переважну опору на довірливі експертні думки. У відомому звіті Національної академії наук США 2009 р. (де розглянуто стан судово-експертного доказування, проблеми судових експертиз і напрями їх розв'язання) зауважено, що значна частина «наукових доказів» узагалі не має наукового обґрунтування, наголошено на відсутності фундаментальних наукових досліджень у галузі судової експертизи й закликано проводити справжні академічні дослідження в цій царині, зокрема для оцінки придатності (валідності) та достовірності методів, якими послуговуються під час судово-експертного дослідження доказів ²².

Критики з боку науковців зазнали постулати ідентифікаційних досліджень, проведених у межах традиційних криміналістичних експертиз, основний принцип щодо індивідуальності об'єктів: «Настав час для традиційних судових експертиз замінити застарілі при-

пущення про унікальність об'єктів більш надійною емпіричною й імовірнісною основою... Концепція індивідуалізації, яка є підґрунтям численних галузей судових експертиз, існує лише в метафізичному чи риторичному сенсі. Можливо, єдиним науково обґрунтованим підходом у судовій ідентифікації є застосування оцінок імовірності випадкового збігу, якими поки що не послуговуються в жодній із традиційних наук про судову ідентифікацію» ²³ [Тут і далі переклад українською наш.— Прим. авт.]

У 2022 році група науковців з Австралії, Великої Британії, Канади, США, Фінляндії та Швейцарії оприлюднила «Сіднейську декларацію», у якій виклала 7 фундаментальних принципів теорії судової експертизи, зокрема «судова експертиза — це оцінка результатів у контексті з обставинами події, що відбулася» і «судова експертиза має справу з континуумом невизначеностей». Невизначеності існують на кожному етапі процесу, який починається з виявлення слідів на місці події та триває під час їх дослідження й подальшого інтерпретування здобутих даних — аж до повідомлення результатів експертизи суду. Невизначеності не можна усунути цілком, але можна оцінити та врахувати. Невизначеності створюють підстави для формування ймовірнісних суджень про подію. Судові експерти не можуть упевнено визначити остаточні обставини утворення слідів, а лише оцінюють відносну значущість результатів за

21 % Exonerations by Contributing Factor / The National Registry of Exonerations. URL: <https://www.law.umich.edu/special/exoneration/Pages/ExonerationsContribFactorsByCrime.aspx> (дата звернення: 10.01.2023).

22 Strengthening Forensic Science in the United States: A Path Forward. The National Academies Press. Washington, DC, 2009. Pp. 22—23, 27—28, 44. DOI: 10.17226/12589 (дата звернення: 10.01.2023).

23 Koehler J. J., Saks M. J. Individualization Claims in Forensic Science: Still Unwarranted. *Brooklyn Law Review*. 2010. Vol. 75. Is. 4. Pp. 1194—1195, 1203. URL: <https://brooklynworks.brooklaw.edu/blr/vol75/iss4/9> (дата звернення: 10.01.2023).

різних імовірних причин чи сценаріїв²⁴. Невизначеність визнали однією з найважливіших обставин, що впливають на вагомість експертних доказів. Аналіз невизначеностей, які зумовлюють надання ймовірних висновків експертів, свідчить, що вони мають кілька джерел: механізм (особливості) утворення слідів правопорушень, способи збирання слідів на місці події, рівень розвитку знань про об'єкти експертизи, методики експертного дослідження, інтерпретація й оцінка здобутих експертом даних²⁵.

Доктрина невизначеності передбачає необхідність обумовити ступінь переконання для конкретної розслідуваної події, припущення про минулі події чи ідентифікації об'єкта, який перевіряють. Підґрунтям для формування внутрішнього переконання експерта запропоновано статистичний, зокрема баєсівський метод (баєсівські мережі), який підтримує перехід від теоретичного аналізу до практичних завдань. Застосування такого методу обчислювальної підтримки для реалізації ймовірнісних міркувань на практиці відкрило перспективи для надання висновків експертів більшої об'єктивності й обґрунтованості. Наголошено,

що обов'язок науковців — з'ясувати джерела невизначеностей, визначити їхній вплив на розв'язання типових експертних завдань, установити відношення правдоподібності²⁶.

Баєсівський метод у межах імовірнісного підходу до інтерпретації судово-експертних доказів уперше запропонували в 70-ті рр. минулого століття²⁷. Відтоді вийшло друком багато наукових праць, присвячених баєсівським міркуванням у певній формі для розв'язання проблем судової експертизи. Підбиваючи підсумки багаторічної наукової дискусії щодо цього питання, у 2011 році понад 30 провідних учених у галузі судової експертизи з 11 країн, яких підтримало керівництво Європейської мережі судово-експертних інститутів (англ. *European Network of Forensic Science Institutes*, далі — *ENFSI*), у програмній заяві виклали 10 основних принципів оцінки результатів експертних досліджень на основі баєсівського підходу, найбільш значущими з-поміж яких є такі:

- теорія ймовірностей, баєсівський підхід забезпечує єдину послідовну логічну основу інтерпретування експертних даних;
- відношення ймовірності спостережень з урахуванням при-

24 Roux C., Bucht R., Crispino F. et al. The Sydney Declaration — Revisiting the Essence of Forensic Science through its Fundamental Principles. *Forensic Science International*. 2022. Vol. 332. P. 4. DOI: [10.1016/j.forsciint.2022.111182](https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2022.111182) (дата звернення: 10.01.2023).

25 Georgiou N., Morgan R. M., French J. C. The Shifting Narrative of Uncertainty: a Case for the Coherent and Consistent Consideration of Uncertainty in Forensic Science. *Australian Journal of Forensic Sciences*. 2022. Pp. 6—9. DOI: [10.1080/00450618.2022.2104370](https://doi.org/10.1080/00450618.2022.2104370) (дата звернення: 10.01.2023).

26 Taroni F., Biedermann A. Uncertainty in Forensic Science: Experts, Probabilities and Bayes' Theorem. *Statistica Applicata — Italian Journal of Applied Statistics*. 2015. Vol. 27. No. 2. Pp. 132—134. URL: <http://sa-ijas.stat.unipd.it/sites/sa-ijas.stat.unipd.it/files/Taroni-Biedermann.pdf> (дата звернення: 10.01.2023).

27 Finkelstein M. O., Fairley W. B. A Bayesian Approach to Identification Evidence. *Harvard Law Review*. 1970. Vol. 83. No. 3. Pp. 489—517. URL: <https://www.marcellodibello.com/mathtrial/resources/FinkelsteinFairley1970.pdf> (дата звернення: 10.01.2023) ; Tribe L. H. Trial by Mathematics: Precision and Ritual in the Legal Process. *Ibid*. 1971. Vol. 84. No. 6. Pp. 1329—1393. URL: <https://www.maths.ed.ac.uk/~v1ranick/dreyfus/tribe.pdf> (дата звернення: 10.01.2023).

пущення обвинувачення до ймовірності спостережень з урахуванням припущення захисту, відоме як відношення правдоподібності, забезпечує найбільш обґрунтовану основу для суду у встановленні значущості результатів експертизи;

- вербальна шкала, заснована на понятті відношення правдоподібності, найбільш доцільна для донесення до суду доказової значущості експертного висновку²⁸.

Відношення правдоподібності (коєфіцієнт Баеса) для ідентифікаційного дослідження визначають як відношення двох умовних імовірностей. У чисельнику — імовірність результатів експертизи (наприклад, збіг сукупності ознак порівнюваних об'єктів) за умови, що одне твердження (версія) є істинним (наприклад, «слід залишив об'єкт, який перевіряють»). У знаменнику — імовірність збігу ознак об'єктів за умови, що істинним є друге, протилежне твердження («слід залишив не об'єкт, який перевіряють»). Відношення правдоподібності відображає підтримку одного з пари чітко сформульованих тверджень. Особливість відношення правдоподібності полягає в тому, що воно не є ймовірністю конкретної версії — у наведеному прикладі — «утворення сліду конкретним об'єктом, який перевіряють». Відношення правдоподібності свідчить

лише про те, що одна версія ймовірніша за протилежну²⁹. Тобто величина відношення правдоподібності дає змогу дійти висновку про силу підтримки, значущість, ступінь упевненості, яку результати експертизи дають для конкретних вихідних даних однієї версії порівняно з альтернативною.

Найчастіше відношення правдоподібності має числове вираження. За такого підходу висновки експерта виражають ступінь переконання в конкретному твердженні залежно від значення відношення правдоподібності. Для значень відношення правдоподібності, близьких до одиниці, висновок означає, що результати не підтримують одну версію порівняно з іншою або результати підтримують кожну версію рівною мірою. Для значень відношення правдоподібності більше одиниці висновок полягає в тому, що здобуті дані певною мірою підтверджують одну версію (наприклад, що об'єкт, який перевіряють, правильно ідентифікували як шуканий). Для значень відношення правдоподібності менше одиниці висновок означає, що здобуті дані певною мірою підтримують іншу версію (об'єкт, який перевіряють, не є шуканим, і його ідентифікували помилково).

Розглянутий ймовірнісний підхід підтримали ENFSI³⁰ та Королівське статистичне товариство Великої Британії³¹. Це свідчить про поширену в іноземній

28 Berger C. E. H., Buckleton J., Champod C., Evett I. W., Jackson G. Expressing Evaluative Opinions: A Position Statement. *Science and Justice*. 2011. Vol. 51. Is. 1. Pp. 1–2. DOI: 10.1016/j.scijus.2011.01.002 (дата звернення: 10.01.2023).

29 Thompson W. C., Kaas S. O., Peterson T. Do Jurors Give Appropriate Weight to Forensic Identification Evidence? *Journal Empirical Legal Studies*. 2013. Vol. 10. Is. 2. P. 370. DOI: 10.1111/jels.12013 (дата звернення: 10.01.2023).

30 ENFSI Guideline for Evaluative Reporting in Forensic Science. Strengthening the Evaluation of Forensic Results across Europe (STEOFRAE). URL: https://enfsi.eu/wp-content/uploads/2016/09/m1_guideline.pdf (дата звернення: 10.01.2023).

31 Roberts P., Aitken C. The Logic of Forensic Proof: Inferential Reasoning in Criminal Evidence and Forensic Science. Guidance for Judges, Lawyers, Forensic Scientists and Expert Witnesses. London. Royal Statistical Society, 2014. Pp. 102–143. URL: https://www.researchgate.net/publication/318596438_The_Logic_of_Forensic_Proof_-_Inferential_Reasoning_in_Criminal_Evidence_and_Forensic_Science (дата звернення: 10.01.2023).

експертній спільноті позицію, згідно з якою імовірність (невизначеність) має бути предметом оцінки, кількісного чи якісного виміру. Водночас зауважено, що ймовірнісний підхід не заперечує якості наукових доказів або висновків експертів, утім, лише доти, доки невизначеність установлено, адресовано й доведено у зрозумілій і прозорій формі до відома необізнаних осіб (суду, присяжних та ін.), які ухвалюють рішення³². Вважаємо, що оцінка й подальше інформування замовників експертизи про ступінь переваги однієї експертної версії над іншою мають суттєве значення для проведення об'єктивного, законного та справедливого кримінального провадження або цивільної справи.

Баєсівський підхід до оцінки результатів ідентифікаційних досліджень у концентрованому вигляді викладено в оприлюдненому ENFSI «Керівництві з оціночної звітності у судовій експертизі. Посилення оцінки результатів судової експертизи в Європі», яке є нормативно-методичним документом з оцінки доказової значущості висновків експертів, наданих як результат проведення ідентифікаційних досліджень у різних видах судових експертиз³³. Цей документ засвідчив усвідомлення міжнародним експертним товариством необхідності сформулювати й запровадити єдині для лабораторій ENFSI методичні критерії судово-експертної інтерпретації та звітності. У документі наведено вказівки щодо оформлення експертом результатів оцінки в межах так званого оцінного звіту (у вітчизняному трактуванні — висновку експерта).

«Керівництво...» також містить добірку практичних рекомендацій щодо оцінки значущості висновків судового експерта й викладу результатів цієї оцінки у висновку; глосарій основних термінів; приклади застосування ймовірнісного підходу до експертних досліджень ДНК, скла, відеозаписів, продуктів пострілу, відбитків взуття. Станом на сьогодні «Керівництво...» є обов'язковим для судово-експертних організацій Європейського Союзу.

Підґрунтям «Керівництва...» є кілька концепцій: «правдиві та хибні пропозиції», «імовірності результатів дослідження», «відношення правдоподібності», «пояснювальна інформація». Правдиві та хибні пропозиції (версії), зважаючи на змагальний характер правосуддя, висувують щодо поставленого експертові ідентифікаційного питання, наприклад: «Слід залишив об'єкт, який перевіряють» і «Слід залишив інший об'єкт». Такий експертний висновок у формі оцінки відрізняється тим, що у ньому розглянуто результати, здобуті з урахуванням альтернативних гіпотетичних описів події. Імовірності результатів дослідження свідчать про невизначеність події в числовому вираженні (об'єктивна імовірність) або про особисту упевненість експерта (суб'єктивна імовірність). Експерт визначає імовірність за наявності наукових, експериментальних та особистих даних про досліджувані об'єкти.

Пояснювальна інформація — це відома з матеріалів справи інформація про подію, яку надають судовому експертові та яка допомагає розв'язувати поставлені питання, висувати відповідні

32 Almazrouei M. A, Dror I. E., Morgan R. M. The Forensic Disclosure Model: What Should be Disclosed To, and By, Forensic Experts? *International Journal of Law, Crime and Justice*. 2019. Vol. 59. P. 16. DOI: [10.1016/j.ijlcrj.2019.05.003](https://doi.org/10.1016/j.ijlcrj.2019.05.003) (дата звернення: 10.01.2023).

33 ENFSI Guideline ... URL: https://enfsi.eu/wp-content/uploads/2016/09/m1_guideline.pdf (дата звернення: 10.01.2023).

версії й віддавати перевагу певній схемі дослідження. Концепція пояснювальної інформації означає, що задля з'ясування поставлених ініціатором експертного завдання питань експерт має проаналізувати всю значущу інформацію у справі, надану експертові чи запитану додатково. До того ж ідеться не про всю інформацію у справі, а лише про значущу (відповідно до предмета експертизи), оскільки вона може вплинути на майбутню оцінку доказової сили результатів експертного дослідження. У межах обраного підходу і теоретично, і практично така інформація набуває значення однієї з фундаментальних компонент, необхідних для проведення коректної експертної оцінки. Окрім того, у висновку експерта рекомендовано обов'язково зазначати, що в разі зміни пояснювальної інформації оцінку значущості виявлених ознак потрібно здійснити повторно. Згадане положення корелює з положеннями п. 1 і 2 ч. 3 ст. 69 КПК України³⁴, за якими експерт має право знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження, та заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи.

На підставі результатів дослідження, висунутих версій, пояснювальної, наукової та іншої інформації визначають ймовірності й обчислюють відношення правдоподібності. Формулювання висновків для тих випадків, коли відношення правдоподібності є якісним, полягає у використанні словесного ква-

ліфікатора, щоб передати силу підтримки, яку мають висновки експерта. Рекомендовано такі значення відношення правдоподібності (англ. *likelihood ratio*, далі — *LR*) і його словесний еквівалент:

- $1 < LR \leq 10$ — слабка підтримка пропозиції (*slight support / limited support*);
- $10 < LR \leq 100$ — помірна підтримка (*moderate support*);
- $100 < LR \leq 1000$ — помірно сильна підтримка (*moderately strong support*);
- $1000 < LR \leq 10\,000$ — сильна підтримка (*strong support*);
- $10\,000 < LR \leq 1\,000\,000$ — дуже сильна підтримка (*very strong support*);
- $LR > 1\,000\,000$ — надзвичайно сильна підтримка (*extremely strong support*)³⁵.

Вербальна шкала обмежує експерта певним діапазоном показників і забезпечує приблизне впорядкування, яке в кращому разі має на увазі, що «сильний» сильніший за «помірний», але не настільки сильний, як «дуже сильний». Слід погодитися з тим, що дискретні обмеження виникають не з вербальної шкали як такої, а через складність результатів експертних даних і відсутність даних для їх інтерпретації³⁶. Отже, у «Керівництві...» на підставі баєсівського підходу викладено основні принципи судово-експертної інтерпретації й об'єктивізації результатів ідентифікаційних досліджень незалежно від сфери їх застосування.

Близький підхід до оцінки результатів експертизи у формі ймовірнісних

34 Кримінальний процесуальний кодекс України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 09.01.2023).

35 ENFSI Guideline ... URL: https://enfsi.eu/wp-content/uploads/2016/09/m1_guideline.pdf (дата звернення: 10.01.2023).

36 Standards for the Formulation of Evaluative Forensic Science Expert Opinion / Association of Forensic Science Providers. *Science and Justice*. 2009. Vol. 49. Is. 3. P. 162. DOI: 10.1016/j.scijus.2009.07.004 (дата звернення: 10.01.2023).

тверджень, у яких не дано категоричного висновку про ідентифікацію, викладено в рекомендаціях Департаменту юстиції США — «Уніфікована мова для свідчень і висновків»³⁷. Ці рекомендації призначено для застосування експертами лабораторій Бюро алкоголю, тютюну, вогнепальної зброї та вибухових речовин (англ. ATF), Управління по боротьбі з наркотиками (англ. DEA), Федерального бюро розслідувань (англ. FBI). Пакет документів містить формулювання, призначені для стандартизації свідчень і висновків судових експертів. Рекомендації розроблено для ідентифікаційних досліджень почерку, слідів рук, шин і взуття, вогнепальної зброї, скла, металів, волокон, наркотиків, ДНК та ін. Залежно від об'єктів дослідження, кількість запропонованих висновків різниться, але всі документи містять три загальні для будь-якої експертизи формулювання: *включення* — висновок про те, що результати експертизи забезпечують переконливу підтримку припущення про походження слідів від об'єкта, який перевіряють (ідентифікація); *виключення* — висновок, що результати експертизи забезпечують переконливу підтримку припущення про походження слідів від різних об'єктів (відсутність ідентифікації); *безрезультатно* — результати експертизи не дають змоги експертові включити або виключити об'єкт, який перевіряють як джерело слідів. Загальними для всіх об'єктів є рекомендації, які ґрунтуються на ймовірнісному підході про те, що експерти не мають застосовувати термін «індивідуальність» до об'єктів ідентифікації, оскільки це може створити хибне враження про дослідження всіх наявних

у природі аналогічних об'єктів. Наголошено, що висновок про тотожність — це лише ймовірна думка експерта.

На завершення розгляду баєсівського підходу до оцінки результатів експертизи варто зауважити, що ймовірності найчастіше встановлюють не під час експертного дослідження, а у процесі попереднього експериментально-наукового аналізу й випробування декількох моделей виникнення слідів злочинів різної природи. Під час експериментів визначають механізм утворення слідів і їхні характеристики, що дає змогу заздалегідь обчислити відношення правдоподібності.

Вважаємо, що (з урахуванням загальної мети й умов доказування) застосування ймовірнісного підходу свідчить про впровадження в судово-експертну практику нового стандарту доказування — *стандарту правдоподібності поза розумним сумнівом*.

Як доведено вище, невизначеності, що зумовлюють надання експертом імовірних відповідей, виникають не тільки через неповне знання механізму виникнення та властивостей слідів скоєного правопорушення, а й унаслідок помилок, яких експерти допустилися у процесі дослідження, і оцінки здобутих даних. Тому ймовірнісний підхід слід застосовувати не тільки до оцінки випадкового збігу ознак у разі ідентифікації об'єктів експертизи, а й до можливих помилок, яких експерт міг припуститися під час лабораторних випробувань та інтерпретації здобутих результатів. На відміну від неповного знання або відсутності детермінізму щодо об'єктів експертизи, помилки сприймаються як неточність, яка може бути відома або виявлена

37 Uniform Language for Testimony and Reports / Office of Legal Policy. U. S. Department of Justice. 26 Sept 2022. URL: <https://www.justice.gov/olp/uniform-language-testimony-and-reports> (дата звернення: 10.01.2023).

під час перевірки³⁸. Зауважимо, що вітчизняні дослідники класифікували експертні помилки як процесуальні, методологічні й операційні³⁹. На нашу думку, суб'єктивною методологічною помилкою, яка є ненавмисним неправильним міркуванням, авторка необґрунтовано назвала об'єктивний сучасний рівень знань, на які спирається судово-експертна наука. Крім того, інструментальні помилки (похибки) залишені в цій роботі поза увагою.

Можливість помилки (похибки) під час лабораторних аналізів є невід'ємним аспектом кожного наукового випробування, під час проведення експертизи її неможливо ігнорувати⁴⁰. Помилки припускаються навіть у кращих експертних лабораторіях і навіть тоді, коли всіх протоколів випробувань дотримано⁴¹. Якщо можливість випадкового збігу ознак надто незначна (наприклад, за молекулярно-генетичних порівнянь часто існує ймовірність збігу ознак один на мільйон або навіть на мільярд) або, навпаки, можливість помилки в лабораторних тестах дуже вірогідна, рекомендовано вимагати від сторони обвинувачення інформацію про помилки як умову допустимості експертних доказів у суді. Така інформація важлива не тільки для висновків експертів, а й для оцінки значущості, яку слід надавати доказам⁴². Оскільки адекватні статистичні дані про частотність помилок різних лабораторій відсутні, обвинуваченню запропоновано визначити цей показник для конкретної лабораторії, яка проводила експертизу на замовлення обвинувачення⁴³.

Крім імовірності збігів ознак порівнюваних об'єктів та інструментальних помилок, іноземні автори звертають увагу на суб'єктивні помилки, яких припускаються експерти в оцінці, інтерпретації здобутих результатів збігу ознак порівнюваних об'єктів (особливо коли порівняння здійснено на якісному рівні). Так, перевірка дактилоскопістів засвідчила, що зі 156 експертів лише 64 правильно ототожнили 5 відбитків, які вони мали ідентифікувати, і правильно виключили 2 відбитки, яких вони не мали ідентифікувати. Загалом виявлено 48 помилкових відповідей щодо збігів. Об'єднані результати цих тестів довели, що під час дослідження відбитків пальців експерти помиляються в середньому в 0,8 % випадків⁴⁴.

38 Georgiou N., Morgan R. M., French J. C. Op. cit. DOI: 10.1080/00450618.2022.2104370 (дата звернення: 10.01.2023).

39 Абрамова В. М. Експертні помилки: сутність, генезис, шляхи подолання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. С. 11.

40 Cole S. A. More than Zero: Accounting for Error in Latent Print Identification. *The Journal of Criminal Law and Criminology*. 2005. Vol. 95. Is. 3. Pp. 1034, 1073. URL: <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/jclc/vol95/iss3/10> (дата звернення: 10.01.2023).

41 Thompson W. C. Tarnish on the «Gold Standard»: Understanding Recent Problems in Forensic DNA Testing. *The Champion*. 2006. Vol. 30. Pp. 10–14. URL: <https://www.researchgate.net/publication/287959814> (дата звернення: 10.01.2023).

42 Sangero B. Safety from Flawed Forensic Sciences Evidence. *Georgia State University Law Review*. 2018. Vol. 34. Is. 4. P. 1141. URL: <https://readingroom.law.gsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2943&context=gsulr> (дата звернення: 10.01.2023).

43 Sangero B., Halpert M. Why a Conviction Should Not Be Based on a Single Piece of Evidence: A Proposal for Reform. *Jurimetrics*. 2007. Vol. 48. No. 1. P. 80. URL: <https://www.researchgate.net/publication/228296786> (дата звернення: 10.01.2023).

44 Haber L., Haber R. N. Error Rates for Human Latent Fingerprint Examiners. *Automatic Fingerprint Recognition Systems* ; ed. N. Ratha, R. Bolle. Springer r-Verlag New York Inc., 2004. P. 340. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/0-387-21685-5_17 (дата звернення: 10.01.2023).

Через неправильне трактування відповідних ознак провідні фахівці в галузі дактилоскопії закликають відмовитися від «абсолютних висновків» і наполягають на визнанні ймовірнісної природи дактилоскопічних доказів⁴⁵. У відомому звіті рекомендовано (окрім висновків дактилоскопічного дослідження) повідомляти судові про ймовірність хибнопозитивних результатів, отриманих на підставі належно спланованих перевірочних досліджень⁴⁶.

У контексті ймовірнісного підходу повернемося до *Frye standard* і *Daubert standard*. Незважаючи на той факт, що *Daubert standard* сьогодні має переважне значення, в американському прецедентному праві обидва стандарти співіснують пліч-о-пліч. Утім, нерідко замість ретельного розгляду наукової обґрунтованості й методології експертних доказів (у дусі *Daubert standard*, із більш суворим підходом до оцінки результатів експертизи) судді, не бажаючи заглиблюватися в наукові засади проведеної експертизи, звертаються до більш спрощеного *Frye standard* і визнають свідчення експертів науковими доказами, спираючись тільки на «визнання методики науковою спільнотою»⁴⁷.

Потребу в не тільки об'єктивних, а й доступних і зрозумілих критеріях

оцінки (насамперед — результатів ідентифікаційних досліджень) продиктовано тим, що судді та присяжні не є обізнаними в експертизі особами. Незважаючи на зазначену в *Daubert standard* і Правилі 702 необхідність перевірки наукової обґрунтованості показань або висновку експерта, цю вимогу об'єктивно неможливо виконати. Судді — це підготовлені юристи, які мають ухвалювати рішення щодо широкого кола питань з усіх сфер життя, зокрема наукових. Водночас щоразу, коли експерт бере участь у судовому розгляді, він постає тим авторитетом (у гносеологічному сенсі), якому суддя та присяжні нездатні ставити запитання щодо проведеного дослідження або заперечувати його висновки і на якого судді та присяжні змушені покладатися у своїх судженнях. Проте, якщо це станеться, рішення фактично ухвалюватиме експерт, а не суд. Наведена ситуація лише посилюється тим фактом, що експерти часто мають полярні думки (наприклад, експерти захисту й обвинувачення), через що судовий процес легко перетвориться на «битву експертів», у якій судді і/або присяжні, за припущенням, не зможуть ухвалити рішення⁴⁸. Об'єктивна неможливість суддів і присяжних повною мірою оцінити відповіді експертів

45 Champod C., Evett I. W. A Probabilistic Approach to Fingerprint Evidence. *Journal of Forensic Identification*. 2001. Vol. 51. Is. 2. P. 110. URL: https://www.researchgate.net/publication/285822580_A_probabilistic_approach_to_fingerprint_evidence (дата звернення: 10.01.2023).

46 Report to the President. Forensic Science in Criminal Courts: Ensuring Scientific Validity of Feature-Comparison Methods. Executive Office of the President. President's Council of Advisors on Science and Technology. Sept 2016. P. 91. URL: https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/microsites/ostp/PCAST/pcast_forensic_science_report_final.pdf (дата звернення: 10.01.2023).

47 Faigman D. L. Admissibility regimes «The Opinion Rule» and Other Oddities and Exceptions to Scientific Evidence, the Scientific Revolution, and Common Sense. *Southwestern University Law Review*. 2008. Vol. 36. P. 701. URL: https://repository.uchastings.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2033&context=faculty_scholarship (дата звернення: 10.01.2023).

48 Godden D. M., Walton D. Argument from Expert Opinion as Legal Evidence: Critical Questions and Admissibility Criteria of Expert Testimony in the American Legal System. *Ratio Juris*. 2006. Vol. 19. Is. 3. P. 265. URL: <https://scholar.uwindsor.ca/cgi/viewcontent.cgi?article=1003&context=crrarpub> (дата звернення: 10.01.2023).

подібна до вітчизняної, що підтверджує наявність спільних глобальних проблем у використанні експертиз у судочинстві різних держав. Варто зауважити, що відомий криміналіст Р. С. Белкін різко критикував теорію «експерт — науковий суддя», яка є відгомонам теорії формальних доказів, натомість пропонував чітко визначити реальні й загальнодоступні критерії, якими слідчий і суд мають керуватися, оцінюючи експертні висновки ⁴⁹.

Отже, поряд з імовірнісним підходом до наукових доказів, який передбачає повідомлення судові інформації про рівень невизначеності, сучасні нормативні акти потребують від суддів заглибитися у відповідну наукову галузь, перевірити достовірність і придатність наукового методу (методики, технології), на яких ґрунтуються дані, оцінити експертні висновки для ухвалення правового рішення. Під *достовірністю* у цьому контексті розуміємо методику, яка дає змогу різним експертам отримати той самий результат у різні моменти часу. *Придатність* (валідність) означає, що методика відповідає меті, для досягнення якої її застосовано. Методика може бути достовірною, але не придатною. Навпаки, достовірність є необхідною умовою придатності. Якщо різні експерти можуть дійти різних результатів або якщо результати можуть змінитися згодом, то методику чи метод не можна визнати придатними ⁵⁰. Отже, *стандарт обґрунтування та перевірки* зобов'язує суддів перевіряти застосовані експертом методи (методики), пе-

ретворюючи їх, як викладено вище, на своєрідних «воротарів», що захищають залу суду від недостовірних (із наукових позицій) доказів. Зазначена вимога відображає важливий керівний принцип, який полягає в тому, що суд не повинен визнавати надані експертом докази лише на підставі його авторитетної думки за принципом *ipse dixit* (від лат.— «сам сказав»), тобто некритично довіряючи відповідям експерта без будь-якого іншого обґрунтування ⁵¹.

Висновки

Наявні в українській теорії та правозастосовній практиці процесуальні, гносеологічні та доктринальні чинники суттєво ускладнюють оцінку об'єктивності й достовірності висновків експерта. Найбільш актуальною та дискусійною у юридичній літературі та практиці є проблема оцінки допустимості й доказового значення ймовірних висновків, спричинена не тільки суб'єктивною невпевненістю експерта, а й результатами статистичного оброблення даних, отриманих інструментальними методами та з використанням інформаційних технологій.

Аналіз закордонних публікацій свідчить, що проведення експертизи пов'язано з континуумом невизначеностей, які обумовлюють надання ймовірних висновків. Джерелом невизначеностей є механізм (особливості) утворення слідів правопорушень, способи збирання слідів на місці події, рівень розвитку експертних знань, методики експертного

49 Белкин Р. С. Курс криминалистики : учеб. пособ. для вузов. Москва, 2001. С. 623.

50 Sangero B. Safety from False Convictions. Jerusalem, 2016. P. 104. URL: <http://sangero.co.il/wp-content/uploads/2017/11/SAFETY-Sangero-final-280716.pdf> (дата звернення: 10.01.2023).

51 Gutheil T. G., Bursztajn H. Avoiding Ipse Dixit Mislabeling: Post-Daubert Approaches to Expert Clinical Opinions. *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*. 2003. Vol. 31. No. 2. P. 206. URL: <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=59696238b68d23de80a2348ee98b3350d7f28051> (дата звернення: 10.01.2023).

дослідження, інтерпретування й оцінка отриманих даних експертом. Для формування внутрішнього переконання експерта в результатах дослідження запропоновано статистичний баєсівський метод установлення відношення правдоподібності, що дає змогу оцінити значущість версій, висунутих експертом, та є підставою для ухвалення судом обґрунтованого рішення. Приклади практичного застосування згаданого ймовірнісного підходу для формулювання умовиводів експерта наведено в керівних документах ENFSI й Департаменту юстиції США. Імовірнісний підхід запропоновано застосовувати як до оцінки випадкового збігу ознак у разі ідентифікації об'єктів експертизи, так і до можливих помилок лабораторних випробувань та інтерпретування експертом здобутих результатів.

Вважаємо, що теоретичний аналіз та адаптування певних положень ймовірнісного підходу до результатів експертного дослідження до вітчизняної практики суттєво сприятимуть інноваційному розвитку української судово-експертної науки зокрема й судово-експертної діяльності загалом. Зазначене свідчить про необхідність гармонізувати провідні сучасні іноземні та вітчизняні підходи в галузі оцінки результатів ідентифікаційних досліджень під час проведення судових експертиз. Викладене стосується передусім поширення баєсівського методу й застосування концепції відношення правдоподібності як у методології, так і в практиці вітчизняної судово-експертної діяльності. Величина відношення правдоподібності дає змогу дійти висновку про силу підтримки та значущість результатів експертизи для конкретних вихідних даних однієї версії порівняно з альтернативною.

Evaluation of Expert Research Results Based on the Probabilistic Approach (on Published Foreign Papers)

Mykhailo Shcherbakovskiy, Anna Protsenko

The Research Paper Purpose is to analyze the genesis of procedural and scientific principles of modern foreign standards for evaluating expert research results; clarify uncertainty sources that result in ambiguous expert conclusions; substantiate the need to use the probabilistic (Bayesian) approach while formulation of forensic experts' answers. To fulfil this goal, the following research methods have been chosen: historical and legal; systemic and structural; comparative legal; formal and legal. The procedural, epistemological and doctrinal factors complicating evaluation of the objectivity and veracity of the expert conclusion in domestic law enforcement practice are named. Evaluation standards of expert evidence at different times throughout the world have been analyzed (universal adoption of the Frye standard, substantiation and validation of the Daubert standard, prove beyond a reasonable doubt). It is emphasized that provision of probable conclusions by the forensic expert is due to a continuum of uncertainties, which source are peculiarities of the formation of crime traces and methods of collecting traces at the scene, the level of expertise development and methodologies of expert research, interpretation and evaluation of forensic examination results. To shape the expert's conviction in research findings, a statistical Bayesian method of establishing the likelihood ratio is proposed, which enables to evaluate significance of versions proposed by the forensic expert and is the basis for the court to take a reasoned decision. The probabilistic approach is proposed to be applied both for evaluation of a random coincidence of features when identifying forensic examination objects, as well as in relation to possible errors in laboratory tests and interpretation of results drawn by a forensic expert.

Keywords: forensic science, expert conclusion; probability, veracity, expert conclusion uncertainty; Frye standard and Daubert standard; likelihood ratio; Bayes' theorem.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автори внесли свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів, що стосуються цієї теми; хоча Михайло Щербаковський є членом консультативної колегії збірника, він не брав участі в ухваленні рішення щодо оприлюднення, і цю статтю піддано повному процесу експертної перевірки та редагування.

References

- % Exonerations by Contributing Factor / The National Registry of Exonerations. URL: <https://www.law.umich.edu/special/exoneration/Pages/ExonerationsContribFactorsByCrime.aspx>.
- Abramova, V. M. (2005). *Ekspertni pomylky: sutnist, henezys, shliakhy podolannia* : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Almazrouei, M. A, Dror, I. E., Morgan, R. M. (2019). The Forensic Disclosure Model: What Should be Disclosed To, and By, Forensic Experts? *International Journal of Law, Crime and Justice*. Vol. 59. DOI: 10.1016/j.ijlcrj.2019.05.003.
- Belkyn, R. S. (2001). *Kurs kryminalistyky [Criminalistics Course] : ucheb. posob. dlia vuzov*. Moskva [in Russian].
- Berger, C. E. H., Buckleton, J., Champod, C., Evett, I. W., Jackson, G. (2011). Expressing Evaluative Opinions: A Position Statement. *Science and Justice*. Vol. 51. Is. 1. DOI: 10.1016/j.scijus.2011.01.002.
- Bozza, S., Taroni, F., Biedermann, A. (2022). *Bayes Factors for Forensic Decision Analyses with R*. Springer.
- Champod, C., Evett, I. W. (2001). A Probabilistic Approach to Fingerprint Evidence. *Journal of Forensic Identification*. Vol. 51. Is. 2. URL: https://www.researchgate.net/publication/285822580_A_probabilistic_approach_to_fingerprint_evidence.
- Cole, S. A. (2005). More than Zero: Accounting for Error in Latent Print Identification. *The Journal of Criminal Law and Criminology*. Vol. 95. Is. 3. URL: <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/jclc/vol95/iss3/10>.
- Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals, Inc., 509 U. S. 579 (1993) / Justia U. S. Supreme Court. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/509/579/>.
- ENFSI Guideline for Evaluative Reporting in Forensic Science. Strengthening the Evaluation of Forensic Results across Europe (STEOFRAE). URL: https://enfsi.eu/wp-content/uploads/2016/09/ml1_guideline.pdf.
- Faigman, D. L. (2008). Admissibility regimes «The Opinion Rule» and Other Oddities and Exceptions to Scientific Evidence, the Scientific Revolution, and Common Sense. *Southwestern University Law Review*. Vol. 36. P. 701. URL: https://repository.uchastings.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2033&context=faculty_scholarship.
- Finkelstein, M. O., Fairley, W. B. (1970). A Bayesian Approach to Identification Evidence. *Harvard Law Review*. Vol. 83. No. 3. URL: <https://www.marcellodibello.com/mathtrial/resources/FinkelsteinFairley1970.pdf>.
- Frye v. United States, 293 F. 1013 (DC Cir. 1923). Court of Appeals of the District of Columbia. Dec 3, 1923. URL: <https://casetext.com/case/frye-v-united-states-7>.
- Garrett, B. L. (2012). *Convicting the Innocent: Where Criminal Prosecutions Go Wrong*. Harvard University Press.
- Georgiou, N., Morgan, R. M., French, J. C. (2022). The Shifting Narrative of Uncertainty: a Case for the Coherent and Consistent Consideration of Uncertainty in Forensic Science. *Australian Journal of Forensic Sciences*. DOI: 10.1080/00450618.2022.2104370.
- Godden, D. M., Walton, D. (2006). Argument from Expert Opinion as Legal Evidence: Critical Questions and Admissibility Criteria of Expert Testimony in the American Legal System. *Ratio Juris*. Vol. 19. Is. 3. URL: <https://scholar.uwindsor.ca/cgi/viewcontent.cgi?article=1003&context=crrarpub>.

- Gutheil, T. G., Bursztajn, H. (2003). Avoiding Ipse Dixit Mislabeling: Post-Daubert Approaches to Expert Clinical Opinions. *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*. Vol. 31. No. 2. URL: <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=59696238b68d23de80a2348ee98b3350d7f28051>.
- Haber, L., Haber, R. N. (2004). Error Rates for Human Latent Fingerprint Examiners. Automatic Fingerprint Recognition Systems ; ed. N. Ratha, R. Bolle. Springer r-Verlag New York Inc. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/0-387-21685-5_17.
- Jurs, A. W. (2012). Balancing Legal Process with Scientific Expertise: A Comparative Assessment of Expert Witness Methodology in Five Nations, and Suggestions for Reform of Post-Daubert U. S. Reliability Determinations. *Marquette Law Review*. Vol. 95. Is. 4. URL: <https://scholarship.law.marquette.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5134&context=mulr>.
- Koehler, J. J., Saks, M. J. (2010). Individualization Claims in Forensic Science: Still Unwarranted. *Brooklyn Law Review*. Vol. 75. Is. 4. URL: <https://brooklynworks.brooklaw.edu/blr/vol75/iss4/9>.
- McCartney, C., Amoako, E. N. (2018). The UK Forensic Science Regulator: A Model for Forensic Science Regulation? *Georgia State University Law Review*. Vol. 34. Is. 4. URL: https://www.researchgate.net/publication/328019895_The_UK_Forensic_Science_Regulator_A_Model_For_Forensic_Science_Regulation_THE_UK_FORENSIC_SCIENCE_REGULATOR_A_MODEL_FOR_FORENSIC_SCIENCE_REGULATION.
- Okoye, J., Oraegbunam, I. (2019). Daubert and Frye Models: Implications for Admissibility of Expert Testimony for Nigeria. *International Review of Law and Jurisprudence*. Vol. 1. No 3. URL: <https://nigerianjournalonline.com/index.php/IRLJ/article/view/278>.
- Popper, K. R. (2005). *The Logic of Scientific Discovery Basic*. This ed. publ. in the Taylor & Francis e-Library. URL: <http://philotextes.info/spip/IMG/pdf/popper-logic-scientific-discovery.pdf>.
- Report to the President. Forensic Science in Criminal Courts: Ensuring Scientific Validity of Feature-Comparison Methods. Executive Office of the President. President's Council of Advisors on Science and Technology. Sept 2016. URL: https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/microsites/ostp/PCAST/pcast_forensic_science_report_final.pdf.
- Roberts, P., Aitken, C. (2014). *The Logic of Forensic Proof: Inferential Reasoning in Criminal Evidence and Forensic Science. Guidance for Judges, Lawyers, Forensic Scientists and Expert Witnesses*. London. Royal Statistical Society. URL: https://www.researchgate.net/publication/318596438_The_Logic_of_Forensic_Proof_-_Inferential_Reasoning_in_Criminal_Evidence_and_Forensic_Science.
- Roux, C., Bucht, R., Crispino, F. et al. (2022). The Sydney Declaration — Revisiting the Essence of Forensic Science through its Fundamental Principles. *Forensic Science International*. Vol. 332. DOI: 10.1016/j.forsciint.2022.111182.
- Rule 702 — Testimony by Expert Witnesses / Federal Rules of Evidence. Edition 2023. URL: <https://www.rulesofevidence.org/article-vii/rule-702>.
- Rybalskyi, O. V., Solovev, V. Y., Cherniavskyi, S. S., Zhuravel, V. V. (2019). Veroiatnost v sovremennoi krymynalystyke [Probability in modern criminalistics]. *Krymynalystychnyi visnyk*. № 1 (31). DOI: 10.37025/1992-4437/2019-31-1-6 [in Russian].
- Sangero, B. (2016). Safety from False Convictions. Jerusalem. URL: <http://sangero.co.il/wp-content/uploads/2017/11/SAFETY-Sangero-final-280716.pdf>.
- Sangero, B. (2018). Safety from Flawed Forensic Sciences Evidence. *Georgia State University Law Review*. Vol. 34. Is. 4. URL: <https://readingroom.law.gsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2943&context=gsulr>.
- Sangero, B., Halpert, M. (2007). Why a Conviction Should Not Be Based on a Single Piece of Evidence: A Proposal for Reform. *Jurimetrics*. Vol. 48. No. 1. URL: <https://www.researchgate.net/publication/228296786>.
- Shcherbakovskiy, M. G. (2020). Sudebnaia praktyka otsenky veroiatnykh vyvodov

- eksperta [Court practice of assessment of probable expert's conclusions]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertolohii, kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu* : mat-ly II Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 19.11.2020). Kyiv. URL: <https://m3rkxutm8pk3eqapl5ynjvb3gtps8uao.cdn-freehost.com.ua/wp-content/uploads/2021/06/5fd09ad02772c.pdf> [in Russian].
- Shcherbakovskiy, M. G. (2021). Standarty dopustymosty rezultatov ekspertnykh yssledovanyi v sudoproyzvodstve SShA i Ukrainy: sravnytelnyi analiz [Standards of admissibility of the results of forensic research in the USA and Ukraine proceedings: a comparative analysis]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. Vyp. 66. DOI: 10.33994/kndise.2021.66.05 [in Russian].
- Shcherbakovskiy, M. H. (2011). Pryznachennia ta provadzhennia sudovykh ekspertyz [Appointment and conduct of forensic examinations]: navch. posib. Kharkiv [in Ukrainian].
- Shcherbakovskiy, M., Stepaniuk, R., Kikinchuk, V., Petrova, I., Hanzha, T. (2020). Assessment of the conclusions of molecular genetic examination in the investigation of crimes. *Amazonia investiga*. Vol. 9. No. 25. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1097>.
- Standards for the Formulation of Evaluative Forensic Science Expert Opinion / Association of Forensic Science Providers. *Science and Justice*. 2009. Vol. 49. Is. 3. DOI: 10.1016/j.scijus.2009.07.004.
- Strengthening Forensic Science in the United States: A Path Forward*. The National Academies Press. Washington, DC, 2009. DOI: 10.17226/12589.
- Taroni, F., Biedermann, A. (2015). Uncertainty in Forensic Science: Experts, Probabilities and Bayes' Theorem. *Statistica Applicata — Italian Journal of Applied Statistics*. Vol. 27. No. 2. URL: <http://sa-ijas.stat.unipd.it/sites/sa-ijas.stat.unipd.it/files/Taroni-Biedermann.pdf>.
- Thompson, W. C. (2006). Tarnish on the «Gold Standard»: Understanding Recent Problems in Forensic DNA Testing. *The Champion*. Vol. 30. URL: <https://www.researchgate.net/publication/287959814>.
- Thompson, W. C., Kaasa, S. O., Peterson, T. (2013). Do Jurors Give Appropriate Weight to Forensic Identification Evidence? *Journal Empirical Legal Studies*. Vol. 10. Is. 2. DOI: 10.1111/jels.12013.
- Tribe, L. H. (1971). Trial by Mathematics: Precision and Ritual in the Legal Process. *Harvard Law Review*. Vol. 84, No. 6. URL: <https://www.maths.ed.ac.uk/~v1ranick/dreyfus/tribe.pdf>.
- Uniform Language for Testimony and Reports / Office of Legal Policy. U. S. Department of Justice. 26 Sept 2022. URL: <https://www.justice.gov/olp/uniform-language-testimony-and-reports>.
- Ward, T. (2015). An English Daubert? Law, Forensic Science and Epistemic Deference. *The Journal of Philosophy, Science & Law: Daubert Special Issue*. Vol. 15. DOI: 10.5840/jpsl20151513.

Щербаковський, М., Проценко, А. (2023). Оцінка результатів експертного дослідження на підставі ймовірнісного підходу (за матеріалами закордонних публікацій). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (30). С. 50—69. DOI: 10.32353/khrife.1.2023.04.

Гносеологічна характеристика та процесуальне значення етапів і стадій призначення та проведення судово-ветеринарної експертизи

Іван Яценко *

* Д-р вет. наук, професор, Державний біотехнологічний університет, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8903-2129>, e-mail: yacenko-1971@ukr.net

DOI: 10.32353/khrife.1.2023.05 УДК 165.6/8:343.98:636.09(477)

Надійшло 03.03.2023 / Рецензовано 06.03.2023 / Прийнято до друку 15.03.2023 /
Доступно онлайн 31.03.2023

Мета дослідження: виокремити гносеологічні характеристики етапів призначення і проведення судово-ветеринарної експертизи та розкрити їх процесуальне значення для досудового розслідування й судового розгляду справ щодо тварин. Доведено, що ці етапи різняться за суб'єктом, метою, способами й містять свої складові: 1) підготовка матеріалів і призначення судово-ветеринарної експертизи (ухвалення рішення про призначення експертизи; виокремлення предмета експертизи; визначення категорії експертизи за процесуальними ознаками, черговості її виконання, обрання часу її проведення; підготовка вихідної інформації; отримання об'єктів для дослідження; обрання суб'єкта проведення; винесення процесуального документа про призначення експертизи й ознайомлення з ним обвинувачуваного (підозрюваного, підсудного); визначення доцільності присутності учасників процесу під час проведення експертизи; скерування процесуального документа про призначення експертизи й об'єктів дослідження суб'єктові її проведення; взаємодія суб'єктів призначення та проведення експертизи); 2) проведення судовим експертом досліджень із використанням спеціальних ветеринарних знань; 3) дослідження, оцінка й перевірка висновку судового експерта (отримання роз'яснень від експерта або його допит у суді; призначення додаткової або повторної експертизи (за потреби);

ознайомлення сторін із висновком). Методологічне підґрунтя дослідження — системний підхід (загальнонаукові та спеціальні наукові методи).

Ключові слова: судово-ветеринарний експерт; етапи призначення та проведення судово-ветеринарної експертизи; суб'єкт призначення судової експертизи; стадії підготовки матеріалів до проведення судово-ветеринарної експертизи; гносеологічна характеристика.

Постановка наукової проблеми

Найбільш досконалою та відпрацьованою процесуальною формою використання спеціальних знань у судочинстві є судова експертиза, як слушно зауважує С. Ф. Брюхань¹. Важливе значення судової експертизи полягає в тому, що вона надає судочинству результати дослідження за будь-якими провадженнями (справами), а також є одним із засобів забезпечення прав і свобод людини².

У наукових джерелах питанням призначення та проведення судових експертиз приділено належну увагу, особливо формуванню сучасного теоретичного підґрунтя судово-експертної діяльності в Україні³, зокрема в умовах глоба-

лізації⁴. Оскільки висновок судового експерта є джерелом доказів (часто — найважливішим), то зволікання із призначенням судової експертизи затягує досудове розслідування та здатне призвести до закриття кримінального провадження без належних результатів⁵.

Реформування судово-експертної діяльності в Україні відбулося, зокрема, на запровадженні нових видів судових експертиз, одним із яких є судово-ветеринарна. Нині останню активно розвивають фахівці Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (далі — ННЦ ICE). Харківська наукова школа судово-ветеринарних експертів розробляє власну теоретичну

-
- 1 Брюхань С. Ф. Проблемні питання підготовки матеріалів для проведення судово-почеркознавчих експертиз. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф.-полілогу (Харків, 15–16.04.2021). Харків, 2021. С. 115–116.
 - 2 Ключев О. М. Удосконалення експертного забезпечення правосуддя: теоретичні, правові та організаційні аспекти. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 19. С. 102–117. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.08 (дата звернення: 02.03.2023).
 - 3 Угровецький О. П., Маланчак В. Є. Напрямки формування сучасного теоретичного підґрунтя судово-експертної діяльності в Україні. *Судова експертиза: сучасність та майбутнє* : зб. мат-лів кругл. столу (Львів, 25.01.2018). Львів, 2018. С. 132–135.
 - 4 Кіпоурас П., Овсянникова І. Судово-експертна діяльність в умовах глобалізації. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. Вип. 3 (25). С. 169–184. DOI: 10.32353/khrife.3.2021.12 (дата звернення: 02.03.2023).
 - 5 Сімакова-Єфремян Е. Б. Про необхідність удосконалення законодавства щодо здійснення судово-експертної діяльності в Україні. *Там само*. 2019. Вип. 19. С. 118–129. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.09 (дата звернення: 02.03.2023).

базу, методологію та праксеологію ⁶. Водночас постали питання розроблення й обґрунтування етапів підготовки матеріалів уповноваженою(-им) особою (органом) для призначення і проведення судової експертизи, зокрема судово-ветеринарної, адже саме цей етап має наріжне значення для кримінального процесу, процесів у інших галузях права, теорії та практики судової експертизи.

Отже, правильне розуміння процесуального значення етапів підготовки матеріалів для призначення й проведення судово-ветеринарної експертизи необхідне для чіткого й обґрунтовано-

го визначення підстав призначення та проведення такої експертизи, а також правильної реалізації правових норм цієї процедури.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Судово-ветеринарна експертиза є засобом забезпечення доказів і потужних інструментів утвердження істини в судочинстві як України ⁷, так і іноземних держав ⁸ у справах, учасниками провадження за якими є тварини, щодо: жорстокого поводження ⁹; порушення умов

- 6 Яценко І. В. Вплив новітніх наукових здобутків Харківської наукової школи судово-ветеринарних експертів на ефективність призначення та проведення судово-ветеринарної експертизи. *Progressive Research in the Modern World: Proceedings of VI International Scientific and Practical Conference* (March 2—4, 2023). BoScience Publisher, Boston, USA, 2023. Pp. 27—44. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2023/03/PROGRESSIVE-RESEARCH-IN-THE-MODERN-WORLD-2-4.03.23.pdf> (дата звернення: 02.03.2023).
- 7 Синоверська Т. І. Міжнародний досвід розслідування жорстокого поводження з тваринами та напрями його запровадження у вітчизняну практику. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 1. Т. 1. С. 222—228. DOI: [10.32844/2618-1258.2019.1-1.38](https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.1-1.38) (дата звернення: 02.03.2023); Уварова Н. В. До проблеми кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4 (97). С. 138—140. DOI: [10.31733/2078-3566-2018-6-138-140](https://doi.org/10.31733/2078-3566-2018-6-138-140) (дата звернення: 02.03.2023); Полтава К. О. Кримінологічна оцінка рівня і динаміки жорстокого поводження з тваринами в Україні та напрями його запобігання. *Право і суспільство*. 2020. № 1. Ч. 2. С. 129—136. DOI: [10.32842/2078-3736/2020.1-2.22](https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.1-2.22) (дата звернення: 02.03.2023).
- 8 Stern A. W., McEwen B., McDonough S. P., Viner T., Brooks J. W., Kagan R., Brower A. Veterinary forensic pathology standards. *Journal of Forensic Science*. 2021. Vol. 66. Is. 3. Pp. 1176. DOI: [10.1111/1556-4029.14683](https://doi.org/10.1111/1556-4029.14683) (дата звернення: 02.03.2023); Kritchevsky J. Adding evidence-based medicine to forensic evidence. *Veterinary Journal*. 2014. Vol. 199. Is. 3. Pp. 315—316. DOI: [10.1016/j.tvjl.2013.10.039](https://doi.org/10.1016/j.tvjl.2013.10.039) (дата звернення: 02.03.2023); Cooper J. E., Cooper M. Veterinary involvement in forensic medicine. *The Veterinary Record*. 2021. Vol. 189. Is. 6. Pp. 249—250. DOI: [10.1002/vetr.1004](https://doi.org/10.1002/vetr.1004) (дата звернення: 02.03.2023).
- 9 Hannah H. W. The Impact of Animal Welfare and Animal Anti-Cruelty Laws on Veterinarians. *Veterinary Clinics of North America: Small Animal Practice*. 1993. Vol. 23. Is. 5. Pp. 1109—1119. DOI: [10.1016/s0195-5616\(93\)50139-0](https://doi.org/10.1016/s0195-5616(93)50139-0) (дата звернення: 02.03.2023); Monsalve S., Souza de P. V., Lopes A. S., Leite L. O., Polo G., Garcia R. Veterinary Forensics, Animal Welfare and Animal Abuse: Perceptions and Knowledge of Brazilian and Colombian Veterinary Students. *Journal of Veterinary Medical Education*. 2021. Vol. 48. Is. 6. Pp. 640—648. DOI: [10.3138/jvme-2019-0138](https://doi.org/10.3138/jvme-2019-0138) (дата звернення: 02.03.2023); Bartelink E. J., Clinkinbeard Sh., Spessard C., Kilmartin A., Spangler W. L. Documenting non-accidental injury patterns in a dog abuse investigation: A collaborative approach between forensic anthropology and veterinary pathology. *Journal of Forensic Science*. 2022. Vol. 67. Is. 2. P. 756—765. DOI: [10.1111/1556-4029.14948](https://doi.org/10.1111/1556-4029.14948) (дата звернення: 02.03.2023).

- утримання¹⁰; дорожньо-транспортних пригод¹¹; крадіжок¹²; раптової смерті¹³; умисних отруєнь¹⁴ і голодування¹⁵; загибелі¹⁶; ураження електричним струмом¹⁷; утоплення¹⁸; завдання ушкоджень¹⁹, каліцтва²⁰, вогнепальних
- 10 Väärikkälä S., Koskela T., Hänninen L., Nevas M. Evaluation of Criminal Sanctions Concerning Violations of Cattle and Pig Welfare. *Animals*. 2020. Vol. 10. Is. 4. P. 715. DOI: [10.3390/ani10040715](https://doi.org/10.3390/ani10040715) (дата звернення: 02.03.2023).
 - 11 Campos Fonseca Pinto de A. C. B., Massad M. R. R., Ribas L. M., Baroni C. O., Tremori T. M., Reis S. T. J., Rocha N. S. Complete cardiac and bronchial avulsion in a dog: Post-mortem computed tomography and forensic necropsy analysis. *Journal of Forensic Radiology and Imaging*. 2017. Vol. 8. Pp. 45–47. DOI: [10.1016/j.jofri.2016.11.006](https://doi.org/10.1016/j.jofri.2016.11.006) (дата звернення: 02.03.2023).
 - 12 Rubini S., Barbieri S., Gaudio R. M., Govoni G., Berna G. R., Fico R., Lorenzini R., Fontana M. C., Taddei R., Tassinari M. at all. Veterinary forensic sciences to solve a fatal case of predation on flamingos (*Phoenicopterus roseus*). *Veterinaria Italiana*. 2018. Vol. 54. Is. 2. Pp. 175–180. DOI: [10.12834/VetIt.1360.7488.1](https://doi.org/10.12834/VetIt.1360.7488.1) (дата звернення: 02.03.2023).
 - 13 Piegari G., Cardillo L., Alfano F., Vangone L., Iovane V., Fusco G. Pathological, Bacteriological and Virological Findings in Sudden and Unexpected Deaths in Young Dogs. *Animals*. 2020. Vol. 10. Is. 7. P. 1134. DOI: [10.3390/ani10071134](https://doi.org/10.3390/ani10071134) (дата звернення: 02.03.2023).
 - 14 Fukushima A. R., Peña-Muñoz J. W., Leoni L. A. B., Nicoletti M. A., Ferreira G. M., Delorenzi J. C. M. O. B., Ricci E. L., Brandão M. E., Paula Pantaleon de L., Gonçalves-Junior V., Waziry P. A. F., Maiorka P. C., Souza Spinosa de H. Development, Optimization, and Validation of Forensic Analytical Method for Quantification of Anticholinesterase Pesticides in Biological Matrices from Suspected Cases of Animal Poisoning. *Toxics*. 2022. Vol. 10. Is. 5. Art. 269. DOI: [10.3390/toxics10050269](https://doi.org/10.3390/toxics10050269) (дата звернення: 02.03.2023) ; Botelho A. F. M., Machado A. M. D., da Silva R. H. S., Faria A. C., Machado L. S., Santos H., Braga S. D., Torres B. B. J., Miguel M. P., Chaves A. R., Melo M. M. Fatal metaldehyde poisoning in a dog confirmed by gas chromatography. *BMC Veterinary Research*. 2020. Vol. 16. Is. 1. Art. 139. DOI: [10.1186/s12917-020-02348-w](https://doi.org/10.1186/s12917-020-02348-w) (дата звернення: 02.03.2023).
 - 15 Ricci E., D'Aquino I., Paciello O., Whitfield V., Ressel L. Quantitative histologic evaluation reveals different degree of liver atrophy in cachectic and starved dogs. *Journal of Veterinary Diagnostic Investigation*. 2022. Vol. 34. Is. 6. Pp. 937–943. DOI: [10.1177/10406387221128326](https://doi.org/10.1177/10406387221128326) (дата звернення: 02.03.2023).
 - 16 Moore M. J., van der Hoop J., Barco S. G., Costidis A. M., Gulland F. M., Jepson P. D., Moore K. T., Raverty S., McLellan W. A. Criteria and case definitions for serious injury and death of pinnipeds and cetaceans caused by anthropogenic trauma. *Diseases of Aquatic Organisms*. 2013. Vol. 103. Is. 3. Pp. 299–264. DOI: [10.3354/dao02566](https://doi.org/10.3354/dao02566) (дата звернення: 02.03.2023).
 - 17 Viner T. C., Kagan R. A., Lehner A., Buchweitz J. P. Anticoagulant exposure in golden eagle (*Aquila chrysaetos*) power line electrocution and wind turbine mortalities. *Journal of Wildlife Diseases*. 2022. Vol. 58. Is. 2. Pp. 348–355. DOI: [10.7589/JWD-D-21-00144](https://doi.org/10.7589/JWD-D-21-00144) (дата звернення: 02.03.2023).
 - 18 Piegari G., Biase De D., d'Aquino I., Prisco F., Fico R., Ilami R., Pozzato N., Genovese A., Paciello O. Diagnosis of Drowning and the Value of the Diatom Test in Veterinary Forensic Pathology. *Frontiers in Veterinary Science*. 2019. Vol. 6. Art. 404. DOI: [10.3389/fvets.2019.00404](https://doi.org/10.3389/fvets.2019.00404) (дата звернення: 02.03.2023).
 - 19 Neto R. L. A. L. T., Vieson M. D. Brain Tissue Pulmonary Embolism Due to Severe Blunt Force Head Trauma in a Dog. *Journal of Comparative Pathology*. 2020. Vol. 175. Pp. 75–78. DOI: [10.1016/j.jcpa.2020.01.001](https://doi.org/10.1016/j.jcpa.2020.01.001) (дата звернення: 02.03.2023) ; Hsiou Ch.-L., Hsu Ch.-Ch., Liao P.-W., Yang F.-H., Lee A. N., Huang W.-H. Forensic Death Investigations of Dog Bite Injuries in 31 Cats. *Animals (Basel)*. 2022. Vol. 12. Is. 18. Art. 2404. DOI: [10.3390/ani12182404](https://doi.org/10.3390/ani12182404) (дата звернення: 02.03.2023).
 - 20 Hull K. D., Jeckel S., Williams J. M., Ciavaglia Sh. A., Webster L. M. I., Fitzgerald E., Chang Y.-M., Martineau H. M. Fox (*Vulpes vulpes*) involvement identified in a series of cat carcass mutilations. *Veterinary Pathology*. 2022. Vol. 59. Is. 2. Pp. 299–309. DOI: [10.1177/03009858211052661](https://doi.org/10.1177/03009858211052661) (дата звернення: 02.03.2023).

травм²¹ і травм опорно-рухового апарату та внутрішніх органів²² тощо.

Питання призначення та проведення судових експертиз аналізували багато науковців, включно з автором цієї праці²³. Безумовно, їхні здобутки сприяли розв'язанню деяких проблем, хоча окремі питання до сьогодні не привернули належної уваги дослідників.

Процесуальним проблемам призначення різних видів судових експертиз присвятили свої наукові розвідки багато українських теоретиків і практиків, а саме: С. Ф. Брюхань²⁴ (підготовка матеріалів під час призначення судово-почеркознавчих експертиз: алгоритм дій

уповноваженої особи, яка проводить досудове розслідування); О. В. Гладіліна²⁵ (судово-медичні експертизи під час розслідування умисних убивств; взаємодія органів досудового розслідування з державними спеціалізованими судово-медичними установами); С. О. Іваницький²⁶ (судові трасологічні експертизи); М. Г. Поліщук²⁷ (експертиза як форма застосування спеціальних знань у цивільному процесі); М. Г. Щербаковський²⁸, Е. Б. Сімакова-Єфремян²⁹, Є. І. Макаренко³⁰, А. М. Лазебний та І. І. Божук³¹ (судові експертизи у кримінальному провадженні); Р. Л. Степанюк і В. В. Іонова³² (судова молекулярно-

- 21 Bradley-Siemens N., Brower A. I. Veterinary Forensics: Firearms and Investigation of Projectile Injury. *Veterinary Pathology*. 2016. Vol. 53. Is. 5. Pp. 988–1000. DOI: [10.1177/0300985816653170](https://doi.org/10.1177/0300985816653170) (дата звернення: 02.03.2023).
- 22 DeLay J. Postmortem findings in Ontario racehorses, 2003–2015. *Journal of Veterinary Diagnostic Investigation*. 2017. Vol. 29. Is. 4. Pp. 457–464. DOI: [10.1177/1040638717700690](https://doi.org/10.1177/1040638717700690) (дата звернення: 02.03.2023).
- 23 Яценко І. В. Проблеми укладання уповноваженою особою постанови про призначення судово-ветеринарної експертизи та шляхи їх вирішення. *Форум Права*. 2022. Вип. 73. № 2. С. 6–21. DOI: [10.5281/zenodo.6471059](https://doi.org/10.5281/zenodo.6471059) (дата звернення: 02.03.2023).
- 24 Брюхань С. Ф. Зазнач. твір.
- 25 Гладіліна О. В. Призначення судово-медичних експертиз: проблеми та перспективи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 2. Т. 2. С. 61–63.
- 26 Іваницький С. О. До питання призначення трасологічної експертизи. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф.-полілогу (Харків, 15–16.04.2021). Харків, 2021. С. 169–170.
- 27 Поліщук М. Г. Експертиза як форма використання спеціальних знань у цивільному процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 125–127. DOI: [10.32782/2524-0374/2021-3/30](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-3/30) (дата звернення: 02.03.2023).
- 28 Щербаковський М. Г. Обов'язкове призначення судових експертиз у кримінальному провадженні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2016. Вип. 16. С. 148–157.
- 29 Сімакова-Єфремян Е. Б. До питання про призначення та проведення судової експертизи у кримінальному процесі України. *Сучасні напрями розвитку судової експертизи та криміналістики* : тези доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 20.12.2016). Харків, 2016. С. 254–256.
- 30 Макаренко Є. І., Здор В. М. Проблеми призначення судової експертизи у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С. 218–222. DOI: [10.32842/2078-3736-2019-3-1-36](https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-3-1-36) (дата звернення: 02.03.2023).
- 31 Лазебний А. М., Божук І. І. Актуальні питання призначення криміналістичних судових експертиз в Україні. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2021. № 1 (41). С. 68–76. DOI: [10.33216/2218-5461-2021-41-1-68-76](https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-41-1-68-76) (дата звернення: 02.03.2023).
- 32 Степанюк Р. Л., Іонова В. В. Призначення судової молекулярно-генетичної експертизи на стадії досудового розслідування: проблеми та шляхи їх вирішення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 3 (91). С. 307–319. DOI: [10.33766/2524-0323.91.307-319](https://doi.org/10.33766/2524-0323.91.307-319) (дата звернення: 02.03.2023).

генетична експертиза на стадії досудового розслідування).

Отже, відсутність гносеологічної характеристики та процесуального значення етапів призначення й проведення судово-ветеринарної експертизи негативно позначається на практиці проведення судово-ветеринарної експертизи, спричиняючи необґрунтовані відмови у її проведенні; підміну судової експертизи іншими процесуальними діями; постановку питань, що виходять за межі компетенції судового експерта, тощо.

Мета статті

Виокремити гносеологічні характеристики етапів призначення і проведення судово-ветеринарної експертизи та розкрити їх процесуальне значення для досудового розслідування й судового розгляду справ щодо правопорушень проти життя і здоров'я тварин.

Методи дослідження

Методологічним підґрунтям дослідження є системний підхід, зумовлений специфікою порушеної теми та пов'язаний із застосуванням загальнонаукових і спеціальних наукових методів, поміж яких:

- *аналіз, синтез, аналогія* — для визначення сутності категоріального апарату гносеологічної характеристики та процесуального значення етапів призначення і проведення судово-ветеринарної експертизи;

- *формально-логічний* — для впорядкування алгоритму призначення та проведення судово-ветеринарної експертизи;
- *логіко-граматичний* — для з'ясування етимологічного змісту поняття «етапи призначення і проведення судово-ветеринарної експертизи»;
- *логіко-юридичний* — для дослідження й розв'язання проблемних питань правових норм;
- *системно-структурний* — для систематизації та структурування питань щодо призначення і проведення судово-ветеринарної експертизи;
- *моделювання* — для прогнозування й розроблення питань призначення і проведення судово-ветеринарної експертизи, а також окреслення шляхів її вдосконалення.

Викладення основного матеріалу дослідження

Нормативно-правовою базою, що регулює порядок призначення судової експертизи, зокрема судово-ветеринарної, є Кримінальний процесуальний кодекс України (далі — КПК) ³³, Цивільний процесуальний кодекс України (далі — ЦПК) ³⁴, Господарський процесуальний кодекс України (далі — ГПК) ³⁵, Кодекс адміністративного судочинства України (далі — КАС) ³⁶, Закон України «Про судову експертизу» (далі — *профільний*

33 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

34 Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

35 Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

36 Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

Закон)³⁷, Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (далі — *Інструкція № 1*)³⁸, Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах (далі — *Інструкція № 2*)³⁹, Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень (далі — *профільні НМР*)⁴⁰.

Принагідно зауважимо, що цілком поділяємо наукову позицію Ю. І. Азарова⁴¹ про потребу замінити спеціальні терміни чинного законодавства України із судово-експертної діяльності, а саме термін «експертиза» — терміном «судова експертиза», термін «експерт» — терміном «судовий експерт», термін «висновок експерта» — терміном «висновок судового експерта». Такий принциповий підхід обумовлюватиме конкретну галузь експертної діяльності — судову, а не будь-яку іншу.

Як відомо, призначення судової експертизи на стадії досудового розслідування є процесуальною дією уповноваженої особи (прокурора, слідчого, дізнавача) або слідчого судді зі з'ясування фактичних даних та обставин із використанням спеціальних знань. Призначення та проведення судової експертизи у кримінальному процесі можливе тільки після відкриття кримінального провадження та складання уповноваженою(-им) на це особою (органом) процесуального документа про її призначення, а в інших видах судочинства — після укладання договору із приватним судово-ветеринарним експертом або експертною установою за письмовим зверненням особи (п. 1.8 розд. І Інструкції № 1⁴²) або ухвала суду, якщо експертизу призначив суд (ст. 103—104 ЦПК⁴³).

Підставою для призначення судової експертизи у кримінальному провадженні є рішення уповноваженої особи, яка проводить досудове розслідування, наявність клопотань учасників

37 Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

38 Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Мініюсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

39 Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах : затв. наказом Мініюсту України від 12.12.2011 р. № 3505/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

40 Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Мініюсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

41 Азаров Ю. І. Щодо окремих питань призначення та проведення експертизи у кримінальному провадженні. *Наукове забезпечення досудового розслідування: проблеми теорії та практики* : зб. тез доп. V Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 08.07.2016). Київ, 2016. С. 34—36. URL: https://www.naiu.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zaxodi/zbirnuki/2016/zbirn_nayk_zabezpech.pdf (дата звернення: 02.03.2023).

42 Інструкція про призначення та проведення URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

43 Цивільний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

кримінального процесу, норма законодавства, що свідчить про необхідність призначення судової експертизи, рекомендації спеціальних криміналістичних методик із розслідування окремих видів правопорушень. Процесуальний документ уповноваженої(-го) особи (органу) про призначення експертизи (ухвала слідчого судді або постанова прокурора, слідчого, дізнавача (на стадії досудового розслідування) або суду (на стадії судового слідства)) розпочинає процесуальні відносини між суб'єктами призначення та проведення судової експертизи. Організаційні, контрольні функції та функції щодо матеріально-технічного забезпечення виконання судової експертизи покладено на керівника установи, у якій її проводять (п. 1.10 і 1.11 розд. I Інструкції № 1⁴⁴).

Підставою для призначення судово-ветеринарної експертизи є потреба у залученні спеціальних ветеринарних знань. У кожному конкретному випадку ці обставини обумовлює уповноважена(-ий) особа (орган), яка (який) призначає судово-ветеринарну експертизу або залучає судового експерта.

Узагальнюючи викладене вище, зауважимо, що потреба у проведенні судово-ветеринарної експертизи виникає, якщо для розв'язання обставин, істотних для справи, необхідно провести дослідження із застосуванням спеціальних наукових знань із ветеринарної медицини; існує сумнів щодо достовірності даних, отриманих під час проведення слідчих дій; необхідно переві-

рити версію уповноваженої особи, яка проводить досудове розслідування. Констатуємо, що немає потреби призначати судово-ветеринарну експертизу, якщо фактичні дані й обставини правопорушення можна доволі ефективно з'ясувати шляхом проведення інших слідчих дій: допиту, огляду, обшуку тощо. Утім, такі ситуації трапляються не часто.

Процес призначення і проведення судово-ветеринарної експертизи, як і будь-якої іншої судової експертизи, містить три етапи (див. рис. 1).

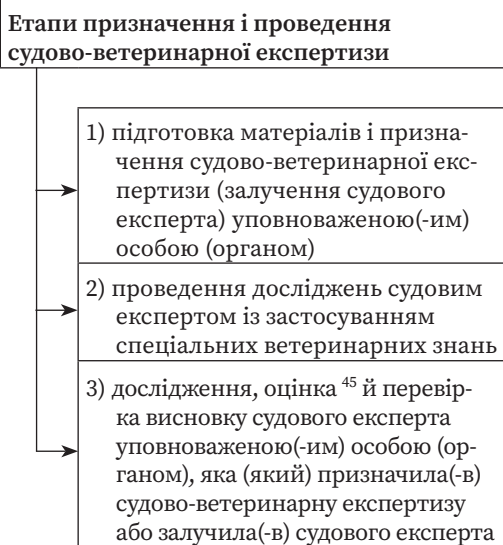

Рис. 1. Етапи призначення і проведення судово-ветеринарної експертизи

Зауважимо: виокремлені етапи різняться за суб'єктом, метою та способами, до того ж кожен з етапів має свої складові. Схарактеризуємо кожен із них.

44 Інструкція про призначення та проведення ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

45 За правилами української мови іменник «оцінка» доцільно застосовувати тільки на означення результату процесу, позначення якості знань і поведінки учнів або думки, міркування про якість, характер когось (чогось), а прикметник «оціночний» є калькою з російської. В українській мові слід послуговуватися дієсловом «оцінювати» («оцінити») і прикметником «оцінний» відповідно. Проте, зважаючи на сталі застосування в чинних нормативно-правових актах, що регулюють експертну діяльність, згаданих помилкових словоформ, ми змушені оперувати у цій праці саме ними.— Ред.

На слушну думку М. Г. Щербаковського, підготовка матеріалів для призначення судової експертизи є системою процесуальних, організаційно-тактичних і технічних дій зі збору, підготовки й оформлення необхідних для проведення експертизи об'єктів судово-експертного дослідження⁴⁶. На переконання автора цього дослідження, важливе значення для підготовки до проведення судово-ветеринарної експертизи має спеціаліст (фахівець), якого уповноважена(-ий) особа (орган) залучає до участі в проведенні слідчих дій. Найчастіше це огляд місця події або огляд місця виявлення трупа тварини⁴⁷.

Сприятлива ситуація для участі фахівця у слідчих діях полягає в такому: *по-перше*, він цілеспрямовано допомагає уповноваженій особі, яка проводить досудове розслідування, правильно здійснити вилучення (виїмку) різних матеріальних джерел інформації, оскільки саме спеціаліст знає особливості об'єктів і суттєві можливості проведення подальшої судово-ветеринарної експертизи; *по-друге*, фахівець здатний дослідити не окремі предмети та сліди, штучно ізольовані від середовища, у якому їх виявили для дослідження в лабораторних умовах, а всю сукупність цих слідів, що утворюють цілісну картину події правопорушення. Наприклад, опис розпізнавальних ознак трупа (вид, стать, вік, порода), оцінювання тілобудови, зазначення пози та членорозташування трупа, установлення трупних явищ (трупного охолодження, залякнення, трупних плям, висихання, автолізу, гнильних змін); опис стану шкіри та її похідних, окремих ділянок тіла й органів,

доступних для огляду зовні; з'ясування локалізації та характеру ушкоджень, наявності схожих на кров слідів та інших нашарувань на трупі тварини й на інших предметах, виявлених на місці події; опис ложа трупа. З огляду на наведене, специфіка слідової картини події полягає в тому, що її можна досліджувати як самостійне цілісне утворення в усій багатогранності системно-структурних зв'язків.

І етап. Підготовка матеріалів і призначення судово-ветеринарної експертизи (залучення судового експерта) уповноваженою(-им) особою (органом)

Специфікою *першого етапу* призначення судово-ветеринарної експертизи є дослідження обстановки події, висунення версій про подію, виокремлення матеріального джерела інформації та постановка завдання судово-ветеринарному експертові. Цей етап підготовки матеріалів і призначення судово-ветеринарної експертизи містить стадії, перелік яких подано на рис. 2.

Схарактеризуємо кожну стадію докладніше.

1. Ухвалення уповноваженим суб'єктом рішення про призначення судово-ветеринарної експертизи

Для того щоб ухвалити обґрунтоване рішення про необхідність проведення судово-ветеринарної експертизи в межах кримінального провадження, а також дізнатися про її можливості й ефективність для досудового розслідування правопорушень⁴⁸, необхідно провести аналіз слідчої ситуації, з'ясувати механізм події правопорушення, виокремити об'єкти, що взаємодіють.

46 Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учеб.-практ. пособ. Харьков, 2005. С. 187.

47 Яценко І. В. Проблеми використання спеціальних ветеринарних знань під час огляду трупа тварини на місці події та шляхи їх вирішення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 485–505. DOI: [10.32782/2524-0374/2023-1/114](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/114) (дата звернення: 02.03.2023).

48 Яценко І. В., Дереча Л. М. Можливості судово-ветеринарної експертизи як нового виду судових експертиз. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 19. С. 550–567. DOI: [10.32353/khrife.1.2019.044](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.044) (дата звернення: 02.03.2023).

Стадії підготовки матеріалів і призначення судово-ветеринарної експертизи

→	1. Ухвалення уповноваженим суб'єктом рішення про призначення судово-ветеринарної експертизи
→	2. Виокремлення конкретного предмета судово-ветеринарної експертизи
→	3. Визначення категорії судово-ветеринарної експертизи за процесуальними ознаками
→	4. Визначення черговості призначення судово-ветеринарної експертизи сукупно з іншими судовими експертизами
→	5. Обрання часу проведення судово-ветеринарної експертизи
→	6. Підготовка вихідної інформації, отримання об'єктів і зразків для проведення судово-ветеринарної експертизи
→	7. Обрання суб'єкта проведення судово-ветеринарної експертизи
→	8. Винесення процесуального документа про призначення судово-ветеринарної експертизи
→	9. Скерування процесуального документа про призначення судово-ветеринарної експертизи, об'єктів дослідження та зразків суб'єктові її проведення
→	10. Визначення доцільності присутності учасників процесу під час проведення судово-ветеринарної експертизи
→	11. Взаємодія суб'єктів призначення та проведення судово-ветеринарної експертизи

Рис. 2. Стадії підготовки матеріалів і призначення судово-ветеринарної експертизи

За особистою практикою судово-ветеринарної експертизи маємо зауважити, що доволі часто суб'єкти призначення судово-ветеринарної експертизи недостатньою мірою обізнані з її процедурою, особливо слідчі й дізнавачі, яким доводиться призначати її вперше. На

допомогу підрозділам Національної поліції України розроблено та видано друком науково-методичні рекомендації з інформацією про особливості призначення судово-ветеринарної експертизи й організацію доказування цих фактів у кримінальних провадженнях⁴⁹.

⁴⁹ Цуцкірідзе М. С., Орлова Т. А., Яценко І. В. та ін. Криміналістична характеристика проявів жорстокого поводження з тваринами. Особливості призначення судово-ветеринарної експертизи та організація доказування цих фактів у кримінальних провадженнях / Як захистити тварин від жорстокого поводження: організаційні, кримінальні, кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти : наук.-метод. рек. для підрозд. Нацполіції України. Харків, 2023. 87 с.

Будь-яку судову експертизу признають, *по-перше*, за прямою вказівкою закону, *по-друге*, коли з'ясувати фактичні дані, що мають значення для справи, можна винятково за допомогою спеціальних знань. Наголошуємо: установити причину смерті тварини (наприклад, у разі неправильного надання ветеринарної допомоги), або визначити заподіяну здоров'ю шкоду (наприклад, перевищення вмісту ксенобіотиків або будь-яких патогенів у кормах чи кормових добавках, особливо небезпечних для життя тварини, зокрема тих, що можуть спричинити отруєння), чи з'ясувати ступінь тяжкості шкоди здоров'ю тварини (у вигляді тілесних ушкоджень або каліцтва) тощо неможливо в інший спосіб, аніж шляхом проведення судово-ветеринарної експертизи із застосуванням спеціальних ветеринарних знань⁵⁰.

Утім, у чинному КПК відсутні прямі правові норми щодо обов'язкового проведення судово-ветеринарної експертизи, на відміну від судово-медичної (ч. 2 ст. 242 КПК⁵¹), тому пропонуємо доповнити ч. 2 ст. 242 «Підстави проведення експертизи» КПК пунктами 7 і 8 такого змісту:

«7) *установлення причини смерті тварини;*

8) *з'ясування тяжкості шкоди та характеру тілесних ушкоджень, заподіяних здоров'ю тварини».*

Зауважимо: необґрунтована відмова уповноваженої особи від призначення судово-ветеринарної експертизи під час досудового розслідування може призвести до неповного дослідження доказового матеріалу, що, своєю чергою, може спричинити повернення кримінального провадження на додаткове розслідування.

Відповідно до процесуального законодавства судову експертизу (зокрема, судово-ветеринарну) призначають за зверненням сторін кримінального провадження, а також за дорученням слідчого судді, або суду, або уповноваженої особи, яка проводить досудове розслідування, що відповідає вимогам ч. 1 ст. 242 КПК⁵². КПК також регламентує порядок залучення експерта (ст. 243), розгляд слідчим суддею клопотання про проведення експертизи (ст. 244), проведення експертизи за ухвалою суду (ст. 332 КПК)⁵³.

У ЦПК обумовлено: призначення експертизи судом (ст. 103), постановлення судом ухвали про призначення експертизи (ст. 104), проведення експертизи на замовлення учасників справи (ст. 106), збирання матеріалів для проведення експертизи (ст. 107)⁵⁴.

У ГПК передбачено: призначення експертизи судом (ст. 99), постанова ухвали про призначення експертизи (ст. 100), проведення експертизи на замовлення учасників справи (ст. 101), збирання матеріалів для проведення експертизи (ст. 102)⁵⁵.

50 Яценко І. В. Предмет судово-ветеринарної експертизи та його значення в теорії і практиці судової експертизи. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2022. Вип. 73. Т. 2. С. 163, 165. DOI: [10.24144/2307-3322.2022.73.55](https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.55) (дата звернення: 02.03.2023).

51 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

52 Там само.

53 Там само.

54 Цивільний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

55 Господарський процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

КАС виокремлює: призначення експертизи судом (ст. 102), постановлення судом ухвали про призначення експертизи (ст. 103), проведення експертизи на замовлення учасників справи (ст. 104), збирання матеріалів для експертного дослідження (ст. 105) ⁵⁶.

Акцентуємо увагу та тому, що замовник судово-ветеринарної експертизи має зазначити у клопотанні конкретні питання, на які судово-ветеринарний експерт має дати відповіді. Суб'єкт призначення судово-ветеринарної експертизи задовольняє клопотання учасників процесу про її призначення та проведення, якщо обставини, установлені в експертний спосіб, можуть мати значення для кримінального провадження й не можуть бути встановлені в інший спосіб (наприклад, шляхом допиту, обшуку тощо). Якщо клопотання про призначення судово-ветеринарної експертизи цілком або частково відхиляють, то підстави відмови потрібно обґрунтувати.

2. Визначення конкретного предмета судово-ветеринарної експертизи

Предмет судово-ветеринарної експертизи окреслює сукупність фактичних даних та обставин провадження (справи), пов'язаних зі шкодою, заподіяною здоров'ю і життю тварини (зокрема: характером, механізмом, черговістю, послідовністю, тяжкістю, прижиттєвістю або посмертністю й давністю утворення тілесних ушкоджень; виникненням і поширенням захворювань; причиною каліцтва або смерті; дефектним наданням ветеринарної допомоги; безпечністю та

якістю кормів і кормових добавок), які судово-ветеринарний експерт визначає з оперттям на спеціальні знання з метою розв'язати ідентифікаційні, діагностичні та ситуаційні завдання ⁵⁷.

Розуміння предмета судово-ветеринарної експертизи дає змогу суб'єктові її призначення:

- сформулювати питання, які одночасно є завданнями, винесеними на розв'язання судовому експертові;
- окреслити коло фактичних даних, які потрібно встановити експертним шляхом;
- надати експертній установі або приватному судовому експертові лише ті матеріальні об'єкти, які є матеріальними носіями інформації (у межах предмета конкретної судово-ветеринарної експертизи або комплексної судової експертизи).

На практиці перевагу віддають комплексному підходу: одночасне врахування кількох критеріїв дає змогу точно виокремити предмет судово-ветеринарної експертизи та правильно сформулювати й однозначно сформулювати коло питань, які має розв'язати експерт.

3. Визначення категорії судово-ветеринарної експертизи за процесуальними ознаками

Від природи носія інформації (наданого на дослідження об'єкта судової експертизи) і фактичних даних та обставин, які необхідно встановити (предмет судової експертизи), залежать клас, рід і вид

56 Кодекс адміністративного судочинства ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

57 Яценко І. В. Предмет судово-ветеринарної експертизи ... С. 154—173. DOI: 10.24144/2307-3322.2022.73.55 (дата звернення: 01.04.2023).

судової експертизи відповідно до її класифікації за спеціальними знаннями⁵⁸. Категорії судово-ветеринарної експертизи також виокремлюють за процесуальними ознаками: первинна (основна), додаткова, повторна, комісійна або комплексна. Дослідження об'єктів часто потребує застосування спеціальних знань із кількох галузей науки (наприклад, установлення видової належності кісток скелета або окремих решток тварини — із ветеринарії, біології та молекулярної генетики; отруєння — із ветеринарії, хімії і/або токсикології тощо): у такому разі призначають *комплексну судову експертизу* (наприклад, судову ветеринарно-біологічну, або ветеринарно-молекулярно-генетичну, або ветеринарно-медичну, або ветеринарно-трасологічну та ін.).

Суб'єкт призначення *повторної* або *додаткової судової експертизи*, окрім об'єкта(-ів) експертизи, надає на подібні дослідження висновки попередніх експертиз із усіма додатками, а також додаткові матеріали, що стосуються предмета експертизи, зібрані після надання первинного висновку, а в процесуальному документі про призначення експертизи (залучення експерта) обґрунтовує мотиви такого призначення (п. 3.3 розд. III Інструкції № 1⁵⁹). Доцільність такої процедури підтверджено власною практикою судово-експертної діяльності автора цієї публікації.

4. Визначення черговості призначення судово-ветеринарної експертизи сукупно з іншими судовими експертизами

Судово-ветеринарна експертиза може бути складовою комплексу різних експертиз щодо того самого об'єкта або гру-

пи об'єктів, комплексного дослідження в межах однієї судової експертизи. Із гносеологічних позицій ці поняття однакові, а процесуально різні, хоча загалом свідчать про комплексний підхід до предмета дослідження.

У такому комплексі уповноважена особа, яка проводить досудове розслідування, має визначити послідовність проведення судових експертиз: якщо ті самі об'єкти мають піддати різним експертним дослідженням; якщо результати одних судових експертиз зумовлюватимуть результати інших; якщо застосовані до об'єкта руйнівні методи дослідження суттєво змінять його властивості й унеможливають (повністю або частково) проведення повторної судово-ветеринарної або інших подальших експертиз. Наприклад, для обчислення збитків у разі мору бджіл унаслідок отруєння хімікатами (пестицидами) полів із медоносами спочатку необхідно визначити причину смерті комах, довівши експертним шляхом причиново-наслідковий зв'язок між наявністю пестицидів у їхніх організмах та в ґрунті й рослинах шляхом проведення комплексної судової ветеринарно-токсикологічної експертизи, і лише після цього призначити судово-економічну експертизу. За потреби сукупно з іншими судовими експертизами за кримінальним провадженням щодо загибелі ссавців призначають: спершу — судово-ветеринарну експертизу (для з'ясування патоморфологічних змін у трупах), залежно від її результатів — судово-токсикологічну експертизу (для виключення смерті тварин від отруєння) або судово-балістичну (для визначення причини смерті: від вогнепальної або вибухової травми)

58 Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2017. С. 71—90.

59 Інструкція про призначення та проведення URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

і судово-товарознавчу (для обчислення вартості загиблих тварин). Через застосування руйнівних методів (приміром, у разі розтину органів труп тварини тощо) у судово-ветеринарній експертизі заведено фотографувати (за правилами судової фотографії) усі етапи дослідження, а фотографії розміщати в додатках до висновку експерта.

5. Обрання часу проведення судово-ветеринарної експертизи

Кримінально-процесуальне законодавство не обумовлює строків призначення будь-якої судової експертизи, зокрема судово-ветеринарної. Це вирішує суб'єкт призначення судової експертизи, зважаючи на конкретну ситуацію й тактичні міркування (очікувані обсяг і характер доказової інформації), головне — призначити її вчасно, аби запобігти порушенню строків розслідування, з одного боку, і незворотним змінам в об'єктах дослідження, з іншого (наприклад, у трупі тварини ⁶⁰ (через дію інтенсивно розмножуваних мікроорганізмів і ферментів власних тканин) за одну добу ⁶¹ (пізній постмортальний період) розвиваються процеси автолізу та гниття (унаслідок чого змінюються органолептичні, фізичні й хімічні характеристики органів і тканин), що може спотворити оцінку макро- та мікроскопічних ознак і спричинити помилки в судово-ветеринарному діагнозі й у визначенні механізму тілесного ушкодження та часу настання смерті тощо ⁶²). До того ж складність досліджень у судово-ветеринарній експертизі передбачає значні витрати часу на її проведення.

Наступному (повторному, додатковому) судово-ветеринарному дослідженню може завадити навіть заморожування, адже під час заморожування й дефростації кристали замерзлої рідини частково руйнують тканини, забарвлення та пружність тканин змінюються, через що суттєво втрачаються специфічні ознаки, які можуть виявитися патогномонічними для певного виду ушкоджень або захворювань, що спричинили смерть тварини. До того ж заморожування трупа тварини, насильницька смерть якої настала внаслідок отруєння, може цілком або частково знищити сліди отрути, що завадить виявити її в органах і тканинах навіть із застосуванням високоточних технічних приладів, отже — не дасть змоги дійти правильного висновку про причину смерті тварини.

Підморожування (заморожування) трупа тварини, смерть якої спричинено дією хвороботворного чинника, змінює або знищує патологоморфологічну картину, що унеможливорює правильну постановку судово-ветеринарного діагнозу й надання висновку експерта в імовірній формі.

Будь-які помертні зміни у трупі тварини в разі його охолодження, підморожування або заморожування не впливають лише на експертну оцінку й постановку судово-ветеринарного діагнозу щодо переломів кісток скелета, вивихів суглобів, а також розриву м'язів, зв'язок, сухожилків, синовіальних сумок, внутрішніх органів тощо.

Найбільш оптимальним (за неможливості якнайшвидше провести судово-

60 Труп тварини вважають свіжим протягом 24 годин за температури зовнішнього середовища +18 °C.

61 Yatsenko I., Kazantsev R. Cytomorphological characteristics of necroptates of internal organs of dogs in the early post-mortem period in the aspect of forensic veterinary examination. *Ukrainian Journal of Veterinary Sciences*. 2022. Vol. 13. No. 4. Pp. 60—74. DOI: 10.31548/ujvs.13(4).2022.60-74 (дата звернення: 02.03.2023).

ветеринарне дослідження) є охолодження труп тварини (0...+4 °C) протягом 2—3 діб. За потреби зберігати труп тварини більш тривалий строк, його необхідно підморозити (0...–2 °C) або заморозити (–8 °C). Для тимчасового зберігання трупів тварин слід облаштувати спеціальні холодильні камери (наприклад, у притулках для тварин, лабораторіях Держпродспоживслужби або науково-дослідних установ судової експертизи Мін'юсту України), якими матиме змогу скористатися уповноважена(-ий) особа (орган), яка (який) проводить досудове розслідування правопорушення проти тварини. До прикладу, фахівці ННЦ ІСЕ здійснюють судово-ветеринарний розтин на базі комунального підприємства «Центр поводження з тваринами» (там тимчасово зберігають у холодильній камері трупи підекспертних тварин) за договором між установами.

Те саме стосується негайного судово-ветеринарного дослідження живої підекспертної тварини: із плином часу рани загоюються, синці зникають, змінюється морфологія рубців ран на шкірі, що або унеможлиблює визначення давності утворення ушкодження, або робить висновок експерта ймовірним. Якщо негайно провести судово-ветеринарну експертизу неможливо, то уповноважена(-ий) особа (орган), яка (який) проводить досудове розслідування, може залучити фахівців потрібної галузі ветеринарної медицини із освітнім рівнем спеціаліста або магістра. Відомості про результати досліджень такі фахівці викладають у письмовому консультативному висновку з особистим підписом, належно засвідченим. Варто зауважити: ці фахівці не визначають ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини⁶².

Отже, суб'єкт призначення судово-ветеринарної експертизи має якнайшвидше зібрати матеріали справи, ухвалити процесуальний документ про призначення експертизи та спрямувати їх до експертної установи на виконання.

Якнайшвидше призначати судово-ветеринарну експертизу потрібно ще й тому, що її проведення й укладання висновку експерта потребує певного часу, обумовленого складністю дослідження. Іще одним критерієм готовності уповноваженої(-го) особи (органу) до призначення судово-ветеринарної експертизи є зібрання необхідних для її проведення матеріалів у повному обсязі. Так, якщо об'єктом судово-ветеринарної експертизи є труп тварини, то суб'єкт призначення судово-ветеринарної експертизи має організувати огляд цього трупа на місці події, залучивши фахівця в галузі ветеринарної медицини, і скласти відповідний протокол огляду; якщо тварина, якій надавали ветеринарну допомогу у клініці ветмедицини, жива, то зібрати й долучити до кримінального провадження ветеринарні документи (виписку з історії хвороби або амбулаторної картки хворої тварини тощо); якщо корма або кормові добавки — залучити фахівця ветеринарної медицини для їх огляду на місці знаходження, здійснити відбір проб для лабораторних досліджень і запакувати їх.

6. Підготовка вихідної інформації, отримання об'єктів і зразків для проведення судово-ветеринарної експертизи

Це важлива процесуальна стадія, яка істотно впливає на якість експертного дослідження й обґрунтованість висновку експерта. Усі джерела інформації, необхідні для призначення судово-

62 Яценко І. В., Парилівський О. І. Правила судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини (методичні рекомендації). Харків, 2022. 47 с.

ветеринарної експертизи, слід розподілити на *процесуальні* (ухвала слідчого судді або суду, протоколи слідчих дій, об'єкти дослідження, зразки для порівняльного дослідження, висновки первинної судово-ветеринарної експертизи, матеріали кримінального провадження (за клопотанням судового експерта): протоколи оглядів з додатками, протоколи вилучення речових доказів тощо) і *непроцесуальні* (нормативно-правові акти й підзаконні документи, еталони, колекції, джерела літератури, програмні продукти та ін.).

Вихідна інформація має задовольняти загальним умовам: *допустимості*, тобто придатності з позицій законності джерел, прийомів і методів отримання (ст. 86 КПК ⁶³, ст. 78 ЦПК ⁶⁴, ст. 77 ГПК ⁶⁵, ст. 74 КАС ⁶⁶); *належності* — наявності

зв'язку з конкретною справою (ст. 85 КПК ⁶⁷, ст. 77 ЦПК ⁶⁸, ст. 76 ГПК ⁶⁹, ст. 73 КАС ⁷⁰); *достовірності* — відповідності фактичним обставинам справи, безсумнівності походження (ст. 79 ЦПК ⁷¹, ст. 78 ГПК ⁷², ст. 75 КАС ⁷³), *достатності* (ст. 80 ЦПК ⁷⁴, ст. 76 КАС ⁷⁵) і *репрезентативності* — якості й кількості, відповідних методичним вимогам дослідження.

Питання про обсяг наданої судовому експертові інформації суб'єкт призначення судово-ветеринарної експертизи ретельно продумує та вирішує щоразу індивідуально. Судово-ветеринарний експерт також має право подати клопотання про надання додаткових матеріалів (абз. 3 п. 2.1 розд. II Інструкції № 1 ⁷⁶).

На виконання абз. 1 п. 2.1 розд. II Інструкції № 1 ⁷⁷ суб'єкт призначення судово-ветеринарної експертизи має

63 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

64 Цивільний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

65 Господарський процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

66 Кодекс адміністративного судочинства ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

67 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

68 Цивільний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

69 Господарський процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

70 Кодекс адміністративного судочинства ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

71 Цивільний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

72 Господарський процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

73 Кодекс адміністративного судочинства ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

74 Цивільний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

75 Кодекс адміністративного судочинства ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

76 Інструкція про призначення та проведення ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

77 Там само.

надати судовому експертові матеріали, які стосуються предмета експертизи (зокрема, протоколи слідчих дій, ветеринарні документи тощо, у яких відображено фактичні дані про об'єкт дослідження). У процесуальному документі про призначення судово-ветеринарної експертизи (у договорі із приватним судово-ветеринарним експертом або експертною установою) обов'язково зазначають перелік наданих на дослідження об'єктів. Замовник судово-ветеринарної експертизи зобов'язаний гарантувати достовірність усіх матеріалів, що підлягають дослідженню, виключити різночитання щодо тих самих об'єктів, а також запобігти процесуальним упущенням під час збирання й закріплення доказів, порушенням правил поводження з речовими доказами та їх підміні. Наприклад, кличка підекспертної тварини, номер тавра, адреса, за якою вилучено тварину тощо, не мають різнитися протягом одного документа й у всіх документах, наданих судово-ветеринарному експертові на дослідження. (Досвід підтверджує: неточності, яких може припуститися в цих даних слідчий, призначаючи судово-ветеринарну експертизу, негативно позначаються на швидкості й результативності проведення експертизи.)

Матеріали для проведення судово-ветеринарної експертизи передають залежно від обставин особисто, через нарочного, поштою, безпосередньо за місцем їх зберігання або знаходження. Під час підготовки матеріалів для проведення судово-ветеринарного дослідження уповноважена(-ий) особа (орган), яка (який) проводить досудове розслідування, має:

- окреслити коло об'єктів дослідження — речових доказів;

- дібрати зразки порівняння для розв'язання ідентифікаційних завдань, зокрема за участі залученого фахівця в галузі ветеринарної медицини, особливо під час огляду місця події;
- уточнити вихідні дані;
- окреслити ту частину матеріалів кримінального провадження, яка має значення для встановлення фактів, необхідних для надання об'єктивного, обґрунтованого, правильного та правдивого висновку судового експерта.

Ми поділяємо думку С. Ф. Брюхань⁷⁸ про те, що для підготовки матеріалів і формулювання питань експертові важливі рівень професійних знань і навичок у галузі судової експертології особи (органу), що призначає судову експертизу.

Запорукою успішного проведення судово-ветеринарної експертизи та розв'язання поставлених перед судовим експертом питань є правильне та якісне вилучення речових доказів. Також судовому експертові надають матеріали справи, зміст яких залежить від питань, поставлених на розв'язання експертизи.

Отже, забезпечення справжності, повноти та якості об'єктів, наданих на дослідження, належить до компетенції уповноваженої(-го) особи (органу), яка (який) призначає судово-ветеринарну експертизу, а обов'язком судово-ветеринарного експерта є проведення всебічного, повного й об'єктивного дослідження об'єктів.

Наголошуємо: юридичною підставою для відібрання зразків для дослідження є відповідна норма законодавства, а також процесуальний документ, яким є ухвала слідчого судді або суду, а також постанова слідчого або дільничного.

⁷⁸ Брюхань С. Ф. Зазнач. твір.

У документі про призначення експертизи зазначають: особу, яка отримуватиме зразки; які саме зразки й у якій кількості надають; коли й кому передають зразки після їх отримання.

Для судово-ветеринарної експертизи відбір зразків множинних речових доказів (зокрема, кормів і кормових добавок) здійснюють з урахуванням приписів Порядку відбору зразків продукції тваринного, рослинного і біотехнологічного походження для проведення досліджень ⁷⁹, Порядку відбору зразків та їх перевезення (пересилання) до уповноважених лабораторій для цілей державного контролю ⁸⁰, а також Правил відбору зразків патологічного матеріалу, крові, кормів, води та пересилання їх для лабораторного дослідження ⁸¹ (далі — *Правила відбору зразків патологічного матеріалу*) із обов'язковим зазначенням прізвища фахівця, який брав участь у відборі таких зразків.

Кожний об'єкт дослідження та зразок поміщають у чистий інертний контейнер (який забезпечує належний захист від контамінації й пошкодження під час транспортування); реєструють, зазначаючи дату і місце їх відбору; опечатують у місці відбору, наносять на пакування пояснювальні написи (див.

рис. 3—4), ідентифікаційний код (який відповідає ідентифікаційному коду акта відбору зразків і дає змогу ідентифікувати партію (частину партії) кормів (кормових добавок) для тварин, від якої (яких) відібрано зразки); укладають акт відбору зразків і зазначають про це у протоколі огляду місця події. Порядок відбирання зразків і речей у кримінальному провадженні встановлено за положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 160—166 КПК ⁸²).

Рис. 3. Упакований об'єкт судово-ветеринарного дослідження із виконаним на папері пояснювальним написом (із архіву ННЦ ICE)

79 Порядок відбору зразків продукції тваринного, рослинного і біотехнологічного походження для проведення досліджень : затв. Постановою КМУ від 14.06.2002 р. № 833. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/833-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

80 Порядок відбору зразків та їх перевезення (пересилання) до уповноважених лабораторій для цілей державного контролю : затв. наказом Мінагрополітики України від 11.10.2018 р. № 490. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1464-18#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

81 Правила відбору зразків патологічного матеріалу, крові, кормів, води та пересилання їх для лабораторного дослідження : затв. голов. Держдепветмедицини Мінсільгосппроду України від 15.04.1997 р. № 15-14/111. URL: <http://vetlabkr.pp.ua/Content/files/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%B0%20%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%83%20%D0%B7%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BA%D1%96%D0%B2%20%D0%BF%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%83.pdf> (дата звернення: 02.03.2023).

82 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

матеріалах (ч. 4 ст. 69 КПК⁸⁸; ч. 2 ст. 107 ЦПК⁸⁹, ст. 102 ГПК⁹⁰ і ст. 105 КАС⁹¹; абз. 4 п. 2.3 розд. II Інструкції № 1⁹²). Вирішуючи, які матеріали надати на експертизу, суд (за потреби) також розв'язує питання про витребування відповідних матеріалів.

Судовий експерт має забезпечити збереження об'єкта експертизи; якщо ні, то одержати відповідний дозвіл особи (органу), яка (який) призначила(-в) експертизу або залучила(-в) експерта (п. 3 ч. 5 ст. 69 КПК⁹³; ч. 3 і 4 ст. 108 ЦПК⁹⁴, ст. 103 ГПК⁹⁵, ст. 106 КАС⁹⁶; абз. 7 п. 2.2 розд. II Інструкції № 1⁹⁷).

Наголошуємо: одержання дозволу на застосування руйнівних методів дослідження затягує строки проведення експертизи (зокрема, судово-ветеринарної), тому з метою економії часу доціль-

ніше одразу прописати такий дозвіл у процесуальному документі (ухвалі або постанові) про її призначення⁹⁸.

Отже, суб'єкт призначення судово-ветеринарної експертизи під час підготовки об'єктів і матеріалів для дослідження має дотримувати таких основних правил:

- 1) відбирати зразки патологічного матеріалу, крові, кормів, води та пересилати їх для лабораторного дослідження із залученням фахівця в галузі ветеринарної медицини згідно з Правилами відбору зразків патологічного матеріалу⁹⁹;
- 2) значні за обсягом або масою досліджувані об'єкти й об'єкти для порівняльного дослідження направляти судовому експертові у вигляді зразків;

88 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

89 Цивільний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

90 Господарський процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

91 Кодекс адміністративного судочинства URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

92 Інструкція про призначення та проведення URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

93 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

94 Цивільний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

95 Господарський процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

96 Кодекс адміністративного судочинства URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

97 Інструкція про призначення та проведення URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

98 Яценко І. В. Проблеми укладання С. 17. DOI: 10.5281/zenodo.6471059 (дата звернення: 02.03.2023).

99 Правила відбору зразків патологічного матеріалу URL: <http://vetlabkr.pp.ua/Content/files/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%B0%20%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%83%20%D0%B7%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BA%D1%96%D0%B2%20%D0%BF%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%83.pdf> (дата звернення: 02.03.2023).

- 3) екскременти тварин і гній висушувати і по 100—120 г транспортувати в закритих банках;
- 4) у разі дослідження мікрооб'єктів надсилати предмет-носії (наприклад, марлевий тампон, вату тощо);
- 5) закривати чистим папером місця на предметах-носіях із плямами або слідами біологічного походження, закріплюючи краї на предметі (аналогічно діяти, якщо слідів не виявлено, але їхня наявність можлива)¹⁰⁰;
- 6) забезпечити огляд судовим експертом об'єкта дослідження за місцем знаходження останнього (якщо доправити об'єкт неможливо). У цьому разі суб'єкт призначення судово-ветеринарної експертизи зобов'язаний доставити судового експерта на місце зберігання об'єкта, забезпечити вільний доступ до нього та створити умови, необхідні для проведення експертизи.

За потреби зберегти об'єкт в обстановці місця події, суб'єкт призначення експертизи або залучення експерта має організувати охорону й ужити заходів зі збереження цього об'єкта, про що він зазначає у протоколі огляду місця події та в документі про призначення відповідної експертизи.

До того ж суб'єкт призначення судово-ветеринарної експертизи або залучення судового експерта має своєчасно реагувати на потребу в додаткових матеріалах, збиранні та фіксуванні нових доказів.

У кримінальному провадженні зразки для проведення судово-ветеринарної експертизи отримує уповноважена особа, яка проводить досудове розслідування або за клопотанням якої цю експертизу призначив слідчий суддя. На стадії судового розгляду справи зразки для проведення експертизи відбирає суд або фахівець у галузі ветеринарної медицини за дорученням суду (ст. 245 КПК¹⁰¹), наприклад, співробітник відповідної акредитованої лабораторії (Держпродспоживслужби, Стандартметрології України тощо), який має спеціальні знання й навички з відбору проб (після такого залучення на нього поширюється правовий статус фахівця: див. ст. 71 КПК¹⁰², ст. 74 ЦПК¹⁰³, ст. 71 ГПК¹⁰⁴, ст. 70 КАС¹⁰⁵).

У цивільному, господарському й адміністративному судочинстві (якщо судово-ветеринарну експертизу призначає суд) усі необхідні матеріали надає суд. Якщо експертизу проводять на замовлення учасника справи, то цей учасник має надати матеріали справи до експертної установи або приватному

100 Яценко І. В. Проблеми використання С. 499. DOI: [10.32782/2524-0374/2023-1/114](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/114) (дата звернення: 02.03.2023).

101 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

102 Там само.

103 Цивільний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

104 Господарський процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

105 Кодекс адміністративного судочинства URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

судовому експертові (ч. 1 ст. 107 ЦПК¹⁰⁶, ст. 102 ГПК¹⁰⁷ і ст. 105 КАС¹⁰⁸).

На дослідження слід надавати лише оригінали або належно засвідчені копії ветеринарних документів з підписом лікаря ветеринарної медицини, який надавав ветеринарну допомогу тварині, виготовлені згідно з оригіналами, якщо в останніх вичерпно відображено відомості про характер, локалізацію та клінічну картину ушкоджень, а також іншу необхідну інформацію, що має суттєве значення для експертизи¹⁰⁹.

Зауважимо: фіскальні чеки за оплати ветеринарних послуг із зазначенням назв і вартості ветпрепаратів та інші подібні матеріали не є ветеринарними документами, отже, не мають значення для проведення судово-ветеринарної експертизи (натомість є доказами надання ветеринарних послуг). До ветеринарних документів належать: виписка із журналу реєстрації хворих тварин; виписка із амбулаторної картки тварини або виписка із історії хвороби (епікриз), якщо тварину лікували або проводили її клінічне обстеження до призначення судово-ветеринарної експертизи; результати дослідження крові, сечі, молока й інших біологічних рідин організму; протоколи ультрасонографічного, ендоскопічного, рентгенографічного досліджень, магнітно-резонансної та спіральної комп'ютерної томографії тощо.

Із метою встановлення, до прикладу, каліцтва тварини уповноважена(-ий) особа (орган), яка (який) проводить досудове розслідування, може надавати

судовому експертові фотозображення цієї тварини (із докладним описом лікаря ветеринарної медицини, який досліджував цю тварину безпосередньо після заподіяння їй ушкодження, доданим до кримінального провадження або справи в інших видах судочинства), проте винятково у випадках, коли ознаки каліцтва є очевидними, а підекспертну тварину не можна доставити експертові¹¹⁰.

У разі призначення додаткової або повторної судово-ветеринарної експертизи на цій стадії судовому експертові обов'язково слід надати висновки попередніх судових експертиз із додатками до них, а також додаткові матеріали, що стосуються предмета судово-ветеринарної експертизи та зібрані після проведення первинної судової експертизи.

У межах нашого дослідження важливою є позиція, згідно з якою проведення саме судово-ветеринарної експертизи матиме значно більшу результативність, обґрунтованість і значно менший ризик припуститися експертної помилки порівняно з дослідженням за матеріалами провадження (справи).

Оскільки отримання зразків і/або об'єктів дослідження є слідчою дією у кримінальному процесі, то виконання відповідної постанови або ухвали є обов'язковим. Складений за результатами отримання зразків протокол підписують усі учасники зазначеної процедури. У разі відмови особи від підписання уповноважена(-ий) особа (орган) обов'язково робить у протоколі відповідний запис. До протоколу додають

106 Цивільний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

107 Господарський процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

108 Кодекс адміністративного судочинства ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

109 Яценко І. В., Парилівський О. І. Зазнач. твір.

110 Яценко І. В. Методика судово-ветеринарного дослідження тварин з метою встановлення їх каліцтва. Харків, 2021. 50 с.

отримані зразки в упакованому й опечатаному вигляді. У процесуальному документі слід зазначити точні найменування, кількість, масу, інші відмінні індивідуальні ознаки кожного з об'єктів, які направляють на судово-ветеринарну експертизу (наприклад: *«Для ознайомлення судовому експерту надати матеріали кримінального провадження, для дослідження надати один картонний ящик, у якому знаходиться труп собаки»*).

Якщо в матеріалах справи є дані про особливості виявлення, вилучення та зберігання об'єкта дослідження або про інші обставини, що могли вплинути на його властивості й ознаки, про них має бути зазначено у процесуальному документі (наприклад: *«Після смерті труп kota зберігали в замороженому стані протягом п'яти діб»* або *«На дослідження надано труп тварини після ексгумації»*).

За відсутності змоги надати судовому експертові об'єкт судово-ветеринарної експертизи, судово-ветеринарну експертизу проводять за фотографіями або іншими копіями цього об'єкта, його описами й іншими матеріалами, доданими до справи в обумовленому законодавством порядку, якщо це не суперечить методичним підходам до проведення судово-ветеринарної експертизи (до прикладу, якщо розтин трупа тварини проводили в лабораторії Держпродспоживслужби за підозри, що смерть тварини настала від хвороби, зокрема інфекційної, то труп такої тварини піддають кремації, а замовникові видають протокол дослідження, який уповноважена особа (що проводить розслідування) долучає до провадження і який може надалі стати

об'єктом судово-ветеринарного дослідження). Про це зазначають у процесуальному документі про призначення судово-ветеринарної експертизи (залучення експерта) або письмово повідомляють судового експерта (п. 3.5 розд. III Інструкції № 1¹¹¹).

Після проведення судово-ветеринарного дослідження судовий експерт долучає об'єкти експертного дослідження до свого висновку в упакованому й опечатаному вигляді, зазначає їх у супровідному документі та повертає суб'єктові призначення експертизи (залучення експерта). Так, зокрема, у розроблених автором цієї роботи у співавторстві методичних рекомендаціях «Правила судово-ветеринарної експертизи трупів тварин»¹¹² регламентовано, що труп тварини або його залишки після дослідження, а також документальні матеріали провадження слід повернути особі, яка призначила судову експертизу.

Отже, слушною є думка С. Ф. Брюхань про те, що запорукою повноти дослідження й аргументованого категоричного висновку судового експерта передусім є надання на судову експертизу зразків достатньої кількості, необхідної якості та безсумнівного походження тощо, тож слідчі й судді мають постійно вдосконалювати знання й навички щодо правил підготовки матеріалів для проведення судової експертизи, отримуючи відповідні консультації і залучаючи фахівців¹¹³.

Якщо суд скасовує ухвалу про призначення судово-ветеринарної експертизи, то судовий експерт зобов'язаний негайно повернути суду матеріали й інші документи, використовувані для

111 Інструкція про призначення та проведення ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

112 Яценко І. В., Казанцев Р. Г. Правила судово-ветеринарної експертизи трупів тварин : метод. рек. Харків, 2022. 29 с.

113 Брюхань С. Ф. Зазнач. твір.

проведення такої експертизи (ч. 4 ст. 107 ЦПК¹¹⁴ і ст. 105 КАС¹¹⁵, ч. 5 ст. 102 ГПК¹¹⁶).

У процесуальному законодавстві відсутня норма, яка зобов'язувала б приватного судового експерта або експертну установу негайно повернути учасникові справи (замовникові судової експертизи, який залучив судового експерта) матеріали й інші документи, використовувані для проведення судової експертизи. У зв'язку із цим пропонуємо доповнити ст. 107 «Збирання матеріалів для проведення експертизи» ЦПК¹¹⁷ і ст. 105 «Збирання матеріалів для експертного дослідження» КАС¹¹⁸ частиною п'ятою, ст. 102 «Збирання матеріалів для проведення експертизи» ГПК¹¹⁹ — частиною шостою такого змісту:

«На вимогу учасника справи — замовника судової експертизи, який залучив судового експерта самостійно, залучений судовий експерт зобов'язаний негайно повернути матеріали й інші документи, використовувані ним для проведення судової експертизи».

7. Обрання суб'єкта проведення судово-ветеринарної експертизи

Залучення судового експерта та проведення судово-ветеринарної експертизи

114 Цивільний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

115 Кодекс адміністративного судочинства ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

116 Господарський процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

117 Цивільний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

118 Кодекс адміністративного судочинства ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

119 Господарський процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

120 Перелік видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям, які не є працівниками державних спеціалізованих установ : дод. 6 до Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів, затв. наказом Мін'юсту України від 03.03.2015 р. № 301/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

є слідчою дією — особливою, передбаченою законодавством формою отримання нової інформації, що має значення для всіх видів судочинства (кримінального, цивільного, господарського й адміністративного).

Поміж науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України проведення судово-ветеринарної експертизи налагоджене лише в ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»: на сайті установи можна дізнатися про перелік об'єктів, завдань і питань, розв'язуваних за допомогою цієї судової експертизи в лабораторії фізичних, хімічних, біологічних та ветеринарних досліджень.

Судово-ветеринарну експертизу також має право проводити експерт, який не працює в державній спеціалізованій експертній установі (приватний судовий експерт), якщо він атестований за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження»¹²⁰ (станом на сьогодні в Україні лише один такий фахівець).

Наголошуємо: обрання державної експертної установи або приватного судового експерта є правом суб'єкта призначення експертизи. Так, у цивільному

(ч. 3 ст. 103 ЦПК¹²¹), господарському (ч. 3 ст. 99 ГПК¹²²) та адміністративному (ч. 3 ст. 102 КАС¹²³) судочинстві під час призначення експертизи судом експерта або експертну установу сторони обирають за взаємною згодою, якщо згоди не досягнуто — цей вибір залишається за судом.

Уповноважена(-ий) особа (орган) направляє до експертної установи копію процесуального документа про призначення експертизи (ухвалу або постанову), у якій судового експерта попереджають про кримінальну відповідальність за введення в оману (ст. 384 Кримінального кодексу України¹²⁴, далі — *КК*) суду або іншої(-го) уповноваженої(-го) особи (органу), за відмову судового експерта від виконання покладених на нього обов'язків (ст. 385 *КК*¹²⁵), а також дає дозвіл на застосування руйнівних методів дослідження¹²⁶.

Фахівців ветеринарної медицини, які не є атестованими судовими експертами, проте мають теоретичні знання та практичні навички роботи в галузі судово-ветеринарної експертизи (най-

частіше це викладачі ветеринарних дисциплін закладів вищої освіти або співробітники наукових установ), також можуть залучити до проведення судової експертизи як судових експертів. Такі фахівці набувають статусу судового експерта, зокрема судово-ветеринарного, лише після винесення суб'єктом призначення судово-ветеринарної експертизи процесуального документа (ч. 1 ст. 7 профільного Закону¹²⁷).

8. Винесення процесуального документа про призначення судово-ветеринарної експертизи

У кримінальному провадженні призначення експертизи юридично оформлюють шляхом укладання процесуального документа: ухвали слідчого судді (суду) або постанови прокурора (слідчого або дізнавача), які є процесуальними рішеннями (ч. 1 ст. 110 КПК¹²⁸, гл. 9 розд. II ЦПК¹²⁹ і КАС¹³⁰). Відповідно до ч. 3 ст. 110 КПК¹³¹ постанову виносять у випадках, передбачених цим Кодексом, а також коли слідчий, дізнавач, прокурор визнає це за необхідне.

- 121 Цивільний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).
- 122 Господарський процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 02.03.2023).
- 123 Кодекс адміністративного судочинства ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).
- 124 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 02.03.2023).
- 125 Там само.
- 126 Яценко І. В. Проблеми укладання ... DOI: [10.5281/zenodo.6471059](https://doi.org/10.5281/zenodo.6471059) (дата звернення: 02.03.2023).
- 127 Про судову експертизу ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 02.03.2023).
- 128 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 02.03.2023).
- 129 Цивільний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).
- 130 Кодекс адміністративного судочинства ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).
- 131 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

Для проведення експертизи залучають судового експерта, зокрема судово-ветеринарного (ст. 243 КПК¹³²). Так, сторона захисту може звернутися до слідчого судді із клопотанням про проведення експертизи в разі, якщо сторона обвинувачення не залучила експерта для розв'язання питань, що мають суттєве значення для кримінального провадження, або якщо сторона обвинувачення поставила експертові такі питання, які не дають змоги дати повний і належний висновок, або якщо залучений стороною обвинувачення судовий експерт не має необхідних спеціальних знань, є упередженим або з інших підстав може надати (уже надав) неповний і неправильний висновок (п. 1 ч. 1 ст. 244 КПК¹³³). Ми поділяємо думку І. В. Гловюк¹³⁴ щодо потреби вдосконалити процедуру розгляду слідчим суддею клопотання сторони захисту про залучення судового експерта.

Таке клопотання слідчий суддя розглядає не пізніше п'яти днів після його надходження до місцевого суду, у межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування (ч. 3 ст. 244 КПК¹³⁵). За результатами розгляду слідчий суддя постановляє ухвалу, де зазначає перелік запитань, поставлених експертові особою, яка звернулась з відповідним клопотанням. Проте, якщо відповіді на деякі поставлені запитання не стосуються кримінального провадження, слідчий суддя може не зазначати їх в ухвалі (ч. 7 ст. 244 КПК¹³⁶). За потреби слідчий суддя також може вирішити питання про отримання зразків для проведення експертизи (ч. 8 ст. 244 КПК¹³⁷).

У цивільному, господарському й адміністративному видах судочинства експертизу призначає суд за клопотанням учасника справи або із власної ініціативи (ст. 103 ЦПК¹³⁸, ст. 99 ГПК¹³⁹, ст. 102 КАС¹⁴⁰), про що постановляє ухвалу (ст. 104 ЦПК¹⁴¹, ст. 100 ГПК¹⁴²,

132 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

133 Там само.

134 Гловюк І. В. Розгляд слідчим суддею клопотання про залучення експерта. *Eurasian Academic Research Journal*. 2016. № 2 (02). С. 23–28. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8544/%d0%93%d0%bb%d0%be%d0%b2%d1%8e%d0%ba%20%d0%b7%d0%b0%d0%bb%d1%83%d1%87%d0%b5%d0%bd%d0%bd%d1%8f%20%d0%b5%d0%ba%d1%81%d0%bf%d0%b5%d1%80%d1%82%d0%b0.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 02.03.2023).

135 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

136 Там само.

137 Там само.

138 Цивільний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

139 Господарський процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

140 Кодекс адміністративного судочинства URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

141 Цивільний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

142 Господарський процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

ст. 103 КАС¹⁴³), яку направляє експертові для проведення експертизи, а також учасникам справи.

Отже, підставами для призначення експертизи судом в інших видах судочинства (ст. 103 ЦПК¹⁴⁴, ст. 99 ГПК¹⁴⁵, ст. 102 КАС¹⁴⁶), аніж кримінальне, є такі: потреба застосувати спеціальні знання для з'ясування фактичних даних та обставин; жодна зі сторін не надала висновку експерта із цих питань; існують обґрунтовані сумніви щодо правильності наданих сторонами висновків експерта; клопотання учасника справи, де поважними причинами обумовлено неможливість надати висновок експерта у строки, передбачені для подання доказів (зокрема, через неможливість отримати необхідні для проведення експертизи матеріали).

Обов'язкове призначення судової експертизи регламентовано ст. 105 ЦПК, зокрема:

«Призначення експертизи судом є обов'язковим у разі заявлення клопотання про призначення експертизи обома сторонами. Призначення експертизи судом є обов'язковим також за клопотанням хоча б однієї із сторін, якщо у справі необхідно встановити:

1) характер і ступінь ушкодження здоров'я»¹⁴⁷.

Утім, згадані норми стосуються винятково людини: підстави щодо призначення судово-ветеринарної експертизи в чинному ЦПК відсутні. Аналіз власної експертної практики протягом 2010–2022 рр. свідчить: з'ясувати істину щодо правопорушень проти життя і здоров'я тварин (особливо за жорстокого поводження з ними) неможливо без застосування такого засобу доказування, як судово-ветеринарна експертиза, або спеціальних ветеринарних знань у комплексі зі спеціальними знаннями з іншої галузі науки, тобто шляхом проведення судово-ветеринарної експертизи або комплексної експертизи. У зв'язку із цим пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 105 «Обов'язкове призначення експертизи судом» ЦПК¹⁴⁸ пунктом 4 такого змісту:

«4) причину смерті, характер і ступінь тяжкості шкоди, завданої здоров'ю тварини».

Зауважимо, що на стадії досудового розслідування у кримінальному процесі одними із видів судових рішень є постанови й ухвали. Структуру постанови слідчого, дізнавача або прокурора про призначення експертизи передбачено ч. 5 ст. 110 КПК¹⁴⁹: вона має містити три частини (вступну, мотивувальну та резолютивну). Цей процесуальний документ укладають на офіційному бланку

143 Кодекс адміністративного судочинства ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

144 Цивільний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

145 Господарський процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

146 Кодекс адміністративного судочинства ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

147 Цивільний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

148 Там само.

149 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

установи із підписом службової особи або в електронній формі з використанням кваліфікованого електронного підпису цієї особи (ч. 6 ст. 110 КПК¹⁵⁰).

Складові постанови про призначення експертизи (зокрема, судово-ветеринарної) ми докладно розглядали 2022 р.¹⁵¹ Однією з актуальних проблем укладання процесуального документа про призначення експертизи є формування експертного завдання (переліку питань), які необхідно поставити на розв'язання експертіві.

Зміст ухвали суду (зокрема, про призначення судово-ветеринарної експертизи) регламентовано ст. 372 КПК¹⁵², ст. 260 ЦПК¹⁵³, ч. 1 ст. 234 ГПК¹⁵⁴, ч. 1 ст. 248 КАС¹⁵⁵. Акцентуємо увагу на тому, що некоректно або неточно сформульовані питання свідчать про нерозуміння слідством мети призначення експертизи й ускладнюють проведення досліджень або унеможливають їх.

Експертіві заборонено самостійно коригувати поставлені йому на розв'язання питання, водночас дано право за-

являти клопотання про уточнення цих питань (абз. 4 п. 2.1 Інструкції № 1¹⁵⁶), що призупиняє проведення експертизи (до вирішення заявленого клопотання суб'єктом її призначення), отже — відтерміновує проведення експертизи і, як наслідок, затягує досудове розслідування.

Отже, як слушно зауважує С. О. Іваницький¹⁵⁷, для повного, усебічного й об'єктивного дослідження з метою розв'язання поставлених перед експертом запитань, вони мають бути чітко сформульовані (відповідно до наданих об'єктів) і їхній зміст має бути зрозумілим. Для судово-ветеринарної експертизи орієнтовний перелік таких запитань наведено у п. 10.3 розд. X профільних НМР¹⁵⁸. Автор цієї наукової праці розробив, систематизував, обґрунтував і запропонував для використання у практиці перелік питань, які можна поставити у процесуальному документі про призначення судово-ветеринарної експертизи трупа тварини¹⁵⁹, живої тварини, трупа тварини за підозри

150 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

151 Яценко І. В. Проблеми укладання ... DOI: 10.5281/zenodo.6471059 (дата звернення: 02.03.2023).

152 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

153 Цивільний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

154 Господарський процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

155 Кодекс адміністративного судочинства ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

156 Інструкція про призначення та проведення ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

157 Іваницький С. О. Зазнач. твір.

158 Науково-методичні рекомендації ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

159 Яценко І. В., Париловський О. І., Коломосьць Д. К. Обґрунтування питань, що ставляться в ухвалі суду та постанові слідчого при призначенні судово-ветеринарної експертизи трупа тварини з ознаками насильницької смерті від жорстокого поводження. *Ветеринарія, технології тваринництва та природокористування*. 2019. № 4. С. 184—197. DOI: 10.31890/vtpp.2019.04.34 (дата звернення: 02.03.2023).

отруєння, кормів або кормових добавок¹⁶⁰. Наші напрацювання про особливості призначення судово-ветеринарної експертизи та організації доказування цих фактів у кримінальних провадженнях узагальнено в методичних рекомендаціях для підрозділів Нацполіції України¹⁶¹.

9. Скерування процесуального документа про призначення судово-ветеринарної експертизи, об'єктів дослідження та зразків суб'єктові її проведення

На цій стадії проведення експертизи головним завданням суб'єкта її призначення є підготовка об'єктів для їх транспортування до експертної установи або приватному судовому експерту.

Матеріали провадження (справи) надають разом із об'єктами дослідження та процесуальним документом про призначення експертизи (ухвалою слідчого судді або суду чи постановою прокурора, слідчого або дізнавача), а також супровідним листом на ім'я керівника експертної установи або на ім'я приватного експерта.

Акцентуємо увагу на тому, що до матеріалів провадження у кримінальному судочинстві або матеріалів справи в інших галузях судочинства додатково додають висновки попередніх експертиз із додатками, якщо призначено додаткову або повторну експертизу, та інші додаткові матеріали, що стосуються предмета експертизи, зібрані після надання первинного висновку судового експерта

(із зазначенням мотивів і підстав для її призначення; п. 3.6 Інструкції № 1¹⁶²).

Е. Б. Сімакова-Єфремян зазначає, що останнім часом зростає кількість комплексних судових експертиз¹⁶³. Зі свого боку, маємо констатувати, що їх проведення все частіше потребує спеціальних ветеринарних знань: до прикладу, ветеринарно-біологічна, ветеринарно-трасологічна, ветеринарно-молекулярно-генетична, ветеринарно-балістична, ветеринарно-мистецтвознавча, ветеринарно-медична тощо (комплексні експертизи мають більше можливостей порівняно із судовими експертизами одного виду).

Нагадаємо: у документі про призначення експертизи або залучення експерта для проведення комплексної експертизи зазначають її назву й експертну(-і) установу(-и), експертам якої (яких) доручено проведення такої експертизи, а в разі участі в її проведенні експертів, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах,— також їхні прізвища, ім'я та по батькові, освіту, спеціальність, місце роботи, місце реєстрації, інші дані (абз. 1 п. 3.7 Інструкції № 1¹⁶⁴).

«Якщо проведення комплексної експертизи доручено експертам декількох експертних установ, у документі про призначення експертизи (залучення експерта) зазначається, яка з них є провідною, тобто яка з них здійснює організацію проведення експертизи, зокрема

160 Яценко І. В. Проблеми укладання ... С. 11—15. DOI: [10.5281/zenodo.6471059](https://doi.org/10.5281/zenodo.6471059) (дата звернення: 02.03.2023).

161 Цуцкірідзе М. С., Орлова Т. А., Яценко І. В. та ін. Зазнач. твір.

162 Інструкція про призначення та проведення ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

163 Сімакова-Єфремян Е. Б. Інтеграційні процеси в судовій експертизі: сутність та проблемні питання комплексних досліджень. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2016. Вип. 16. С. 172—183. URL: <https://khrife-journal.org/index.php/journal/article/download/81/79/> (дата звернення: 02.03.2023).

164 Інструкція про призначення та проведення ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

координацію роботи експертів і зв'язок з органом (особою), який (яка) призначив(-ла) експертизу (залучив(-ла) експерта).

Якщо проведення комплексної експертизи доручено співробітникам експертної установи та особі, яка не є працівником такої установи, провідною визначається експертна установа» (реч. 2 абз. 1 і абз. 2 п. 3.7 Інструкції № 1¹⁶⁵).

У разі проведення комплексної експертизи документ про її призначення (залучення експерта) надсилають до кожної установи, співробітники якої беруть участь у виконанні експертизи, та експертові, що не працює в державній спеціалізованій експертній установі. Об'єкти дослідження й матеріали кримінального провадження (справи) в інших видах судочинства скеровують провідній експертній установі (абз. 3 і 4 п. 3.7 Інструкції № 1¹⁶⁶).

Об'єкти та матеріали, що підлягають дослідженню, направляють особі, якій доручено проведення експертизи (провідному експертові або експертній установі: ч. 3 ст. 104 ЦПК¹⁶⁷, ч. 3 ст. 100 ГПК¹⁶⁸ та ч. 3 ст. 103 КАС¹⁶⁹), в опечатаному пакуванні, яке забезпечує їх збереження та запобігає несанкціонованому впливу на них без порушення цілісності пакування. Речові докази й порівняльні зразки пакують окремо.

У судово-ветеринарній експертизі інколи трапляються громіздкі об'єкти дослідження (наприклад: слон, жираф, лось, кінь, велика рогата худоба тощо), які складно транспортувати. У такому разі судово-ветеринарний експерт виїжджає на місце події або здійснює огляд об'єкта за місцем його перебування. За таких умов уповноважена(-ий) особа (орган), яка (який) призначила(-в) судово-ветеринарну експертизу, має забезпечити прибуття експерта на місце, безперешкодний доступ до об'єкта дослідження, а також належні умови праці (п. 3.9 Інструкції № 1¹⁷⁰).

«Великогабаритні предмети та інші об'єкти, що не підлягають пересиланню поштою <...>, отримуються в експертній установі особисто або представником за дорученням органу (особи), який (яка) призначив(-ла) експертизу (залучив(-ла) експерта), після пред'явлення документа, що засвідчує його (її) особу» (абз. 2 п. 4.20 Інструкції № 1¹⁷¹).

10. Визначення доцільності присутності учасників процесу під час проведення судово-ветеринарної експертизи

Суб'єкт призначення судово-ветеринарної експертизи має право бути присутнім під час проведення експертних досліджень, які стосуються предметів і об'єктів дослідження (п. 3 ч. 3 ст. 69

165 Інструкція про призначення та проведення ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

166 Там само.

167 Цивільний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

168 Господарський процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

169 Кодекс адміністративного судочинства ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

170 Інструкція про призначення та проведення ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

171 Там само.

КПК¹⁷², п. 4 ч. 6 ст. 72 ЦПК¹⁷³, п. 4 ч. 6 ст. 69 ГПК¹⁷⁴, п. 4 ч. 6 ст. 68 КАС¹⁷⁵, п. 3 ч. 1 ст. 13 профільного Закону¹⁷⁶, абз. 5 п. 2.1 розд. II Інструкції № 1¹⁷⁷ і п/п. 3 п. 1 розд. II Інструкції № 2¹⁷⁸).

Під час проведення окремих досліджень у разі ухвалення відповідного рішення уповноваженою(-им) особою (органом) також може бути присутнім учасник процесу або його представник, якого сповіщають про час і місце проведення експертизи. Неявка сповіщеної особи не перешкоджає проведенню експертизи. Осіб, присутніх під час проведення експертизи, зазначають у висновку експерта.

На нашу думку, під час проведення судово-ветеринарного дослідження можуть бути присутніми такі особи:

- прокурор, слідчий, дізнавач;
- обвинувачений, підозрюваний (із дозволу суб'єкта призначення експертизи);
- лікарі ветеринарної медицини, які лікували підекспертну тварину (із дозволу суб'єкта призначення експертизи).

Ми вважаємо персональну присутність суб'єктів призначення судово-ветеринарної експертизи (залучення експерта) необхідною у разі:

- отримання від експерта оперативної інформації про на-

даний на дослідження об'єкт (наприклад, характер тілесних ушкоджень і знаряддя травми за морфологічними особливостями ушкоджень на тілі). Таку інформацію можна негайно використати для проведення оперативно-розшукових заходів або слідчих дій;

- безпосереднього сприйняття суб'єктом призначення експертизи (залучення експерта) властивостей об'єкта (наприклад, під час розтину трупа тварини можна бачити характер і морфологічні особливості тілесних ушкоджень, їх локалізацію тощо);
- уточнення питань, поставлених на розв'язання експертові; постановки додаткових питань, якщо в процесі дослідження виявлено нові дані;
- своєчасного надання експертові додаткових матеріалів для проведення експертизи.

Присутність обвинувачуваного або підозрюваного під час проведення судово-ветеринарної експертизи є доцільною у разі розв'язання питань із його професійної або службової діяльності (найчастіше це випадки дефектного надання ветеринарної допомоги або організації

172 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

173 Цивільний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

174 Господарський процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

175 Кодекс адміністративного судочинства ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

176 Про судову експертизу ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

177 Інструкція про призначення та проведення ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

178 Інструкція про особливості здійснення ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

ветеринарно-санітарних заходів: наприклад, за фактом масової загибелі тварин унаслідок поширення гостро заразної хвороби; пояснення технологічних процесів виробництва кормів для тварин і кормових домішок тощо).

Присутні не повинні втручатися у перебіг досліджень, але можуть надавати експертові пояснення щодо предмета експертизи. У разі якщо учасник процесу перешкоджає діяльності експерта, останній має право призупинити дослідження. Експерт (нарада комісії експертів) складає(-ють) висновок за відсутності учасників процесу.

11. Взаємодія суб'єктів призначення та проведення судово-ветеринарної експертизи

Взаємодія суб'єктів проведення та призначення судово-ветеринарної експертизи є діловим спілкуванням слідчого, прокурора, суду, керівника експертної установи й судового експерта. Наголошуємо: діяльність судово-ветеринарного експерта (як і судового експерта інших експертних спеціальностей), хоча і не залежить від решти суб'єктів проведення та призначення експертизи, проте нерозривно пов'язана із суб'єктами призначення експертизи винятково в межах законодавства.

Ґрунтуючись на аналізі експертної практики, маємо висловити власну думку про праксеологічні аспекти взаємодії суб'єктів призначення та проведення судово-ветеринарної експертизи для успішного розслідування правопорушень, адже між ними відбувається узгодження позицій щодо:

- мети експертного дослідження, якою є отримання фактичних даних;

- можливостей експертизи;
- кількості та якості наданих на експертизу об'єктів дослідження;
- виявлення нових об'єктів і речових доказів експертом;
- отримання дозволу на знищення об'єктів;
- предмета експертного дослідження, власне питань (завдань), які потрібно розв'язати у процесі проведення експертизи;
- особливостей відбору зразків для дослідження;
- місця проведення експертизи (в експертній установі, за місцем роботи приватного експерта або за місцем знаходження об'єктів);
- часу проведення експертизи;
- роз'яснення отриманих результатів експертизи;
- інших обставин, що виникають під час проведення слідчих дій, підготовки до проведення та проведення експертизи (зокрема, у присутності прокурора, слідчого, дізнавача, замовника експертизи), оцінки й перевірки висновку експерта.

Акцентуємо увагу на тому, що процесуальна взаємодія слідчого й судово-ветеринарного експерта може бути безпосередньою та опосередкованою, тобто здійснюватися через керівника експертної установи. У передбачених законодавчими нормами відносинах уповноважена(-ий) особа (орган), яка (який) проводить досудове розслідування, судовий експерт, керівник експертної установи є суб'єктами взаємодії та мають суб'єктивні права і юридичні обов'язки. Як зазначає А. О. Полянський¹⁷⁹, компетенцію суб'єктів призначення та проведення судових експертиз

179 Полянський А. О. Адміністративно-правові засади взаємодії судово-експертних установ з правоохоронними органами : дис. ... д-ра юрид. наук. Суми, 2021. 406 с. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9878f381-57f1-4bfa-b84c-7418ddb59fef/content> (дата звернення: 02.03.2023).

(зокрема, судово-ветеринарної), реалізовано винятково в межах відповідних правовідносин задля досягнення єдиної мети — проведення неупередженого дослідження відповідних матеріалів, а також з'ясування фактичних даних та обставин скоєного правопорушення.

Ініціатором такої взаємодії може виступати будь-хто із суб'єктів процесуальних відносин. Так, уповноважена(-ий) особа (орган), яка (який) призначає судово-ветеринарну експертизу, ініціює її проведення, а судовий експерт зобов'язаний прийняти постанову про її призначення та розпочати її проведення (абз. 3 п. 2.2 розд. II Інструкції № 1¹⁸⁰). Водночас судовий експерт має право клопотати про надання йому додаткових матеріалів і відмовитися від проведення дослідження в разі їх неотримання (ч. 7 ст. 69 КПК¹⁸¹, ч. 6 ст. 104 ЦПК¹⁸², ч. 6 ст. 100 ГПК, ч. 6 ст. 103 КАС, абз. 3 п. 2.1 Інструкції № 1¹⁸³). Суб'єкт призначення судово-ветеринарної експертизи має задовольнити клопотання судового експерта, у разі відмови — мотивувати її.

Під час підготовки до будь-якої слідчої дії за участю фахівця в галузі судово-ветеринарної медицини, уповноважена(-ий) особа (орган), яка (який) проводить досудове розслідування, і фахівець спільно планують перебіг проведення експертизи. Така взаємодія (до, під час і після проведення експертизи) передбачає тісне комунікативне спілкування слідчого й експерта у формі взаємного обміну інформацією в межах закону.

Процесуальна взаємодія суб'єкта призначення судово-ветеринарної експертизи й експерта — це консультування судово-ветеринарним експертом суб'єкта призначення судово-ветеринарної експертизи до її призначення та у процесі її проведення; звернення судового експерта до замовника судової експертизи за роз'ясненням завдання дослідження після отримання процесуального документа про її призначення; роз'яснення висновку експерта після його виконання тощо.

Процесуальну взаємодію керівника експертної установи й експерта втілено в дорученні останньому проведення судово-ветеринарної експертизи. Керівник спеціалізованої експертної установи може ініціювати залучення інших фахівців до проведення комісійної судово-ветеринарної експертизи або комплексної судової експертизи (наприклад, ветеринарно-біологічної, ветеринарно-молекулярно-генетичної, ветеринарно-трасологічної та ін.). Непроцесуальні відносини між керівником і судовим експертом полягають у їхніх службових повноваженнях.

Взаємодія судових експертів, які проводили дослідження під час проведення комісійних або комплексних судових експертиз, ґрунтується на рівноправ'ї та незалежності членів комісії та має неформальний міжособистісний характер. Спільну діяльність усіх сторін взаємодії слід спрямувати на надання допомоги одна одній для повноцінного виконання своїх професійних обов'язків.

180 Інструкція про призначення та проведення URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

181 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

182 Цивільний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

183 Інструкція про призначення та проведення URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

Влучним вважаємо виокремлення А. О. Полянським двох груп принципів взаємодії судово-експертних установ із правоохоронними органами: загальноправових (гуманізму та законності) і спеціальних (організаційної невідповідності, компетентності, взаємного інтересу тощо)¹⁸⁴.

У межах нашого дослідження важливими є такі принципи взаємодії суб'єктів призначення та проведення судово-ветеринарної експертизи:

- дотримання законності суб'єктами взаємодії під час виконання покладених на них функцій;
- організаційна роль уповноваженої(-го) особи (органу), яка (який) проводить досудове розслідування, під час призначення експертизи й вилучення об'єктів дослідження;
- розмежування компетенцій суб'єктів взаємодії. Кожен із них діє лише в межах наданих йому прав і повноважень, що припускає самостійність експерта у виборі методик дослідження та його незалежність під час проведення експертизи й укладання висновку експерта;
- узгодженість дій суб'єкта призначення експертизи (залучення експерта) і судового експерта (членів експертної комісії);
- максимально повне ознайомлення експерта з обставинами події та конкретною слідчою ситуацією в межах предмета експертного дослідження. Це необхідно для орієнтування судового експерта під час визначення завдань дослідження, об'єктів, виокремлення їхніх інформаційних полів, визначення технологічних

схем і оцінки результатів дослідження;

- максимальне ознайомлення уповноваженої(-го) особи (органу), яка (який) проводить досудове розслідування, із можливостями науково-технічних досліджень конкретних об'єктів, ефективністю альтернативних експертних методик за обов'язкового врахування перспективи розвитку слідчої ситуації.

Наголошуємо: якщо судово-ветеринарну експертизу проводять у спеціалізованій експертній установі, то керівник установи (керівник структурного підрозділу), організовуючи дослідження та зважаючи на питання, поставлені на розв'язання судовому експертові, самостійно визначає судових експертів, яких необхідно залучити до її проведення (за умови, що ініціатор не назвав конкретного судового експерта (експертів)). Наприклад, до проведення судово-ветеринарної експертизи залучають судово-ветеринарного експерта або комісію судово-ветеринарних експертів (як носіїв спеціальних ветеринарних знань). Натомість до проведення комплексної судової ветеринарно-біологічної експертизи залучають судово-ветеринарного експерта (носія спеціальних ветеринарних знань) і судово-біологічного експерта (носія спеціальних біологічних знань) та фахівців інших видів експертиз.

II етап. Проведення досліджень судовим експертом із застосуванням спеціальних ветеринарних знань

Другим етапом в організації судово-ветеринарної експертизи є проведення досліджень судовим експертом із

184 Полянський А. О. Знач. твір. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9878f381-57f1-4bfa-b84c-7418ddb59fef/content> (дата звернення: 02.03.2023).

використанням спеціальних ветеринарних знань.

Упродовж цього етапу судово-ветеринарний експерт:

- ознайомлюється з процесуальним документом про призначення експертизи, а також іншими матеріалами кримінального провадження (матеріалами справи в інших видах судочинства), що стосуються предмета дослідження;
- за потреби скеровує своє клопотання суб'єктові призначення експертизи (залучення експерта) про надання додаткових матеріалів, необхідних для укладання висновку експерта, або про проведення слідчої дії за його участю;
- проводить науково-обґрунтоване дослідження об'єктів (відповідно до стадій: підготовчої (попереднього дослідження), аналітичної (роздільного дослідження), порівняльної, синтезуючої (оціночної)¹⁸⁵;
- складає висновок експерта за результатами проведеної експертизи¹⁸⁶.

III етап. Дослідження, оцінка й перевірка висновку

судового експерта уповноваженою(-им) особою (органом), яка (який) призначила(-в) судово-ветеринарну експертизу або залучила(-в) судового експерта

Під час *третього, завершального етапу* уповноважена(-ий) особа (орган), що призначила(-в) судову експертизу у кримінальному судочинстві або залучила(-в) судового експерта в інших видах судочинства, оцінює і перевіряє висновок експерта шляхом отримання роз'яснень від судово-ветеринарного експерта або його допиту в суді; призначає додаткову або повторну судово-ветеринарну експертизу (за потреби); ознайомлює сторону захисту із висновком судового експерта, якщо судово-ветеринарного експерта залучала сторона обвинувачення.

Висновок експерта визнано джерелом доказів, на підставі якого суд визначає наявність (відсутність) фактичних даних або обставин, що обґрунтовують вимоги й заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи (ст. 84 КПК¹⁸⁷, ст. 76 ЦПК¹⁸⁸, ст. 73 ГПК¹⁸⁹, ст. 72 КАС¹⁹⁰).

185 Яценко І. В. Стадії експертного дослідження та їх застосування у судово-ветеринарній експертизі трупів тварин. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2022. Вип. 1 (26). С. 52–78. DOI: [10.32353/khrife.1.2022.04](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2022.04) (дата звернення: 02.03.2023).

186 Яценко І. В., Дереча Л. М., Парилівський О. І. Особливості структури висновку судово-ветеринарного експерта за результатами дослідження трупа тварини з ознаками насильницької смерті. *Там само*. 2020. Вип. 21. С. 615–639. DOI: [10.32353/khrife.1.2020.44](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.44) (дата звернення: 02.03.2023).

187 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

188 Цивільний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

189 Господарський процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

190 Кодекс адміністративного судочинства ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

Отже, виокремлення особливостей гносеологічної характеристики стадій призначення й проведення судово-ветеринарної експертизи дало змогу розкрити їхнє процесуальне значення під час досудового розслідування та судового слідства правопорушень щодо тварин, а також окреслити шляхи її вдосконалення завдяки взаємодії суб'єктів судово-експертної діяльності на кожній зі стадій призначення, проведення й оцінки судово-ветеринарної експертизи.

Висновки

Судово-ветеринарну експертизу призначають і проводять у три етапи: 1) підготовка матеріалів і призначення судово-ветеринарної експертизи (залучення судового експерта) уповноваженою(-им) особою (органом); 2) проведення досліджень судовим експертом із застосуванням спеціальних ветеринарних знань; 3) дослідження, оцінка й перевірка висновку судового експерта уповноваженою(-им) особою (органом), яка (який) призначила(-в) судово-ветеринарну експертизу або залучила(-в) судового експерта.

Підготовка матеріалів і призначення судово-ветеринарної експертизи містить такі стадії: 1) ухвалення уповноваженим суб'єктом рішення про призначення судово-ветеринарної експертизи; 2) виокремлення конкретного предмета судово-ветеринарної експертизи; 3) визначення категорії судово-ветеринарної експертизи за процесуальними ознаками; 4) визначення черговості призначення судово-ветеринарної експертизи сукупно з іншими судовими експертизами; 5) обрання часу проведення судово-ветеринарної експертизи; 6) підготовка вихідної інформації, отримання об'єктів і зразків для проведення судово-ветеринарної експертизи; 7) обрання

суб'єкта проведення судово-ветеринарної експертизи; 8) винесення процесуального документа про призначення судово-ветеринарної експертизи; 9) скерування процесуального документа про призначення судово-ветеринарної експертизи, об'єктів дослідження та зразків суб'єктові її проведення; 10) визначення доцільності присутності учасників процесу під час проведення судово-ветеринарної експертизи; 11) взаємодія суб'єктів призначення та проведення судово-ветеринарної експертизи.

Основними принципами взаємодії суб'єктів призначення та проведення судово-ветеринарної експертизи на кожній зі стадій є: 1) дотримання законності суб'єктами взаємодії під час виконання покладених на них функцій; 2) організаційна роль уповноваженої(-го) особи (органу), яка (який) проводить досудове розслідування, під час призначення експертизи й вилучення об'єктів дослідження; 3) розмежування компетенцій суб'єктів взаємодії. Кожен із них діє лише в межах наданих йому прав і повноважень, що припускає самостійність експерта у виборі методик дослідження та його незалежність під час проведення експертизи й укладання висновку експерта; 4) узгодженість дій суб'єкта призначення експертизи (залучення експерта) і судового експерта (членів експертної комісії); 5) максимально повне ознайомлення експерта з обставинами події та конкретною слідчою ситуацією в межах предмета експертного дослідження. Це необхідно для орієнтування судового експерта під час визначення завдань дослідження, об'єктів, виокремлення їхніх інформаційних полів, визначення технологічних схем і оцінки результатів дослідження; 6) максимальне ознайомлення уповноваженої(-го) особи (органу), яка (який) проводить досудове

розслідування, із можливостями науково-технічних досліджень конкретних об'єктів, ефективністю альтернативних експертних методик за обов'язкового врахування перспективи розвитку слідчої ситуації.

Підбиваючи підсумки викладеного вище, пропонуємо наведене далі.

1. Із метою економії часу одразу прописувати дозвіл про застосування руйнівних методів дослідження у процесуальному документі (ухвалі або постанові) про призначення судово-ветеринарної експертизи.

2. Доповнити частину 2 статті 242 «Підстави проведення експертизи» Кримінального процесуального кодексу України пунктами 7 і 8 такого змісту:

«7) установлення причини смерті тварини;

8) з'ясування тяжкості шкоди та характеру тілесних ушкоджень, заподіяних здоров'ю тварини».

3. Доповнити статтю 107 «Збирання матеріалів для проведення експертизи» Цивільного процесуального кодексу України і статтю 105 «Збирання матеріалів для експертного дослідження» Кодексу адміністративного судочинства України частиною п'ятою, статтю 102 «Збирання матеріалів для проведення експертизи» Господарського процесуального кодексу України — частиною шостою такого змісту:

«На вимогу учасника справи — замовника судової експертизи, який залучив судового експерта самостійно, залучений судовий експерт зобов'язаний негайно повернути матеріали й інші документи, використовувані ним для проведення судової експертизи».

4. Доповнити частину 1 статті 105 «Обов'язкове призначення експертизи судом» Цивільного процесуального кодексу України пунктом 4 такого змісту:

«4) причину смерті, характер і ступінь тяжкості шкоди, завданої здоров'ю тварини».

Epistemological Characteristic and Procedural Significance of Steps and Stages of Appointing and Conducting Forensic Veterinary Examination

Ivan Yatsenko

The Research Purpose is to single out epistemological characteristics of steps of appointing and conducting forensic veterinary examination and to reveal their procedural significance for pre-trial investigation and trial of cases concerning animals. It has been proven that these steps differ by subject, purpose, methods and include their own components: 1) preparation of materials and appointment of forensic veterinary examination (adopting a decision on forensic examination appointment; singling out forensic examination subject; defining forensic examination category according to procedural features; order of its performance, choosing time for its conduct; preparing source information; obtaining objects for subsequent research; selection of conducting subject; issuance of a procedural document on forensic examination appointment and the accused's (suspect, defendant) familiarization with its content; determining expediency of the participants' presence in the process while forensic examination; sending the procedural document on forensic examination appointment and research objects to the conducting subject; interaction between subjects involved in appointment and conduct of forensic examination); 2) carrying out research by a forensic expert using specific veterinary expertise; 3) research, evaluation and verification of the expert conclusion (seeking clarifications from a forensic expert or interrogating him/her in court; appointment of additional examination or re-examination (if needed); acquainting

the parties with the expert conclusion). The research methodological basis is the systematic approach (general scientific and special scientific methods).

Keywords: forensic veterinarian; stages of appointing and conducting forensic veterinary examination; forensic examination appointment subject; stages of materials preparation for forensic veterinary examination; epistemological characteristic.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автор вніс свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів.

References

- Azarov, Yu. I. (2016). Shchodo okremykh pytan pryznachennia ta provedennia ekspertyzy u kryminalnomu provadzhenni [Regarding certain issues of appointing and conducting forensic examination in criminal proceedings]. *Naukove zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia: problemy teorii ta praktyky*: zb. tez dop. V Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 08.07.2016). Kyiv. URL: https://www.naiu.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zaxodi/zbirniki/2016/zbirn_nayk_zabezpech.pdf [in Ukrainian].
- Bartelink, E. J., Clinkinbeard, Sh., Spessard, C., Kilmartin, A., Spangler, W. L. (2022). Documenting non-accidental injury patterns in a dog abuse investigation: A collaborative approach between forensic anthropology and veterinary pathology. *Journal of Forensic Science*. Vol. 67. Is. 2. DOI: [10.1111/1556-4029.14948](https://doi.org/10.1111/1556-4029.14948).
- Botelho, A. F. M., Machado, A. M. D., da Silva, R. H. S., Faria, A. C., Machado, L. S., Santos, H., Braga, S. D., Torres, B. B. J., Miguel, M. P., Chaves, A. R., Melo, M. M. (2020). Fatal metaldehyde poisoning in a dog confirmed by gas chromatography. *BMC Veterinary Research*. Vol. 16. Is. 1. Art. 139. DOI: [10.1186/s12917-020-02348-w](https://doi.org/10.1186/s12917-020-02348-w).
- Bradley-Siemens, N., Brower, A. I. (2016). Veterinary Forensics: Firearms and Investigation of Projectile Injury. *Veterinary Pathology*. Vol. 53. Is. 5. DOI: [10.1177/0300985816653170](https://doi.org/10.1177/0300985816653170).
- Briukhan, S. F. (2021). Problemni pyttannia pidhotovky materialiv dlia provedennia sudovo-pocherkoznavchykh ekspertyz [Problematic issues of materials preparation for conducting forensic handwriting examinations]. *Aktualni pyttannia sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*: zb. mat-liv mizhnar. nauk.-prakt. konf.-polilohu (Kharkiv, 15–16.04.2021). Kharkiv [in Ukrainian].
- Campos Fonseca Pinto, de A. C. B., Massad, M. R. R., Ribas, L. M., Baroni, C. O., Tremori, T. M., Reis, S. T. J., Rocha, N. S. (2017). Complete cardiac and bronchial avulsion in a dog: Post-mortem computed tomography and forensic necropsy analysis. *Journal of Forensic Radiology and Imaging*. Vol. 8. DOI: [10.1016/j.jofri.2016.11.006](https://doi.org/10.1016/j.jofri.2016.11.006).
- Cooper, J. E., Cooper, M. (2021). Veterinary involvement in forensic medicine. *The Veterinary Record*. Vol. 189. Is. 6. DOI: [10.1002/vetr.1004](https://doi.org/10.1002/vetr.1004).
- DeLay, J. (2017). Postmortem findings in Ontario racehorses, 2003–2015. *Journal of Veterinary Diagnostic Investigation*. Vol. 29. Is. 4. DOI: [10.1177/1040638717700690](https://doi.org/10.1177/1040638717700690).
- Fukushima, A. R., Peña-Muñoz, J. W., Leoni, L. A. B., Nicoletti, M. A., Ferreira, G. M., Delorenzi, J. C. M. O. B., Ricci, E. L., Brandão, M. E., Paula Pantaleon, de L., Gonçalves-Junior, V., Waziry, P. A. F., Maiorka, P. C., Souza Spinoso, de H. (2022). Development, Optimization, and Validation of Forensic Analytical Method for Quantification of

- Anticholinesterase Pesticides in Biological Matrices from Suspected Cases of Animal Poisoning. *Toxics*. Vol. 10. Is. 5. Art. 269. DOI: 10.3390/toxics10050269.
- Hannah, H. W. (1993). The Impact of Animal Welfare and Animal Anti-Cruelty Laws on Veterinarians. *Veterinary Clinics of North America: Small Animal Practice*. Vol. 23. Is. 5. DOI: 10.1016/s0195-5616(93)50139-0.
- Hladilina, O. V. (2018). Pryznachennia sudovomedychnykh ekspertyz: problemy ta perspektyvy [Appointment of forensic examination: problems and perspectives]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. № 2. T. 2 [in Ukrainian].
- Hloviuk, I. V. (2016). Rozghliad slidchym suddeiu klopotannia pro zaluchennia eksperta [The consideration an application for involvement of expert by investigating judge]. *Eurasian Academic Research Journal*. № 2 (02). URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8544/%d0%93%d0%bb%d0%be%d0%b2%d1%8e%d0%ba%20%d0%b7%d0%b0%d0%bb%d1%83%d1%87%d0%b5%d0%bd%d0%bd%d1%8f%20%d0%b5%d0%ba%d1%81%d0%bf%d0%b5%d1%80%d1%82%d0%b0.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].
- Hsiou, Ch.-L., Hsu, Ch.-Ch., Liao, P.-W., Yang, F.-H., Lee, A. N., Huang, W.-H. (2022). Forensic Death Investigations of Dog Bite Injuries in 31 Cats. *Animals (Basel)*. Vol. 12. Is. 18. Art. 2404. DOI: 10.3390/ani12182404.
- Hull, K. D., Jeckel, S., Williams, J. M., Ciavaglia, Sh. A., Webster, L. M. I., Fitzgerald, E., Chang, Y.-M., Martineau, H. M. (2022). Fox (*Vulpes vulpes*) involvement identified in a series of cat carcass mutilations. *Veterinary Pathology*. Vol. 59. Is. 2. DOI: 10.1177/03009858211052661.
- Ivanytskyi, S. O. (2021). Do pytannia pryznachennia trasolohichnoi ekspertyzy [On the issue of appointing trace evidence analysis]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky* : zb. mat-liv mizhnar. nauk.-prakt. konf.-polilohu (Kharkiv, 15–16.04.2021). Kharkiv [in Ukrainian].
- Kipouras, P., Ovsiannykova, I. (2021). Forensic science activity in globalization context. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. 2021. Issue 3 (25). DOI: 10.32353/khrife.3.2021.12.
- Kliuiev, O. (2019). Improvement of forensic support: theoretical, legal and organizational aspects. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 19. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.08.
- Kritchevsky, J. (2014). Adding evidence-based medicine to forensic evidence. *Veterinary Journal*. Vol. 199. Is. 3. DOI: 10.1016/j.tvjl.2013.10.039.
- Lazebnyi, A. M., Bozhuk, I. I. (2021). Aktualni pytannia pryznachennia kryminalistychnykh sudovykh ekspertyz v Ukraini [Current issues of appointment of criminal forensic examinations in Ukraine]. *Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka*. № 1 (41). DOI: 10.33216/2218-5461-2021-41-1-68-76 [in Ukrainian].
- Makarenko, Ye. I., Zdor, V. M. (2019). Problemy pryznachennia sudovoi ekspertyzy u kryminalnomu provadzhenni [Problems of appointing forensic examination in criminal proceedings]. *Pravo i suspilstvo*. № 3. DOI: 10.32842/2078-3736-2019-3-1-36 [in Ukrainian].
- Monsalve, S., Souza, de P. V., Lopes, A. S., Leite, L. O., Polo, G., Garcia, R. (2021). Veterinary Forensics, Animal Welfare and Animal Abuse: Perceptions and Knowledge of Brazilian and Colombian Veterinary Students. *Journal of Veterinary Medical Education*. Vol. 48. Is. 6. DOI: 10.3138/jvme-2019-0138.
- Moore, M. J., van der Hoop, J., Barco, S. G., Costidis, A. M., Gulland, F. M., Jepson, P. D., Moore, K. T., Raverty, S., McLellan, W. A. (2013). Criteria and case definitions for serious injury and death of pinnipeds and cetaceans caused by anthropogenic trauma. *Diseases of Aquatic Organisms*. Vol. 103. Is. 3. DOI: 10.3354/dao02566.
- Neto, R. L. A. L. T., Vieson, M. D. (2020). Brain Tissue Pulmonary Embolism Due to Severe Blunt Force Head Trauma in a Dog. *Journal of Comparative Pathology*. Vol. 175. DOI: 10.1016/j.jcpa.2020.01.001.
- Piegari, G., Biase De, D., d'Aquino, I., Prisco, F., Fico, R., Ilsami, R., Pozzato, N., Genovese, A., Paciello, O. (2019). Diagnosis of Drowning and the Value of the Diatom

- Test in Veterinary Forensic Pathology. *Frontiers in Veterinary Science*. Vol. 6. Art. 404. DOI: 10.3389/fvets.2019.00404.
- Piegari, G., Cardillo, L., Alfano, F., Vangone, L., Iovane, V., Fusco, G. (2020). Pathological, Bacteriological and Virological Findings in Sudden and Unexpected Deaths in Young Dogs. *Animals*. Vol. 10. Is. 7. DOI: 10.3390/ani10071134.
- Polianskyi, A. O. (2021). Administratyvno-pravovi zasady vzaiemodii sudovo-ekspertnykh ustanov z pravookhoronnymy orhanamy [Administrative and Legal Principles of the Interaction between Forensic Institutions and Law Enforcement Agencies]: dys. ... d-ra yuryd. nauk. Sumy. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9878f381-57f1-4bfa-b84c-7418ddb59fef/content> [in Ukrainian].
- Polishchuk, M. H. (2021). Ekspertyza yak forma vykorystannia spetsialnykh znan u tsyvilnomu protsesi [Examination as a form of use of special knowledge in civil process]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 3. DOI: 10.32782/2524-0374/2021-3/30 [in Ukrainian].
- Poltava, K. O. (2020). Kryminolohichna otsinka rivnia i dynamiky zhorstokoho povodzhennia z tvarynamy v Ukraini ta napriamy yoho zapobihannia [Criminological characterization of the level and dynamics of animal abuse in Ukraine and directions of its prevention]. *Pravo i suspilstvo*. № 1. Ch. 2. DOI: 10.32842/2078-3736/2020.1-2.22 [in Ukrainian].
- Ricci, E., D'Aquino, I., Paciello, O., Whitfield, V., Ressel, L. (2022). Quantitative histologic evaluation reveals different degree of liver atrophy in cachectic and starved dogs. *Journal of Veterinary Diagnostic Investigation*. Vol. 34. Is. 6. DOI: 10.1177/10406387221128326.
- Rubini, S., Barbieri, S., Gaudio, R. M., Govoni, G., Berna, G. R., Fico, R., Lorenzini, R., Fontana, M. C., Taddei, R., Tassinari, M. et al. (2018). Veterinary forensic sciences to solve a fatal case of predation on flamingos (*Phoenicopterus roseus*). *Veterinaria Italiana*. Vol. 54. Is. 2. DOI: 10.12834/VetIt.1360.7488.1.
- Shcherbakovskiy, M. H. (2016). Oboviazkove pryznachennia sudovykh ekspertyz u kryminalnomu provadzhenni [The obligatory use forensic examinations in criminal proceedings]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzы i kryminalistyky*. Vyp. 16 [in Ukrainian].
- Sherbakovskij, M. G. (2005). *Sudebnye ekspertizy: naznachenie, proizvodstvo, ispolzovanie* [Forensic examinations: purpose, conduct, use]: ucheb.-prakt. posob. Harkov [in Russian].
- Simakova-Yefremian, E. (2019). On the need for improvement of legislation regarding implementation of forensic science activities in Ukraine. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 19. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.09.
- Simakova-Yefremian, E. B. (2016). Do pyttannia pro pryznachennia ta provedennia sudovoi ekspertyzы u kryminalnomu protsesi Ukrainy [To the issue of appointment and conduct of forensic examination in Ukrainian criminal procedure]. *Suchasni napriamy rozvytku sudovoi ekspertyzы ta kryminalistyky* : tezy dop. nauk.-prakt. konf., prysviach. pamiati Zasl. prof. M. S. Bokariusa (Kharkiv, 20.12.2016). Kharkiv [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. B. (2016). Intehratsiini protsesy v sudovii ekspertyzі: sutnist ta problemni pyttannia kompleksnykh doslidzhen [Integration processes in forensic examination: essence and problem issues of complex researches]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzы i kryminalistyky*. Vyp. 16. URL: <https://khrife-journal.org/index.php/journal/article/download/81/79/> [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. B. (2017). *Teoretyko-pravovi ta metodolohichni zasady kompleksnykh sudovo-ekspertnykh doslidzhen* [Theoretical-legal and methodological foundations of complex forensic research]: dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv [in Ukrainian].
- Stepaniuk, R. L., Ionova, V. V. (2020). Pryznachennia sudovoi molekuliarno-henetychnoi ekspertyzы na stadii dosudovoho rozsliduvannia: problemy ta

- shliakhy yikh vyrishennia [The assignment of forensic molecular-genetic examination during pre-trial investigation: problems and ways to solve them]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav im. E. O. Didorenka*. Vyp. 3 (91). DOI: [10.33766/2524-0323.91.307-319](https://doi.org/10.33766/2524-0323.91.307-319) [in Ukrainian].
- Stern, A. W., McEwen, B., McDonough, S. P., Viner, T., Brooks, J. W., Kagan, R., Brower, A. (2021). Veterinary forensic pathology standards. *Journal of Forensic Science*. Vol. 66. Is. 3. DOI: [10.1111/1556-4029.14683](https://doi.org/10.1111/1556-4029.14683).
- Synoverska, T. I. (2019). Mizhnarodnyi dosvid rozsliduvannia zhorstokoho povodzhennia z tvarynamy ta napriamy yoho zaprovadzhennia u vitchyznianu praktyku [International experience in investigating animal cruelty and directions for its introduction into domestic practice]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. Vyp. 1. T. 1. DOI: [10.32844/2618-1258.2019.1-1.38](https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.1-1.38) [in Ukrainian].
- Tsutskiridze, M. S., Orlova, T. A., Yatsenko, I. V. ta in. (2023). Kryminalistychna kharakterystyka proiaviv zhorstokoho povodzhennia z tvarynamy. Osoblyvosti pryznachennia sudovo-veterynarnoi ekspertyzy ta orhanizatsiia dokazuvannia tsykhfaktiv u kryminalnykh provadzhenniakh / Yak zakhystyty tvaryn vid zhorstokoho povodzhennia: orhanizatsiini, kryminalni, kryminalni protsesualni ta kryminalistychni aspekty [Forensic characteristic of manifestations of cruelty to animals. Peculiarities of appointment of forensic veterinary examination and organization of proof of these facts in criminal proceedings / How to protect animals from animal cruelty: organizational, criminal, criminal procedural and forensic aspects]: nauk.-metod. rek. dla pidrozd. Natspolitsii Ukrainy. Kharkiv [in Ukrainian].
- Uhrovetyskyi, O. P., Malanchak, V. Ye. (2018). Napriamky formuvannia suchasnoho teoretychnoho pidgruntia sudovo-ekspertnoi diialnosti v Ukraini [Directions of forming theoretical basis for forensic expert activity in Ukraine]. *Sudova ekspertyza: suchasnist ta maibutnie: zb. mat- liv kruhl. stolu* (Lviv, 25.01.2018). Lviv [in Ukrainian].
- Uvarova, N. V. (2018). Do problemy kryminalnoi vidpovidalnosti za zhorstoke povodzhennia z tvarynamy [Problems of criminal liability for cruelty to animals]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4 (97). DOI: [10.31733/2078-3566-2018-6-138-140](https://doi.org/10.31733/2078-3566-2018-6-138-140) [in Ukrainian].
- Vääräikkälä, S., Koskela, T., Hänninen, L., Nevas, M. (2020). Evaluation of Criminal Sanctions Concerning Violations of Cattle and Pig Welfare. *Animals*. Vol. 10. Is. 4. DOI: [10.3390/ani10040715](https://doi.org/10.3390/ani10040715).
- Viner, T. C., Kagan, R. A., Lehner, A., Buchweitz, J. P. (2022). Anticoagulant exposure in golden eagle (*Aquila chrysaetos*) power line electrocution and wind turbine mortalities. *Journal of Wildlife Diseases*. Vol. 58. Is. 2. DOI: [10.7589/JWD-D-21-00144](https://doi.org/10.7589/JWD-D-21-00144).
- Yatsenko, I. (2022). Stages of expert research and their application in the forensic veterinary examination of animal carcasses. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. 2022. Issue 1 (26). DOI: [10.32353/khrife.1.2022.04](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2022.04).
- Yatsenko, I. V. (2021). Metodyka sudovo-veterynarnoho doslidzhennia tvaryn z metoiu vstanovlennia yikh kalitstva [Methodology of animals' forensic veterinary examination for establishing their mutilation]. Kharkiv [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V. (2022). Predmet sudovo-veterynarnoi ekspertyzy ta yoho znachennia v teorii i praktytsi sudovoi ekspertyzy [Subject of forensic veterinary examination and its significance in the theory and practice of forensic examination]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriya Pravo*. Vyp. 73. T. 2. DOI: [10.24144/2307-3322.2022.73.55](https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.55) [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V. (2022). Problemy ukladannia upovnovazhenoiu osoboiu postanovy pro pryznachennia sudovo-veterynarnoi ekspertyzy ta shliakhy yikh vyrishennia [Problems of drawing up a resolution by an authorized person on the appointment of forensic veterinary examination and ways to solve them]. *Forum Prava*. Vyp. 73.

- № 2. DOI: 10.5281/zenodo.6471059 [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V. (2023). Problemy vykorystannia spetsialnykh veterynarnykh znan pid chas ohliadu trupa tvaryny na mistsi podii ta shliakhy yikh vyrishennia [Problems of using special veterinary knowledge during the examination of an animal corpse at the place of the crime and ways to solve them]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 1. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-1/114 [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V. (2023). Vplyv novitnykh naukovykh zdobutkiv Kharkivskoi naukovoï shkoly sudovo-veterynarnykh ekspertiv na efektyvnist pryznachennia ta provedennia sudovo-veterynarnoi ekspertyzy [The influence of the latest scientific achievements of Kharkiv Scientific School of Forensic Veterinarians on the efficiency of appointing and conducting forensic veterinary examination]. *Progressive Research in the Modern World: Proceedings of VI International Scientific and Practical Conference* (March 2–4, 2023). BoScience Publisher, Boston, USA. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2023/03/PROGRESSIVE-RESEARCH-IN-THE-MODERN-WORLD-2-4.03.23.pdf> [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Derecha, L. M., Parylovskyi, O. I. (2020). Peculiarities of the forensic veterinarian conclusion structure based on the results of research on animal corpse bearing signs of violent death. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 21. DOI: 10.32353/khrife.1.2020.44.
- Yatsenko, I. V., Kazantsev, R. H. (2022). *Pravyla sudovo-veterynarnoi ekspertyzy trupiv tvaryn* [Rules of forensic veterinary examination of animal corpses]: metod. rek. Kharkiv [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Parylovskyi, O. I. (2022). *Pravyla sudovo-veterynarnoho vyznachennia stupenia tiazhkosti shkody, zapodiianoi zdoroviu tvaryny (metodychni rekomendatsii)* [Rules for forensic-veterinary determination of the severity degree of damage caused to the animal's health (methodological guidelines)]. Kharkiv [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Parylovskyi, O. I., Kolomoiets, D. K. (2019). Obgruntuvannia pytan, shcho stavliatsia v ukhvali sudu ta postanovi slidchoho pry pryznachenni sudovo-veterynarnoi ekspertyzy trupa tvaryny z oznakamy nasylnoï smerti vid zhorstokoho povodzhennia [Issues formation that are used in the court orders and investigator's warrant nominated of forensic veterinary examination of the animal corpse with violent death feature caused by cruelty]. *Veterynariia, tekhnologii tvarynnytstva ta pryrodokorystuvannia*. № 4. DOI: 10.31890/vtpp.2019.04.34 [in Ukrainian].
- Yatsenko, I., Derecha, L. (2019). Possibilities of forensic veterinary as a new type of forensic science. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 19. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.044.
- Yatsenko, I., Kazantsev, R. (2022). Cytomorphological characteristics of necroptates of internal organs of dogs in the early post-mortem period in the aspect of forensic veterinary examination. *Ukrainian Journal of Veterinary Sciences*. Vol. 13. No. 4. DOI: 10.31548/ujvs.13(4).2022.60-74.

Яценко, І. (2023). Гносеологічна характеристика та процесуальне значення етапів і стадій призначення та проведення судово-ветеринарної експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (30). С. 70–111. DOI: 10.32353/khrife.1.2023.05.

Генезис інститутів науково-судової експертизи в Харкові, Києві й Одесі в 1922—1929-му роках: історико-правовий аспект

Владислав Федоренко *^a, Лешек Вечорек **^b, Ігор Гавловський ***^c

* Д-р юрид. наук, професор, Київське відділення ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5902-1226>, e-mail: fedorenko_2008@ukr.net

** Професор, д-р габіліт., Університет імені Яна Кухановського в Кельці, м. Кельце, Польща, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1498-4667>, e-mail: wieczorekleszek@op.pl

*** Канд. юрид. наук, Київське відділення ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-6365-7761>, e-mail: i.gavlovskiy@gmail.com

^a Написання оригінального рукопису, адміністрування проекту.

^b Методологія, формальний аналіз.

^c Ресурси.

DOI: [10.32353/khrife.1.2023.06](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2023.06) УДК [061:343.98](477)

Надійшло 10.03.2023 / Рецензовано 13.03.2023 / Прийнято до друку 14.03.2023 /

Доступно онлайн 31.03.2023

Розглянуто генезис судової експертизи в Україні напередодні Першої світової війни та її подальшу інституціоналізацію в 1920-ті рр. Досліджено передумови започаткування кабінетів науково-судової експертизи в Києві, Одесі та Харкові за ініціативою, зокрема, легендарного судового медика й науковця-криміналіста Миколи Бокаріуса. Проаналізовано нормативно-правові акти з питань організації та проведення судово-експертної роботи, правовий статус інститутів науково-судової експертизи Народного комісаріату юстиції Української СРР, їхні завдання, структуру й порядок формування. Обґрунтовано визначальну роль у генезисі судової експертизи в Україні в 1920-ті рр. вітчизняних учених-криміналістів М. Бокаріуса, М. Макаренка, С. Потапова, В. Фаворського та інших, які не лише заклали підвалини різних видів судової експертизи для забезпечення потреб судів і органів досудового слідства, а й сформуливали науково-методологічні та методичні засади судово-експертної діяльності в Україні. Доведено, що вже в 1920-ті рр. в Україні сформовано вітчизняні школи судової експертології (зокрема, харківську школу М. Бокаріуса); утворено спільноту високопрофесійних судових експертів

і розроблено якісну систему їх підготовки; запроваджено нові види судових експертиз і науково обґрунтовано методики їх проведення; організовано видання фундаментальних наукових праць з питань судової експертизи та криміналістики; у Харкові започатковано спеціалізований і авторитетний у тогочасному світі часопис «Архів кримінології та судової медицини». У дослідженні застосовано загальнонаукові методи: аналіз, синтез, аналогію, систематизацію та узагальнення.

Ключові слова: *судова експертиза; генезис судової експертизи в Україні; кабінет науково-судової експертизи; інститут науково-судової експертизи; Харківський інститут науково-судової експертизи; Микола Бокаріус.*

Постановка наукової проблеми

Широкомасштабна військова агресія російської федерації, що триває в Україні вже понад рік, ставить перед українськими науково-дослідними установами судових експертиз (далі — НДУСЕ) Мін'юсту серйозні та складні завдання. Їх зміст полягає, *по-перше*, у формуванні належної доказової бази для національних і міжнародних судів для притягнення РФ до відповідальності за воєнні злочини, скоєні з 24 лютого 2022 року в Україні¹, а також, *по-друге*, у визначенні збитків та шкоди, завданої агресором нашій державі, територіальним громадам, фізичним і юридичним особам. Водночас, ці магістральні завдання та функції судово-експертної діяльності потребують належного наукового й методичного обґрунтування.

Паралельно із проведенням складних науково-дослідних робіт, що систематично здійснюються у НДУСЕ Мін'юсту з метою розроблення та впровадження в судово-експертну практику нових методик і методичних рекомендацій, науковці в царині судової експертизи звертаються й до питань теорії

та історії судової експертизи в Україні. Нині важливим завданням для вітчизняних учених-експертологів є критичне переосмислення генезису судової експертизи в Україні на початку ХХ ст. та її об'єктивних здобутків за часів перебування спочатку у складі Російської імперії, а із 2022 року — у складі колишнього СРСР.

Привласнення російською федерацією української історії державотворення та правотворення призвело, починаючи із другої половини ХХ ст., до поширення хибних наративів про меншовартість, вторинність вітчизняної науки, техніки й мистецтва. Важливі здобутки України в утвердженні та розвитку судової експертизи тодішня влада необґрунтовано замовчувала, підмінювала тезою про химерну «радянську школу судової експертизи».

Після проголошення незалежності України зазначене зумовило цикл наукових розвідок про утвердження українських науково-експертних установ на початку ХХ ст. в Києві, Одесі та Харкові. У рік, коли Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі —

1 Fedorenko V., Fedorenko M. Russia's Military Invasion of Ukraine in 2022: Aim, Reasons, and Implications. *Krytyka Prawa. Niezależne Studia nad Prawem*. 2022. Vol. 14. Is. 1. Pp. 38–39. DOI: 10.7206/kp.2080-1084.506 (дата звернення: 06.03.2023).

ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса») відзначає 100-річний ювілей, це дослідження має на меті сформулювати концептуальні основи генезису цієї та інших судово-експертних установ України в 1920-х рр.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Питання генезису судово-експертної діяльності й утвердження та розвитку науково-дослідних установ судової експертизи в Україні залишається одним із традиційних для вітчизняної правничої науки. Їх активно досліджували такі українські вчені, як: В. Гончаренко;

А. Іщенко, В. Колонюк і В. Юсупов ²; В. Комаха ³; Ю. Кравченко, В. Лісовий, В. Ольховський і В. В. М'ясоєдов ⁴; Е. Сімакова-Єфремян зі співавторами ⁵; Ю. Форіс зі співавторами ⁶ та ін., а також автори цієї статті — в Україні ⁷ та Польщі ⁸.

Важливими джерелами для дослідження внеску М. Бокаріуса в генезис інститутів науково-судових експертиз в Україні є також результати історико-біографічних розвідок науковців ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», утілені в низці довідково-презентаційних видань, що популяризують наукову спадщину заслуженого професора М. Бокаріуса ⁹.

- 2 Іщенко А. В., Колонюк В. П., Юсупов В. В. 105 років наукової діяльності Київського науково-дослідного інституту судових експертиз. *Криміналістика і судова експертиза* : міжвідом. наук.-метод. зб., присвяч. 105-річч. засн. судов. експерт. в Україні. 2018. Вип. 63. Ч. 1. С. 9—20. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2018_63\(1\)_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2018_63(1)_4) (дата звернення: 06.03.2023).
- 3 Комаха В. О. Становлення і розвиток судової експертизи та судово-експертних установ на Півдні України: за матеріалами перших двох етапів становлення і розвитку Одеського НДІ судових експертиз 1914—1941 рр. Одеса, 2002. 512 с.
- 4 Лісовий В. М., Ольховський В. О., Кравченко Ю. М., М'ясоєдов В. В. Слово про Вчителя: до 150-річчя з Дня народження Заслуженого професора М. С. Бокаріуса. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річч. з дня народж. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 18—19.04.2019). Харків, 2019. С. 4—7. URL: <https://repo.knmu.edu.ua/bitstream/123456789/24187/1/1olxov.pdf> (дата звернення: 06.03.2023).
- 5 Головченко Л. М., Лозовий А. І., Сімакова-Єфремян Е. Б. та ін. Основи судової експертизи: навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта. Харків, 2016. С. 11—24. URL: <https://expertize-journal.org.ua/attachments/article/924/ose.pdf> (дата звернення: 06.03.2023).
- 6 Колонюк В. П., Форіс Ю. Б., Юдіна О. В., Виноградова В. С. Деякі аспекти діяльності співробітників Київського науково-дослідного інституту судових експертиз у різних політико-соціальних умовах (1913—2022 роки). *Криміналістика і судова експертиза*. 2022. Вип. 67. С. 688—694. DOI: [10.33994/kndise.2022.67.69](https://doi.org/10.33994/kndise.2022.67.69) (дата звернення: 06.03.2023).
- 7 Федоренко В. Л., Коваленко В. В., Кравчук В. М. Генезис і розвиток судової експертизи в Україні: від Руської Правди — до військової агресії РФ. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2022. № 3 (21). С. 23—50. DOI: [10.32689/2617-9660-2022-3\(21\)-12-22](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3(21)-12-22) (дата звернення: 06.03.2023).
- 8 Wiczorek L. Przestępczość na Ukrainie na początku XXI wieku. Studium prawnokryminologiczne. Białystok, 2019. 473 s.
- 9 Пам'яті Заслуженого професора Миколи Сергійовича Бокаріуса — видатного судового медика, криміналіста, засновника Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз [Буклет]. Харків, 2016. 8 с. : іл. ; Кабінет-музей видатного судового медика, криміналіста, засновника Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз, Заслуженого професора Миколи Сергійовича Бокаріуса [Буклет]. Харків, 2016. 28 с. : іл.

Водночас у наукових дослідженнях, присвячених започаткуванню діяльності інститутів судової експертизи в Україні, приділено недостатньо уваги їх становленню за радянської доби, під час проведення Нової економічної політики (далі — НЕП), до початку масової колективізації 1929 р. і наступної за нею згубної для України політики Голодомору та сталінських репресій. Хоча саме цей історичний період став точкою відліку для інституціоналізації судово-експертної діяльності в Україні.

Мета статті

Полягає у формуванні на основі узагальнення, аналізу і систематизації положень нормативно-правових актів і наукових джерел, теоретико-методологічних основ утвердження та розвитку судово-експертної діяльності й інститутів науково-судової експертизи в Україні в 1920-ті рр.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої методи застосовано загальнонаукові методи дослідження: аналіз, синтез, аналогію, систематизацію та узагальнення.

Викладення основного матеріалу дослідження

Як відомо, історія судово-експертних установ в Україні сягає початку ХХ ст. Законом від 4 липня 1913 року «Про заснування кабінетів науково-судової експертизи в містах Москві, Києві і Одесі»¹⁰, схваленим Державною радою та

Державною думою Російської імперії, в Україні започатковано перші державні спеціалізовані експертні установи: кабінети науково-судової експертизи (далі — КНСЕ) при прокурорах Київської та Одеської судових палат. Ці два кабінети незмінно працювали від дня заснування на початку 1914 р. і впродовж Першої світової війни, і після Лютневої революції 1917 р., і за доби УНР, Гетьманату й Директорії, і після більшовицької експансії в Україні¹¹.

Самовідданий роботі українських учених-криміналістів у 1914–1922 рр. не стали на заваді ані нечисленний штат КНСЕ та брак підготовлених кадрів, ані відсутність нормативно-правової бази, ані нестача належного науково-методологічного й методичного забезпечення — усе це ускладнило, проте не зупинило розвиток перших судово-експертних установ України.

Перші роки існування КНСЕ у Києві й Одесі (від 1923 р. — і в Харкові) залишаються важливим предметом ґрунтовних наукових розвідок учених-експертологів, передусім — співробітників сучасних НДУСЕ Мін'юсту України. У цих дослідженнях проаналізовано загальні тенденції генезису вітчизняних установ судової експертизи, які стали колискою не лише практики, а й насамперед теорії та методики судово-експертної діяльності для всієї України.

Урочисто відкритий 2 (15) лютого 1914 р., Київський КНСЕ спершу функціював у складі 8 осіб (завідувача кабінету С. Потапова; завідувача кримінально-технічним відділом, доктора медицини М. Туфанова; завідувача фотографічним відділом В. Фаворського та

10 Об учреждении кабинетов научно-судебной экспертизы в городах Москве, Киеве и Одессе : Закон, одобренный Государственным Советом и Государственною Думою 4 (17) июля 1913 г. *Собрание узаконений и распоряжений правительства*. 1913. Отд. 1. № 158. Ст. 1441.

11 Федоренко В. Л., Коваленко В. В., Кравчук В. М. Знач. твір. С. 39. DOI: 10.32689/2617-9660-2022-3(21)-12-22 (дата звернення: 06.03.2023).

помічника А. Семенцова; трьох технічних співробітників і перекладачки)¹², які за перший рік діяльності провели понад 200 експертних досліджень. Матеріальна база установи становила 25 тисяч золотих рублів¹³.

В Одеському КНСЕ при прокуратурі Одеської судової палати, урочисто відкритому 15 (28) лютого 1914 р., працювали 4 співробітники (на початку 1922 р.— 12) під проводом М. Макаренка, який «показав себе видатним науковцем, викладачем, експертом-криміналістом, а також дуже талановитим керівником»¹⁴ [Тут і далі переклад українською наш.— Прим. авт.] і очолював цю установу до 1938 рр.

Про досягнення на науковій ниві свідчать доповіді українських учених-експертологів, які брали участь у З'їзді керівників судово-експертних установ 19.07.1915 р. у м. Петрограді, а саме: С. Потапова — про найістотніші ознаки почерку для порівняльного дослідження; В. Фаворського — про спосіб прочитання витравленого тексту за допомогою люмінесценції; М. Туфанова — про особливості дослідження волосся, плям крові та сперми; М. Макаренка — про найцікавіші справи, а також про окремі способи судово-експертних досліджень в Одеському КНСЕ; Є. Єльча-

нінова — про значення закордонного відрядження 1914 р. для розвитку вітчизняної експертної роботи¹⁵. Того самого року світ побачив перший випуск відомої праці М. Бокаріуса «Судова медицина у викладі для юристів» (1915)¹⁶.

Після Першої світової війни судово-експертна діяльність в Україні отримала новий поштовх до розвитку й подальшу інституціоналізацію, хоча нормативно-правове, науково-методологічне, методичне, організаційне та фінансове забезпечення судової експертизи в Україні в 1917—1922 рр. навряд чи можна вважати задовільним (зокрема, через еkleктичність тогочасної політики й законодавства — процесуального та кримінального)¹⁷.

Органи Української держави, а надалі більшовицький уряд і регіональні радянські утворення (Галицька Соціалістична Республіка Рад, Донецько-Криворізька республіка та ін.) не спромоглися розробити нових процесуальних кодексів, тож увесь цей час в Україні послуговувалися процесуальним законодавством часів царату. До прикладу, у ст. 8 Декрету про суди від 07.03.1918 р. № 2 йшлося про те, що судочинство слід здійснювати за правилами судових статутів Російської імперії 1864 р., оскільки Центральний Виконавчий Комітет

12 Іщенко А. В., Колонюк В. П., Юсупов В. В. Зазнач. твір. С. 10. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2018_63\(1\)__4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2018_63(1)__4) (дата звернення: 06.03.2023).

13 Колонюк В. П., Форіс Ю. Б., Юдіна О. В., Виноградова В. С. Зазнач. твір. С. 689. DOI: 10.33994/kndise.2022.67.69 (дата звернення: 06.03.2023).

14 Макаренко Н. П. Техника расследования преступлений: практическое руководство для судебных работников. Репр. изд. 1925 г.; предисл.: А. И. Рипенко. Херсон, 2013. С. 1.

15 Іщенко А. В., Колонюк В. П., Юсупов В. В. Зазнач. твір. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2018_63\(1\)__4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2018_63(1)__4) (дата звернення: 06.03.2023).

16 Бокаріусъ Н. С. Судебная медицина въ изложеніи для юристовъ: опытъ изложения основъ судебной медицины для юристовъ съ присоединеніемъ необходимыхъ общихъ свѣдѣній изъ анатоміи, гистологіи, физиологіи, химіи, патологіи и другихъ медицинскихъ дисциплинъ. Т. I: О крови и сосудистой системѣ ея. О кожѣ. О скелетѣ челоѣка. Харьковъ, 1915. VIII, X, 779 с. : іл. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/5172> (дата звернення: 06.03.2023).

17 Wiczorek L. Op. cit. S. 22—24, 32—33.

Робітничих, Солдатських і Козацьких депутатів і Раднарком їх донині не скасували¹⁸.

Утім, уже 23.07.1918 р. Народний комітет юстиції затвердив наказ «Про організацію та дію місцевих народних судів», унормовуючи статус експертів як учасників судового процесу із дозволом судам допитувати їх нарівні зі свідками та попереджати про відповідальність за неправдиві свідчення (ст. 24). Отже, започаткований царськими судовими статутами 1864 року інститут «обізнаних осіб» продовжив працювати і в 1917—1921 рр., і після більшовицької експансії та приєднання України до радянської федерації.

1918 р. судово-медична експертиза перейшла до сфери управління Народного комісаріату охорони здоров'я. У 1919—1920 рр. М. Макаренка підтверджено на посаді керівника Одеського КНСЕ, який 1923 р. здобув статус крайового кабінету¹⁹. Того самого 1923 р. посаду головного державного судово-медичного інспектора Української СРР обійняв професор М. Бокаріус.

Від 1922 р. в Україні істотно змінилися законодавство про судоустрій, судочинство та судову експертизу, а також організаційно-правовий статус

судово-експертних установ. Прийняття 1922 р. Положення про Судоустрій УСРР²⁰ і Кримінально-процесуального кодексу УСРР (далі — КПК)²¹ унормувало підстави для створення органів попереднього розслідування (народних слідчих) та судів (народних суддів), а також такі докази, як висновки експерта (ст. 62 цього КПК)²², що загалом сприяло утвердженню судово-експертної діяльності та її інституціоналізації.

У цей час судові експерти проводять експертизи, роз'яснюють складені ними висновки в судах і слідчих органах. Наприклад, п. 4 Інструкції про порядок винагороди свідків та інших осіб, що викликаються по кримінальних справах до судових місць та до слідчих органів (додаток до обіжника²³ Нарком'юсту від 23.12.1922 р., ч. 207), передбачав, що за явку до суду чи органу досудового розслідування судові експерти не мають отримувати жодної винагороди, оскільки згідно зі ст. 78 тодішнього Кодексу законів про працю за ними закріплено середній заробіток «на місці праці або посади»²⁴.

Наступного року Народний комісаріат юстиції Української СРР затвердив Положення про кабінети науково-судової експертизи²⁵ (далі — Положення

18 Гринюк В. О. Суд радянської доби. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2012. № 2 (6). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12hvosrd.pdf> (дата звернення: 06.03.2023).

19 Комаха В. О. Зазнач. твір. С. 325.

20 Положение о судоустройстве УССР : утв. Всеукр. Центр. Исполн. Комитет. 16.12.1922 г. Изд.-е офиц. Харьков, 1923. 16 с.

21 Уголовно-процессуальный кодекс УССР : утв. ВЦИК 13.09.1922 г. Харьков, 1922. 60 с.

22 Там же.

23 Циркуляр.— *Ред.*

24 Інструкція про порядок винагороди свідків та інших осіб, що викликаються по кримінальних справах до судових місць та до слідчих органів : дод. до обіжника Нарком'юсту від 23.12.1922 р., ч. 207. *Бюлетень Народного Комісаріату Юстиції УСРР*. 27.12.1922. Ч. 20. С. 165.

25 Положення про кабінети науково-судової експертизи : затв. Постановою РНК від 10.07.1923 р. (зі змін. та допов.). URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kp230010?an=2&ed=1925_04_25 (дата звернення: 06.03.2023).

1923 р.) та Інструкцію про діяльність кабінетів науково-судової експертизи. Із метою реалізації функцій КНСЕ започаткували спеціальні секції (хімічних і фізико-хімічних досліджень, судово-медичних, макро- і мікроскопічних досліджень, ідентифікації особи: дактилоскопічну, пороскопічну, антропометричну та ін.), а в Харківському кабінеті — ще й секцію з дослідження тіла людини²⁶.

Відповідно до арт. 2—4 Положення 1923 р., до особистого складу КНСЕ належали завідувач кабінету, його помічники й технічний персонал; завідувача та його помічників призначали і звільняли за розпорядженням Нарком'юсту, решту співробітників — на підставі розпорядження завідувача; КНСЕ утримували коштом Нарком'юсту, звітували його ж відділу прокуратури, а загальне керівництво за діяльністю КНСЕ на місцях здійснювали губернські прокурори²⁷.

Майже 100 років тому, 1 листопада 1923 р., до мережі судово-експертних установ України долучився КНСЕ у м. Харкові. Його фундатором і очільником став легендарний український судовий медик, видатний експерт-криміналіст і науковець М. Бокаріус. Кабінет спершу організували на кафедрі судової медицини Харківського медичного інституту²⁸.

Роботу КНСЕ в Україні корегував Нарком'юст УСРР, видаючи обіжники й інструкції з удосконалення організації та проведення судових експертиз. Для прикладу, у п. 4 обіжника від

28.02.1925 р. «Про усунення хиб, що гальмують працю Кабінетів Науково-Судової Експертизи» [Тут і далі в назвах документів 1920-х рр. та цитатах із них збережено орфографію першоджерел.— Прим. авт.] зауважено, що «надсилаючи для досліду річеві докази до Кабінетів, часто не вказується на їх значіння, або вжиток в справі й не подається обставин справи, що утруднює переведення експертизи»²⁹.

Відзначимо, що КНСЕ проводили експертні дослідження у кримінальних справах безоплатно, а в цивільних — відповідно до Такси оплати досліджень, що їх виконують кабінети науково-судової експертизи, затвердженої спільною постановою Нарком'юсту та Наркомфіну від 18.09.1925 р., наприклад:

«Б. Дослідження документів та паперових грошових знаків, щоб-то визначення фальшування їх різними особами, відновлення зіскобленого, витравленого тексту, визначення часу, коли було написано документ, і т. и[ни].

1. Дослідження одного документа без відновлення зіскобленого, витравленого або взагалі невидного тексту 10 крб
<...>

В. Дослідження ідентифікації осіб, по ідентифікації струментів злочину та дослідження на місці злочину.

<...>

26 Головченко Л. М., Лозовий А. І., Сімакова-Єфремян Е. Б. та ін. Зазнач. твір. С. 15—16. URL: <https://expertize-journal.org.ua/attachments/article/924/ose.pdf> (дата звернення: 06.03.2023).

27 Положення про кабінети науково-судової експертизи ... URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kp230010?an=2&ed=1925_04_25 (дата звернення: 06.03.2023).

28 Пам'яті Заслуженого професора Миколи Сергійовича Бокаріуса ... С. 6.

29 Про усунення хиб, що гальмують працю Кабінетів Науково-Судової Експертизи : обіжник Нарком'юсту від 28.02.1925 р., ч. 34. Бюлетень Народнього Комісаріату Юстиції УСРР. 23.06.1925. Ч. 19. С. 148.

4. Ідентифікація слідів рук, ніг, зубів і т. инш. одної особи, а також по світлинам 10 крб

Ідентифікація того-ж об'єкта по слідам, фотографічним картам инших осіб,— за кожну ідентифікацію 5 крб»³⁰

1925 р. ці КНСЕ трансформовано в інститути науково-судової експертизи (далі — ІНСЕ) у містах Харків, Київ і Одеса. Їх організаційно-правовий статус, функції, структуру та порядок організації судово-експертної та наукової діяльності регулювало Положення про Судустрій УСРР від 23.10.1925 р., в арт. 12 якого зазначено: «Щоб провадити різні науково-технічні дослідження й давати експертизи що-до судових справ, а також провадити наукові роботи та експериментальні дослідження що-до питань кримінальної техніки й методології дослідження злочинів та дослідження особи праволомця ³¹ в містах Харкові, Києві й Одесі є інститути науково-судової експертизи, район їхньої діяльності визначає інструкція НКЮ» ³².

Зауважимо, що свій науковий авторитет очільники ІНСЕ в Україні постійно підтверджували своїми науковими доробками (згадати хоча б фундаментальну працю М. Макаренка «Техніка розслідування злочинів: практичне керівництво для судових працівників» (1925) ³³). Розвиткові науки в ІНСЕ сприяло й покладання на них функцій з на-

уково-методичного забезпечення судової експертизи в Україні. Це дало змогу планувати та координувати проведення відповідних наукових досліджень.

1926 р. за ініціативи М. Бокаріуса в Харківському ІНСЕ започатковано одне з перших в Україні спеціалізованих наукових періодичних видань — «Архів кримінології та судової медицини». Наказом Наркому юстиції УСРР від 02.06.1927 р. це видання визначено як «постійний науковий орган друку інституту науково-судової експертизи» (ст. 52) ³⁴.

«Архів кримінології та судової медицини» містив наукові статті як вітчизняних, так і закордонних учених-криміналістів — із Бельгії, Болгарії, Іспанії, Італії, Німеччини, Фінляндії та Франції ³⁵. За 1926—1927 рр. вийшло друком 5 номерів журналу. За доволі недовгий час це періодичне видання утвердилося як важлива платформа для фахового дискурсу з питань теорії та практики кримінології, криміналістики, судової експертизи й судової медицини.

Організацію та проведення судових експертиз (відповідно, і правове регулювання судово-експертної діяльності ІНСЕ в Україні) постійно удосконалювали. Зокрема, 12 липня 1926 р. заступник Наркома юстиції та генерального прокурора Республіки М. Михайлик (репресований 1937 р.) видав об'їзник «За яких випадків та в якому порядку направляються об'єкти дослідження до інститутів науково-судової експертизи

30 Такси оплати досліджень, що їх виконують кабінети науково-судової експертизи : Постанова Нарком'юсту й Наркомфіну від 18.09.1925 р. *Бюлетень Народнього Комісаріату Юстиції УСРР*. 22.10.1925 р. Ч. 55. С. 450—451.

31 Правопорушник.— *Ред.*

32 Положення про Судустрій УСРР : Постанова ВЦВК від 23.10.1925 р. (зі змін. та допов.). URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kp250018?an=0&ed=2022_04_21 (дата звернення: 06.03.2023).

33 Макаренко Н. П. Указ. соч. 164 с.

34 Інститутам науково-судової експертизи : наказ Нарком'юсту УСРР від 02.06.1927 р. *Бюлетень Народнього Комісаріату Юстиції УСРР*. 1927. № 25—26. Арт. 97.

35 Кабінет-музей видатного судового медика ... С. 16.

для додаткової або повторної експертизи в кримінальних справах (до всіх судів, органів прокуратури, слідства та інститутів науково-судової експертизи)», у якому йшлося про негативну практику додаткового дослідження, коли органи досудового слідства повторно звертались по висновки експертів — чи то до того самого ІНСЕ (у разі здобуття нових матеріалів досудового розслідування), чи то до іншого (у разі сумнівів щодо попереднього висновку) за так званою *контрольною експертизою*: така практика «*робила інститутам небажані ускладнення*»³⁶. У цьому документі наголошено на необхідності органів суду та слідства належно готувати звернення до ІНСЕ про проведення експертизи (арт. 2), на доречності повторного дослідження (для підтвердження чи перевірки висновків першого) тільки в разі, коли першу експертизу визнано «*за не досить ясну, або непевну, а також, коли вислід експертизи виразно суперечить обставинам справи*» (арт. 5), а також застережено органи слідства від «*одночасного надсилання вимог про проведення експертизи у різні інститути НСЕ*»³⁷. Деякі питання, порушені у згаданому обіжнику Нарком'юсту, актуальні для організації та проведення судової експертизи до сьогодні.

Наказ інститутам науково-судової експертизи, виданий Нарком'юстом УСРР 1927 р. (далі — *наказ про ІНСЕ*), фактично затвердив правила існування ІНСЕ у складі цього Наркомату³⁸.

Ухвалений 20.07.1927 р. новий Кримінально-процесуальний кодекс УСРР, який ґрунтувався на «*загальних засадах кримінального законодавства Союзу Соціалістичних Радянських Республік і союзних республік*»³⁹, унормував, зокрема підстави призначення судової експертизи (арт. 64), заборону ухилятися від виконання обов'язків судового експерта (арт. 65), застосування заяви про експерта (арт. 46), право експерта на винагороду за виконання своїх обов'язків (арт. 66), допит експерта слідчим і призначення ним додаткової чи нової експертизи (арт. 160, 167—172), роз'яснення висновку експерта в судовому засіданні (арт. 276), підстави призначення судом нової (повторної) експертизи (арт. 277), поновлення справи (у разі надання експертом «*кривого*» (неправдивого) висновку) та ін.⁴⁰, отже, комплексно регламентував процесуальний статус судового(-их) експерта(-ів) і складеного(-их) ним(-и) висновку(-ів).

Аналіз положень наказу про ІНСЕ дає змогу відтворити особливості правового статусу тогочасних ІНСЕ в Україні. Відповідно до ст. 2 ч. 1 цього наказу ІНСЕ в адміністративно-організаційному значенні було підпорядковано відділу судоустрою та догляду Нарком'юсту, а в оперативному — відділу прокуратури Нарком'юсту⁴¹. Отже, ІНСЕ здійснювали, по-суті, експертне забезпечення і досудового слідства, і правосуддя.

Щодо завдань ІНСЕ, то ст. 19 наказу про ІНСЕ покладала на них обов'язок

36 За яких випадків та в якому порядку направляються об'єкти дослідження до інститутів науково-судової експертизи для додаткової або повторної експертизи в кримінальних справах (до всіх судів, органів прокуратури, слідства та інститутів науково-судової експертизи) : обіжник Нарком'юсту від 12.07.1926 р. *Бюлетень Народнього Комісаріату Юстиції УСРР*. 1926. Ч. 26. Арт. 125.

37 Там само.

38 Інститутам науково-судової експертизи ...

39 Wiczorek L. Op. cit. S. 55.

40 Кримінально-Процесуальний Кодекс УСРР від 20.07.1927 р. Вид. офіц. Харків, 1927. 123 с.

41 Інститутам науково-судової експертизи ...

«допомагати судові, прокуратурі й органам судової влади та дізнання у встановленні злочину й викритті винуватця шляхом проведення наукових експертиз і дачі висновків по окремих питаннях, що вимагають пристосування наукових методів дослідження або особливого технічного досвіду»⁴². Отже, від моменту започаткування в Україні науково-експертних установ радянська влада вимагала від них не проведення незалежної та об'єктивної судової експертизи, а допомогу «судові, прокуратурі й органам судової влади та дізнання у встановленні злочину й викритті винуватця», через що ІНСЕ як несаможиттєві й допоміжні суб'єкти в 1930-ті рр. перетворюються на складову гігантської карально-репресивної системи, а багато талановитих учених-експертологів і судових експертів-практиків — на її безвинних жертв. Натомість наступне завдання «проводити наукові роботи та експериментальні дослідження щодо питань кримінальної техніки й методології дослідження злочинів, а по секції кримінально-психологічних і психопатологічних досліджень й особи праволомця»⁴³ сприяло не лише розвитку експертології в Україні, а й систематизувало її зв'язок з криміналістикою та кримінологією.

Реалізація цих основних судово-експертних і науково-дослідних завдань передбачала оптимальну в адміністративно-правовому сенсі структуру ІНСЕ та забезпечувала повсюдність їх діяльності на теренах України.

За об'їзником Нарком'юсту «Про розподіл округ між крайовими кабінетами науково-судової експертизи»⁴⁴, ІНСЕ

обслуговували такі регіони України (райони обслуговування могли змінюватися в разі призначення повторної експертизи):

- а) *Харківський*: Харківський, Сумський, Ізюмський, Куп'янський, Артемівський, Луганський, Маріупольський, Старобільський, Сталінський, Полтавський, Кременчуцький, Дніпропетровський, Запорізький і Мелітопольський;
- б) *Київський*: Київський, Бердичівський, Білоцерківський, Черкаський, Лубенський, Роменський, Прилуцький, Чернігівський, Глухівський, Конотопський, Ніжинський, Житомирський, Шепетівський і Коростенський;
- в) *Одеський*: Одеський, Миколаївський, Херсонський, Першомайський, Зіновівський, Уманський, Криворізький, Вінницький, Проскурівський, Могилівський, Тульчинський, Кам'янецький округи й Автономну Молдавську СРР⁴⁵.

Керували ІНСЕ директори (у наказі про ІНСЕ слово «Директор» прописано з великої літери), яких призначав і звільняв Нарком'юст за поданням свого ж відділу судоустрою та догляду (ст. 11). Директор ставав ключовим суб'єктом адміністративно-управлінської, судово-експертної та науково-дослідної роботи ІНСЕ. У підрозд. 1 «Керування Інститутом Науково-Судової Експертизи» ч. II «Керування Інститутом Науково-Судової Експертизи, функції секцій і обов'язки їх співробітників» йшлося про правовий статус, зокрема права й обов'язки директора ІНСЕ.

42 Інститутам науково-судової експертизи ...

43 Там само.

44 Про розподіл округ між крайовими кабінетами науково-судової експертизи : об'їзник Нарком'юсту з 25.08.1925 р., ч. 129. *Бюлетень Народнього Комісаріату Юстиції УСРР*. 1925. Ч. 46. Арт. 67.

45 Інститутам науково-судової експертизи ...

Магістральний обов'язок директора — «загалом керувати діяльністю Інституту НСЕ, зноситись від імені Інституту з усіма установами й окремими особами, заряджати його кредитами й провадити звітність по справах і коштах Інституту» (ст. 59)⁴⁶.

До керівництва ІНСЕ також належали заступник директора (ст. 61—62) і вчений секретар (ст. 63—64). Перший «виконував обов'язки Директора Інституту НСЕ за всіх випадків, коли Директора нема», а другий «систематизував всі роботи Інституту НСЕ й складав звіти про його діяльність»⁴⁷.

За ст. 5 наказу про ІНСЕ у їхньому складі діяли секції (хімічних і фізико-хімічних дослідів; біологічних дослідів; ідентифікації особи; судово-медичних дослідів; кримінально-психологічних і психопатологічних дослідів)⁴⁸, керівників яких призначав і звільняв Нарком'юст за поданням директора ІНСЕ (секції ІНСЕ слід відрізняти від лабораторій, музеїв та інших підрозділів, про які йтиметься далі).

Для провадження судово-експертних робіт за поданням директора ІНСЕ Нарком'ст УСРР засновував при ІНСЕ допоміжні установи: наприклад, бібліотеку і лабораторії (судово-хімічну, фізичну, фотографічну, сироваткову тощо), рентген-кабінет і кабінет експериментально-біологічних досліджень, художньо-муляжну майстерню та ін. (ст. 7)⁴⁹.

Канцелярії ІНСЕ забезпечували діловодство, документообіг, архівування та звітували заступникові директора. При всіх ІНСЕ діяли музеї, колекції яких використовували для здобуття знань про методи і способи скоєння злочинів та їх розслідування. Усіх співробітників ІНСЕ

(окрім заступника й завідувачів секцій) призначав і звільняв безпосередньо директор.

Відносна організаційно-управлінська автономія ІНСЕ в Харкові, Одесі та Києві сприяла вибору директорами цих установ пріоритетних напрямів науково-дослідної й судово-експертної діяльності, а також формуванню унікальних наукових і експертних колективів.

Висновки

Очевидно, що період з 1922 р. по 1929 р. відзначився, з одного боку, приєднанням України до складу СРСР і впровадженням радянської законодавчої системи, а з іншого — певною лібералізацією господарсько-економічних відносин під час НЕПу, залученням досвідчених науковців до роботи в органах державної влади та наукових установах, запровадженням української мови в систему Нарком'юсту, і загалом позитивно вплинув на генезис судової експертизи й утворення науково-експертних установ на теренах України.

Схарактеризований вище адміністративно-правовий статус ІНСЕ в Харкові, Києві й Одесі діяв до Другої світової війни. Він забезпечував раціональну автономію ІНСЕ фактично до початку 1930-х рр., коли радянська влада почала активно поповнювати і/або замінювати керівництво ІНСЕ представниками партійної номенклатури.

Позитивно позначилися на розвитку вітчизняної судово-експертної діяльності також досягнення таких українських науковців-експертологів, як М. Бокаріус, М. Макаренко, С. Потапов та ін., чийми здобутками в царині теорії

46 Інститутам науково-судової експертизи ...

47 Там само.

48 Там само.

49 Там само.

та практики судової експертизи послуговувалися не лише в СРСР, а й у Західній Європі, Азії та обох Америках. На окрему увагу заслуговує обмін досвідом світової судово-експертної спільноти на шпальтах українських фахових видань, зокрема в журналі «Архів кримінології та судової медицини», що виходив друком під редагуванням М. Бокаріуса.

Упродовж 1922—1929 рр. сформовано вітчизняні школи судової експертології (зокрема, харківську школу М. Бокаріуса); утворено спільноту високопрофесійних судових експертів і розроблено якісну систему їх підготовки; запроваджено нові види судових експертиз і науково обґрунтовано методики їх проведення; організовано видання фундаментальних наукових праць з питань судової експертизи та криміналістики; у Харкові започатковано спеціалізований і авторитетний у тогочасному світі часопис «Архів кримінології та судової медицини». Отже, можна стверджувати, що навіть у складі колишнього СРСР вітчизняна судова експертиза в 1920-ті рр. набула самостійного розвитку та сформувала щонайменше три потужні школи судової експертизи — харківську, одеську й київську.

The Genesis of Institutes of Scientific and Forensic Examination in Kharkiv, Kyiv and Odesa in 1922—1929: Historical and Legal Aspect

**Vladyslav Fedorenko, Leszek Wieczorek,
Igor Havlovskyi**

The genesis of forensic examination in Ukraine on the eve of the First World War and its further institutionalization in the 1920s are considered. The prerequisites for the establishment of scientific forensic examination offices in Kyiv, Odesa, and Kharkiv at the initiative of, in particular, the legendary forensic physician and forensic scientist Mykola Bokarius are studied. The normative legal acts on the organization

and conduct of forensic work, the legal status of the institutes of scientific and forensic examination of the People's Commissariat of Justice of the Ukrainian SSR, their tasks, structure, and formation procedure were analyzed. The determining role in the genesis of forensic examination in Ukraine in the 1920s of domestic forensic scientists M. Bokarius, M. Makarenko, S. Potapov, V. Favorskyi and others, who not only laid the foundations of various types of forensic examination to meet the needs of courts, is substantiated and pre-trial investigation bodies but also formed the scientific-methodological and methodical foundations of forensic expert activity in Ukraine. It has been proven that already in the 1920s, domestic schools of forensic examination were formed in Ukraine (in particular, the Kharkiv school of M. Bokarius); a community of highly professional forensic experts was formed and a high-quality system of their training was developed; new types of forensic examinations were introduced and the methods of their conduct were scientifically substantiated; the publication of fundamental scientific works on the issues of forensic examination and criminology is organized; In Kharkiv, a specialized and authoritative journal "Archives of Criminology and Forensic Sciences" was launched. The research uses general scientific methods: analysis, synthesis, analogy, systematization and generalization.

Keywords: forensic examination; genesis of forensic examination in Ukraine; office of scientific and forensic examination; institute of scientific and forensic examination, institute of scientific; Kharkiv Institute of Forensic Science, Mykola Bokarius.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні

даних, рішенні про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автори внесли свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів.

References

- Bokarius, N. S. (1915). *Sudebnaia meditsina v izlozhenii dlia iuristov: opyt izlozheniia osnov sudebnoi meditsiny dlia iuristov s prisoedineniem neobkhodimykh obshchikh svedenii iz anatomii, gistologii, fiziologii, khimii, patologii i drugikh meditsinskikh distsiplin*. T. I : O krovi i sosudistoi sisteme eia. O kozhe. O skelete cheloveka [Forensic medicine in the statement for lawyers: experience in setting out the basics of forensic medicine for lawyers with the addition of the necessary general information from anatomy, histology, physiology, chemistry, pathology and other medical disciplines. T. I.: About blood and vascular system. About the skin. About the human skeleton]. Kharkov. VIII, X. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/5172> [in Russian].
- Fedorenko, V. L., Kovalenko, V. V., Kravchuk, V. M. (2022). Genezis i rozvytok sudovoi ekspertyzy v Ukraini: vid Ruskoj Pravdy — do viiskovoi ahresii RF [Genesis and development of forensic examination in Ukraine: from Russian Truth to the military aggression of the RF]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia*. № 3 (21). DOI: 10.32689/2617-9660-2022-3(21)-12-22 [in Ukrainian].
- Fedorenko, V., Fedorenko, M. (2022). Russia's Military Invasion of Ukraine in 2022: Aim, Reasons, and Implications. *Krytyka Prawa. Niezależne Studia nad Prawem*. Vol. 14. Is. 1. DOI: 10.7206/kp.2080-1084.506.
- Holovchenko, L. M., Lozovyi, A. I., Simakova-Yefremian, E. B. ta in. (2016). *Osnovy sudovoi ekspertyzy: navchalnyi posibnyk dlia fakhivtsiv, yaki maiut namir otrymaty abo pidtverdyty kvalifikatsiiu sudovoho eksperta* [Fundamentals of forensic examination: a study guide for specialists who intend to obtain or confirm the qualification of a forensic expert]. Kharkiv. URL: <https://expertize-journal.org.ua/attachments/article/924/ose.pdf> [in Ukrainian].
- Hryniuk, V. O. (2012). Sud radianskoi doby [Court of the Soviet era]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Seriia «Pravo». № 2 (6). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12hvosrd.pdf> [in Ukrainian].
- Ishchenko, A. V., Koloniuk, V. P., Yusupov, V. V. (2018). 105 rokiv naukovo diialnosti Kyivskoho naukovo-doslidnoho instytutu sudovykh ekspertyz [105 years of scientific activity of Kyiv Scientific Research Institute of Forensic Expertise]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza: mizhvidom. nauk.-metod. zb., prysviach. 105-rich. zasn. sudov. ekspert. v Ukraini*. Vyp. 63. Ch. 1. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2018_63\(1\)_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2018_63(1)_4) [in Ukrainian].
- Kabinet-muzei vydatnoho sudovoho medyky, kryminalista, zasnovnyky Kharkivskoho naukovo-doslidnoho instytutu sudovykh ekspertyz, Zasluzhenoho profesora Mykoly Serhiiovycha Bokariusa [Cabinet-museum of the outstanding forensic physician, criminologist, founder of the Kharkiv Research Institute of Forensic Examinations, Honored Professor Mykola Serhiiovych Bokarius] (2016) [Buklet]. Kharkiv [in Ukrainian].
- Koloniuk, V. P., Foris, Yu. B., Yudina, O. V., Vynohradova, V. S. (2022). Deiaki aspekty diialnosti spivrobotnykiv Kyivskoho naukovo-doslidnoho instytutu sudovykh ekspertyz u riznykh polityko-sotsialnykh umovakh (1913—2022 roky) [Some aspects of the activity of employees of Kyiv Scientific Research Institute of Forensic Expertise in different political and social conditions (1913—2022)]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. Vyp. 67. DOI: 10.33994/kndise.2022.67.69 [in Ukrainian].
- Komakha, V. O. (2002). *Stanovlennia i rozvytok sudovoi ekspertyzy ta sudovo-ekspertnykh ustanov na Pivdni Ukrainy: za materialamy*

- pershykh dvokh etapiv stanovlennia i rozvytku Odeskoho NDI sudovykh ekspertyz 1914–1941 rr.* [The formation and development of forensic examination and forensic expert institutions in the South of Ukraine: based on the materials of the first two stages of the formation and development of the Odesa Research Institute of Forensic Expertise 1914–1941]. Odesa [in Ukrainian].
- Lisovyi, V. M., Olkhovskiy, V. O., Kravchenko, Yu. M., Miasoiedov, V. V. (2019). Slovo pro Vchytelia: do 150-richchia z Dnia narodzhennia Zasluzhenoho profesora M. S. Bokariusa [A word about a teacher: to the 150th anniversary of the birth of Honored Professor M. S. Bokarius]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*: zb. mat-liv mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 150-rich. z dnia narodzh. Zasl. prof. M. S. Bokariusa (Kharkiv, 18–19.04.2019). Kharkiv. URL: <https://repo.knmu.edu.ua/bitstream/123456789/24187/1/1olxov.pdf> [in Ukrainian].
- Makarenko, N. P. (1925). *Tekhnika rassledovaniia prestuplenii: prakticheskoe rukovodstvo dlia sudebnykh rabotnikov* [Criminal investigation technique: a practical guide for judicial workers]. Repr. izd. 1925 g.; predisl.: A. I. Ripenko. Kherson [in Russian].
- Pamiati Zasluzhenoho profesora Mykoly Serhiiovycha Bokariusa — vydatnoho sudovoho medyka, kryminalista, zasnovnyka Kharkivskoho naukovykh doslidnoho instytutu sudovykh ekspertyz* [In memory of Honored Professor Mykola Serhiiovych Bokarius — an outstanding forensic physician, criminologist, founder of the Kharkiv Research Institute of Forensic Examinations (2016) [Buklet]. Kharkiv [in Ukrainian].
- Wieczorek, L. (2019). Przestępczość na Ukrainie na początku XXI wieku. *Studium prawno-kryminologiczne*. Białystok [in Polish].

Федоренко, В., Вечорек, Л., Гавловський, І. (2023). Генезис інститутів науково-судової експертизи в Харкові, Києві й Одесі в 1922–1929-му роках: історико-правовий аспект. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (30). С. 112–125. DOI: 10.32353/khrife.1.2023.06.

Проблеми використання цифрових доказів у кримінальному судочинстві України та США

Галина Авдєєва *^a, Ельжбета Живуцька-Козловська **^b

* Канд-ка юрид. наук, ст. наук. співробітн., НДІ вивчення проблем злочинності НАПрН України, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4712-728x>, e-mail: gkavdeeva@gmail.com

** Канд-ка юрид. наук, асоц. професорка права, Вармінсько-Мазурський університет, м. Ольштин, Республіка Польща, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6039-5580>, e-mail: malerude@poczta.onet.pl

^a Написання оригінального рукопису, методологія, формальний аналіз, адміністрування проекту, ресурси.

^b Методологія, формальний аналіз, ресурси.

DOI: [10.32353/khrife.1.2023.07](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2023.07) УДК [342.98:004.67](477+73)

Надійшло 15.02.2023 / Рецензовано 13.03.2023 / Прийнято до друку 14.03.2023 /
Доступно онлайн 31.03.2023

Розглянуто актуальні проблеми використання цифрових доказів у кримінальному судочинстві України та США й надали пропозиції щодо їх розв'язання, для чого застосовано методи теоретичного аналізу й синтезу, формально-юридичного аналізу, порівняльно-правовий метод, спеціальні методи пізнання. Розмежовано поняття «електронний доказ» і «цифровий доказ». Аналіз 64 рішень українських судів кримінальної юрисдикції та 31 рішення Апеляційного й Верховного Суду США показав, що визнання допустимими та достовірними доказами інформації у цифровій формі спричиняє певні труднощі. Досвід судочинства США може стати в пригоді реформуванню законодавства України й розробленню методичних рекомендацій із використання цифрових доказів. Запропоновано доповнити Кримінальний процесуальний кодекс України нормами, які б містили визначення поняття «цифрові докази» і їх процесуальних носіїв; розмежування понять «електронний доказ» і «цифровий доказ»; докладний порядок вилучення цифрової інформації, її огляду, фіксування і зберігання (із зазначенням переліку обов'язкової інформації щодо цифрових доказів, яку має бути процесуально закріплено); алгоритм оцінювання достовірності цифрового доказу й висновку експерта за певними критеріями. З'ясовано, що швидка зміна технологій із виявлення, вилучення, фіксування й дослідження цифрової інформації

спричиняє певні труднощі для слідчих, суддів, прокурорів і співробітників оперативно-розшукових органів України. Поліпшити ефективність використання цифрових доказів у судочинстві рекомендовано шляхом розроблення настанов щодо роботи із ними та відповідного підвищення кваліфікації співробітників правозастосовних органів.

Ключові слова: цифрові докази; електронні докази; електронні пристрої; допустимість доказів; джерела доказів; цифрова інформація; кримінальне провадження; фіксація доказів.

Постановка наукової проблеми

На початку 1990-х років завдяки розвитку цифрових і мережевих технологій співробітники правозастосовних органів почали працювати з доказовою інформацією в електронній (цифровій) формі з різноманітних електронних пристроїв і телекомунікаційних мереж, а саме: комп'ютерів, мобільних телефонів, фото- й відеокамер, GPS-навігаторів, соціальних мереж, різних інтернет-сайтів та ін. Зокрема, використання даних GPS дає змогу встановити факт перебування підозрюваних осіб на місці вчинення злочину, а аналіз електронних листів і текстових повідомлень, цифрових фотознімків, аудіо- й відеозаписів — причетність осіб до протиправної діяльності.

Розвиток інформаційних технологій, виникнення нових галузей їх застосування та поява нових електронних пристроїв збільшили кількість видів цифрової інформації та способів її кодування й перетворення. Для перегляду й дослідження окремих видів інформації недостатньо звичайної комп'ютерної техніки зі стандартним програмним забезпеченням: для цього необхідні спеціальні електронні пристрої та спеціальне

програмне забезпечення. Це спричиняє певні труднощі для слідчих, суддів, прокурорів, адвокатів, експертів та ін.

Особливої актуальності проблеми використання цифрових доказів у кримінальному судочинстві набули після відкритого повномасштабного збройного вторгнення військ РФ на територію України, що грубо порушило права громадян України, закріплені в розд. I Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (далі — *Конвенція*) і її протоколах, а саме: право на життя (ст. 2 Конвенції), заборона катувань (ст. 3 Конвенції), заборона рабства (ст. 4 Конвенції), заборона дискримінації (ст. 14 Конвенції), право на власність (ст. 1 Протоколу № 1), право на освіту (ст. 2 Протоколу № 1), право на свободу і особисту недоторканність (ст. 5 Конвенції), право на справедливий суд (ст. 6 Конвенції), заборона покарання без закону (ст. 7 Конвенції) та ін.¹

Спільними зусиллями правоохоронних органів України та правозахисних організацій світу створено декілька електронних ресурсів для збирання відомостей про воєнні злочини. За даними Генеральної прокуратури України станом на грудень 2022 р. зафіксовано цифрову інформацію щодо приблизно

1 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) : від 04.11.1950 р.; ратифік. Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР; чинна для України з 11.09.1997 р. (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 02.02.2023).

70 тисяч таких злочинів ², яка згодом (разом з іншими доказами) дасть змогу не лише довести, що ці злочини було вчинено, а й пов'язати їх із конкретними особами (злочинцями), висунути їм обґрунтовані обвинувачення та притягнути до відповідальності. Однак у слідчих і суддів часто виникають труднощі у збиранні й оцінюванні цифрових доказів через відсутність у законодавстві України їх визначення, порядку фіксування й оцінки. Також суди України іноді не визнають цифрових доказів допустимими, а напрацюваннями у цьому напрямі науковців і юристів ЄС та США найчастіше послуговуються журналісти-розслідувачі. Тобто законодавство України не встигає за стрімким розвитком інформаційних технологій, а прогалини правового регулювання часто доводиться заповнювати судовою практикою.

Дослідження позитивного досвіду використання цифрових доказів у судочинстві США дасть змогу визначити напрями подолання зазначених проблем у судочинстві України.

Мета статті

Метою дослідження є аналіз співвідношення понять «електронний доказ» і «цифровий доказ», уточнення поняття «цифровий доказ», узагальнення судової практики України та США з метою виокремлення проблем, які виникають під час використання цифрових доказів

у кримінальному судочинстві обох країн, порівняння законодавства України та США щодо використання цифрової інформації в судочинстві, визначення шляхів підвищення ефективності використання цифрових доказів у кримінальному судочинстві України. Метою статті авторки також убачають надання пропозицій щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства України в частині досліджуваних проблем.

Методи дослідження

Для досягнення цілей дослідження проаналізовано 11 ухвал, 9 рішень і 25 постанов Верховного Суду України (далі — *ВС України*), 18 рішень місцевих судів м. Харкова та Харківської області, 17 рішень Харківського апеляційного суду й Апеляційного суду Харківської області, 12 рішень Апеляційного суду США та 19 рішень Верховного Суду США (далі — *ВС США*), розміщених на відповідних офіційних вебсайтах. Окрім того, вивчено результати аналізу судової практики Харківського апеляційного суду щодо використання електронних доказів, здійснено аналіз позицій суддів Касаційного кримінального суду у складі ВС України (далі — *ККС ВС України*) щодо проблеми допустимості цифрових доказів, опрацьовано міжнародний і національний стандарти роботи із цифровими доказами (ISO/IEC 27037:2012 ³ і ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 ⁴), досліджено

2 Офіс Генерального прокурора / Офіц. сайт. URL: <https://gp.gov.ua/> (дата звернення: 08.02.2023).

3 ISO/IEC 27037:2012 Information technology — Security techniques — Guidelines for identification, collection, acquisition and preservation of digital evidence. URL: <https://www.iso.org/standard/44381.html> (дата звернення: 07.02.2023).

4 ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів (ISO/IEC 27037:2012, IDT) : прийнято наказом ДП «УкрНДНЦ» від 06.12.2017 р. № 400. [Чинний від 01.01.2019]. Київ, 2018. 31 с. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=74978 (дата звернення: 07.02.2023).

публікації вітчизняних науковців та окремі напрацювання Наукової робочої групи з дослідження цифрових доказів (англ. *Scientific Working Group on Digital Evidence, USA*) щодо ефективного використання цифрової інформації в судочинстві (зокрема, Протокол Берклі з ведення розслідувань із використанням відкритих цифрових даних⁵ (далі — *Протокол Берклі*), Настанови для правоохоронних органів та прокурорів щодо використання цифрових доказів у залі суду (далі — *Настанови щодо використання цифрових доказів*) та ін.). Аналізу також піддано норми вітчизняного законодавства (зокрема, Кримінальний процесуальний кодекс України, далі — *КПК*) і Федеральні правила про докази США (англ. *Federal Rules of Evidence*⁶, далі — *FRE USA*) щодо використання цифрових доказів у кримінальному судочинстві.

Для дослідження змісту правових норм і понять, що їх містять нормативно-правові акти й рішення судів, наукові публікації закордонних і вітчизняних дослідників, використано методи теоретичного аналізу й синтезу. Окремі питання потребували застосування методу системного аналізу (передусім зі з'ясування проблем оцінки достовірності цифрових доказів в Україні та США й визначення шляхів їх подолання в Україні).

Формально-юридичний аналіз норм законодавства України та США щодо використання електронних (цифрових) доказів у судочинстві дав змогу вияви-

ти властиві правовим актам недоліки й надати пропозиції з удосконалення правового регулювання (зокрема щодо підвищення ефективності використання цифрових доказів у кримінальних провадженнях). За допомогою порівняльно-правового методу досліджено досвід використання цифрових доказів у кримінальному провадженні в Україні та США. Розв'язанню завдань дослідження також сприяли спеціальні методи пізнання: формально-логічний (для типізації підстав щодо визнання цифрового доказу недопустимим), функційний (для встановлення залежності ефективності використання цифрових доказів у судочинстві від якості їх фіксування) та ін.

Аналіз основних досліджень і публікацій

2012 р. прийнято спеціальний міжнародний стандарт *ISO/IEC 27037:2012*⁷, який містить настанови щодо роботи із цифровими доказами. Дотримуючи цього стандарту, журналісти-розслідувачі інтернет-видання *Bellingcat* на основі аналізу цифрової інформації (телефонних розмов, відеозаписів, супутникових знімків та ін.) установили, що до авіакатастрофи пасажирського *Boeing-777 MH17* причетні конкретні військові РФ. Національний стандарт України ДСТУ *ISO/IEC 27037:2017*⁸ є єдиним в Україні офіційним документом, який стосується цифрових доказів. У ньому викладено

5 Протокол Берклі з ведення розслідувань з використанням відкритих цифрових даних / Управлін. Верховн. комісара ООН з прав людини та Центру з прав людини Каліфорн. ун-ту в Берклі, Юрид. шк., 2020. 119 с. URL: <https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf> (дата звернення: 11.02.2023).

6 Federal Rules of Evidence (FRE). Dec 1, 2020 / Legal Informational Institute. URL: <https://www.law.cornell.edu/rules/fre> (дата звернення: 05.02.2023).

7 ISO/IEC 27037:2012. URL: <https://www.iso.org/standard/44381.html> (дата звернення: 07.02.2023).

8 ДСТУ ISO/IEC 27037:2017. URL: http://online.budstandart.com.ua/catalog/doc-page?id_doc=74978 (дата звернення: 07.02.2023).

настанови щодо ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів, однак законодавчого закріплення ці рекомендації поки що не мають.

Офіс Верховного комісара ООН із прав людини та Центр з прав людини Каліфорнійського університету в Берклі 2020 р. представили *«практичний посібник щодо ефективного використання цифрової інформації у відкритому доступі для розслідування порушень міжнародного кримінального права з прав людини та гуманітарного права»*, який містить стандарти й методологічні підходи до *«збору, збереження та аналізу інформації у відкритому доступі, яка може бути представлена як доказ у кримінальних процесах»*⁹. У Протоколі Берклі викладено алгоритми пошуку, накопичення, аналізу та збереження цифрової інформації з відкритих джерел із дотриманням принципів об'єктивності, компетентності, підзвітності, відповідності законодавству, безпеки, точності, незалежності, прозорості, дотримання прав людини та ін. Автори Протоколу Берклі надають рекомендації щодо визначення меж вирішуваного завдання з метою економії часу й убезпечення свідків і потерпілих, а також апаратного і програмного забезпечення.

Окремі питання використання електронних (цифрових) доказів у кримінальному судочинстві досліджували такі вітчизняні науковці: М. Гуцалюк, Ю. Орлов, С. Столітній, В. Хахановський, Д. Цехан, В. Шевчук, В. Шепітько та ін. Співробітники Національного інституту юстиції США (Шон Е. Гудісон, Роберт К. Девіс, Брайан А. Джексон, Гарі С. Кеслер, Мартін Новак та ін.) у своїх публікаціях наводять результати досліджень із виявлення та визначення пріорите-

тів потреб кримінального правосуддя, пов'язаних зі збиранням, управлінням, аналізом і використанням цифрових доказів. Незважаючи на значну кількість публікацій із проблем використання цифрових доказів у судочинстві, окремі питання потребують подальшого дослідження. Зокрема, невирішеними залишаються проблеми законодавчого закріплення поняття «цифровий доказ», процесуального регламентування їх вилучення, фіксування та зберігання з урахуванням досвіду США.

Викладення основного матеріалу дослідження

Сучасними завданнями цифрової криміналістики є пошук і аналіз цифрових слідів, аналіз даних (зокрема — метаданих¹⁰), збирання доказової інформації у цифровому середовищі. Найбільш складними й масштабними є завдання із пошуку у відкритому доступі й аналізу потенційних джерел доказів — величезної кількості загальнодоступних відео- та аудіозаписів, фото- та супутникових знімків, текстів, звітів, публікацій у соціальних мережах. Електронні пристрої є сховищем загальної та особистої інформації, цифрової інформації про різного роду події та явища, дії окремих осіб тощо. Оскільки сучасні мобільні телефони мають широку добірку функцій (здійснення і приймання дзвінків, телефонна книга і диктофон, фото- і відеокамера, створення і редагування текстових файлів та повідомлень, інтернет-пошук і використання хмарних сховищ, електронна пошта і соціальні мережі, месенджери і сервіси спілкування та ін.), вони зберігають цифрові сліди користування цими функціями

9 Протокол Берклі С. 6. URL: <https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf> (дата звернення: 11.02.2023).

10 Метадані — це дані, що характеризують або пояснюють інші дані.

і є своєрідними архівами особистої інформації. Така інформація може стати складовою доказової бази лише за умови її виявлення, вилучення, дослідження та процесуального закріплення із дотриманням прав людини та з урахуванням захисту персональних даних.

Науковці в галузі кримінально-правових наук одночасно використовують терміни «електронні» та «цифрові» докази, хоча ці терміни не є тотожними. Сьогодні цифрові пристрої цілком витіснили аналогові, а різниця між аналоговою та цифровою інформацією полягає в тому, що аналогова інформація безперервна, а цифрова — дискретна. Слід погодитися з думкою Н. Зозулі про те, що термін «цифровий доказ» є більш точним і «краще відображає кібернетичний аспект передачі, обробки та збереження інформації з огляду на процеси перетворення інформації за допомогою бінарного (двійкового) коду», а «пристрої та машини, які здійснюють обробку та збереження цифрової інформації, слід називати електронними»¹¹. Якщо точніше, то доказами є «фактичні дані, отримані з належних джерел, а їх мате-

ріальною основою слугує вже не саме джерело, а штучно створений відповідний процесуальний носій. <...> Доказ являє собою єдність фактичних даних та їх процесуальних носіїв»¹².

Д. М. Цехан під цифровими доказами розуміє «фактичні дані, представлені у цифровій (дискретній) формі та зафіксовані на будь-якому типі носія, що стають доступними для сприйняття людиною після обробки ЕОМ»¹³. Це визначення потребує уточнення. Зокрема, не всі носії здатні зберігати інформацію у цифровій формі (папір і магнітна плівка також є носіями інформації). Також для розшифровування й дослідження деяких видів цифрової інформації потрібні не ЕОМ, а спеціальні електронні прилади зі спеціальним програмним забезпеченням (наприклад, для перегляду записів бортових реєстраторів літальних апаратів). Тому **цифровими доказами** слід вважати фактичні дані, які представлені у вигляді бінарного (двійкового) коду та містять інформацію, що має значення для об'єктивного вирішення справи.

На відміну від Цивільного процесуального кодексу України (ст. 100)¹⁴,

11 Зозуля Н. Електронні чи цифрові докази: удосконалення змін до процесуального законодавства. *Українське право*. 08.05.2018. URL: https://www.bitlex.ua/uk/blog/news/post/elektronni_chy_tsyfrovi_dokazy__udoskonallennya_zmin_do_protseualnogo_zakonodavstva (дата звернення: 02.02.2023).

12 Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина : підручник. Академічне видання. Київ, 2014. С. 288. URL: <https://rd.ua/storage/lessons/434/512%D0%A2%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B8%D1%88%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%92.%20%D0%9C.%20-%20%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B8%CC%86%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%96%CC%88%D0%BD%D0%B8.%20%D0%97%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0,%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.%20%D0%90%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B5%20%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf> (дата звернення: 02.02.2023).

13 Цехан Д. М. Цифрові докази: поняття, особливості та місце у системі доказування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2013. Вип. 5. С. 257. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2013_5_58 (дата звернення: 02.02.2023).

14 Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 02.02.2023).

Господарського процесуального кодексу України (ст. 96)¹⁵ і Кодексу адміністративного судочинства України (ст. 99)¹⁶, у КПК відсутні положення про електронні (цифрові) докази. Інформація в цифровій формі у КПК належить до документів / електронних документів як процесуальних джерел доказів (ч. 2 ст. 84)¹⁷. До документів також належать «матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі комп'ютерні дані)» (п. 1 ч. 2 ст. 99 КПК)¹⁸ і «носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії» (п. 3 ч. 2 ст. 99 КПК)¹⁹. Оригіналом електронного документа зазначено «його відображення, якому надається таке ж значення, як документу» (ч. 3 ст. 99 КПК)²⁰. Дублікати документів та копії інформації у цифровій формі, виготовлені «слідчим, прокурором із залученням спеціаліста, визнаються судом як оригінал документа» (ч. 4 ст. 99 КПК)²¹.

Документами як цифровими доказами є не лише текстові документи, малюнки, фотознімки, аудіо- та відеозаписи, а й комп'ютерні програми та бази даних. Вони різняться не лише за формою та змістом, а й за джерелом походження. Частина документів створює людина, інші виникають у результаті роботи електронних пристроїв і систем та не залежать від дій людини

(інформація з навігаційно-моніторингових систем, електронний цифровий підпис, інформація мобільних операторів, мережева технологічна інформація тощо).

У ст. 237 КПК регламентовано огляд комп'ютерних даних, який «*проводиться слідчим, прокурором шляхом відображення у протоколі огляду інформації, яку вони містять, у формі, придатній для сприйняття їх змісту (за допомогою електронних засобів, фотозйомки, відеозапису, зйомки та/або відеозапису екрана тощо або у паперовій формі)*» (абз. 2 ч. 2)²². Утім, там бракує обов'язкового переліку інформації для фіксування цифрових доказів.

Останніми роками в судах України все частіше предметом дослідження стають цифрові докази, однак під час розгляду справ у судах різних юрисдикцій у суддів виникають певні труднощі щодо визнання інформації в цифровій формі допустимими й достовірними доказами. Часто адвокати заявляють клопотання про недопустимість цифрового доказу через те, що спочатку з телефона інформацію копіювали на комп'ютер і лише згодом — на оптичний диск, який потім надали до суду як процесуальний носій доказу. Захисники вважають, що така копія не відповідає оригіналу тому, що в разі зміни носіїв інформації змінюється

15 Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 02.02.2023).

16 Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 02.02.2023).

17 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 02.02.2023).

18 Там само.

19 Там само.

20 Там само.

21 Там само.

22 Там само.

формат файлу²³. Це твердження є хибним, оскільки одна з основних ознак інформації в цифровій формі — це ідентичність оригіналові (цілковитий збіг за всіма ознаками, включно з форматом файлу) усіх його копій, зафіксованих на різних носіях. Незважаючи на це, ВС України в ухвалі за справою № 397/2588/13-к підтримав рішення судів першої та апеляційної інстанцій і визнав недопустимим доказом виконаний під час проведення оперативно-розшукових заходів відео- й аудіозапис факту давання хабаря судді у його робочому кабінеті. Суд ухвалив, що записи є копіями і, як наслідок, визнав недопустимими доказами протоколи про здійснення негласних слідчих (розшукових) дій (далі — НСРД), додатком до яких є цей цифровий доказ, протокол огляду запису, де слідчий навів текст розмов щодо давання хабаря, висновки трьох судових експертиз, оскільки вони є похідними від цього запису. Обвинуваченого виправдали²⁴.

У Постанові ВС України від 18.12.2019 р. у справі № 588/1199/16-к суд визнав недопустимими протокол аудіо-, відеоконтролю особи із додатками, протоколом огляду отриманих під час проведення НСРД носіїв інформації та постановою про визнання їх речовими доказами. Підставою такого рішення

стало клопотання сторони захисту про невідкриття їй стороною обвинувачення в порядку ст. 290 КПК доручення на проведення НСРД, під час яких здійснено відеозапис. Цього разу службову особу, підозрювану в хабарництві, також виправдали²⁵.

ВС України у Постанові за справою № 426/12149/17 щодо наркотичних засобів наголосив на тому, що «відсутність у матеріалах кримінального провадження саме оригіналів технічних носіїв інформації, на які фіксувалась процесуальна дія, за практикою Верховного Суду, є підставою визнавати такі докази (відеофонограми) недопустимими <...> обов'язковістю наявності оригіналів відеозаписів, здійснених під час негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема контролю за вчиненням злочину, покликана забезпечити можливість експертним шляхом встановити достовірність інформації, відображеної у відеозаписі»²⁶.

У справі № 675/1046/18 (ч. 3 ст. 369 Кримінального кодексу України — надання неправомірної вигоди службовій особі²⁷) ВС України, навпаки, відмовив стороні захисту в клопотанні про призначення експертизи відео- та звукозапису на предмет монтажу цифрового відеозапису НСРД, а дослідив запис самостійно і не знайшов підстав для призначення експертизи²⁸.

23 Судді ККС ВС обговорили проблемні питання допустимості електронних доказів під час судового розгляду. 28.10.2021 / ВСУ. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1202347/> (дата звернення: 03.02.2023).

24 Ухвала ВСУ від 29.05.2018 р. Справа № 397/2588/13-к. Провадження № 51-3650км18 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74475933> (дата звернення: 05.01.2023).

25 Постанова ВСУ від 18.12.2019 р. Справа № 588/1199/16-к. Провадження № 51-3127км19 / ЄДРСР. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86505861> (дата звернення: 06.01.2023).

26 Постанова ВСУ від 17.03.2020 р. Справа № 426/12149/17. Провадження № 51-112км20 / ЄДРСР. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88401663> (дата звернення: 05.01.2023).

27 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341- III (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 02.02.2023).

28 Постанова ВСУ від 18.12.2019 р. Справа № 675/1046/18. Провадження № 51-3942км19 / ЄДРСР. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86505906> (дата звернення: 05.01.2023).

Розглядаючи справи про хабарництво, ВС України в окремих випадках «не вбачає жодних перепон у можливості надання до суду дублікатів протоколів процесуальних дій, а також матеріалів фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інших носіїв інформації (у тому числі електронних), виготовлених слідчим, прокурором із залученням спеціаліста, які визнаються судом як оригінал документа»²⁹.

У справі про зловживання владою під час розгону акцій протесту поліцією ВС України визнав цифрові відеозаписи подій допустимим доказом навіть без зазначення того, хто їх здійснював і як їх залучено до кримінального провадження. Цей доказ став підґрунтям для обвинувального вироку службовій особі³⁰.

ВС України також визнав копії цифрових відеозаписів розбійного нападу на ломбард із камер відеоспостереження (на DVD-дисках) допустимим доказом, хоча в Постанові не зазначено, у який спосіб слідство отримало копії цих записів. Висновок судової експертизи щодо ідентифікації особи за цим відеозаписом став підставою для обвинувального вироку³¹. В іншій справі щодо грабежу копію відеозапису з камери відеоспостереження (на DVD-RW-диску), добровільно видану співробітником ломбарду, суд також визнав допустимим

доказом, незважаючи на заперечення сторони захисту. Суд зазначив, що матеріали провадження містять запит на видачу відеозапису, супровідний лист до DVD-диска та протокол його огляду, за яким диск визнано речовим доказом (на думку суда — «у передбачений КПК спосіб»)³².

У справі щодо незаконного обігу наркотичних засобів цивільні особи передали слідству зроблений ними відеозапис правопорушення. Слідчий оформив протокол огляду відеозапису, продемонструвавши запис обвинуваченому, його захиснику та понятим. Таке процесуальне оформлення дало суду змогу визнати відеозапис допустимим доказом³³.

В одному з випадків відеозапис із двох камер відеоспостереження суд визнав належним доказом у справі про порушення правил безпеки дорожнього руху, хоча не було встановлено технічних характеристик пристроїв, на які здійснено відеозаписи, їх сертифікації та порядку передання відомостей на сервер³⁴. В іншому випадку копію запису камери відеоспостереження й автотехнічну експертизу, проведену на її підставі, суд визнав недопустимими доказами через те, що «за копією встановити технологічні властивості відеограми за відсутності оригіналу та оригінального пристрою неможливо» і висновок

29 Див., наприклад: Постанова ВСУ від 15.01.2020 р. Справа № 161/5306/16-к. Провадження № 51-3498км19 / ЄДРСР. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87053591> (дата звернення: 03.01.2023).

30 Постанова ВСУ від 20.02.2018 р. Справа № 750/4139/15-к. Провадження № 51-36км18 / ЄДРСР. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72460327> (дата звернення: 04.01.2023).

31 Постанова ВСУ від 27.02.2018 р. Справа № 759/8643/16-к. Провадження № 51-1031км18 / ЄДРСР. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72642168> (дата звернення: 03.01.2023).

32 Постанова ВСУ від 02.10.2019 р. Справа № 159/2377/17. Провадження № 51-4466км18 / ЄДРСР. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84788575> (дата звернення: 03.01.2023).

33 Постанова ВСУ від 15.03.2018 р. Справа № 760/11451/15-к. Провадження № 51-727км18 / ЄДРСР. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72909394> (дата звернення: 22.12.2022).

34 Ухвала ВСУ від 25.03.2019 р. Справа № 754/2178/18. Провадження № 51-920ск19 / ЄДРСР. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80716282> (дата звернення: 27.12.2022).

експерта «ґрунтується на неправильних даних, здобутих з копії відеозапису»³⁵.

У кримінальному провадженні щодо крадіжки суд визнав копію (на DVD-диску) відеозапису події недопустимим доказом через те, що без ухвали слідчого судді слідство отримало її від потерпілої³⁶. Не визнав суд допустимим доказом і копію відеозапису крадіжки з камери відеоспостереження через те, що в матеріалах кримінального провадження відсутні запит про витребування цього відеозапису й відомості про особу, яка їх отримала³⁷. Недопустимим доказом суд також визнав копію відеозапису з камери відеоспостереження щодо іншої крадіжки через те, що вони не є оригіналами³⁸.

Тобто за однакових умов донедавна судді ухвалювали протилежні рішення. В одних випадках вони визнавали копії цифрових записів допустимими доказами, в інших — недопустимими (особливо щодо корупційних злочинів). Утім, останнім часом судді намагаються підвищити свій рівень обізнаності щодо технічних характе-

ристик цифрових доказів для уникнення судових помилок. Зокрема, суддя ККС ВС України Надія Стефанів наголошує на тому, що «судді відповідають за підвищення власних професійних знань стосовно використання електронних доказів. Суддя сам має дбати про те, щоб бути в курсі всіх останніх новин щодо документів і стандартів та застосовувати їх відповідно до чинного процесуального законодавства»³⁹.

Останнім часом судді всіх юрисдикцій намагаються дотримуватися у своїй роботі Керівних принципів Комітету Міністрів Ради Європи щодо електронних доказів у цивільних та адміністративних провадженнях⁴⁰. Суди в Україні все частіше відхиляють клопотання сторони захисту щодо невизнання допустимими й достовірними копій цифрових доказів, протоколів їх огляду та висновків судових експертиз під час розгляду справ різних категорій. Судді докладно оцінюють достовірність висновків експерта й досліджують цифрові докази безпосередньо (зокрема, інформацію з мобільних телефонів)⁴¹.

35 Постанова ВСУ від 31.10.2019 р. Справа № 404/700/17. Провадження № 51-4451км19 / ЄДРСР. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85390646> (дата звернення: 28.12.2022).

36 Постанова ВСУ від 12.04.2018 р. Справа № 366/1400/15-к. Провадження № 51-1528км18 / ЄДРСР. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73438093> (дата звернення: 21.12.2022).

37 Постанова ВСУ від 04.09.2019 р. Справа № 369/3713/18. Провадження № 51-3536км19 / ЄДРСР. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84120855> (дата звернення: 22.12.2022).

38 Постанова ВСУ від 15.11.2018 р. Справа № 140/2668/15-к. Провадження № 51-624км17 / ЄДРСР. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78110946> (дата звернення: 23.12.2022).

39 Стефанів Н. Матеріальний носій — лише спосіб збереження інформації, який має значення тільки тоді, коли Е-документ виступає речовим доказом / Інформагентство «ADVOKAT POST». 02.11.2021. URL: <https://advokatpost.com/materialnyj-nosij-lyshe-sposib-zberezhennia-informatsii-iakyj-maie-znachennia-tilky-tody-koly-e-dokument-vystupaie-rechovym-dokazom-suddia-stefaniv/> (дата звернення: 02.02.2023).

40 Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи CM(2018)169-add1final щодо електронних доказів у цивільних та адміністративних провадженнях : прийнято Ком. Мініст. 30.01.2019 р. на 1335-му засід. заст. мініст. / Мін'юст України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/rekomendatsii-parlamentskoi-asamblei-ta-komitetu-ministriv-radi-evropi> (дата звернення: 12.02.2023).

41 Див., напр.: Вирок Держинського райсуду м. Харкова від 21.06.2019 р. Справа № 638/5928/18. Провадження № 1-кп/638/585/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/82552131> (дата звернення: 12.02.2023) ; Вирок Вищ. антикорупц. суду від

Судові рішення останніх 2—3 років відрізняються від попередніх більш докладним розглядом і поясненням технічних характеристик цифрових доказів, що надає більше шансів для визнання допустимим доказом копії інформації у цифровій формі. Зокрема, у справі № 677/2040/16-к касаційну скаргу захисника щодо невизнання копій відеозаписів допустимим доказом суд залишив без задоволення та зазначив:

«Відповідно до ст. 7 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 року № 851-IV, у випадку зберігання інформації на кількох електронних носіях кожний з електронних примірників вважається оригіналом електронного документа.

Матеріальний носій — лише спосіб збереження інформації, який має значення, тільки коли електронний документ є речовим доказом. Головною особливістю електронного документа є відсутність жорсткої прив'язки до конкретного матеріального носія. Один і той же електронний документ (відеозапис) може існувати на різних носіях. Всі ідентичні за своїм змістом примірники електронного документа можуть розглядатися як оригінали та відрізнятися один від одного тільки часом та датою створення»⁴².

Таке саме рішення містять Постанова ККС ВС України від 25.01.2021 р. у справі № 236/4268/18⁴³ та ухвала ККС ВС України від 19.08.2021 р. у справі № 756/8124/19⁴⁴, у яких суд відмовив у задоволенні скарг захисників щодо недопустимості копій цифрової інформації як доказів.

За результатами узагальнення практики суду касаційної інстанції з питань проведення й оцінювання результатів НСРД у кримінальному провадженні з'ясовано, що найчастіше причинами невизнання судом допустимими доказами цифрових аудіо- та відеозаписів, здійснених під час їх проведення, є такі: надання до суду копій цифрової інформації, а не оригіналів; проведення НСРД співробітниками оперативного підрозділу без доручення на те слідчого, прокурора та без ухвали слідчого судді; невідкриття стороні захисту в порядку ст. 290 КПК доручення на проведення НСРД; відсутність процесуального оформлення рішення слідчого або прокурора про залучення до проведення НСРД «іншої особи»; невиконання вимог ч. 4 ст. 271 КПК щодо негайного складання протоколу за результатами проведення контролю за вчиненням злочину в присутності особи, щодо якої проведено НСРД, одразу після відкритого фіксування під час завершальної стадії контролю за

17.02.2022 р. Справа № 991/4996/20. Провадження № 1-кп/991/53/20. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=103409303&red=1000033ab78a5efaf99e232b33e4b495c626d6&d=5#:~:text=%D0%B7%D0%B0%20%D1%87.,%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D> (дата звернення: 22.02.2022).

42 Постанова ККС ВСУ від 22.10.2020 р. Справа № 677/2040/16-к. Провадження № 51-5738км19. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=92458395&red=1000035e35a331e82f61d9818795df8ecd0762&d=5> (дата звернення: 22.12.2022).

43 Постанова ККС ВСУ від 25.01.2021 р. Справа № 236/4268/18. Провадження № 51-3124км20. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=94905297&red=10000347f1960a9ea9dcf00a1e2414ca33651f&d=5> (дата звернення: 22.12.2022).

44 Ухвала ККС ВСУ від 19.08.2021 р. Справа № 756/8124/19. Провадження № 51-601ск21. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=94874011&red=1000037c6ddddd0bd0c253b026e82724e953e47&d=5> (дата звернення: 22.12.2022).

вчиненням злочину з фактичним її затриманням⁴⁵.

У законодавстві США питання використання цифрових доказів є менш «зарегульованим». Ще наприкінці ХХ ст. цифрові докази у США виокремили у групу доказів у зв'язку з особливостями їх створення, зберігання, виявлення, дослідження й оцінки їх допустимості та достовірності. 1995 р. спільними зусиллями правоохоронні органи США, Канади й деяких країн Європи створили міжнародну організацію з комп'ютерних доказів (англ. *International Organization on Computer Evidence, IOCE*)⁴⁶, а 1998 р.— Наукову робочу групу з дослідження цифрових доказів (англ. *Scientific Working Group on Digital Evidence*, далі — *SWGDE*)⁴⁷, яка об'єднала роботу правоохоронних, академічних і комерційних організацій у галузі цифрової криміналістики з метою розроблення міждисциплінарних посібників і стандартів щодо відновлення, збереження й дослідження цифрових доказів. Група *SWGDE* розробила основні стандарти та принципи роботи з цифровими доказами, що забезпечує належність і допустимість цих доказів у судочинстві. Особливу увагу приді-

лили процесуальному фіксуванню всіх операцій з такими доказами, забезпеченню доступу до них усіх учасників процесу, допущенню до дослідження цифрових доказів лише кваліфікованих ІТ-спеціалістів із метою максимального збереження їх цілісності⁴⁸.

До *FRE USA*⁴⁹, які прийнято ще 1975 р. та які регулюють роботу з доказами у цивільному і кримінальному процесі у федеральних судах США, неодноразово вносили зміни й доповнення щодо цифрових доказів з урахуванням розроблених науковцями стандартів і методологічних підходів до збирання, збереження й аналізу цифрових доказів⁵⁰ та останніх судових рішень, у яких вони фігурували. Зокрема, до Правила 902⁵¹ *FRE USA* додали п. 13 і 14 щодо процедури визначення справжності певних цифрових доказів (окрім показань свідка) і надання сторонам у справі можливості встановлювати (оскаржувати) достовірність сертифікованих записів, створених за допомогою електронних систем і даних та скопійованих з електронного пристрою або носія. У поясненнях до цих пунктів зауважено, що для оскарження справжності цифрових доказів

45 Узагальнення практики суду касаційної інстанції з питань проведення та оцінювання результатів НСРД у кримінальному провадженні (оновлено). Тренінговий центр прокурорів України. 2021. С. 51. URL: https://ptcu.gp.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/uzagalnennya_praktyky_sudu_po_nsr_d_z_qrkodamy_1.pdf (дата звернення: 12.02.2023).

46 International Organization on Computer Evidence (IOCE) / UIA. Global Civil Society Database. URL: <https://uia.org/s/or/en/1100029648> (дата звернення: 02.02.2023).

47 Scientific Working Group on Digital Evidence (SWGDE). URL: <https://www.swgde.org/> (дата звернення: 12.02.2023).

48 Kessler G. C. Judges' Awareness, Understanding, and Application of Digital Evidence. *Journal of Digital Forensics, Security and Law*. 2011. Vol. 6. No. 1. Art. 4. Pp. 54—72. DOI: 10.15394/jdfsl.2011.1088 (дата звернення: 12.02.2023).

49 Federal Rules of Evidence URL: <https://www.law.cornell.edu/rules/fre> (дата звернення: 05.02.2023).

50 Протокол Берклі URL: <https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf> (дата звернення: 11.02.2023).

51 Federal Rules of Evidence URL: <https://www.law.cornell.edu/rules/fre> (дата звернення: 05.02.2023).

може знадобитися технічна інформація, здобута шляхом залучення судового експерта або спеціаліста в IT-сфері. До того ж у Правилі 702 обумовлено, що експертами можна залучати не лише осіб, які мають знання і навички в техніці й науці та певну освіту, а й тих, хто має досвід роботи в певних галузях (лікарів, банкірів, архітекторів, фізиків та ін.)⁵². Водночас показання та висновки експертів мають бути достовірними (відповідати *Daubert standard*⁵³) і допустимими згідно з принципами Правила 104(a)⁵⁴ FRE USA.

Суди США встановлюють автентичність (справжність, достовірність) цифрових доказів згідно з Правилом 901⁵⁵ FRE USA. Зокрема, суд перевіряє інформацію про те, що цифрові докази «були отримані з конкретного комп'ютера або іншого електронного пристрою, чи було зафіксовано повну та точну їх копію і вони залишилися незмінними з моменту їх фіксації»⁵⁶. Достовірність значного масиву даних у цифровому вигляді часто потребує дослідження повної копії даних електронного пристрою, яку

створює спеціально залучений судовий експерт або спеціаліст. Така копія зберігає логічну структуру накопичувача інформації й навіть видалені файли. Це дає змогу надалі провести додаткову або повторну експертизу⁵⁷.

Справжність окремого файлу, його частини або групи файлів перевіряють за їхнім хеш-кодом (унікальним кодом для кожного такого об'єкта). Однакові значення хеш-коду для оригіналу файлу (зокрема, з точної копії диску) і файлу, який перевіряють, свідчать про їхню ідентичність⁵⁸. Для порівняння файлів за хеш-кодом залучають судового експерта або IT-спеціаліста, а достовірність показань або висновків експерта перевіряють за *Daubert standard* (Правилом 702).

Суд може визначити справжність цифрових доказів також за допомогою показань свідків навіть за відсутності в матеріалах справи або протоколах відповідних даних⁵⁹. Такими свідками, зокрема, можуть бути співробітники правоохоронних органів, які вилучали електронні пристрої або фіксували

52 Federal Rules of Evidence URL: <https://www.law.cornell.edu/rules/fre> (дата звернення: 05.02.2023).

53 *Daubert standard* сформовано на основі трьох судових справ — *Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals, Inc.*, 509 U. S. 579 (1993). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/509/579/> (дата звернення: 07.01.2023); *General Electric Co. v. Joiner*, 522 U. S. 136 (1997). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/522/136/> (дата звернення: 07.01.2023) та *Kumho Tire Co. v. Carmichael*, 526 U. S. 137 (1999). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/526/137/> (дата звернення: 07.01.2023) — і призначено для встановлення достовірності показань і висновків експерта.

54 Federal Rules of Evidence URL: <https://www.law.cornell.edu/rules/fre> (дата звернення: 05.02.2023).

55 Ibid.

56 *United States v. Budziak*, 697 F.3d 1105 (2012) / Caselaw Access Project. URL: <https://cite.case.law/f3d/697/1105/> (дата звернення: 07.01.2023).

57 *United States v. Burdulis*, 753 F.3d 255 (1st Cir. 2014). URL: <https://casetext.com/case/united-states-v-burdulis> (дата звернення: 05.01.2023).

58 *United States v. R. Burke*, 633 F.3d 984 (10th Cir. 2011). URL: <https://casetext.com/case/united-states-v-r-burke> (дата звернення: 03.01.2023).

59 *United States v. Bush*, 727 F.3d 1308 (11th Cir. 2013). URL: <https://casetext.com/case/united-states-v-bush-30> (дата звернення: 02.01.2023).

(копіювали) інформацію в цифровій формі⁶⁰.

Науковці Національного інституту юстиції США наголошують на важливості докладного протоколювання процесів автентифікації (визначення справжності) і всіх інших дій із цифровими доказами (вилучення з докладним описом електронного пристрою, зазначенням його власника й осіб, які мали до нього доступ, способів і засобів вилучення інформації, копіювання на зовнішній носій, дослідження з описом задіяних методів і засобів тощо). Це дає змогу довести факт зберігання інформації в первісному вигляді⁶¹. Сторона обвинувачення також зобов'язана своєчасно відкрити стороні захисту цифрові докази, інакше суд поверне матеріали на дослідження.

З метою запобігання помилкам під час роботи з цифровими доказами поліцейські академії США розширили навчальну програму з цифрових доказів на підставі настанов щодо роботи з такими доказами⁶². Автори настанов наголошують на тому, що цифрові докази марні без визначення їхньої достовірності й докладного фіксування «ланцюжка зберігання доказів», тому вони розробили алгоритм протоколювання дій із

цифровими доказами та навели перелік питань, які потрібно зазначити в протоколах⁶³.

Окрему увагу автори настанов приділяють таким питанням:

- необхідності підвищення кваліфікації слідчих і прокурорів щодо технічних аспектів цифрових доказів;⁶⁴
- порадам щодо перевірки справжності електронних листів;⁶⁵
- процесуальному значенню роздруківок інформації з комп'ютера, поясненню понять «оригінал», «копія» і «дублікат» цифрової інформації;⁶⁶
- порядку визначення справжності цифрових фотознімків та ін.⁶⁷

До 2014 р. співробітники правоохоронних органів США під час арешту осіб вилучали в них мобільні телефони й досліджували вміщену там інформацію. Утім, ВС США постановив, що обшук і вилучення цифрової інформації з телефона без відповідного ордеру протирічить Конституції США й порушує права громадян⁶⁸. Додатково ситуацію з отриманням інформації з мобільних телефонів ускладнили відмови

60 Goodison S. E., Davis R. C., Jackson B. A. Digital Evidence and the U. S. Criminal Justice System: Identifying Technology and Other Needs to More Effectively Acquire and Utilize Digital Evidence. RAND Corporation, 2015. P. 11. URL: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/248770.pdf> (дата звернення: 25.12.2022).

61 Ibid. P. 13.

62 Hagy D. W. Digital Evidence in the Courtroom: A Guide for Law Enforcement and Prosecutors. U. S. Department of Justice. Office of Justice Programs. National Institute of Justice. Washington, Jan 2007. 81 p. URL: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/digital-evidence-courtroom-guide-law-enforcement-and-prosecutors> (дата звернення: 23.12.2022).

63 Ibid. Pp. 15–17.

64 Ibid. P. 23.

65 Ibid. P. 31.

66 Ibid. P. 33.

67 Ibid. P. 50.

68 Riley v. California, 573 U. S. 373 (2014). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/573/373/> (дата звернення: 23.12.2022).

представників компаній *Apple* та *Google* надавати доступ до інформації про користувачів навіть за офіційними запитами правоохоронних органів. Це спонукає сторони у справі приділяти більше уваги цифровим слідам, залишеним мобільними пристроями в інтернеті. Завданням суб'єктів доказування є ретельне фіксування таких цифрових доказів, аналізування їх повноти, справжності й надійності, а також оцінка допустимості та достовірності.

Дослідники Національного інституту юстиції США шляхом опитування співробітників правозастосовних органів з'ясували, що респонденти стикаються з безліччю проблем під час роботи з цифровими доказами. Зокрема, їм не вистачає знань про технічні характеристики цифрової інформації, правила її вилучення та зберігання. Слідчі потребують комплектів науково-технічних засобів для роботи з цифровими доказами, зокрема сумок Фарадея для ізолювання електронних пристроїв. На тлі швидкого розвитку технологій цифрових пристроїв і способів вилучення з них цифрової інформації виникають значні труднощі з оцінкою цифрового доказу за критерієм достовірності (його відповідності *Daubert standard*)⁶⁹. Дослідники стверджують, що прокурори (через недостатню обізнаність із технічними характеристиками цифрових доказів) намагаються вилучити більше інформації, аніж це необхідно, і перевантажують судових експертів непотрібною роботою, а деяким суддям бракує знань про методи оброблення та вилучення цифрових доказів. Поліцейські й детективи часто не знають, як фіксувати та зберігати цифрові докази,

а судові експерти потребують сучасних методик їх дослідження. Ці проблеми запропоновано розв'язати розробленням настанов для роботи з цифровими доказами (для кожного відомства — окремо) і підвищенням кваліфікації всіх співробітників правозастосовних органів, які у своїй роботі стикаються з цифровими доказами⁷⁰.

Отже, слідчі, судді, прокурори, оперативні співробітники й судові експерти у США під час роботи із цифровими доказами певною мірою стикаються з тими самими проблемами, які виникають у відповідних співробітників усіх рівнів кримінального правосуддя України. Водночас, на відміну від КПК, *FRE USA* містять розгалужену систему поправок, які стосуються порядку вилучення цифрових доказів, їх фіксування, зберігання, автентифікації (перевірки справжності), оцінки допустимості й достовірності тощо. Достовірність цифрових доказів, наукових показань спеціалістів і висновків експертів щодо них у США визначають за *Daubert standard*. Співробітники всіх рівнів кримінального правосуддя США в роботі з цифровими доказами керуються Протоколом Берклі й Настановами щодо використання цифрових доказів.

У КПК відсутнє визначення терміна «цифрові докази», не наведено докладного порядку їх вилучення, огляду, фіксування та зберігання. Це може спричинити помилки в роботі із цифровою інформацією й невизнання її допустимим і достовірним доказом у суді.

Викладене вище свідчить про те, що судочинство США має більше можливостей для ефективного використання цифрових доказів, аніж судочинство України.

69 Goodison S. E., Davis R. C., Jackson B. A. Op. cit. P. 16. URL: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/248770.pdf> (дата звернення: 21.12.2022).

70 Ibid. P. 25.

Висновки

Сьогодні аналогові пристрої цілком поступилися місцем цифровим (тобто безперервна інформація — дискретній). Тому термін «цифровий доказ» є більш точним і краще віддзеркалює сутність інформації в цифровій формі (у формі бінарного коду), а пристрої, засоби й машини, які створюють, передають, обробляють і зберігають цифрову інформацію, слід називати електронними. **Цифровими доказами** слід вважати фактичні дані, які представлені у вигляді бінарного (двійкового) коду та містять інформацію, що має значення для об'єктивного вирішення справи.

Слідчі, судді, прокурори, співробітники оперативно-розшукових органів і судові експерти України та США під час роботи із цифровими доказами зазнають певних труднощів через швидкий розвиток і зміну технологій цифрових пристроїв та, як наслідок, — зміну технологій виявлення, вилучення, фіксування й дослідження цифрової інформації.

Суди кримінальної юрисдикції України іноді ухвалюють протилежні рішення щодо визнання цифрової інформації допустимим доказом за тих самих умов. Причини невизнання судом допустимими доказами цифрової інформації: надання суду копії цифрової інформації, а не оригіналу; проведення НСРД та отримання цифрової інформації без доручення на те слідчого, прокурора й без ухвали слідчого судді; невідкриття стороні захисту доручення на проведення НСРД; відсутність процесуального оформлення рішення слідчого або прокурора про залучення до проведення НСРД «іншої особи» та ін.

Судочинство США має більше можливостей для ефективного використання цифрових доказів, аніж судочинство

України. Нормативно-правові акти й методична література щодо використання цифрових доказів, якими послуговуються в судочинстві США, є гідним орієнтиром для реформування законодавства України та розроблення методичних рекомендацій із цих питань.

Оскільки від компетенції та правильного рішення співробітників правозастосовних органів (слідчих, суддів, прокурорів, оперативних працівників) залежить, чи відіграватиме окремий цифровий доказ провідну роль у вирішенні конкретної справи, ці співробітники мають знати базові технологічні характеристики цифрових пристроїв і цифрової інформації. Тож слід розробити відповідну методичну й довідкову літературу та додати її до програм підвищення кваліфікації окремо для кожної категорії таких співробітників.

КПК бажано доповнити такими новелами: визначенням поняття «цифрові докази» і їхніх процесуальних носіїв; розмежуванням понять «електронний доказ» і «цифровий доказ»; докладним порядком вилучення цифрової інформації, її огляду, фіксування та зберігання (із зазначенням переліку обов'язкової інформації щодо цифрових доказів, яку слід процесуально закріпити); порядком оцінки допустимості й достовірності цифрового доказу та висновку експерта за певними критеріями.

Problems of Using Digital Evidence in Criminal Justice of Ukraine and the USA

Galina Avdeeva,

Elzbieta Żywucka-Kozłowska

Current issues of using digital evidence in criminal justice of Ukraine and the USA have been considered and proposals have been provided for their resolution. For this purpose, methods of theoretical analysis and synthesis, formal legal analysis, comparative legal method, and special methods of cognition

have been applied. The concepts of “electronic evidence” and “digital evidence” have been differentiated. Analysis of 64 decisions of Ukrainian courts of criminal jurisdiction and 31 decisions of the US Court of Appeal and the Supreme Court has revealed certain challenges in recognizing information in digital format as admissible and veracious evidence. The experience of the US judiciary can be useful for reforming Ukrainian legislation and the development of methodological guidelines for digital evidence use. It has been proposed to amend the Criminal Procedural Code of Ukraine with regulations that would contain the definition for the digital evidence concept and its procedural media; differentiation of the concepts of “electronic evidence” and “digital evidence”; introduction of a detailed procedure for seizing digital information, its review, recording and storage (with indication of the list of mandatory information on digital evidence which must be procedurally established); an algorithm for assessing veracity of digital evidence and an expert conclusion relying on certain criteria. It has been proved that a rapid change in technologies for detecting, seizing, recording and researching digital information has presented certain challenges for investigators, judges, prosecutors and employees of investigative agencies of Ukraine. It is recommended to improve the efficiency of using digital evidence in court proceedings by developing guidelines for working with such evidence and correspondingly improving qualifications of employees in law enforcement agencies.

Keywords: digital evidence; electronic evidence; electronic devices; admissibility of evidence; sources of evidence; digital information; criminal proceedings; recording evidence.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізованні даних, рішеннях про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Авторки внесли свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Авторки заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів.

References

- Federal Rules of Evidence (FRE). Dec 1, 2020 / Legal Informational Institute. URL: <https://www.law.cornell.edu/rules/fre>.
- International Organization on Computer Evidence (IOCE) / UIA. Global Civil Society Database. URL: <https://uia.org/s/or/en/1100029648>.
- ISO/IEC 27037:2012 Information technology — Security techniques — Guidelines for identification, collection, acquisition and preservation of digital evidence. URL: <https://www.iso.org/standard/44381.html>.
- Hagy, D. W. (2007). Digital Evidence in the Courtroom: A Guide for Law Enforcement and Prosecutors. U. S. Department of Justice. Office of Justice Programs. National Institute of Justice. Washington. URL: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/digital-evidence-courtroom-guide-law-enforcement-and-prosecutors>.
- Kessler, G. C. (2011). Judges' Awareness, Understanding, and Application of Digital Evidence. Journal of Digital Forensics, Security and Law. Vol. 6. No. 1. Art. 4. DOI: [10.15394/jdfsl.2011.1088](https://doi.org/10.15394/jdfsl.2011.1088).
- Protokol Berkli z vedennia rozsliduvan z vykorystanniam vidkrytykh tsyfrovyykh danykh (2020) [The Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations]/ Upravlin. Verkhovn. komisara OON z prav liudyny ta Tsentru z prav liudyny Kaliforn. un-tu v Berkli, Yuryd. shk. URL: <https://www.law.berkeley.edu/wp-content/>

- [uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf](#) [in Ukrainian].
- Scientific Working Group on Digital Evidence (SWGDE). URL: <https://www.swgde.org/>.
- Stefaniv, N. (2021). Materialnyi nosii — lyshe sposib zberezhennia informatsii, yakyi maie znachennia tilky todi, koly E-dokument vystupaie rechovym dokazom [Physical medium is only a way of storing information, which is important only when the E-document acts as physical evidence] / Informahentstvo «ADVOKAT POST». URL: <https://advokatpost.com/materialnyj-nosij-lyshe-sposib-zberezhennia-informatsii-iakij-maie-znachennia-tilky-todi-koly-e-dokument-vystupaie-rechovym-dokazom-suddia-stefaniv/> [in Ukrainian].
- Tertyshnyk, V. M. (2014). Kryminalnyi protses Ukrainy. Zahalna chastyna [Criminal Procedure in Ukraine. General Part]: pidruchnyk. Akademichne vydannia. Kyiv. URL: <https://rd.ua/storage/lessons/434/512%D0%A2%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B8%D1%88%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%92.%20%D0%9C.%20-%20%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B8CC%86%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%96%CC%88%D0%BD%D0%B8.%20%D0%97%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0,%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.%20%D0%90%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B5%20%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%B0%D0%BD%0%BD%D1%8F.pdf> [in Ukrainian].
- Tsekhan, D. M. (2013). Tsyfrovi dokazy: poniattia, osoblyvosti ta mistse u systemi dokazuvannia [Digital evidence: concepts, characteristics and place in the proof system]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Yurysprudentsiia*. Vyp. 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2013_5_58 [in Ukrainian].
- Zozulia, N. (2018). Elektronni chy tsyfrovi dokazy: udoskonalennia zmin do protsesualnogo zakonodavstva [Electronic or digital evidence: improving amendments in procedural legislation]. *Ukrainske pravo*. URL: https://www.bitlex.ua/uk/blog/news/post/elektronni_chy_tsyfrovi_dokazy__udoskonalennya_zmin_do_protsesualnogo_zakonodavstva [in Ukrainian].
- Авдеева, Г., Живуцька-Козловська, Е. (2023). Проблеми використання цифрових доказів у кримінальному судочинстві України та США. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (30). С. 126—143. DOI: 10.32353/khrife.1.2023.07.

Трансформація особистості судового експерта в екстремальних умовах воєнного часу

Олег Курдес *

* ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2736-4616>, e-mail: oleg700615@ukr.net

DOI: 10.32353/khrife.1.2023.08 УДК 343.98

Надійшло 23.01.2023 / Рецензовано 27.01.2023 / Прийнято до друку 30.01.2023 /
Доступно онлайн 31.03.2023

За допомогою діалектичного, системного, порівняльного методів і методів аналітичної абстракції, моделювання й інтерпретації досліджено феномен трансформації особистості судового експерта в екстремальних умовах (зокрема, воєнного часу), узагальнено наукові досягнення із цього питання й окреслено шляхи подолання наслідків впливу зовнішніх негативних чинників на його особистість. Акцентовано увагу на потребі відстежувати емоційно-вольову стійкість судового експерта та рівень впливу на його особистість зовнішніх стресових чинників довготривалої дії в умовах проведення ним судових експертиз на місцях воєнних злочинів і за наслідками воєнних дій на території України. Для успішного виконання посадових обов'язків і подолання наслідків впливу зовнішніх негативних чинників у воєнний час доцільно додати до системи професійної підготовки судового експерта психологічну підготовку (розробити методiku проведення психологічних тренінгів як форми активного розвитку психологічних якостей і навичок особистості: зокрема, із долученням групових дискусій, ігрових методів та психогімнастичних вправ) із унормуванням її у відповідних підзаконних відомчих актах. Опанування судовим експертом психологічних знань, умінь і навичок сприятиме знайденню ним оптимальних рішень із метою розв'язання судово-експертних досліджень та більш ретельному виконанню професійних обов'язків. Запропоновано в кожній державній судово-експертній установі створити структурний підрозділ професійної підготовки, на який би (у співпраці з підрозділом роботи з персоналом) покласти обов'язок організувати психологічну підготовку судових експертів.

Ключові слова: особистість у воєнний час; трансформація психіки; судово-експертна діяльність; судовий експерт; професійна підготовка; психологічна підготовка; психологічний тренінг.

Постановка наукової проблеми

Через війну в Україні гостро постала потреба в науковому дослідженні питання трансформації особистості судового експерта під негативним впливом її наслідків. Проведення експертних досліджень на місці подій, пов'язаних із людськими жертвами й масовими руйнуваннями, погіршує психологічний стан експерта, що негативно позначається на якості складених ним висновків. До того ж проживання в зоні бойових дій значно посилює рівень його тривожності.

Професійна діяльність судового експерта передбачає підвищені вимоги до його індивідуально-психологічних властивостей: емоційно-вольової, когнітивної та комунікативної сфер. Тому нагальним є дослідження особливостей впливу екстремальних ситуацій на особистість судового експерта та розроблення психологічних методів і технологій, які сприяли б звільненню його психіки від впливу негативних чинників, передусім в умовах воєнного часу.

Мета статті

Дослідити феномен трансформації особистості судового експерта в екстремальних умовах воєнного часу й визначити шляхи подолання наслідків впливу зовнішніх негативних чинників на його особистість.

Методи дослідження

Теоретичним і методологічним підґрунтям цього дослідження є положення, які містяться в наукових працях іноземних та вітчизняних науковців, навчальних та методичних посібниках, спеціальній літературі, що стосуються питань впливу екстремальних умов і негативних чинників на особистість, а також методики проведення психологічних тренінгів. Завдяки діалектичному методу з'ясовано теоретичні особливості проведення психологічної підготовки судових експертів. Системний підхід дав змогу розглянути психологічну підготовку як єдину систему форм та методів покращення особистісних характеристик. Метод аналітичної абстракції сприяв з'ясуванню механізму цієї підготовки. Порівняльний метод застосовано для відстеження трансформації особистості судового експерта в екстремальних умовах воєнного часу. Із метою наукового обґрунтування психологічної підготовки використано метод моделювання. Метод інтерпретації задіяно під час вивчення змісту методики проведення психологічної підготовки судових експертів.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Питання впливу на психіку особистості зовнішнього середовища досліджували:

Ю. І. Андрусишин¹, Л. В. Ваврик², Т. М. Дзюба зі співавторками³, Н. Г. Іванова⁴, В. О. Лефтеров⁵, С. С. Макаренко⁶, В. М. Онищенко⁷, А. І. Полтавська⁸, О. Б. Столяренко⁹, В. О. Тюріна зі співавторкою¹⁰, І. М. Хоржевська¹¹, О. Л. Христук¹² і В. В. Ягупов¹³. Впливу наслідків військових конфліктів на психіку людей приділили увагу також закордонні науковці, зокрема S. R. Murthy та R. Lakshminarayana¹⁴. Феномен трансформації особистості судового експерта як об'єкт

- 1 Андрусишин Ю. І. Вплив емоційно-вольової стійкості особистості на її поведінку в екстремальних умовах. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2013. Вип. 14. Ч. 1. С. 11–18. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14\(1\)_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14(1)_4) (дата звернення: 20.01.2023).
- 2 Ваврик Л. В. Психологічні передумови успішної діяльності правоохоронців в екстремальних умовах. *Там само*. С. 33–41. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14\(1\)_7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14(1)_7) (дата звернення: 20.01.2023).
- 3 Дзюба Т. М., Волошина Н. М., Пампуха І. В. Механізм інформаційно-психологічного впливу на психіку людини у гібридній війні. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2016. Вип. 51. С. 91–99. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpviku_2016_51_14 (дата звернення: 20.01.2023).
- 4 Іванова Н. Г. Формування мотивації фахівця до діяльності в екстремальних умовах. *Проблеми екстремальної та кризової психології ...*. С. 130–138. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14\(1\)_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14(1)_19) (дата звернення: 20.01.2023).
- 5 Лефтеров В. О. Особистісно-професійний розвиток фахівців екстремальних видів діяльності засобами психологічного тренінгу. *Психологія і суспільство*. 2012. № 2 (48). С. 91–107. URL: http://library.wunu.edu.ua/images/stories/naukovi%20zhurnaly/psychologia%20i%20susilstvo/2012/2_2012.pdf (дата звернення: 20.01.2023).
- 6 Макаренко С. С. Методи і способи психологічного захисту особистості в умовах екстремальних ситуацій. *Проблеми екстремальної та кризової психології ...*. С. 203–211. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14\(1\)_28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14(1)_28) (дата звернення: 20.01.2023).
- 7 Онищенко В. М. Трансформація особистості в процесі подолання життєвих криз. *Актуальні проблеми психології*. 2020. Т. І. Вип. 56. С. 118–124. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v1/i56/20.pdf> (дата звернення: 20.01.2023).
- 8 Полтавська А. І. Роль та функції емоцій в екстремальних ситуаціях, що пов'язані із професійною діяльністю в особливих умовах. *Проблеми екстремальної та кризової психології ...*. С. 253–260. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14\(1\)_34](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14(1)_34) (дата звернення: 20.01.2023).
- 9 Столяренко О. Б. Психологія особистості : навч. посіб. Київ, 2012. 280 с.
- 10 Тюріна В. О., Солохіна Л. О. Вплив військових конфліктів на психічне здоров'я людини: короткий огляд зарубіжних досліджень. *Особистість, суспільство, війна : тези доп. учасн. міжнар. психол. форуму (Харків, 15.04.2022)*. Харків, 2022. С. 116–118. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/13818> (дата звернення: 20.01.2023).
- 11 Хоржевська І. М. Професіоналізм та професійний розвиток особистості. *Наукові праці. Серія: Державне управління*. 2013. Вип. 202. Т. 214. С. 110–113. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/govermgmt/2013/214-202-22.pdf> (дата звернення: 01.12.2022).
- 12 Христук О. Л. Теоретико-методологічний аналіз вивчення проблеми психологічної травми: від історії до сучасності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2017. Вип. 2. С. 183–191. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2017_2_22 (дата звернення: 20.01.2023).
- 13 Ягупов В. В. Професійний розвиток особистості фахівця: поняття, зміст та особливості. *Наукові записки НаУКМА : Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. 2015. Т. 175. С. 22–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAApp_2015_175_4 (дата звернення: 20.01.2023).
- 14 Murthy S. R., Lakshminarayana R. Mental health consequences of war: a brief review of research findings. *World Psychiatry*. 2006 Feb. Vol. 5. Is. 1. Pp. 25–30. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1472271/> (дата звернення: 26.11.2022).

наукових пошуків зацікавив І. А. Петрову й О. С. Донцову¹⁵.

Військові дії на території України спричинили нагальну потребу дослідити емоційно-вольову стійкість судового експерта, позначення на трансформації його особистості зовнішніх чинників під час проведення судово-експертної діяльності й життєдіяльності під тривалим впливом стресових чинників. Напрацювання фахівців із проблем трансформації особистості під впливом зовнішніх чинників мають стати підґрунтям для наукового дослідження феномена трансформації особистості судового експерта в екстремальних умовах воєнного часу та розроблення методики проведення психологічної підготовки (тренінгів) у системі професійного навчання судового експерта.

Викладення основного матеріалу дослідження

Формування професійних знань експерта та їх застосування в судово-експертній діяльності прямо пропорційно залежать від сукупності психологічних якостей особистості. Використання здобутих знань є успішним тоді, коли наявні психологічні якості особистості відповідають роду професійної діяльності. Здійснення судово-експертної діяльності в екстремальних умовах

воєнного часу не тільки позначається на психологічних якостях особистості, а й спричиняє трансформацію такої особистості.

У словнику базових понять з курсу «Педагогіка» поняття «особистість» розтлумачено, з одного боку, «як суб'єкт відношень і свідомої діяльності, яка здатна до самопізнання і саморозвитку», а з іншого — як стійку систему «соціально-значимих якостей, відношень, установок, мотивів, що характеризують людину як представника суспільства»¹⁶. Отже, індивідом народжуються, а особистістю стають у процесі розвитку.

«Для особистості характерні такі ознаки:

- активність, прагнення суб'єкта розширити сферу своєї діяльності, діяти за межами вимог ситуації і рольових настанов;
- спрямованість — стійка панівна система мотивів — інтересів, переконань тощо;
- глибинні смислові утворення (динамічні смислові системи), які формуються у спільній діяльності груп і колективів;
- ступінь усвідомлення свого ставлення до дійсності: установка, диспозиція тощо»¹⁷.

Академічний тлумачний словник української мови в першому значенні

15 Петрова І. А., Донцова О. С. Особливості формування професійних компетентностей судового експерта-товарознавця. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 21. С. 165—178. DOI: 10.32353/khrife.1.2020_11 (дата звернення: 20.01.2023).

16 Словник базових понять з курсу «Педагогіка»: навч. посіб. для студ. внз. Вид. 2-ге, доп. і перероб. / укладач О. Є. Антонова. Житомир, 2014. С. 60. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/12633/1/%D0%A1%D0%9B%D0%9E%D0%92%D0%9D%D0%98%D0%9A%20%D0%91%D0%90%D0%97%D0%9E%D0%92%D0%98%D0%A5%20%D0%9F%D0%9E%D0%9D%D0%AF%D0%A2%D0%AC%20%D0%90%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf> (дата звернення: 20.01.2023).

17 Там само. С. 61.

так тлумачить поняття «трансформація»: «Зміна, перетворення виду, форми, істотних властивостей і т. ін. чого-небудь»¹⁸.

Аналізуючи наведене вище, пропонуємо визначити поняття «трансформація особистості судового експерта» як «зміну системи його соціально значущих якостей, ставлення, настанов, мотивів під впливом соціальної дійсності впродовж здійснення ним судово-експертної діяльності». Наслідки військових дій впливають на свідомість судового експерта безпосередньо як під час проведення ним досліджень об'єктів, що мали відношення до цих дій, так і під час сприйняття ним змін у навколишньому соціальному середовищі (загибель і травмування людей, знищення соціальної інфраструктури, погіршення якості життя й безпеки тощо).

Як вважає В. М. Онищенко, трансформація особистості має свої стадії, структуру, механізм та є результатом зовнішнього та внутрішнього впливу. На думку вченої, завдяки цьому впливу особистість трансформується, що призводить до зміни її ціннісної сфери, накопичення необхідного досвіду й активізації здібностей¹⁹.

Вважаємо слушною думку О. Б. Столяренко щодо розвитку особистості. На її думку, цей розвиток відбувається в суспільному середовищі під впливом оточення й у дорослому віці має назву «становлення». На увагу заслуговують такі запропоновані нею положення:

- становлення особистості — це процес набуття нових форм та ознак психіки в процесі розвитку (характеру, мислення тощо);

- психічний розвиток особистості виявляється в гетерохронності (нерівномірному характері розвитку окремих психічних процесів залежно від віку), стадійності (стадії психічного розвитку, пов'язані із соціальною ситуацією та провідною діяльністю), диференціації та інтеграції психічних процесів (послідовне ускладнення психіки), зміні співвідношень детермінант психічного розвитку (соціальний чинник як детермінант психічного розвитку), пластичності (здатності психіки до змін);
- специфіка особистості полягає в органічному активному дозріванні в умовах залучення до соціальної культури, співвідношенні природного та соціального, уродженого та набутого. Генотип особистості є фундаментом, на якому під впливом соціального середовища форсуються психічні новоутворення;
- поділ умов психічного розвитку на внутрішні (психічні особливості: досвід, освіта, мотивація тощо) і зовнішні (чинники природного та соціального середовища, які діють через внутрішні мотиви);
- соціальне середовище як джерело психічного розвитку особистості, що має такі компоненти: макросередовище (соціально-економічна та політична система держави), мезосередовище (соціально-культурні та національно-культурні особливості

18 Академічний тлумачний словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ, 1970—1980. Т. 10. 1979. С. 233. URL: <http://sum.in.ua/s/transformacija> (дата звернення: 26.11.2022).

19 Онищенко В. М. Зазнач. твір. С. 122. URL: <http://appsychology.org.ua/data/jrn/v1/i56/20.pdf> (дата звернення: 20.01.2023).

суспільства), мікросередовище (сім'я та близьке оточення);

- тісне поєднання внутрішніх і зовнішніх умов розвитку особистості;
- рушійна сила психічного розвитку полягає в суперечності між особистістю й оточенням, з одного боку, і між окремими складовими психіки особистості — з іншого;
- зовнішні суперечності призводять до розвитку особистості лише в разі її активних дій, спрямованих на розв'язання внутрішніх суперечностей і на вироблення нових правил поведінки;
- прогресивний розвиток особистості відбувається в разі усвідомлення та вирішення суперечностей²⁰.

Наведене вище слід урахувати під час наукового дослідження питання трансформації особистості судового експерта в екстремальних умовах воєнного часу.

Погоджуємося з думкою В. В. Ягупова щодо ролі соціального чинника в розвитку особистості. Дослідник вважає, що особистістю не народжуються, нею стають в онтогенезі значно пізніше. Поняття «особистість» має соціальну складову, тому що особистість може сформуватися тільки в суспільстві. Особистість фахівця — це відбиток певного соціуму та професійного середовища²¹.

Переконливим є визначення поняття «професійний розвиток особистості»

І. М. Хоржевської, яка вбачає в ньому розвиток особистості взагалі, що містить опанування нових знань, умінь і досвіду з подальшою трансформацією мотивації та інтересів конкретної особистості²².

Цікавими є висновки Ю. І. Андрусишина щодо психологічних особливостей поведінки людини з підвищеною тривожністю, а саме:

- високотривожна особистість емоційно гостріше реагує на невдачу, аніж низькотривожна;
- стресова ситуація значно погіршує продуктивність праці;
- для високотривожної людини характерні страх невдачі та передчуття небезпеки;
- повідомлення про успіх є стимулом для високотривожної особистості, а для низькотривожної, навпаки, перспектива можливої невдачі;
- підвищений рівень тривожності призводить до сприйняття об'єктивно безпечних ситуацій як небезпечних²³.

На думку Л. В. Ваврика, для успішних дій в екстремальних умовах важлива наявність двох складових²⁴:

- 1) відповідний рівень професійної підготовки (знання, уміння та навички);
- 2) психологічна підготовленість (наявність необхідних психологічних і психофізіологічних якостей особистості).

Науковець наголошує на тому, що для успішного виконання посадових

20 Столяренко О. Б. Зазнач. твір. С. 120—122.

21 Ягупов В. В. Зазнач. твір. С. 23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMApp_2015_175_4 (дата звернення: 20.01.2023).

22 Хоржевська І. М. Зазнач. твір. С. 113. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/governgmt/2013/214-202-22.pdf> (дата звернення: 01.12.2022).

23 Андрусишин Ю. І. Зазнач. твір. С. 14—15. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14\(1\)__4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14(1)__4) (дата звернення: 20.01.2023).

24 Ваврик Л. В. Зазнач. твір. С. 35. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14\(1\)__7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14(1)__7) (дата звернення: 20.01.2023).

обов'язків в екстремальних умовах фахівців необхідно психологічно підготувати. Заслужують на увагу такі його висновки щодо зазначеної проблематики ²⁵:

- до екстремальних умов під час здійснення професійної діяльності належать ті, що загрожують життю або здоров'ю фахівця, спричиняють високий рівень нервово-психологічного напруження;
- виконання посадових обов'язків в екстремальних умовах висуває підвищені вимоги до особистості фахівця й завдяки надмірному психологічному напруженню знижує його працездатність, а також погіршує стан здоров'я;
- для успішної професійної діяльності в екстремальних умовах потрібні професійно-психологічна підготовка, особистісно-ділові якості та комплекс відповідних психологічних чинників;
- професійно-психологічна підготовка фахівця — це цілеспрямований та організований процес формування професійної компетенції, психологічних характеристик, професійно важливих якостей і мотивації до праці;
- психологічна готовність до діяльності в екстремальних умовах — це психічний стан фахівця як результат професійної підготовки, що виражається в його розумінні значущості професійної діяльності та залежить від рівня розвитку інтелекту, професійно-

го досвіду й емоційно-вольової саморегуляції;

- професійні якості фахівця — це його психологічні та психофізіологічні характеристики, які формуються й розвиваються під час професійної підготовки та подальшої діяльності.

Н. Г. Іванова зауважує, що для успішного виконання посадових обов'язків в екстремальних умовах (окрім розвинених фізіологічних, когнітивних та емоційно-вольових характеристик) необхідна мотивація до праці. На її думку, формування й розвиток цієї мотивації є мінливим, динамічним, відбувається під впливом певних чинників і залежить від мотиваційної сфери ²⁶.

Вважаємо слушною думку І. А. Петрової й О. С. Донцової про залежність тривалості професійного становлення судового експерта від особистісних якостей фахівця та здатності керівництва й колег надати йому необхідну допомогу ²⁷.

На переконання С. С. Макаренка, упродовж усього життя особистість одночасно з позитивною отримує також негативну психічну енергію, яка її руйнує. Для корегування психічного стану науковиця пропонує застосовувати комплекс спеціальних методів, прийомів і способів психологічного захисту особистості в умовах негативного впливу певних чинників суспільного, професійного й особистого життя. Завдяки здобутому досвіду особистість спроможна застосувати конкретні прийоми та способи психологічного захисту в екстремальних ситуаціях ²⁸.

25 Ваврик Л. В. Зазнач. твір. С. 39—40. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14\(1\)__7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14(1)__7) (дата звернення: 20.01.2023).

26 Іванова Н. Г. Зазнач. твір. С. 130. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14\(1\)__19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14(1)__19) (дата звернення: 20.01.2023).

27 Петрова І. А., Донцова О. С. Зазнач. твір. С. 173. DOI: 10.32353/khrife.1.2020_11 (дата звернення: 20.01.2023).

28 Макаренко С. С. Зазнач. твір. С. 210. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14\(1\)__28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14(1)__28) (дата звернення: 20.01.2023).

Цікавою є думка А. І. Полтавської про важливість емоцій в особливих умовах як регулятора поведінки. Вона вважає екстремальну ситуацію емоційною й невід'ємною складовою професійної діяльності, яка пов'язана із впливом екстремальних чинників. Виконання посадових обов'язків в екстремальних ситуаціях потребує високого рівня індивідуально-психологічних особливостей фахівця, значної активізації емоційно-вольових і когнітивних аспектів саморегуляції²⁹.

Потребують докладного вивчення висновки В. О. Лефтерова щодо особистісно-професійного розвитку фахівців екстремальних видів діяльності засобами психологічного тренінгу. Серед його основних наукових положень варто виокремити такі³⁰:

- особистісно-професійний розвиток фахівця — це соціально-зумовлений індивідуальний, активний, інтегрований процес професійного та психосоціального зростання особистості, що має на меті фахову самореалізацію і самоствердження;
- успішність професійної діяльності залежить від рівня особистісно-професійного розвитку фахівця та якості його підготовки;
- до психологічних засобів розвитку фахівця мають належати психотерапія, психокорекція і психотренінг;
- психологічний тренінг — це універсальна інтегрована система

цілеспрямованого психологічного тренування й розвитку особистості відповідно до завдань її професійної діяльності;

- під час тренінгу відбувається активізація інтелектуального, комунікативного, емоційно-вольового й мотиваційного потенціалу особистості.

Розглядаючи питання інформаційно-психологічного впливу на населення під час ведення гібридної війни, Т. М. Дзюба зі співаторками наголошують на застосуванні методів маніпулювання психікою та масовою свідомістю: завдяки застосуванню засобів масової інформації одна інформація витісняє іншу, через що у психіці особистості відбувається підміна істинної інформації помилковою³¹.

Здійснений В. О. Тюріною та Л. О. Солохіною огляд іноземних наукових публікацій щодо впливу наслідків військових дій на психічний стан особистості свідчить, що найчастіше це призводить до таких негативних виявів: депресії, тривоги, психоматичних захворювань, посттравматичного стресового розладу, агресивності й іноді — до суїцидальних намірів. Науковиці наголошують на необхідності застосування профілактичних і терапевтичних заходів, посилення соціальної підтримки для зменшення гострих стресових реакцій³².

Маємо констатувати, що станом на сьогодні через тривалу війну в Україні значна частина населення зазнає впливу стресових ситуацій і (як наслідок)

29 Полтавська А. І. Зазнач. твір. С. 259. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14\(1\)__34](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14(1)__34) (дата звернення: 20.01.2023).

30 Лефтеров В. О. Зазнач. твір. С. 104. URL: http://library.wunu.edu.ua/images/stories/naukovi%20zhurnaly/psychologia%20i%20susilstvo/2012/2_2012.pdf (дата звернення: 20.01.2023).

31 Дзюба Т. М., Волошина Н. М., Пампуха І. В. Зазнач. твір. С. 97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpviku_2016_51_14 (дата звернення: 20.01.2023).

32 Тюріна В. О., Солохіна Л. О. Зазнач. твір. С. 118. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/13818> (дата звернення: 20.01.2023).

відчуває певну невизначеність. У такому стані особистість не може адекватно контролювати свої дії, що призводить до зміни її психічних якостей, а саме: невпевненості у власних силах; страху, паніки та тривожності; постійних депресій; втрати своєї ідентичності; неможливості контролювати свій психічний стан. Судовий експерт (як член соціуму) схильний до впливу таких самих стресових ситуацій, що й будь-яка людина. До того ж у цьому стані він має ще провести повне експертне дослідження й надати об'єктивний висновок експерта. Отже, сьогодні постала потреба в науковому дослідженні порушеної проблеми та в застосуванні відповідних науково обґрунтованих практичних заходів реагування.

Формування професійного досвіду та його подальше вдосконалення прямо залежить від особистісних характеристик судового експерта. Чим більше психічних якостей експерта відповідають специфіці судово-експертної діяльності, тим вища продуктивність його праці. Будь-який негативний вплив на психіку відбивається на працездатності експерта, і чим вищим є рівень цього впливу, тим, відповідно, нижчі можливості експерта якісно виконувати свої посадові обов'язки.

До негативного впливу, насамперед, схильна така індивідуальна психофізіологічна особливість судового експерта, як сприйняття, що характеризується психологічною настановою, тобто вибірковістю. Під час проведення експертного дослідження судовий експерт фокусує увагу на тих моментах, що належать до об'єкта дослідження. До того ж наявність навколо об'єкта дослідження слідів людських жертв і масових руйнувань знижують рівень концентрації його уваги та негативно впливають на розумові процеси. Проведення експерт-

ного дослідження передбачає сприйняття й опрацювання здобутої інформації, що прямо залежить від особливостей розумових процесів експерта. Саме під час аналітичного етапу експертного дослідження задіяно такі психофізіологічні якості, як відчуття та сприйняття, які першими схильні до негативного впливу жорстоких наслідків війни. Стресовий і напружений психологічний стан експерта знижує рівень його спостережливості, уміння сконцентруватися відповідно до цільової настанови. До того ж знижується рухливість розумових процесів.

На етапі порівняльного дослідження недоліки оперативної пам'яті експерта, яка має важливе значення під час проведення конкретної експертизи, можуть спричинити експертну помилку. Отримання надмірної оперативної інформації під час проведення дослідження на місці події, що не стосується об'єкта дослідження й відволікає експерта від виконання поставленого перед ним завдання, знижує якість цього дослідження. Стресовий чи напружений стан психіки експерта знижує швидкість фізіологічних процесів, задіяних під час функціонування оперативної пам'яті.

Психологічні травми, яких експерт зазнав під час знаходження в зонах бойових дій, можуть бути наслідком, наприклад, втрати домівки, зміни місця проживання з подальшим отриманням статусу переселенця, приниження людської гідності в разі тимчасового перебування в окупації (інколи навіть у вигляді тимчасового позбавлення волі) тощо. Поняття «психологічна травма» у сучасній вітчизняній психології чітко не окреслено. О. Л. Христук визначає його як залишкове явище афективних переживань особистості, зумовлених зовнішніми подразниками, що спричиняють

психічний дискомфорт і патогенно впливають на особистість³³.

Дослідники S. R. Murthy та R. Lakshminarayana дійшли висновку, що майже половина населення із зони бойових дій залишилася психічно стійкою до наслідків перебування там, водночас інші постраждали потребують негайної психологічної допомоги й реабілітації. Із цією метою Всесвітня організація охорони здоров'я та деякі інші організації, пов'язані з ООН, створили цільову групу з розроблення психічної та психосоціальної підтримки людей у надзвичайних ситуаціях³⁴.

Психічні професійно значущі якості судового експерта розвиваються протягом усієї його професійної діяльності та ґрунтуються на його індивідуальних потенційних можливостях. На динаміку цього розвитку впливають як позитивні, так і негативні чинники, до яких належать наслідки війни. У зв'язку із цим процес розвитку професійно значущих якостей судового експерта мають координувати контрольні або керівні суб'єкти, а також сам експерт (методами саморегулювання).

Отже, негативний вплив на психіку судового експерта в екстремальних умовах воєнного часу зумовлено як його безпосередньою участю в судово-експертній діяльності, так і психологічною травмою, якої він зазнає внаслідок перебування в зонах бойових дій. Утім, в обох випадках його психічні якості, які потрапили під цей негативний вплив, потребують обов'язкового корегування.

Необхідною умовою успішного подолання наслідків впливу зовнішніх

негативних чинників на особистість судового експерта в екстремальних умовах воєнного часу має стати розроблення методики проведення в системі професійної підготовки психологічних тренінгів як форми активного розвитку психологічних якостей і навичок. Під час цих тренінгів доречно застосувати такі методи навчання: лекції, семінари, ділові й рольові ігри, комп'ютерні програми, групові дискусії, тілесну терапію, медіативну техніку та ін. Психологічний тренінг спрямований передусім на зміну свідомості особистості, а також формування й розвиток таких особистісних характеристик: високого рівня стресостійкості, самовладання, рішучості, урівноваженості, наполегливості, здатності ухвалювати оптимальні рішення в екстремальних умовах і дефіциту часу тощо.

Академічний тлумачний словник української мови визначає поняття «тренінг» як «тренування, а також спеціальний тренувальний режим»³⁵.

Тренінг (як інтерактивна форма навчання судового експерта) сприяє максимальному акумулюванню наявних знань, умінь та навичок, а також спрямований на пошук і опанування нових. Інтерактивне навчання належить до практичної форми навчання, під час якого викладач та слухач активно взаємодіють. Під час тренінгу (як найпоширенішої групової форми навчання) особистість осмислює власні дії й поведінку, набуває психологічних якостей, спрямованих на особистісне зростання, налагоджує міжособистісні взаємини. Тренінг також сприяє опануванню

33 Христюк О. Л. Зазнач. твір. С. 189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2017_2_22 (дата звернення: 20.01.2023).

34 Murthy S. R., Lakshminarayana R. Op. cit. Pp. 28–29. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1472271/> (дата звернення: 26.11.2022).

35 Академічний тлумачний словник С. 245. URL: <http://sum.in.ua/s/treningh> (дата звернення: 02.12.2022).

нових рефлексивних навичок і способів взаємодопомоги, навчає емпатії тощо³⁶. Для особистості судового експерта в екстремальних умовах воєнного часу найбільш корисним від застосування тренінгової форми підготовки є навчання адекватно сприймати й розуміти як самого себе, так і оточуючих, викривати власні стереотипи й застарілі світоглядні або поведінкові патерни, а також долати їх.

Обов'язки з організації психологічних тренінгів для судових експертів доцільно покласти на окремі структурні підрозділи професійної підготовки, створивши їх у кожній спеціалізованій державній установі судових експертиз. До проведення тренінгів доречно залучити як фахівців підрозділів психологічних досліджень цих установ, так і науково-педагогічних працівників навчальних закладів тощо.

На тренінгових заняттях тьютор моделює міжособистісну взаємодію, наводить приклади складних робочих і життєвих ситуацій та спрямовує експертів у пошуку адекватних та ефективних шляхів їх розв'язання. Завдяки груповій фасилітації підвищується працездатність кожного учасника тренінгу й посилюється міжособистісна підтримка, що сприяє зростанню ефективності навчального процесу, інтенсивності й ефективності індивідуальної роботи над психологічними якостями.

Необхідно розмежувати поняття «навчання» і «психологічний тренінг». За Академічним тлумачним словником української мови, «навчання — це дія за

значенням навчати, научати, навчатися»³⁷. Тобто навчання — це процес опанування нових знань, умінь і навичок. У тому самому словнику тренінг — це «тренування, а також спеціальний тренувальний режим»³⁸. Отже, **тренінг** — це форма навчального процесу. Тому **психологічний тренінг** — це форма навчання навичок поведінки й розвитку психологічних якостей. Уважаємо, що в будь-якому тренінгу завжди присутній психологічний компонент (окрім когнітивного). Слід звернути увагу на те, що в професійному психологічному тренінгу беруть участь психічно здорові особистості (на відміну від тих, хто страждає на різноманітні нервові, психічні або соматичні захворювання та потребує втручання спеціалістів-психотерапевтів). Психологічний тренінг — це не лікування: його провідне завдання полягає в наданні психологічної допомоги фахівцям, які зазнали негативного психічного впливу наслідків військових дій.

Користь психологічного тренінгу полягає як у розвитку дискретних характеристик внутрішнього світу особистості, так і її цілісному розвитку³⁹. Для тренінга (як форми навчального процесу) характерні ті самі методи, що й для навчання. Хоча тренінг є практичним видом навчання, він усе одно містить елементи лекційних і семінарських занять. Проте, зважаючи на специфіку судово-експертної діяльності, у ньому мають переважати рольові ігри та групові дискусії, поєднані зі стислим курсом лекційних і семінарських занять.

36 Карпенко Є. В. Основи психотренінгу : навч. посіб. Дрогобич, 2015. 78 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/2360> (дата звернення: 02.12.2022).

37 Академічний тлумачний словник Т. 5. 1974. С. 43. URL: <http://sum.in.ua/s/navchannja> (дата звернення: 03.12.2022).

38 Там само. Т. 10. 1979. С. 245. URL: <http://sum.in.ua/s/treningh> (дата звернення: 03.12.2022).

39 Карпенко Є. В. Знач. твір. С. 10. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/2360> (дата звернення: 02.12.2022).

Наголошуємо, що успіх психологічного тренінгу залежить від особистої зацікавленості експерта, тому що головною метою тренінгу є формування й розвиток бажаного типу поведінки особистості. Крім того, необхідною умовою досягнення мети тренінгу є зворотний зв'язок від кожного його учасника.

Основою психологічного тренінгу судових експертів мають стати такі пра-вила:

- належна підготовка тьютора до тренінгу та постійна рефлексія ним того, що відбувається в групі із подальшим координувальним впливом;
- активність усіх учасників упродовж усього тренінгу;
- особиста зацікавленість кожного учасника в досягненні поставленої мети;
- створення атмосфери довіри, творчого підходу до генерації ідей і ділової критики;
- забезпечення поступового переходу поведінки учасників з імпульсивного рівня на об'єктивний;
- склад тренінгової групи не має перевищувати 5–10 осіб.

Під час підготовки до тренінгу потрібно зважати на такі чинники: особливості ситуації, можливості тьютора, зміст тренінгу й особливості групи учасників. Тематика психологічного тренінгу має відповідати його меті. Успіх тренінгу залежить від оригінальності й новизни інформації, особистого досвіду тьютора та його психолого-педагогічних здібностей, цікавості матеріалу.

Пропонуємо такі етапи психологічного тренінгу судового експерта:

- 1-й етап — стислий теоретичний курс із постановкою проблеми;
- 2-й етап — введення учасників тренінгу в тему (активізація);

3-й етап — безпосередня робота всієї групи за схемою «інформація — оброблення — дія»;

4-й етап — підбиття підсумків тренінгу.

Важливим є дотримання послідовності етапів проведення психологічного тренінгу, 90 % часу якого — це практика і тільки 10 % — теорія. Варто також зауважити, що на результативність тренінгу впливають інтер'єр і просторість приміщення, у якому його проводять. Кожен учасник тренінгової програми має почуватися комфортно й ніщо не має відволікати його під час заняття. Тьютор не примушує, він допомагає розв'язати проблему за активної ролі у цьому процесі самого учасника. Кожен учасник має бути зацікавлений у розв'язанні поставленої на кожному тренінгу проблеми, що сприятиме підвищенню рівня його психічної готовності працювати у специфічних умовах судово-експертної діяльності під час воєнного стану.

Провідне завдання психологічного тренінгу — це особистісне зростання, яке полягає в усвідомленні кожним учасником своїх негативних настанов і внутрішніх переконань, які заважають його розвитку, та створення умов для досягнення життєвої мети. Упродовж цього тренінгу учасник має змогу розглянути свою проблему по-іншому, усвідомити обставини та змінити негативні настанови. Психологічний тренінг також допомагає подолати особисті страхи та тривожність, гармонізувати власне життя, скорегувати свої цінності, отже — переглянути своє минуле та сьогодення, спланувати майбутнє. Результат: вихід людини на інший рівень життя, у якому панує впевненість у власні сили.

У складі психологічного тренінгу необхідно виокремити як підвид тренінг емоційної стабілізації особистості, головною метою якого є позбавлення від

внутрішнього напруження через вплив зовнішніх негативних чинників. Такий тренінг зазвичай проводять у колі для більшої відкритості учасників одне одному за допомогою зорового контакту. Позитивний ефект від застосування тренінгу емоційної стабілізації особистості зумовлено:

- формуванням внутрішніх настанов і психологічних позицій завдяки різноманітним формам спілкування учасників;
- створенням атмосфери самоприйняття (прийняття себе загалом);
- спрямованістю на партнера зі спілкування.

За своєю суттю психологічний тренінг має всі ознаки навчального процесу. Так, упродовж тренінгу учасники здобувають нові знання, уміння й навички: здатність раціонально діяти у складних ситуаціях, професійно якісно та своєчасно змінювати свою поведінку залежно від ситуації. Здобуті під час тренінгу знання, уміння й навички можуть стати в пригоді в будь-яких життєвих ситуаціях. Крім того, нова інформація з основ психології підвищує загальноосвітній рівень експерта. В остаточному підсумку все це має емоційно стабілізувати судового експерта, що позитивно позначиться на виконанні ним посадових обов'язків.

Варто наголосити, що саме в групі виникає емоційне тепло від контакту з іншою людиною. Обмін досвідом під керівництвом тьютора сприяє знаходженню оптимального рішення для подальших дій і стабілізації емоційного стану особистості. Перевагою групового навчання також є зворотний зв'язок, коли учасники мають змогу підтримати одне одного. Під час спілкування особистість ідентифікує себе, порівнюючи з оточенням, та оцінює власну поведінку,

переживання й почуття. Позитивним аспектом групового тренінгу також є одночасне залучення доволі значної кількості осіб, які потребують допомоги або зміцнення емоційного стану для подальшої роботи в умовах впливу на психіку особистості негативних чинників.

Необхідною умовою успішності тренінгової системи з підготовки судових експертів є оптимальний вибір мети, яка має об'єднати всіх учасників, а саме:

- виявлення психологічних проблем із подальшим наданням допомоги;
- покращення суб'єктивного самопочуття особистостей, зміцнення їх психічного здоров'я;
- сприяння розвитку самосвідомості для попередження емоційних порушень;
- гармонізація оптимального рівня життєдіяльності;
- налаштування психіки особистості на досягнення успіху на роботі та в особистому житті.

Уважаємо, що для проведення психологічного тренінгу судових експертів доцільно використовувати базові методи, зокрема групову дискусію, ігрові методи та психогімнастичні вправи.

Під час групової дискусії особистість поступово відходить від свого егоцентричного мислення й починає дослухатися до думок оточення. Одночасно підвищується мотивація кожного учасника до розв'язання наявної проблеми, активізується їхня працездатність, поліпшується емоційний стан, що сприяє формуванню оптимального рішення. Групові дискусії за участю судових експертів у тренінгу, зокрема психологічному, — це передусім спільне обговорення професійної проблеми. У такій дискусії (завдяки думкам, позиціям і настановам усіх учасників) народжується істина. Таку дискусію

потрібно структурувати, тобто заздалегідь запланувати тему для обговорення, регламентувати та скоординувати її перебіг. Найбільш корисними для судових експертів є тематичні дискусії, під час яких учасники обговорюють найбільш проблематичні питання, і біографічні, спрямовані на аналізування психічних проблем особистості, пов'язаних як із професійною діяльністю, так і з особистим життям експерта. Перевагою цього методу є можливість для кожного учасника дискусії з'ясувати власну позицію, зіставити її з позиціями інших і (на підставі різноманітних підходів та точок зору на порушену проблему) знайти її власне розуміння. До того ж користь дискусії для кожного її учасника полягає в опануванні такими навичками:

- аналізувати реальні ситуації;
- слухати інших і взаємодіяти в групі;
- відрізняти важливе від другорядного;
- долати стереотипи та страх перед невідомим, бачити різноманітність можливих шляхів розв'язання проблеми.

Групова дискусія за участю судових експертів має відповідати таким принципам:

- рівності незалежно від посади;
- вільного ведення дискусії в межах її теми;
- запрограмованого порядку ведення;
- допустимості розумного компромісу.

Пропонуємо структурувати групову дискусію за такими етапами:

- 1-й етап — орієнтовний: визначення теми й мети дискусії;
- 2-й етап — збирання про кожного учасника інформації, необхідної для досягнення мети дискусії;

3-й етап — безпосередня дискусія;

4-й етап — підбиття підсумків дискусії й надання рекомендацій її учасникам для подальшої самопідготовки.

Варто зауважити, що процедурні моменти групової дискусії психологічного тренінгу, інтенсивність і час проведення залежать від поставленої мети та психологічних особливостей її учасників.

Ігрові методи психологічного тренінгу сприяють підвищенню рівня активності її учасників завдяки застосуванню сенсорної системи. Уважаємо, що ігрові методи є доволі корисними під час психологічного тренінгу судових експертів, оскільки дають змогу опрацювати ситуації, максимально наближені до реальних (особливо до умов проведення експертних досліджень на місці події). Користь ігрових методів також полягає у відпрацюванні професійних умінь і навичок судового експерта як практичного виду підготовки. Отже, під час тренінгової системи досягається комплексний результат як професійної, так і психологічної підготовки судового експерта (завдяки методу моделювання — теоретичного та практичного опосередкованого пізнання, створення й маніпулювання об'єктом, яким заміщують реальний об'єкт). Головна мета ігрового методу — відпрацювати дії в умовах, які відповідають реальній ситуації. Учасникам тренінгу пропонують проблемну ситуацію та організують спільну роботу з пошуку шляхів її розв'язання. Під час гри експерти опрацьовують деякі психологічні нюанси професійної діяльності, завдяки чому отримують сценарій поведінки у майбутньому. Кожен учасник тренінгу має опанувати добірку способів поведінки в екстремальних ситуаціях і психологічно підготуватися до них. Тому для судових експертів доцільно організувати

психологічні тренінги із застосуванням рольової гри з елементами драматизації, тобто зі створенням ситуації, подібної до реальної, що має сприяти зміні наявних в особистості психологічних настанов і формуванню нових — більш функційних. Це покращить емоційну, когнітивну й поведінкову складові психіки індивіда.

Отже, користь від використання рольової гри для вдосконалення психологічних якостей особистості судового експерта полягає в такому:

- 1) виявлення учасниками своїх почуттів і висвітлення проблеми;
- 2) віднайдення шляхів розв'язання особистих проблем завдяки спільному обговоренню;
- 3) зміна психологічних настанов особистості завдяки застосуванню методу активної дії;
- 4) усунення прірви між реальною професійною діяльністю, особистим життям і підготовкою судового експерта;
- 5) зміна психологічних характеристик особистості;
- 6) зміцнення самоконтролю над почуттями й емоціями.

Під час групової дискусії та ігрових методів психологічного тренінгу судових експертів доцільно застосовувати елементи психологічної гімнастики, поміж яких різноманітні вербальні та невербальні вправи, які сприяють створенню групової атмосфери для забезпечення успішності психологічного тренінгу. Психологічна гімнастика відновлює працездатність і знижує рівень тривожності особистості.

Ураховуючи виклики сьогодення, зокрема повномасштабне вторгнення в Україну, виникла нагальна потреба започаткувати психологічну підготовку як складову професійної підготовки судових експертів, що, зі свого боку, потребує відповідного адміністративно-правового забезпечення, зокрема реформування всієї кадрової політики судово-експертних установ і впровадження в їх роботу сучасних форм та методів роботи з персоналом⁴⁰. Успішній психологічній підготовці судових експертів сприятиме розроблення та запровадження спеціального нормативно-правового акта, який має врегулювати всі види професійної підготовки судових експертів, зокрема психологічної⁴¹.

Висновки

Отже, трансформація особистості судового експерта в екстремальних умовах воєнного часу є об'єктивною реальністю, яку потрібно контролювати й корегувати. Для успішного подолання наслідків впливу зовнішніх негативних чинників на особистість судового експерта, пов'язаних із наслідками війни, він має бути особисто зацікавлений у розвитку своїх особистісних характеристик, що зменшить вплив зовнішніх негативних чинників на психіку й загалом підвищить продуктивність праці.

Додавання до системи професійного навчання судового експерта психологічної підготовки сприятиме вдосконаленню його загального професійного рівня та зменшенню негативного впливу на його психіку наслідків війни. Основною

40 Курдес О. В. Щодо кадрової політики судово-експертних установ України. *Проблеми та перспективи розвитку судової експертизи та криміналістики* : мат.-ли Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 16.10.2020). Одеса, 2020. С. 312.

41 Його ж. Особливості психологічної підготовки судових експертів як складової процесу адаптації до умов праці. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. Вип. 23. С. 118. DOI: 10.32353/khrife.1.2021.08 (дата звернення: 03.12.2022).

формою психологічної підготовки має стати психологічний тренінг. Питання тренінгової системи підготовки судового експерта має великі перспективи для подальших наукових розвідок.

Розроблення в системі професійної підготовки судових експертів методики проведення психологічних тренінгів, спрямованих на здобуття необхідних знань і розвиток емоційно-вольових якостей, сьогодні вельми актуальне. Опанування судовим експертом психологічних знань, умінь і навичок сприятиме знайденню ним оптимальних рішень із метою розв'язання судово-експертних досліджень та більш ретельному виконанню професійних обов'язків. Для цього в кожній державній судово-експертній установі доцільно створити структурний підрозділ професійної підготовки, який би (у співпраці з підрозділом роботи з персоналом) опікувався психологічною підготовкою судових експертів.

Transformation of Forensic Expert Personality in Extreme Conditions of Wartime **Oleg Kurdes**

Through the use of dialectical, systematic, comparative methods and methods of analytical abstraction, modeling, and interpretation, the phenomenon of transformation of the forensic expert personality in extreme conditions (in particular, wartime) is analyzed; scientific achievements regarding this issue are summarized; the ways of overcoming effects of external negative factors on their personality are outlined. Attention is focused on the need to monitor the emotional and volitional stability of the forensic expert and the level of influence on their personality of external stressful factors of long-term action in the conditions of their conducting forensic examinations at the sites of war crimes and

the consequences of military actions on the territory of Ukraine. In order to successfully perform official duties and overcome the consequences of the influence of external negative factors in wartime, it is advisable to add psychological training to the system of professional training of the forensic expert (develop a methodology for conducting psychological training as a form of active development of psychological qualities and personality skills: in particular, with the addition of group discussions, games methods, and psycho-gymnastic exercises) with its normalization in the corresponding by-law departmental acts. The mastering of psychological knowledge, skills and abilities by the forensic expert will contribute to detecting optimal solutions by them for the purpose of conducting forensic analysis and more thorough performance of professional duties. This paper proposes to create a structural division of professional training in each state forensic expert institution, which would (in cooperation with the personnel division) be tasked with organizing the psychological training of forensic experts.

Keywords: *personality in wartime; transformation of the psyche; forensic expert activity; forensic expert; professional training; psychological preparation; psychological training.*

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автор вніс свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Akademichnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy* [Academic Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language] (1979): v 11 t. / za red. I. K. Bilodida. Kyiv, 1970–1980. T. 10. URL: <http://sum.in.ua/s/transformacija> [in Ukrainian].
- Andrusyshyn, Yu. I. (2013). Vplyv emotsiino-volovoi stiičnosti osobystosti na yii povedinku v ekstremalnykh umovakh [The influence of emotional and volitional stability of an individual on their behavior in extreme conditions]. *Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii*. Vyp. 14. Ch. 1. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14\(1\)__4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14(1)__4) [in Ukrainian].
- Dziuba, T. M., Voloshyna, N. M., Pampukha, I. V. (2016). Mekhanizm informatsiino-psykholohichnoho vplyvu na psykhyku liudyny u hibriddnii viini [The mechanism of informational and psychological influence on the human psyche in hybrid warfare]. *Zbirnyk naukovykh prats Viiskovoho instytutu Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. Vyp. 51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpviknu_2016_51_14 [in Ukrainian].
- Ivanova, N. H. (2013). Formuvannia motyvatsii fakhivtsia do diialnosti v ekstremalnykh umovakh [Formation of the specialist's motivation to work in extreme conditions]. *Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii*. Vyp. 14. Ch. 1. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14\(1\)__19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14(1)__19) [in Ukrainian].
- Karpenko, Ye. V. (2015). *Osnovy psykhotreninhu* [Basics of psychotraining]: navch. posib. Drohobych. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/2360> [in Ukrainian].
- Khorzhevska, I. M. (2013). Profesionalizm ta profesiinyi rozvytok osobystosti [Professionalism and professional development of an individual]. *Naukovi pratsi. Seriia: Derzhavne upravlinnia*. Vyp. 202. T. 214. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/govermgmt/2013/214-202-22.pdf> [in Ukrainian].
- Khrystuk, O. L. (2017). Teoretyko-metodolohichni analiz vyvchennia problemy psykholohichnoi travmy: vid istorii do suchasnosti [Theoretical and methodological analysis of the study of the problem of psychological trauma: from history to the present]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia psykholohichna*. Vyp. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2017_2_22 [in Ukrainian].
- Kurdes, O. (2021). Features of the psychological training of forensic experts as a component of the adaptation process to working conditions. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. 23rd Is. DOI: [10.32353/khrife.1.2021.08](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2021.08).
- Kurdes, O. V. (2020). Shchodo kadrovoy polityky sudovo-ekspertnykh ustanov Ukrainy [Regarding personal policy of forensic institutions of Ukraine]. *Problemy ta perspektyvy rozvytku sudovoi ekspertyzy ta kryminalistyky: mat-ly Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (Odesa, 16.10.2020). Odesa [in Ukrainian].
- Lefterov, V. O. (2012). Osobystisno-profesiinyi rozvytok fakhivtsiv ekstremalnykh vydiv diialnosti zasobamy psykholohichnoho treninhu [Personal and professional development of specialists in extreme types of activities by means of psychological training]. *Psykholohiia i suspilstvo*. № 2 (48). URL: http://library.wunu.edu.ua/images/stories/naukovi%20zhurnaly/psychologia%20i%20suspilstvo/2012/2_2012.pdf [in Ukrainian].
- Makarenko, S. S. (2013). Metody i sposoby psykholohichnoho zakhystu osobystosti v umovakh ekstremalnykh sytuatsii [Methods and ways of psychological protection of the individual in extreme situations]. *Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii*. Vyp. 14. Ch. 1. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14\(1\)__28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14(1)__28) [in Ukrainian].
- Murthy, S. R., Lakshminarayana, R. (2006). Mental health consequences of war: a brief review of research findings. *World Psychiatry*. Vol. 5. Is. 1. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1472271/>.

- Onyshchenko, V. M. (2020). Transformatsiia osobystosti v protsesi podolannia zhyttievykh kryz [Transformation of personality in the process of overcoming life crises]. *Aktualni problemy psykholohii*. T. I. Vyp. 56. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v1/i56/20.pdf> [in Ukrainian].
- Petrova, I. A., Dontsova, O. S. (2020). Features of professional competency formation of forensic merchandising expert. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. 21st Is. DOI: 10.32353/khrife.1.2020.11.
- Poltavska, A. I. (2013). Rol ta funktsii emotsii v ekstremalnykh sytuatsiakh, shcho poviazani iz profesiinoiu diialnistiu v osoblyvykh umovakh [The role and functions of emotions in extreme situations related to professional activity in special conditions]. *Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii*. Vyp. 14. Ch. 1. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14\(1\)__34](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14(1)__34) [in Ukrainian].
- Slovnyk bazovykh poniat z kursu «Pedahohika»* [Dictionary of basic concepts from the “Pedagogy” course] (2014) : navch. posib. dlia student. vnz. Vyd. 2-he, dop. i pererob. / ukladach O. Ye. Antonova. Zhytomyr. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/12633/1/%D0%A1%D0%9B%D0%9E%D0%92%D0%9D%D0%98%D0%9A%20%D0%91%D0%90%D0%97%D0%9E%D0%92%D0%98%D0%A5%20%D0%9F%D0%9E%D0%9D%D0%AF%D0%A2%D0%AC%20%D0%90%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf> [in Ukrainian].
- Stoliarenko, O. B. (2012). *Psykhohiia osobystosti* [Personality Psychology]: navch. posib. Kyiv [in Ukrainian].
- Tiurina, V. O., Solokhina, L. O. (2022). Vplyv viiskovykh konfliktiv na psykhične zdorovia liudyny: korotkyi ohliad zarubizhnykh doslidzhen [Impact of military conflicts on human mental health: a brief review of foreign studies]. *Osobystist, suspilstvo, viina : tezy dop. uchasn. mizhnar. psykholog. forumu* (Kharkiv, 15.04.2022). Kharkiv. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/13818> [in Ukrainian].
- Vavryk, L. V. (2013). Psykholohichni peredumovy uspishnoi diialnosti pravookhorontsiv v ekstremalnykh umovakh [Psychological prerequisites for successful activity of law enforcement officers in extreme conditions]. *Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii*. Vyp. 14. Ch. 1. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14\(1\)__7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14(1)__7) [in Ukrainian].
- Yahupov, V. V. (2015). Profesiyni rozvytok osobystosti fakhivtsia: poniattia, zmist ta osoblyvosti [Professional development of a specialist's personality: concepts, content and features]. *Naukovi zapysky NaUKMA : Pedahohichni, psykholohichni nauky ta sotsialna robota*. T. 175. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAApp_2015_175_4 [in Ukrainian].

Курдес, О. (2023). Трансформація особистості судового експерта в екстремальних умовах воєнного часу. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (30). С. 144—161. DOI: 10.32353/khrife.1.2023.08.

Розслідування справи за непрямыми доказами: метод М. Є. Євгеньєва

Анатолій Старушкевич *

* Канд. юрид. наук, доцент, Київський НДІСЕ, м. Київ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7659-6646>, e-mail: stargdoc@gmail.com

DOI: 10.32353/khrife.1.2023.09 УДК 343.98

Надійшло 13.01.2023 / Рецензовано 23.01.2023 / Прийнято до друку 25.01.2023 /
Доступно онлайн 31.03.2023

Доведено, що основою методу розслідування справи за непрямыми доказами, розробленого радянським криміналістом М. Є. Євгеньєвим, є концепція непрямих доказів, поширення якої зумовила політична ситуація 1930—1940-х рр., зокрема прагнення органів слідства та прокуратури у справах про «терористичні акти» і «політичні змови» отримувати від обвинувачених зізнання вини, яке на той час вважали основним і вирішальним доказом. Зазначено позитивні якості методу: логічна структурованість, простота для сприйняття практичними працівниками, урахування традиційних чинників раптовості та протидії розслідуванню, використання діяльнісного та комплексного підходів, алгоритмічності та етапності розслідування злочинів. Оперування прямими доказами не є проблемним для слідчого: складнощі спричиняють саме непрямі докази. За кожним доказом обвинуваченого слід докладно допитати, а всі його пояснення ретельно перевірити. З'ясовано, що розробник методу не розкрив форми зв'язків непрямих доказів, приділив недостатньо уваги особливостям оцінки непрямих доказів. Водночас констатовано, що метод М. Є. Євгеньєва є вагомим кроком до становлення вчення про методи розслідування кримінальних правопорушень і теоретичних основ сучасної криміналістичної методики. Мета статті — науковий аналіз методу розслідування справи за непрямыми доказами, розробленого М. Є. Євгеньєвим, для з'ясування його ролі у становленні криміналістичного вчення про методи розслідування кримінальних правопорушень. У дослідженні застосовано методи наукового пізнання: спостереження, порівняння, абстрагування, аналіз, синтез, моделювання тощо.

Ключові слова: метод пізнання в криміналістиці; метод розслідування; розслідування кримінальних правопорушень; історія криміналістики; криміналістична методика; непрямі докази; побічні докази.

Постановка наукової проблеми

На нашу думку, більш вдалим та докладним є наукові дослідження, у яких витоки, передумови, процес становлення та розвиток предмета, що вивчається, проаналізовано в певні історичні часові й локальні територіальні проміжки з урахуванням загальноісторичного та культурного контекстів¹. Саме в такому контексті ми розглянули метод розслідування справи за непрямими доказами, розроблений М. Є. Євгенєвим.

На межі 1930–1940-х рр. у Радянському Союзі цілком сформувалась тоталітарна система: опозицію ліквідовано, а влада однієї партії в державі набула безконтрольної сили. Партійна влада швидко зрослася із владою державного апарату, що зумовило створення та поширення адміністративно-командної системи управління. Боротьба в керівництві партії зміцнила одноосібну владу, що зумовило масові репресії, супроводжувані «чистками» як у самій партії, так і в держапараті.

Усі ці процеси відбувалися одночасно з ідеологічним переглядом багатьох наукових галузей. Командно-адміністративна система управління жорстко спрямувала розвиток правової

системи, як і державного апарату загалом, на власне зміцнення й подальшу централізацію. Характерна ознака тодішньої правової системи — пріоритет загальносоюзного законодавства над республіканським². Схожі тенденції супроводжували реорганізацію прокуратури, суду, міліції. Прокурорські органи вивели із підпорядкування Нарком'юстів і підпорядкували Прокуратурі СРСР; уніфікували судову систему; органи охорони громадського порядку ввели до системи органів державної безпеки; до того ж останні, крім виконавських функцій управління, почали виконувати ще й судові. У державі розпочалися політичні судові процеси, які мали показовий характер і значну роль у визначенні вироку за якими відігравали матеріали слідчих органів, отримані зазвичай із грубими порушеннями процесуальних норм³.

Деформування кримінально-процесуального законодавства зумовило ліквідацію демократичних засад судочинства, нехтування принципами усності, гласності та змагальності. Репресивно-каральні органи діяли за власними інструкціями, усупереч нормам кримінально-процесуального права. Із 1937 р. у практиці Наркомату внутрішніх справ

1 Старушкевич А. В. Історична періодизація (історико-хронологічний аспект) «методів розслідування» кримінальних правопорушень. *Криміналістика і судова експертиза* : міжвідом. наук.-метод. зб. Київ, 2021. Вип. 66. С. 313. DOI: 10.33994/kndise.2021.66.30 (дата звернення: 22.01.2023).

2 Музыченко П. История государства и права Украины : учеб. пособ. 6-е изд., испр. и доп. Киев, 2008. С. 413. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001348> (дата звернення: 22.01.2023).

3 Там же.

із дозволу найвищого партійного органу застосовували фізичний вплив на підозрюваних у скоєнні злочинів⁴. Розвиток кримінального права супроводжували розширення видів і суб'єктів злочинів, більш суворі покарання⁵.

У цей період у підручниках СРСР з криміналістики перед слідчими органами ставили «політичні завдання»: «Удари кримінальної репресії мають бути швидкими та влучними. Зуміти швидко розкрити злочин, викрити замаскованого класового ворога, показати масам його справжнє контрреволюційне обличчя та вчасно припинити його шкідницьку діяльність — ось вимоги, які партія та уряд висувають до слідчих органів»⁶ [Тут і далі переклад українською мій.— Прим. авт.].

Криміналістика стає знаряддям кримінальної політики: «Визначаючи криміналістику як науку техніко-прикладну, ми маємо одночасно підкреслити її оперативність і нерозривний зв'язок із практикою, що роблять цю науку найбільш гнучким знаряддям кримінальної політики»⁷, і далі: «Зрозуміло, що ми маємо на увазі криміналістику, засновану на нашій теорії і практиці, тобто криміналістику радянську»⁸.

Відставання розвитку науки криміналістики від слідчої практики, пробле-

ми юридичної освіти влада пояснювала винятково «шкідницькою діяльністю»: «Відставання криміналістики від радянської слідчої практики було не випадковим. Воно пояснюється шкідницькою діяльністю ворогів народу, що діяли у сфері права. Ці злочинці, що намагалися з контрреволюційною метою ліквідувати радянське право, таку саму “настанову” проводили і щодо криміналістики — її заганяли на задвірки. Юридичні часописи статей із криміналістики не друкували, нові наукові кадри криміналістів дослідницькими та навчальними юридичними інститутами не вирошувалися, а протягом кількох років курс криміналістики був навіть видалений із навчальних планів юридичних інститутів. Усе це, природно, позначалося на розвитку радянської криміналістики і створювало в деяких юристів зневажливе ставлення до неї»⁹.

Отже, криміналістика стає заручницею політичних амбіцій правлячої партії, інструментом розв'язання проблем класової боротьби, до того ж теорія для її розвитку має бути лише «радянською», тому будь-які закордонні запозичення є неприпустимими, а здійснені раніше потребують значної адаптації. Поширюється термін «радянська криміналістика» на противагу «буржуазній криміналістиці», однак із

- 4 Іванов В. М. Історія держави і права України : навч. посіб. Київ, 2003. Ч. 2. С. 90—91 ; Його ж. Історія держави і права України : підручник. Київ, 2013. Ч. 2. С. 583. URL: http://kul.kiev.ua/doc/IDPU_Ivanov.pdf (дата звернення: 22.01.2023) ; Шифротелеграма І. В. Сталина секретарям обкомів, крайкомів и руководству НКВД — УНКВД о применении мер физического воздействия в отношении «врагов народа» от 10.01.1939 г. № 26/ш (док. № 8) / Фонд Александра Н. Яковлева. URL: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/58623> (дата звернення: 22.01.2023).
- 5 Захарченко П. П. Історія держави і права України : підручник. Київ, 2005. С. 309—312. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001080> (дата звернення: 22.01.2023).
- 6 Бобров Н. А., Винберг А. И., Голунский С. А., Громов В. И., Зицер Е. У. и др. Криминалистика. Техника и тактика расследования преступлений / под ред. А. Я. Вышинского. Москва, 1938. С. 10—11.
- 7 Там же. С. 3.
- 8 Там же. С. 7.
- 9 Там же. С. 9—10.

ремаркою, що «навіть технічні прийоми криміналістики, запозичені нами із буржуазної криміналістики, набувають у наших умовах **особливої якості**»¹⁰.

Поширені на той час у СРСР перекладні видання закордонних теоретиків і практиків криміналістики визнають «другорядними» та «незначними», а їхніх авторів — «реакційними та буржуазними»: «Видано переклади кількох другорядних, незначних робіт реакційних буржуазних авторів — В. Гая, Шнейкєрта, Анушата та ін.»¹¹. Найбільш «реакційними» названо надбання криміналістів провідних країн Західної Європи: «В італійській і німецькій криміналістичній літературі у післявоєнний період вкрай реакційно, із фашистським перевертанням ще різкіше випнулися ознаки мракобісся, середньовіччя, жахливого отупіння, деградації криміналістичної науки. Кримінальна політика фашизму знаходить своє вираження, звісно, у використанні засобів криміналістики. Найчастіше засобами кримінальної політики фашистів є такі, які не мають жодного стосунку до науки, але навіть не маскуються за допомогою наукової термінології. До них належать провокація, найманий розшук, використання “послуг” злочинців, катування у фашистських катівнях тощо»¹².

Щодо використання у криміналістиці доробку «буржуазних» криміналістів дають такі рекомендації: «Слідча робота — робота політична, і наука, покликана служити успіхам слідства, — політична наука. Можна використовувати науково-технічні відомості, розроблені буржуазними криміналістами, але водночас самим потрібно виявляти та рішуче

викривати реакційну лінію розвитку буржуазної криміналістики й усі псевдонаукові методи виявлення та дослідження доказів, рекомендовані буржуазними науковцями»¹³. Тому, поширюючи у слідчій і судовій практиці концепцію непрямих доказів, викладену в праці «буржуазного» процесуаліста Вільяма Вільза «Досвід теорії непрямих доказів, поясненої прикладами»¹⁴, ідеолог сталінського правосуддя А. Я. Вишинський уважав, що в умовах радянської дійсності цю теорію слід запроваджувати «по-особливому».

Прихильність А. Я. Вишинського до концепції непрямих доказів можна пояснити тим, що в той час навіть за допомогою фізичного впливу інколи не вдавалося примусити окремих обвинувачених у «терористичній діяльності» чи «політичних змовах» обмовити себе або інших затриманих. Жодних прямих доказів злочинної діяльності таких осіб слідство в суди надати не мало змоги, адже їх не існувало. Натомість концепція непрямих доказів давала сталінському прокурору А. Я. Вишинському знаряддя, за допомогою якого лише натяки на нібито злочинну діяльність підтверджували «терористичні акти» і «політичні змови», яких насправді не існувало.

На одному з політичних судових процесів А. Я. Вишинський у промові зазначав: «Жодна розсудлива людина не може так ставити питання у справах про державну змову. Так, у нас щодо цього є низка документів. Але якби їх і не було, ми все одно вважали б, що маємо право звинувачувати на підставі показань

10 Бобров Н. А., Винберг А. И., Голунский С. А., Громов В. И., Зицер Е. У. и др. Указ. соч. С. 8.

11 Там же. С. 9.

12 Там же. С. 40.

13 Винберг А. И., Шавер Б. М. Криминалистика : учебник. Москва, 1940. С. 7.

14 Уильз У. Опыт теории косвенных уликъ, объясненной примѣрами : пер. съ 3-го изд. Москва, 1864. 251 с.

і пояснень обвинувачених та свідків і, якщо хочете, непрямих доказів. Я у цьому разі маю послатися хоча б на такого блискучого процесуаліста, яким є відомий старий англійський юрист Вільям Вільз, який у своїй книзі «Досвід теорії непрямих доказів» говорить, наскільки сильними бувають непрямі докази і як непрямым доказам належить часто переконливість набагато більша, ніж прямим доказам»¹⁵.

В одній зі своїх промов під час судового засідання А. Я. Вишинський більш докладно пояснює, як на підставі лише непрямих доказів слід будувати обвинувачення: «Нам скажуть, що деяких із підсудних <...> за руку не спіймано, що проти них є лише непрямі докази. Так, непрямі докази <...>. Але непрямі докази нерідко не менш переконливі, ніж так звані прямі докази. Саме такі непрямі докази — справді докази — ми маємо у цій справі»¹⁶, і далі:

«Наявність у справі лише непрямих доказів створює величезні процесуальні проблеми, але вони неминучі, з ними потрібно рахуватися, їх треба вміти долати. Так, у цій справі є лише непрямі докази, окремі рисочки, окремі зауваження, уривки думок чи фактів.

Усі ці шматочки й уривки треба зібрати воедино, зіставити один з одним і з іншими фактами, здійснити їх аналіз та синтез, привести до однієї системи, одного гармонійного цілого. Гармонійно зведені в систему, непрямі докази виростають у страшну, невідворотну силу, перетво-

рюються на ланцюг доказів, що оточують обвинуваченого глухою стіною, через яку не можна прорватися, не можна нікуди піти. Але для цього докази самі мають бути бездоганними й гармонійними, логічно між собою пов'язаними <...> усіма своїми ланками»¹⁷.

Крім того, у тогочасній процесуальній літературі панувала думка, що відмова обвинуваченого від надання показань, а також те, що він надав неправдиві показання, можна розглядати як непрямі докази його вини¹⁸.

Отже, сталінське правосуддя у справах про «терористичні замах», «політичні змови», «шпигунство» тощо передбачало лише необхідність «обрати злочинця», а далі він мусив визнати свою вину зазвичай в умовах застосування до нього фізичного насильства. Утім, якщо такого «визнання» не ставалося, то вину підсудного доводили в суді непрямыми доказами, адже подібні справи зазвичай були груповими, тому завжди можна було допитати потрібних «свідків» або послатися на те, що підсудний певний час перебував за кордоном, де його завербувала розвідка буржуазної держави або де він зустрічався із представниками опозиції сталінського оточення.

Усі ці чинники сприяли тому, що наприкінці 1930-х рр. М. Є. Євгенєв спробував розробити цілісний криміналістичний метод розслідування справи за непрямыми доказами, посиляючись на працю улюбленого А. Я. Вишинським

15 Как они боролись против Ленина. Речь Государственного обвинителя Прокурора СССР тов. А. Я. Вышинского. Заседание 28 января ; по изд. Процесс антисоветского троцкистского центра (23—30 января 1937 года). Москва, 1937. С. 211 / Б-ка Михаила Грачева. URL: http://grachev62.narod.ru/Tr_proc/chapt34_42.htm#chapt35 (дата звернення: 22.01.2023).

16 Вышинский А. Я. Судебные речи. 4-е изд. Москва, 1955. С. 58. URL: <https://library.khpg.org/files/docs/1359741502.pdf> (дата звернення: 22.01.2023).

17 Там же. С. 182.

18 Мотовиловкер Я. О. Показания и объяснения обвиняемого как средство защиты в советском уголовном процессе. Москва, 1956. С. 17.

«буржуазного» процесуаліста Вільяма Вільза «Досвід теорії непрямих доказів...»¹⁹, відому свого часу промову А. Я. Вишинського у справі Семенчука²⁰ і слідчу практику Української СРР.

Аналіз основних досліджень і публікацій

У 1920—1930-ті рр. в СРСР вийшли друком кілька іноземних криміналістичних посібників, автори яких розглядали переваги й недоліки використання під час розслідування злочинів «концепції непрямих доказів», зокрема Г. Шнейкєрта²¹ та А. Гельвіга²², який у посібнику «Сучасна криміналістика. Методи розслідування злочинів» присвятив цілий розділ способам викриття підозрюваного за допомогою: непрямих доказів, які

«стосуються підозрюваної особи»; непрямих доказів «через свідків»; непрямих речових доказів.

У 1920-ті рр. піонер радянської криміналістики І. М. Якимов розробив загальний метод розслідування злочинів за непрямыми доказами²³, а В. І. Громов у численних публікаціях²⁴ продемонстрував можливості використання непрямих доказів під час розслідування кримінальних злочинів.

Тому, розглядаючи в 1980-ті рр. історичні засади криміналістичної методики, І. О. Возгрін писав про книгу М. Є. Євгенєва: «Крім загальної констатації ролі планування у розслідуванні злочинів, ця робота відбивала вже відомі положення теорії криміналістичної методики»²⁵, хоча в наступних публікаціях зазначав, що в цій книзі «розглянуто

19 Уильз У. Указ. соч.

20 Вышинский А. Я. Указ соч. С. 147—190. URL: <https://library.khpg.org/files/docs/1359741502.pdf> (дата звернення: 22.01.2023).

21 Шнейкерт Г. Тайна преступника и пути к ее раскрытию. (К учению о судебных доказательствах) / пер с нем. Москва, 1925. С. 26 ; Его же. Введение в уголовную технику: руководство для школ и курсов по подготовке работников милиции и уголовного розыска / пер. с нем. Москва, 1926. С. 148, 155.

22 Гельвиг А. Современная криминалистика. Методы расследования преступлений / пер. с нем. Москва, 1925. С. 82—93.

23 Якимов И. Н. Практическое руководство к расследованию преступлений. Москва, 1924. С. 167—171 ; Его же. Криминалистика. Уголовная тактика. Москва, 1929. С. 161—168. URL: <https://sci-lib.biz/kriminalistika-pidruchniki/kriminalistika-rukovodstvo-ugolovnoy-tehnike.html> (дата звернення: 22.01.2023) ; Старушкевич А. В. Розроблення методів розслідування злочинів у 20-х роках минулого століття (на прикладі «загального методу розслідування злочинів» І. М. Якімова). *Криміналістика і судова експертиза* : міжвідом. наук.-метод. зб. Київ, 2022. Вип. 67. С. 249—260. DOI: 10.33994/kndise.2022.67.26 (дата звернення: 22.01.2023).

24 Громов В. Дознание и предварительное следствие. Теория и техника расследования преступлений. Москва, 1928. С. 57, 63, 73, 85—88, 92, 114, 118, 132—134 ; Его же. Вещественные улики и научно-уголовная техника: пособие для органов расследования. 2-е изд. Москва, 1932. С. 6, 58, 69, 78, 79, 83 ; Громов В. Л., Лаговьер Н. Искусство расследования преступлений. Достижения и недочеты розыскной и следственной практики. Опыт анализа доказательственных улик : пособ. для органов расследован. Москва, 1930. С. 5, 32, 35, 58—65, 78. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/iskusstvo-rassledovaniya-prestupleniy-izvlechenie> (дата звернення: 22.01.2023).

25 Возгрин И. А. Криминалистическая методика расследования преступлений. Минск, 1983. С. 31—32 ; Его же. Научные основы криминалистической методики расследования преступлений : курс лекций. Санкт-Петербург, 1992. Ч. 1. С. 32—33.

складні проблеми методики розслідування злочинів за непрямыми доказами»²⁶.

У 1990-ті та 2000-ні рр. автори окремих публікацій лише згадували внесок М. Є. Євгенєва в розвиток методики розслідування злочинів²⁷ без будь-якого аналізування розробленого ним методу.

Мета статті

Проаналізувати метод розслідування справи за непрямыми доказами М. Є. Євгенєва, розроблений у 1930-х рр., з метою з'ясувати його роль у становленні криміналістичного вчення про методи розслідування кримінальних правопорушень і загалом криміналістичної методики як складової сучасної криміналістики.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети в дослідженні застосовано методи наукового пізнання: спостереження, порівняння, абстрагування, аналіз, синтез, моделювання тощо.

Викладення основного матеріалу дослідження

Марк Євгенович Євгенєв (згодом відомий як М. Є. Євгенєв-Тиш) здобув вищу освіту на юридичному факультеті Імператорського університету Святого Володимира в Києві (1912—1918), після чого набув значного досвіду слідчої роботи: понад 10 років працював старшим слідчим, слідчим із найважливіших справ, прокурором Прокуратури УСРР (1922—1936), згодом — старшим консультантом в інститутах науково-судової експертизи Наркомату юстиції УСРР/УРСР (1936—1941)²⁸. 1940 р. видав друком книгу «Методика і техніка розслідування злочинів: навчальний посібник із криміналістики для юридичних шкіл та працівників органів розслідування»²⁹ за загальною редакцією професора С. М. Потапова та з рекомендацією Українського інституту юридичних наук (м. Київ), у якому М. Є. Євгенєв обіймав посаду старшого наукового співробітника, а згодом — завідувача секцією кримінального права і процесу.

- 26 Возгрин И. А. Введение в криминалистику. История, основы теории, библиография. Санкт-Петербург, 2003. С. 231. URL: <https://mybook.ru/author/igor-vozhgrin/vvedenie-v-kriminalistiku-istoriya-osnovy-teorii-b/read/> (дата звернення: 22.01.2023) ; Его же. История зарождения и развития криминалистической методики расследования преступлений / Курс криминалистики : учеб. пособ. В 3 т. ; под ред. О. Н. Коршуновой. 2-е изд. Т. 2: Общие положения криминалистической методики. Методика расследования преступлений против личности. Методика расследования преступлений против собственности. Санкт-Петербург, 2016. С. 25. URL: https://bstudy.net/834520/pravo/istoriya_zarozhdeniya_razvitiya_kriminalisticheskoy_metodiki_rassledovaniya_prestupleniy_vozgrin (дата звернення: 22.01.2023).
- 27 Белкин Р. С. История отечественной криминалистики. Москва, 1999. С. 369 ; Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ. Одесса, 2002. С. 38. URL: <https://coollib.com/b/425251-valeriy-vladimirovich-tishchenko-koryistno-nasilstvennyie-prestupleniya-kriminalisticheskii-analiz> (дата звернення: 22.01.2023) ; Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса, 2007. С. 45.
- 28 Иванов А. Н. Марк Евгеньевич Евгеньев-Тиш (к 120-летию со дня рождения). Вестник криминалистики. 2012. Вып. 2 (42). С. 102—106.
- 29 Евгеньев М. Е. Методика и техника расследования преступлений: учебное пособие по криминалистике для юридических школ и работников органов расследования / под общ. ред. проф. С. М. Потапова. Киев, 1940. С. 3.

У передмові до цього посібника С. М. Потапов зазначив, що «серед сучасної криміналістичної літератури немає навчального керівництва, у якому б доволі повно й докладно викладено методи розслідування злочинів у процесі слідства, тобто в такому вигляді, у якому зазвичай розвертається розслідування кримінальної справи й робота слідчих»³⁰.

На думку М. Є. Євгенєва, розслідування кримінальних справ полягає в розшукуванні, виявленні, збиранні, дослідженні й оцінці³¹ доказів³². Для того щоб надати судові повноцінний матеріал, слідчий має «за кожною справою встановити певні обставини, факти. Ці факти, по-перше, під час попереднього розслідування злочинів мають бути точно, безпомилково встановлені, і, по-друге, кожен із них окремо і всі вони у своїй сукупності мають створити у слідчого, прокурора, у суду достатню впевненість у тому, що розслідуваний злочин дійсно скоєно і що його скоїла певна особа»³³. Установити певний факт або обставину — означає довести, що цей факт дійсно існує або існував; що в розслідуваній справі він має лише певне значення і що він перебуває в якомусь певному зв'язку з іншим або іншими фактами (обставинами) цієї справи. М. Є. Євгенєв називає доказування основною складовою роботи слідчого із розслідування кримінальних справ³⁴.

Розвиваючи цю думку, М. Є. Євгенєв зазначає, що основними «у кожній кримінальній справі є питання про наявність злочину і про вину обвинуваченого», до того ж слідчий доводить ці два основні для кожної справи факти: «Факт наявності злочину і факт скоєння його обвинуваченням. Факти ці мають бути визначені в обумовленій послідовності»³⁵.

У разі невстановлення хоча б одного із цих головних фактів, справу належить закрити. Якщо слідчий не установив, що злочин скоєно, то справу закривають за відсутністю складу злочину; якщо слідчий установив, що злочин скоєно, але не довів, що його скоїла певна особа, справу закривають за недостатністю доказів, зібраних проти цієї особи³⁶.

За М. Є. Євгенєвим, слідчий вивчає докази шляхом допиту свідків, потерпілих, експертів, обвинувачених, тобто осіб, показання яких певною мірою можуть допомогти слідчому отримати відповідь на зазначені вище основні питання. Зібравши потрібні для справи докази, упорядкувавши їх, проаналізувавши, оцінивши кожен із зібраних доказів окремо й усі сукупно, слідчий доказує, чи скоєно злочин і хто його скоїв. До того ж: «В одних випадках установлення певного доказу прямо й безпосередньо призводить до відповіді на основні питання справи: чи був злочин і хто його скоїв;

30 Євгенєв М. Е. Указ. соч. С. 3.

31 За правилами української мови іменник «оцінка» доцільно застосовувати тільки на означення результату процесу, позначення якості знань і поведінки учнів або думки, міркування про якість, характер когось (чогось), а прикметник «оціночний» є калькою з російської. В українській мові слід послуговуватися дієсловом «оцінювати» («оцінити») і прикметником «оцінний» відповідно. Проте, зважаючи на стале застосування в чинних нормативно-правових актах, що регулюють експертну діяльність, згаданих помилкових словоформ, ми змушені оперувати у цій праці саме ними. — Ред.

32 Євгенєв М. Е. Указ. соч. С. 258.

33 Там же.

34 Там же.

35 Там же.

36 Там же. С. 259.

в інших випадках установлення конкретного доказу не дає змоги прямо й безпосередньо отримати відповідь на обидва ці запитання або на одне з них; у такому разі установлений доказ є немовби проміжним, він прямо й безпосередньо не доводить наявності злочину або вини обвинуваченого, він свідчить про **інші факти** і за їх допомогою дає відповідь на основні питання справи»³⁷.

Ті докази, які прямо й безпосередньо доводять наявність якого-небудь факту (зокрема, основних фактів справи: злочину або вини обвинуваченого), називають *прямими доказами*. Ті докази, які прямо й безпосередньо не доводять наявності якого-небудь факту, але які (на підставі встановлюваних ними побічних фактів) приводять до висновку про існування цього факту (зокрема, про наявність злочину й вини обвинуваченого), називають *непрямими доказами*. Той самий доказ, залежно від характеру встановлюваного ним факту, може бути прямим і непрямим³⁸.

Щодо оперування доказами М. Є. Євгенєв зауважує: «Аналіз, оцінка й оперування прямими доказами особливих труднощів не складає. Якщо прямий доказ доброякісний, якщо його правильність не викликає жодних сумнівів, переконання про дійсність того факту, наявність якого цим прямим доказом установлено, виникає легко, безпосередньо»³⁹. Оперуючи непрямими доказами, переконання у справжності встановлюваних ними фактів виникає не безпосередньо, а є висновком, умовиводом, правильність, дійсність якого залежить як від якості аналізу зібраних під час слід-

ства непрямих доказів, так і від доброякісності самих непрямих доказів. Тому «було б помилкою вважати, що це певною мірою знижує цінність непрямих доказів у кримінальній справі; непрямі докази, правильно зібрані, правильно систематизовані, правильно досліджені та проаналізовані, набувають незламної доказової сили»⁴⁰.

Спираючись на викладене, М. Є. Євгенєв констатує: «Не поступаючись своїм значенням і силою прямим доказам, непрямі докази потребують від слідчого високої якості слідчої роботи. Якщо у справі, побудованій на прямих, однак недоброякісних доказах, неминучий неправильний висновок про наявність злочину або вини обвинуваченого, то очевидною є неминучість помилкової, неправильної відповіді на основні питання про наявність злочину і вини обвинуваченого у справі, побудованій на підставі недоброякісних непрямих доказів»⁴¹, зауважуючи водночас, що правильно зібрані непрямі докази і їх цілковита доброякісність не завжди гарантують правильне вирішення справи по суті (на відміну від справи, побудованої на прямих доказах, де правильне збирання й дослідження прямих доказів і їх доброякісність таку гарантію цілком забезпечують). Справи, побудовані на непрямих доказах, крім правильного збирання доброякісних непрямих доказів, потребують ще їх доброякісного аналізу, а також правильного й відповідного дійсності висновку із такого аналізу. Тому методика розслідування справи за непрямими доказами має охоплювати як збирання доказів, так і аналіз та оцінку зібраних доказів⁴².

37 Євгенєв М. Е. Указ. соч.

38 Там же. С. 262.

39 Там же. С. 263.

40 Там же. С. 264.

41 Там же.

42 Там же.

Для зручності оперування непрямыми доказами М. Є. Євгенєв пропонує об'єднати їх у дві великі групи: 1) непрямі докази наявності злочину, 2) непрямі докази винності. До першої групи належать непрямі докази, за якими у їх сукупності й у сукупності з іншими даними справи доходять висновку, що злочин скоєно. До другої групи — непрямі докази, за якими у їх сукупності й у сукупності з іншими встановленими у справі даними доходять висновку, що злочин скоїла певна особа.

Далі М. Є. Євгенєв логічно роз'яснює, що *«неправильний висновок про наявність злочину неминуче має потягнути за собою неправильний висновок про вину обвинуваченого»*⁴³. Якщо на підставі недоброякісних непрямих доказів або на підставі недоброякісного аналізу зібраних непрямих доказів зроблено неправильний висновок про наявність злочину, якого не скоєно, то *«неправильним буде висновок і про те, що злочин вчинила певна особа, адже якщо немає злочину, то немає і винного в його скоєнні»*⁴⁴.

Оперуючи непрямыми доказами, слідчий має точно визначити, за якими із них у конкретній справі встановлено наявність злочину і за якими встановлено винність обвинуваченого; змішування цих доказів, підміна одних іншими спричиняє неправильні висновки й навіть судові помилки. Щоправда, не завжди легко остаточно відокремити непрямі докази наявності злочину від непрямих доказів винності, але *«переважно це завжди можна і необхідно зробити»*, що, зі свого боку, *«значно полегшує аналіз і оцінку всіх доказів і захищає від можливих помилок, які часто стаються на практиці»*⁴⁵.

До того ж чітке розмежування зібраних у справі непрямих доказів дає слідчому змогу точно встановити, чи всі докази зібрано і чи не треба їх доповнити іншими, новими, а також уникнути небезпеки підміни доказів наявності злочину доказами винності та навпаки⁴⁶.

Конструктивною є пропозиція М. Є. Євгенєва виокремити й узагальнити *«умови правильності розслідування справ за непрямыми доказами наявності злочину»*:

- 1) якщо наявність злочину встановлено за непрямыми доказами, останні слід збирати з такою вичерпною повнотою, щоби виключити будь-яку можливість *«суттєвого якого-небудь невиявленого протидоказу»*. Зібрані непрямі докази мають бути настільки доброякісними й дослідженими з такою повнотою та ясністю, щоб за ними можна було дійти лише одного висновку;
- 2) якщо наявність злочину встановлено за непрямыми доказами, вони мають бути причиново пов'язані зі скоєним злочином, і водночас свідчити про конкретні обставини, за яких скоєно злочин;
- 3) якщо питання про те, чи скоєно злочин, розв'язують на підставі непрямих доказів, слід відокремити наявні у справі непрямі докази наявності злочину від непрямих доказів винності та проаналізувати кожен окремо й усі сукупно. Якщо на підставі такого аналізу можна дійти висновку про недоказовість наявності злочину, цей висновок слід перевірити як за наявними у справі доказами винності, так і на підставі інших даних справи;

43 Євгенєв М. Є. Указ. соч. С. 265.

44 Там же.

45 Там же.

46 Там же. С. 265—266.

- 4) аналізуючи й оцінюючи непрямі докази наявності злочину, слід щоразу перевіряти, чи не є конкретний доказ штучним, механічним результатом «складання» окремих, ізольованих, не пов'язаних одна з одною обставин, що не можуть мати значення самостійного доказу;
- 5) аналізуючи й оцінюючи непрямі докази наявності злочину, слід перевірити, чи є цей доказ справжнім, чи він лише уявний ⁴⁷.

Далі науковець зауважує, що «до вирішення питання про те, чи вчинено злочин, а якщо злочин вчинено, то який саме і за якими мотивами, не можна вирішувати питання про винність обвинуваченого» ⁴⁸.

Розвиваючи наведені положення, М. Є. Євгенєв зазначає, що непрямыми доказами, які встановлюють винність обвинуваченого, можуть бути факти (обставини), що: 1) передували скоєнню злочину; 2) супроводжували його; 3) слідували за його скоєнням. Якщо наявні у справі непрямі докази винності об'єднати у ці три групи, перевіривши доброякісність кожного доказу окремо і кожної із груп доказів у їх сукупності, можна набагато спростити оцінку й аналіз цих доказів ⁴⁹.

Непрямыми доказами винності, що *передували скоєнню злочину*, науковець вважає: 1) дії обвинуваченого або інші обставини, що можуть свідчити про його приготування до скоєння злочину; 2) обставини, що свідчать про зацікавленість обвинуваченого у скоєнні злочину (мотиви злочину); 3) обставини, що викривають його наміри скоїти злочин

(висловлені ним погрози, підмова інших осіб до скоєння злочину та ін.).

Непрямыми доказами винності, що *супроводжували скоєння злочину*, дослідник називає:

- 1) дані про присутність обвинуваченого на місці злочину (показання свідків, які бачили його на місці злочину; сліди пальців і взуття обвинуваченого на місці злочину та на предметах обстановки цього місця; знаряддя злочину або інші предмети, які належали обвинуваченому і які виявили на місці злочину; бруд, пил, фарба тощо на одязі або тілі обвинуваченого, ідентичні бруду, пилу, фарбі, виявленим на місці злочину, та ін.);
- 2) дані про причетність обвинуваченого до скоєння злочину (сліди злочину на обвинуваченому й на предметах, які йому належать: плями крові та сперми на одязі або тілі обвинуваченого; плями крові на знарядді вбивства; ідентичність слідів, залишених знаряддям злочину, слідам, залишеним таким самим знаряддям, знайденим в обвинуваченого, тощо) ⁵⁰.

Непрямыми доказами, за М. Є. Євгенєвим, також є дії обвинуваченого, спрямовані на *приховування злочину*, приховування або знищення слідів злочину, створення неправдивих слідів, підбурювання до дачі неправдивих свідчень, користування плодами злочину, утечу обвинуваченого, його відмову від надання виправдувальних на його користь доказів або надання непереконливих доказів та ін. ⁵¹

Серед непрямих доказів М. Є. Євгенєв також виокремлює *докази*

47 Євгенєв М. Є. Указ. соч. С. 270.

48 Там же.

49 Там же.

50 Там же. С. 271.

51 Там же.

поведінки, тобто дії та висловлювання обвинуваченого у зв'язку з інкримінованим йому злочином⁵².

Справи, на підставі яких винність установлюють за непрямыми доказами, науковець пропонує розподілити на два види:

- 1) на підставі непрямих доказів установлюють як наявність злочину, так і винність обвинуваченого;
- 2) наявність злочину встановлюють за прямими доказами, а винність обвинуваченого — за непрямыми доказами⁵³.

Не менш конструктивною є пропозиція М. Є. Євгенєва виокремити й узагальнити «умови правильності розслідування справ, у яких винність обвинуваченого встановлюється на підставі непрямих доказів винності»:

- 1) незалежно від того, на підставі яких доказів, прямих чи непрямих, установлюють у справі наявність злочину, необхідно зібрати й дослідити докази якомога ретельніше й повніше, щоби довести наявність злочину беззаперечно й точно, і лише це є вихідними даними для визначення винності обвинуваченого на підставі непрямих доказів;
- 2) якщо винність обвинуваченого встановлюють за непрямыми доказами винності, то кожен із них потрібно ретельно перевірити на доброякісність і на причиновий зв'язок із основним фактом — наявністю злочину або іншими розслідуваними фактами; наявність злочину має пояснити наявність непрямих доказів винності, водночас ці докази мають підтвердити наявність злочину;
- 3) оцінюючи доброякісність конкретного непрямого доказу винності або цілої групи доказів у їх сукупності,

слід також ставити питання, чи не існує ще якого-небудь не виявленого слідством факту або обставини, які можуть бути протидоказом щодо конкретного непрямого доказу або групи таких доказів;

- 4) якщо винність обвинуваченого встановлюють за непрямыми доказами, необхідно кожен із цих доказів перевірити, чи не розцінюють конкретний доказ винності як доказ наявності злочину або навпаки;
- 5) якщо винність обвинуваченого встановлюють на підставі непрямих доказів, необхідно щоб конкретні факти, що є непрямыми доказами, установлювали не лише за іншими непрямыми доказами, а й за прямими щодо таких фактів доказами;
- 6) наявні у справі непрямі докази винності під час їх оцінки й аналізу слід розподілити на докази фактів, що передували злочину, супроводжували його скоєння та сталися після його скоєння. Розподіл непрямих доказів на такі групи полегшує їх оцінку за доброякісністю, достовірністю й повнотою дослідження; кожному із груп доказів потрібно оцінювати як окремо, так і в сукупності з іншими даними справи;
- 7) якщо винність обвинуваченого встановлюють на підставі так званих *доказів поведінки*, то кожен із цих доказів і всі в сукупності слід оцінювати неупереджено, не з огляду на те, що обвинувачений винен. Оцінка *доказів поведінки*, здійснювана об'єктивно, не крізь призму винності обвинуваченого, гарантує як повноту та правильність дослідження цих доказів, так і правильність аналізу й синтезу їх;
- 8) кожен *доказ поведінки* обвинувачений має докладно висвітлити

52 Євгенєв М. Є. Указ. соч. С. 271—272.

53 Там же. С. 272.

й пояснити, тому необхідно, щоб за кожним наявним у справі доказом поведінки обвинуваченого докладно допитали і щоб усі його пояснення ретельно перевірили⁵⁴.

Висновки

Зацікавленість у 1930-ті—1940-ві рр. в Радянському Союзі розробленням методів розслідування злочинів, заснованих на «концепції непрямих доказів», зумовлено політичною ситуацією у в'язниці народів, зокрема прагненням органів попереднього (досудового) розслідування та прокуратури на стадіях досудового розслідування й розгляду справи в суді (зазвичай у справах про «терористичні акти» і «політичні змови») отримувати від обвинувачених визнання своєї провини, яке на той час вважали основним і вирішальним доказом. Інколи (навіть за умов офіційно дозволеного застосування фізичного насильства до обвинувачених) такого зізнання не досягали, а прямих доказів не мали. Тому (за ініціативи головного сталінського прокурора А. Я. Вишинського, який у той час цікавився науковою та викладацькою діяльністю в галузі кримінального процесу) набула поширення «концепція непрямих доказів» із «особливою практикою» її використання на радянських теренах.

Українську негативну роль у викривленні практики використання «концепції непрямих доказів» відіграло політичне втручання партійних органів у розвиток криміналістики, нав'язування «особливих тенденцій» її становлення в умовах «соціалістичної дійсності» та «класової боротьби». У цей період «радянську криміналістику» протиставляли «буржуазній», вимагали суворого дотримання в науці «класового підходу», пропагува-

ли псевдопринцип «партійності науки», у підручниках і посібниках із криміналістики ставили слідчим органам «політичні завдання», науковцям-криміналістам нав'язували обов'язок викривати «псевдонаукові буржуазні методи» виявлення й дослідження доказів.

На противагу зазначеним вище тенденціям, навчальний посібник М. Є. Євгенєва, що вийшов друком 1940 р., позбавлений будь-яких політичних гасел або критики іноземної криміналістики. У ньому на доволі високому професійному рівні, із використанням численних прикладів слідчої практики докладно описано метод розслідування справ за непрямыми доказами. На нашу думку, автор цілком правильно визначив мету використання методу: створити у слідчого, прокурора й суду достатню впевненість у тому, що розслідуваний злочин справді скоєно і що його скоїла конкретна особа. Ці факти слідчий мав довести в певній послідовності, інакше кримінальну справу закривали. Фактично це два основні тактичні завдання, які розв'язував слідчий за допомогою цього методу розслідування злочинів.

Традиційно для того часу, науковець розподілив докази (залежно від встановлюваного факту) на два основні види — прямі й непрямі. До того ж М. Є. Євгенєв слушно зауважував, що оперування прямими доказами не є проблемою для слідчого: складно оперувати непрямыми доказами, тому що це залежить від їх доброякісності та якості їх аналізу.

На наше переконання, у своєму методі дослідник влучно використав елементи діяльнісного підходу: виокремив умови, за яких правильно розслідують справу з використанням непрямих доказів; непрямі докази вини визначив залежно від стадій злочинної діяльності

54 Євгенєв М. Е. Указ. соч. С. 280—284.

(передували скоєнню злочину, супроводжували скоєння злочину, сприяли приховуванню злочину); серед непрямих доказів виокремив докази поведінки (певну активність: поведінку, стан, реакції), що опосередковано підтверджують причетність конкретної особи до скоєння злочину.

Заслугує на увагу використання вченим комплексного підходу: винність особи можна встановити поєднанням прямих і непрямих доказів.

Певний науковий інтерес викликає пропозиція М. Є. Євгенєва виокремити чіткі умови правильності розслідування справ, у яких вину обвинуваченого встановлюють на підставі непрямих доказів винності: такі докази слід збирати й досліджувати якомога раніше й повніше; ретельно перевіряти на доброякісність; причиновий зв'язок із основним фактом підтверджувати іншими доказами.

Уважаємо слушною думку, що слідчий не може використовувати цей метод лише як обвинувальний: слідчий має шукати не лише докази винності конкретної особи, а й протидокази, ретельно перевіряти, чи не здійснено підміни доказу наявності злочину доказами винності. Правильно зауважено: щодо кожного доказу обвинуваченого потрібно докладно допитати, а всі його пояснення ретельно перевірити. Такою самою слушною є думка М. Є. Євгенєва про те, що факти під час розслідування мають установлювати не лише за непрямими доказами, а й за прямими.

Розроблений М. Є. Євгенєвим метод позбавлений будь-якої схемати-

зації, хоча й містить певні елементи алгоритмічного характеру, тобто пропонує певну послідовність дій щодо його реалізації. І це не дивно, адже раніше розроблені метод розслідування злочинів А. Нічефоро⁵⁵, метод установлення й викриття злочинця за слідами й іншими обставинами (доказами поведінки) А. Вейнгарта⁵⁶ розкритиковано в підручнику з криміналістики (1938) за редакцією А. Я. Вишинського із традиційною для того часу риторикою: «Усі ці схеми належать до того періоду розвитку буржуазної криміналістики, коли загострення класових протиріч буржуазного суспільства змусило буржуазію шукати нові, сильніші засоби для боротьби з її класовими ворогами. Тому характерною ознакою всіх цих схем є, поряд з їх, здавалося б, аполітичністю, глибоко реакційна сутність. Жоден із зазначених авторів не говорить прямо про залежність тактики та методики розслідування від політичного значення справи. Утім, усі вони будують свою схему так, щоб забезпечити реальне посилення репресії»⁵⁷. Більш конструктивній, однак не менш нищівній критиці піддано загальний метод розслідування злочину за непрямими доказами І. М. Якимова⁵⁸: «Не зупиняючись на докладній критиці спроб створити типову схему розслідування, зроблених у радянській криміналістичній літературі <...>, які були здебільшого комбінуванням різних елементів зазначених вище схем буржуазних криміналістів, ми можемо безперечно констатувати, що жодної єдиної типової схеми розслідування для всіх злочинів немає і бути не може. Будь-яка

55 Niceforo A. La Police et l'Enquête judiciaire scientifiques. Paris: Librairie universelle, 1907. P. 397–410.

56 Вейнгарт А. Уголовная тактика. Руководство къ разслѣдованію преступленій / пер. съ нѣм. Санктъ-Петербургъ, 1912. С. 65–69.

57 Бобров Н. А., Винберг А. И., Голунский С. А., Громов В. И., Зицер Е. У. и др. Указ. соч. С. 333.

58 Якимов И. Н. Криминалистика С. 161–168.

спроба у цьому напрямі заздалегідь приречена на безплідність і може бути тільки шкідлива, тому що може привести слідчого до неприпустимої схематизації розслідування, до надання йому формального характеру»⁵⁹.

На жаль, М. Є. Євгенєв не розкрив у своєму методі форми зв'язків непрямих доказів (генетичних, хронологічних, локальних, кореляційних та ін.), мало приділив уваги особливостям оцінки непрямих доказів, зупинився лише на одній традиційній їх класифікації. Водночас розроблений метод логічно структурований, простий для сприйняття практичними працівниками, ураховує традиційні в криміналістиці чинники раптовості та протидії розслідуванню.

Заслуговує на увагу позиція науковця щодо «незламної» доказової сили непрямих доказів: вони будуть такими лише тоді, коли їх правильно збрали, правильно систематизували, правильно дослідили та проаналізували.

На нашу думку, дискусійний характер мають твердження М. Є. Євгенєва, що до непрямих доказів належать відмова обвинуваченого від надання виправдальних доказів на його користь або подання непереконливих доказів.

Щодо поширеного запровадження цього методу в судову та слідчу практику, науковець справедливо застерігав: не поступаючись за своїм значенням і силою прямим доказам, непрямі докази потребують від слідчого високої якості слідчої роботи та значного практичного слідчого досвіду.

Проаналізований вище метод розслідування справи за непрямыми доказами М. Є. Євгенєва є вагомим внеском у становлення криміналістичного вчення про методи розслідування кримі-

нальних правопорушень і теоретичних основ сучасної криміналістичної методики.

Case investigation based on indirect evidence: The method by M. Ye. Yevheniev Anatolii Starushkevych

It has been proven that the basis of the method for case investigation according to indirect evidence developed by the Soviet criminalist M. Ye. Yevheniev is the concept of indirect evidence; dissemination of the concept was due to the political situation of the 1930s and 1940s; in particular, the desire of investigative bodies and prosecutors to obtain confessions of guilt from the accused in cases of "terrorist acts" and "political conspiracies", which at that time was considered the main and decisive evidence. Method positive qualities have been specified: logical structure, simplicity of perception by practitioners, consideration of traditional factors of suddenness and counteraction to investigation, use of activity and integrated approaches, algorithmicity and phasing of crime investigation. Handling direct evidence is not challenging for the investigator: it is indirect evidence that lead to difficulties. The accused should be carefully interrogated about each piece of evidence, and all his/her explanations thoroughly checked. It has been found that the method developer did not disclose types of circumstantial evidence connections, paid insufficient attention to peculiarities of evaluating indirect (circumstantial) evidence. At the same time, it has been determined that M. Ye. Yevheniev's method is a significant step towards the formation of the doctrine about methods of criminal offenses investigation and the development of theoretical bases of current forensic methodology. The Article Purpose is a scientific analysis of the method of investigating a case based on circumstantial evidence developed by M. Ye. Yevheniev in

59 Бобров Н. А., Винберг А. И., Голунский С. А., Громов В. И., Зицер Е. У. и др. Указ. соч. С. 334.

order to clarify its role in the development of forensic doctrine about the methods of investigating criminal offenses. The following methods of scientific cognition were applied while research: observation, comparison, abstraction, analysis, synthesis, modeling, etc.

Keywords: cognition method in criminalistics; investigation method; investigation of criminal offenses; history of criminalistics; forensic methodology; indirect evidence; circumstantial evidence.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автор вніс свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Belkin, R. S. (1999). *Istoriya otechestvennoj kriminalistiki* [The history of domestic criminalistics]. Moskva [in Russian]
- Bobrov, N. A., Vinberg, A. I., Golunskij, S. A., Gromov, V. I., Zicer, E. U. i dr. (1938). *Kriminalistika. Tehnika i taktika rassledovaniya prestuplenij* [Criminalistics. Technique and Tactics of Criminal Investigation] / pod red. A. Ya. Vyshinskogo. Moskva [in Russian].
- Evgenyev, M. E. (1940). *Metodika i tehnika rassledovaniya prestuplenij: uchebnoe posobie po kriminalistike dlya yuridicheskikh shkol i rabotnikov organov rassledovaniya* [Methods and techniques of criminal investigation: a study guide on criminalistics for law schools and employees of investigative bodies] / pod obsh. red. prof. S. M. Potapova. Kiev [in Russian].
- Gelvig, A. (1925). *Sovremennaya kriminalistika. Metody rassledovaniya prestuplenij* [Modern criminalistics. Crime investigation methods] / per. s nem. Moskva [in Russian].
- Gromov, V. (1928). *Doznanie i predvaritelnoe sledstvie. Teoriya i tehnika rassledovaniya prestuplenij* [Inquiry and preliminary investigation. Theory and technique of criminal investigation]. Moskva [in Russian].
- Gromov, V. (1932). *Veshchestvennye uliki i nauchno-ugolovnaya tehnika: posobie dlya organov rassledovaniya* [Physical evidence and scientific-criminal technique: guidance for investigative bodies]. 2-e izd. Moskva [in Russian].
- Gromov, V. L., Lagovier, N. (1930). *Iskusstvo rassledovaniya prestuplenij. Dostizheniya i nedochety rozysknoj i sledstvennoj praktiki. Opyt analiza dokazatelstvennykh ulik* [The art of criminal investigation. Achievements and shortcomings of investigative and search practice. Experience in evidence analysis]: posob dlya organov rassledovan. Moskva. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/iskusstvo-rassledovaniya-prestupleniy-izvlechenie> [in Russian].
- Ivanov, A. N. (2012). Mark Evgenevich Evgenev-Tish (k 120-letiyu so dnya rozhdeniya) [Mark Evhenevych Evhenev-Tysh (for the 120th anniversary of his birth)]. *Vestnik kriminalistiki*. Vyp. 2 (42) [in Russian].
- Ivanov, V. M. (2003). *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy* [History of Ukrainian State and Law]: navch. posib. Kyiv. Ch. 2 [in Ukrainian].
- Ivanov, V. M. (2013). *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy* [History of Ukrainian State and Law]: pidruchnyk. Kyiv. Ch. 2. URL: http://kul.kiev.ua/doc/IDPU_Ivanov.pdf [in Ukrainian].
- Kak oni borolis protiv Lenina* (1937). Rech Gosudarstvennogo obvinitelya Prokurora SSSR tov. A. Ya. Vyshinskogo [How they fought against Lenin. The speech of the State Prosecutor of the USSR, Comrade

- A. Y. Vyshinsky]. Zasedanie 28 yanvarya ; po izd. Process antisovetskogo trockistskogo centra (23—30 yanvarya 1937 goda). Moskva. / B-ka Mihaila Gracheva. URL: http://grachev62.narod.ru/Tr_proc/chapt34_42.htm#chapt35 [in Russian].
- Motovilovker, Ya. O. (1956). *Pokazaniya i obyazneniya obvinyaemogo kak sredstvo zashity v sovetskom ugovnom processe* [Testimony and explanations of the accused as a means of defense in the Soviet criminal procedure]. Moskva [in Russian].
- Muzychenko, P. (2008). *Istoriya gosudarstva i prava Ukrainy* [History of Ukrainian State and Law]: ucheb. posob. 6-e izd., ispr. i dop. Kiev. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001348> [in Russian].
- Niceforo, A. (1907). *La Police et l'Enquête judiciaire scientifiques*. Paris.
- Shifrotelegramma I. V. Stalina sekretaryam obkomov, kraikomov i rukovodstvu NKVD — UNKVD o primeneni mer fizicheskogo vozdejstviya v otnoshenii «vragov naroda» [Encrypted telegram from I. V. Stalin to the secretaries of regional committees, territorial committees and the leadership of the People's Commissariat of Internal Affairs — Regional Directorate of the People's Commissariat of Internal Affairs on the use of physical measures against “enemies of the people”] ot 10.01.1939 g. № 26/sh (dok. № 8) / Fond Aleksandra N. Yakovleva. URL: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/58623> [in Russian].
- Shnejkert, G. (1925). *Tajna prestupnika i puti k ee raskrytiyu. (K ucheniyu o sudebnyh dokazatelstvah)* [The secret of the criminal and the way to its disclosure. (To the doctrine of judicial evidence)] / per s nem. Moskva [in Russian].
- Shnejkert, G. (1926). *Vvedenie v ugovnuyu tehniku: rukovodstvo dlya shkol i kursov po podgotovke rabotnikov milicii i ugovnogo rozyska* [Introduction to criminal technique: a guide for schools and courses for training of police officers and criminal investigation] / per. s nem. Moskva [in Russian].
- Starushkevych, A. V. (2021). Istorychna periodyzatsiia (istoryko-khronolohichniy aspekt) «metodiv rozsliduvannia» kryminalnykh pravoporushen [Historical Periodization (Historical and Chronological Aspect) of “Investigation Methods” of Criminal Offenses]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. Vyp. 66. DOI: 10.33994/kndise.2021.66.30 [in Ukrainian].
- Starushkevych, A. V. (2022). Rozroblennia metodiv rozsliduvannia zlochyniv u 20-kh rokakh mynuloho stolittia (na prykladi «zahalnoho metodu rozsliduvannia zlochyniv» I. M. Yakymova) [Development of crime investigation methods in the 20s of the last century (on the example of I.M. Yakymov's “common method of crime investigation”)]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. Vyp. 67. DOI: 10.33994/kndise.2022.67.26 [in Ukrainian].
- Tishchenko, V. V. (2007). *Teoretychni i praktychni osnovy metodyky rozsliduvannia zlochyniv* [Theoretical and practical foundations of crime investigation methodology]: monohrafiia. Odesa [in Ukrainian].
- Tishchenko, V. V. (2002). *Korystno-nasilstvennye prestupleniya: kriminalisticheskij analiz* [Acquisitive and violent crimes: forensic analysis]. Odessa. URL: <https://coolib.com/b/425251-valeriy-vladimirovich-tischenko-koryistno-nasilstvennyie-prestupleniya-kriminalisticheskij-analiz> [in Russian].
- Uilz, U. (1864). *Opyt teorii kosvennykh ulik, obyasnenoj primerami* [Experience with indirect evidence theory illustrated with examples]: per. s 3-go izd. Moskva [in Russian].
- Vejngart, A. (1912). *Ugovnaya taktika. Rukovodstvo k razsledovaniyu prestuplenij* [Criminal tactics. Guide to criminal investigation] / per. s nem. Sankt-Peterburg [in Russian].
- Vinberg, A. I., Shaver, B. M. (1940). *Kriminalistika* [Criminalistics]: uchebnik. Moskva [in Russian].
- Vozgrin, I. A. (1983). *Kriminalisticheskaya metoda rassledovaniya prestuplenij* [Forensic methods of criminal investigation]. Minsk [in Russian].
- Vozgrin, I. A. (1992). *Nauchnye osnovy kriminalisticheskoy metodiki rassledovaniya prestuplenij* [Scientific foundations of criminal investigation methods]: kurs lekcij. Sankt-Peterburg. Ch. 1. [in Russian].

- Vozgrin, I. A. (2003). *Vvedenie v kriminalistiku. Istoriya, osnovy teorii, bibliografiya* [Introduction to criminalistics. History, fundamentals of the theory, bibliography]. Sankt-Peterburg. URL: <https://mybook.ru/author/igor-vozgrin/vvedenie-v-kriminalistiku-istoriya-osnovy-teorii-b/read/> [in Russian].
- Vozgrin, I. A. (2016). *Istoriya zarozhdeniya i razvitiya kriminalisticheskoy metodiki rassledovaniya prestuplenij / Kurs kriminalistiki* [The history of origin and development of forensic methods of criminal investigation]: ucheb. posob. V 3 t. ; pod red. O. N. Korshunovoj. 2-e izd. T. 2: Obshie polozheniya kriminalisticheskoy metodiki. Metodika rassledovaniya prestuplenij protiv lichnosti. Metodika rassledovaniya prestuplenij protiv sobstvennosti [General provisions of forensic methodology. Investigation methodology of offenses against a person. Investigation methods of crimes against property]. Sankt-Peterburg. URL: https://bstudy.net/834520/pravo/istoriya_zarozhdeniya_razvitiya_kriminalisticheskoy_metodiki_rassledovaniya_prestupleniy_vozgrin [in Russian].
- Vyshinskij, A. Ya. (1955). *Sudebnye rechi* [Court Speeches]. 4-e izd. Moskva. URL: <https://library.khpg.org/files/docs/1359741502.pdf> [in Russian].
- Yakimov, I. N. (1924). *Prakticheskoe rukovodstvo k rassledovaniyu prestuplenij* [Practical guidance for crime investigation]. Moskva [in Russian].
- Yakimov, I. N. (1929). *Kriminalistika. Ugolovnaya taktika* [Criminalistics. Criminal tactics]. Moskva. URL: <https://sci-lib.biz/kriminalistika-pidruchniki/kriminalistika-rukovodstvo-ugolovnoy-tehnike.html> [in Russian].
- Zakharchenko, P. P. (2005). *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy* [History of Ukrainian State and Law]: pidruchnyk. Kyiv. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001080> [in Ukrainian].

Старушкевич, А. (2023). Розслідування справи за непрямыми доказами: метод М. Є. Євгенєва. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (30). С. 162—179. DOI: 10.32353/khrife.1.2023.09.

Експертне оцінювання дій керувальника мікромобіля в разі дорожньо-транспортної пригоди

Павло Хоробрих *

* ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6454-7847>, e-mail: horobrihpn@gmail.com

DOI: 10.32353/khrife.1.2023.10 УДК 343.98:629.017

Надійшло 03.06.2022 / Рецензовано 07.07.2022 / Прийнято до друку 20.12.2022 /
Доступно онлайн 31.03.2023

Проаналізовано дії учасників дорожнього руху, які керують мікромобільними засобами пересування (моноколесом, електросамокатом та ін.), із метою виробити нові нормативні підходи до процесу виконання експертних досліджень і надання висновку експерта за дорожньо-транспортною пригодою, у якій брала участь особа, що керувала таким засобом. Окреслено проблему відсутності нормативної бази щодо експлуатації на дорогах загального користування таких засобів пересування, як моноколесо, а також проблему, пов'язану із використанням моноколес на територіях загального користування (у парках, на дитячих майданчиках, тротуарах та ін.). Наведено конструкцію моноколеса, систематизовано прийоми керування ним, запропоновано докладний перелік оснащення, необхідного для забезпечення дорожнього руху за участі мікромобільного транспортного засобу. Як приклад презентовано частину виконаного автором експертного дослідження за кримінальним провадженням зі встановлення належності електросамоката до категорії транспортних засобів згідно з вимогами чинних в Україні Правил дорожнього руху. Метою статті є доповнити законодавчу базу України умовами та правилами керування мікромобільними засобами пересування, а також визначити функції особи, яка керує моноколесом, під час дорожньо-транспортної пригоди. Для досягнення цієї мети використано загальнонаукові та спеціальні методи (формальної логіки (аналіз, синтез, дедукцію, індукцію, аналогію, абстрагування), спеціально-правові, системного аналізу).

Ключові слова: мікромобільний засіб пересування; моноколесо; двоколісний транспортний засіб (електросмокат); учасник дорожнього руху; Правила дорожнього руху; дорожньо-транспортна пригода; судовий експерт; автотехнічна експертиза.

Постановка наукової проблеми

Під час пересування дорогами загально-го користування України (особливо це стосується великих міст — Харкова, Києва, Дніпра, Одеси та ін.) сьогодні в потоці транспорту часто можна побачити осіб, які пересуваються на доволі великій швидкості проїзною частиною на одноколісному пристрої — моноколесі (зокрема, і тих, хто не досяг повноліття — дітей). Подібні засоби пересування надзвичайно мобільні, навіть порівняно з мотоциклом, не кажучи вже про звичайний автомобіль. Моноколесо здатне швидко прискорюватися й маневрувати навсібіч без подання попереджувальних знаків / жестів. Такі дії осіб, які керують моноколесом, провокують небезпечні ситуації на автошляхах, здатні навіть спричинити тілесні ушкодження в учасників дорожнього руху, а іноді, на жаль,— і летальні випадки. Станом на сьогодні відсутнє нормативно-правове регулювання щодо пересування осіб на моноколесі проїзною частиною. Також відсутній механізм притягнення таких осіб до відповідальності (адміністративної, кримінальної) у разі їх причетності до дорожньо-транспортної пригоди (далі — ДТП).

Зважаючи на викладене вище, наразі необхідно визначити таких осіб належними до певної категорії учасників

дорожнього руху (із технічних позицій), подавши пропозиції для відповідних змін законодавчої бази, якою в Україні врегульовано дорожній рух і права його учасників. Постає також нагальна потреба змінити експертні підходи до проведення експертизи ДТП за участі особи, яка керувала мікромобільним транспортним засобом (моноколесом, електросмокатом та ін.).

Варто також пам'ятати про активний поступ України до повноцінного членства в Європейському Союзі, а одним зі стратегічних і довгострокових напрямів розвитку ЄС є збереження й охорона довкілля. Наприклад, ухвалена 2020 р. Європейською комісією Стратегія сталої і розумної мобільності ЄС¹ (англ. *Sustainable and Smart Mobility Strategy*) передбачає зменшення обсягу викидів парникових газів від транспорту: розвиток громадського транспорту, мікромобільності, заміну авіаперевезень і автобусних міжміських сполучень залізницею, оптимізацію вантажних перевезень і створення транспортних хабів. Зрозуміло, що адаптувати в Україні Стратегію сталої і розумної мобільності ЄС українцям потрібно не тільки для вступу до ЄС, а й для сталого розвитку нашої держави. До того ж Україна вже торує шлях до забезпечення та збереження довкілля: 2021 р. затверджено Національну економічну стратегію на період

1 Sustainable and Smart Mobility Strategy / European Commission. URL: https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/12438-Sustainable-and-Smart-Mobility-Strategy_en (дата звернення: 02.06.2022).

до 2030 року ², за якою наша держава має стати, зокрема, кліматично нейтральною до 2060 р. Це означає, що кожен із секторів економіки, зокрема транспорт, має викидати в атмосферу не більше парникових газів, аніж їх здатні поглинути природні екосистеми ³. Тож доречно передбачити збільшення на вітчизняних автошляхах найближчими роками кількості мікромобільних (а отже — безпечних для довкілля) засобів пересування, рух яких донині не регламентовано, на жаль, нормативно-правовими актами України.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Проблема визначення належності учасників дорожнього руху на мікромобільних засобах пересування до певної категорії не нова.

Китайські науковці Sh.-Ch. Fang, I-Ch. Chang і T.-Yi Yu зазначають: «Зараз у регіоні Пенху налічується приблизно 3500 електричних скутерів. Уряд облаштував 332 зарядні колонки у 27 ключових місцях для полегшення їх заряджання. <...> Це

дослідження також класифікує користувачів за одним із трьох типів: “одноразова зарядка”, “повторна зарядка” і “високочастотна зарядка”» ⁴ [Тут і далі переклад українською мій.— Прим. авт.].

У країнах Європи також існують певні проблеми із визначенням функцій особи, що керує мікромобільним транспортним засобом. Досліджуючи цю проблему на прикладі Норвегії, M. Pazzini, L. Cameli, C. Lantieri, V. Vignali, G. Dondi та T. Jonsson зауважують: «Деякі місцеві органи влади ще не готові інтегрувати електроскутери у свої транспортні системи. Справді, законодавство є незрозумілим, оскільки нелегко визначити, чи є електричний скутер більшим за велосипед або автомобіль. Крім того, складно передбачити вплив електросамокатів на дорожній рух, а також тип дорожньої інфраструктури, обраний водіями електросамокатів, або можливу взаємодію таких транспортних засобів із рештою учасників дорожнього руху, наприклад пішоходами чи велосипедистами» ⁵.

Цій проблемі також присвятили свої публікації: G. Underwood ⁶; S. Lin, M. He, Yo. Tan ⁷; S. G. Hosking, Ch. C. Liu та

- 2 Національна економічна стратегія на період до 2030 року : затв. Постановою КМУ від 03.03.2021 р. № 179 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25> (дата звернення: 02.06.2022).
- 3 Як українським містам скорочувати викиди парникових газів від транспорту / Екодія. 16.07.2021. URL: <https://ecoaction.org.ua/iak-mistam-skorochuvaty-vykydy.html> (дата звернення: 02.06.2022).
- 4 Fang Sh.-Ch., Chang I-Ch., Yu T.-Yi. Assessment of the behavior and characteristics of electric scooter use on islands. *Journal of Cleaner Production*. 2015. Vol. 108. P. A. Pp. 1193—1202. DOI: [10.1016/j.jclepro.2015.07.095](https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.07.095) (дата звернення: 02.06.2022).
- 5 Pazzini M., Cameli L., Lantieri C., Vignali V., Dondi G., Jonsson T. New Micromobility Means of Transport: An Analysis of E-Scooter Users' Behaviour in Trondheim. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2022. Vol. 19. Is. 12. DOI: [10.3390/ijerph19127374](https://doi.org/10.3390/ijerph19127374) (дата звернення: 02.06.2022).
- 6 Underwood G. Visual attention and the transition from novice to advanced driver. *Ergonomics*. 2007. Vol. 50. Is. 8. Pp. 1235—1249. DOI: [10.1080/00140130701318707](https://doi.org/10.1080/00140130701318707) (дата звернення: 02.06.2022).
- 7 Lin S., He M., Tan Yo. Comparison Study on Operating Speeds of Electric Bicycles and Bicycles: Experience from Field Investigation in Kunming, China. *Transportation Research Record*. 2008. Vol. 2048. Is. 1. Pp. 52—59. DOI: [10.3141/2048-07](https://doi.org/10.3141/2048-07) (дата звернення: 02.06.2022).

M. Bayly⁸; T. Bellet та A. Banet⁹; K. Bassil, H. Rilkoff, M. Belmont, A. Banaszewska, M. Campbell¹⁰; S. Bernardi та F. Rupl¹¹; R. Aldred¹²; L. Abend¹³; E. Bahk¹⁴; Ch. Teh та T. T. Wei¹⁵; V. Choudhary, M. Shunko, S. Netessine та S. Koo¹⁶; W. E. Marshall та N. N. Ferenchak¹⁷; S. O'Hern та J. Oxley¹⁸ та ін.¹⁹

В Україні (аналогічно до Норвегії) також до сьогодні не визначено правового статусу осіб, що керують мікромобільними транспортними засобами,

- 8 Hosking S. G., Liu Ch. C. and Bayly M. The visual search patterns and hazard responses of experienced and inexperienced motorcycle riders. *Accident Analysis & Prevention*. 2010. Vol. 42. Is. 1. Pp. 196—202. DOI: [10.1016/j.aap.2009.07.023](https://doi.org/10.1016/j.aap.2009.07.023) (дата звернення: 02.06.2022).
- 9 Bellet T. and Banet A. Towards a conceptual model of motorcyclists' risk awareness: A comparative study of riding experience effect on hazard detection and situational criticality assessment. *Ibid*. 2012. Vol. 49. Pp. 154—164. DOI: [10.1016/j.aap.2011.10.007](https://doi.org/10.1016/j.aap.2011.10.007) (дата звернення: 02.06.2022).
- 10 Bassil K., Rilkoff H., Belmont M., Banaszewska A., Campbell M. Pedestrian and Cyclist Safety in Toronto. *Toronto Public Health*. June, 2015. DOI: [10.13140/RG.2.1.4477.1680](https://doi.org/10.13140/RG.2.1.4477.1680) (дата звернення: 02.06.2022).
- 11 Bernardi S. and Rupl F. An Analysis of Bicycle Travel Speed and Disturbances on Off-street and On-street Facilities. *Transportation Research Procedia*. 2015. Vol. 5. Pp. 82—94. DOI: [10.1016/j.trpro.2015.01.004](https://doi.org/10.1016/j.trpro.2015.01.004) (дата звернення: 02.06.2022).
- 12 Aldred R. Inequalities in self-report road injury risk in Britain: A new analysis of National Travel Survey data, focusing on pedestrian injuries. *Journal of Transport & Health*. 2018. Vol. 9. Pp. 96—104. DOI: [10.1016/j.jth.2018.03.006](https://doi.org/10.1016/j.jth.2018.03.006) (дата звернення: 02.06.2022).
- 13 Abend L. Cyclists and E-Scooters are Clashing in the Battle for Europe's Streets. *Time*. August 27, 2019. URL: <https://time.com/5659653/e-scooters-cycles-europe/> (дата звернення: 02.06.2022).
- 14 Bahk E. Electric scooter accidents on the rise. *The Korea Times*. December 6, 2019. URL: <https://m.koreatimes.co.kr/pages/article.asp?newsidx=277033> (дата звернення: 02.06.2022).
- 15 Teh Ch. and Wei T. T. E-scooter that knocked into cyclist in fatal Bedok accident should not have been used on public paths: LTA. *The Straits Times*. Sept 26, 2019. URL: <https://www.straitstimes.com/singapore/transport/e-scooter-that-knocked-into-65-year-old-cyclist-in-fatal-accident-was-not> (дата звернення: 02.06.2022).
- 16 Choudhary V., Shunko M., Netessine S. and Koo S. Nudging Drivers to Safety: Evidence from a Field Experiment. *INSEAD Working Paper*. No. 2020/28/TOM. 51 p. DOI: [10.2139/ssrn.3491302](https://doi.org/10.2139/ssrn.3491302) (дата звернення: 02.06.2022).
- 17 Marshall W. E. and Ferenchak N. N. Why cities with high bicycling rates are safer for all road users. *Journal of Transport & Health*. 2019. Vol. 13. DOI: [10.1016/j.jth.2019.03.004](https://doi.org/10.1016/j.jth.2019.03.004) (дата звернення: 02.06.2022).
- 18 O'Hern S. and Oxley J. Pedestrian injuries due to collisions with cyclists Melbourne, Australia. *Accident Analysis and Prevention*. 2019. Vol. 122. Pp. 295—300. DOI: [10.1016/j.aap.2018.10.018](https://doi.org/10.1016/j.aap.2018.10.018) (дата звернення: 02.06.2022).
- 19 Yao L. and Wu Ch. Traffic Safety for Electric Bike Riders in China: Attitudes, Risk Perception and Aberrant Riding Behaviors. *Transportation Research Record*. 2012. Vol. 2314. Is. 1. Pp. 49—56. DOI: [10.3141/2314-07](https://doi.org/10.3141/2314-07) (дата звернення: 02.06.2022); Xu C., Li Q., Qu Zh., Tao P. Modeling of speed distribution for mixed bicycle traffic flow. *Advances in Mechanical Engineering*. 2015. Vol. 7. Is. 11. Pp. 1—9. DOI: [10.1177/1687814015616918](https://doi.org/10.1177/1687814015616918) (дата звернення: 02.06.2022); Guthold R., Stevens G. A., Riley L. M., Bull F. C. Global trends in insufficient physical activity among adolescents: a pooled analysis of 298 population-based surveys with 1.6 million participants. *The Lancet*. 2020. Vol. 4. Is. 1. Pp. 23—35. DOI: [10.1016/S2352-4642\(19\)30323-2](https://doi.org/10.1016/S2352-4642(19)30323-2) (дата звернення: 02.06.2022); Hawkins A. J. Lime's electric scooters will be able to tell when you're too drunk to ride / Talking scooters and safety with co-founder Brad Bao. *The Verge*. Apr 17, 2019. URL: <https://www.theverge.com/2019/4/17/18411127/lime-brad-bao-electric-scooter-drunk-detection-vergecast> (дата звернення: 02.06.2022).

відсутня їх кваліфікація згідно з вимогами Правил дорожнього руху²⁰ (далі — ПДР), а також не затверджено нормативно-правової бази щодо експлуатації подібних засобів пересування на дорогах загального користування.

Мета статті

Висвітлити проблему експлуатації такого засобу пересування, як моноколесо, на дорогах загального користування. Запропонувати доповнити нормативно-правову базу України умовами та правилами керування мікромобільними засобами пересування, а також визначити статус, права й обов'язки особи, яка керувала моноколесом, як учасника дорожнього руху під час ДТП. Привернути увагу до проблем, що виникають у слідчих, судових експертів і суддів за потреби надати оцінку²¹ подібній дорожньо-транспортній ситуації у межах їхньої компетенції, а також до проблем надання юридичної оцінки відповідною уповноваженою особою (органом) і правової кваліфікації конкретної ситуації у справі.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети в цій праці використано загальнонаукові та спеціальні методи, які дали змогу най-

оптимальніше врахувати специфіку об'єкта і предмета дослідження, зокрема: методи формальної логіки (аналіз, синтез, дедукцію, індукцію, аналогію, абстрагування) — для докладного з'ясування змісту розглядуваних питань; спеціально-правові методи (передусім — порівняльно-правовий) — під час аналізу норм матеріального та процесуального права, наукових категорій, визначень і підходів; метод системного аналізу — у контексті визначення напрямів діяльності з удосконалення застосування спеціальних знань під час проведення експертного дослідження ДТП за участі мікромобільних транспортних засобів.

Викладення основного матеріалу дослідження

У країнах Євросоюзу, зокрема у Франції, такі засоби для руху, як моноколесо, переміщуються відповідно до затверджених законодавчих норм із відповідними обмеженнями. Так, у Франції пересування на моноколесах дозволено лише велосипедними доріжками з лімітом швидкості руху до 25 км/год або автомобільними дорогами, де максимальна швидкість не перевищує 50 км/год, заборонено рух тротуаром, перевезення пасажирів і користування під час руху навушниками²².

20 Правила дорожнього руху : затв. Постановою КМУ від 10.10.2001 р. № 1306 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.06.2022).

21 За правилами української мови прикметник «оціночний» є калькою з російської, а іменник «оцінка» доцільно застосовувати тільки на означення результату процесу, позначення якості знань і поведінки учнів або думки, міркування про якість, характер когось (чогось). В українській мові слід послуговуватися прикметником «оцінний» та дієсловом «оцінювати» («оцінити») відповідно. Проте, зважаючи на стале застосування в чинних нормативно-правових актах, що регулюють експертну діяльність, згаданих помилкових словформ, ми змушені оперувати у цій праці саме ними.— *Ред.*

22 Code de la route, partie réglementaire, version consolidée au 8 septembre 2011. *Légifrance* : Journal officiel de la République Française (JORF). URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006074228/2023-02-09/ (дата звернення: 02.11.2022).

У Німеччині також рух тротуарами із використанням моноколів категорично заборонено. Дозволено пересуватися винятково велосипедними доріжками, а за їх відсутності — виїжджати на проїзну частину. За німецьким законодавством межа швидкості для мікромобільного транспорту, до яких належить моноколесо, у межах міста не має перевищувати 20 км/год²³.

В Іспанії використовувати моноколесо дозволено на велодоріжках і вулицях, де швидкість руху транспорту обмежена 30 км/год. У трьох містах (Мадриді, Барселоні й Валенсії) діють відмінні від решти країни правила щодо використання мікромобільного транспорту. Водії моноколеса мають бути у шоломах і поступатися дорогою іншим учасникам руху, передусім пішоходам²⁴.

На території Японії взагалі заборонено вільно пересуватися на моноколесах та інших надсучасних засобах пересування. Це суто велосипедна країна.

Розглянемо докладніше, як саме в Україні врегульовано питання руху мікромобільних транспортних засобів на дорогах загального користування, у парках та інших місцях.

Окрім вантажних і легкових автомобілів, автобусів і маршрутних транспортних засобів, сільськогосподарської техніки і велосипедів у вітчизняних ПДР наведено визначення таких транспортних засобів:

- **«крісло колісне** — спеціально сконструйований колісний засіб,

який призначений для руху на дорозі осіб з інвалідністю або осіб, які відносяться до інших маломобільних груп населення. Крісло колісне має щонайменше двоє коліс та обладнується двигуном чи приводиться в рух мускульною силою людини»²⁵. Отже, колісне крісло може рухатися як за допомогою двигуна, так і за допомогою сили людини, що перебуває на ньому;

- **«механічний транспортний засіб** — транспортний засіб, що приводиться в рух з допомогою двигуна. Цей термін поширюється на трактори, самохідні машини і механізми, а також тролейбуси та транспортні засоби з електродвигуном потужністю понад 3 кВт»²⁶. До цієї категорії належить більшість транспортних засобів, що перебувають в експлуатації на території нашої держави;

- **«мопед** — двоколісний транспортний засіб, який має двигун з робочим об'ємом до 50 куб. см або електродвигун потужністю до 4 кВт»²⁷;
- **«мотоцикл** — двоколісний механічний транспортний засіб з боковим причепом або без нього, що має двигун з робочим об'ємом 50 куб. см і більше. До мотоциклів прирівнюються моторолери, мотоколяски, триколісні та інші механічні транспортні засоби, дозволена максимальна маса

23 Straßenverkehrs-Ordnung (Deutschland) : der ab 01.04.2013 gültigen / STVO.de. URL: <https://www.stvo.de/strassenverkehrsordnung> (дата звернення: 02.11.2022).

24 Normas de tráfico. Todo lo que necesitas saber para conducir en España / Just Landed. URL: <https://www.justlanded.com/espanol/Espana/Guia-Espana/Ocio-Viajes/Normas-de-traffic> (дата звернення: 02.11.2022).

25 Правила дорожнього руху URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%B-F#Text> (дата звернення: 02.06.2022).

26 Там само.

27 Там само.

яких не перевищує 400 кг»²⁸. Ці транспортні засоби здебільшого є двоколісними, призначені для перевезення зазвичай одного пасажирів, не мають кузова та є нестійкими під час експлуатації в зимовий період.

Також згідно з термінологією ПДР **«транспортний засіб — пристрій, призначений для перевезення людей і (або) вантажу, а також встановленого на ньому спеціального обладнання чи механізмів»**²⁹.

Отже, зважаючи на наведені вище визначення із ПДР, моноколесо можна вважати транспортним засобом, оскільки за його допомогою здійснюється перевезення однієї людини.

Водночас за нормами ПДР **«учасник дорожнього руху — особа, яка бере безпосередню участь у процесі руху на дорозі як пішохід, водій, пасажир, погонич тварин, велосипедист, а також особа, яка рухається в кріслі колісному»**³⁰. У цьому визначенні відсутнє згадування про осіб, що керують мікромобільними транспортними засобами (моноколом, електросамокатом та ін.). А це, зі свого боку, не узгоджується із терміном «транспортний засіб» цих самих ПДР.

Аналіз наведених вище визначень свідчить про те, що такі засоби для пересування, як моноколеса, маючи електропривід потужністю менше 3000 Вт, відповідають тільки одному із наведених вище термінів — «транспортний засіб». Утім, моноколесо не підпадає під жодну із наведених у вимогах ПДР кваліфікацію, тож цей транспортний засіб неможливо визначити належним до будь-якої із категорій, передбачених ПДР станом на сьогодні. Через це експлуатація моноколеса не дає змоги

вважати його учасником дорожнього руху відповідно до наведеного в ПДР терміна. Водночас деякі мікромобільні пристрої пересування, наприклад моноколесо *InMotion V10F (Black)*, має потужність 2000 Вт і досягає швидкості до 40 км/год. Така швидкість пересування значно перевищує загальноприйняті уявлення про швидкість руху пішоходів у місцях, де дозволений рух пішоходам, і наразі не є доволі значною порівняно зі швидкістю руху транспортних засобів на дорогах загального користування.

Зважаючи на викладене, систематизуємо коло проблем, пов'язаних із використанням на автомобільних дорогах України загального користування таких засобів для пересування, як моноколеса:

- брак відповідної законодавчої бази з регулювання участі мікромобільних засобів пересування в дорожньому русі;
- відсутність правових механізмів притягнення особи, що керує моноколом, до відповідальності, а також визначення ступеня такої відповідальності в разі виникнення ДТП за участі моноколеса та його керувальника;
- травмування або навіть смерть учасників ДТП, спричинені керувальником моноколеса і/або несправністю цього моноколеса;
- невідворотність небезпеки подальшої експлуатації моноколеса в разі його наїзду на перешкоду (потрапляння до ями) — воно сповільнюється й не встигає компенсувати нахил керувальника, спричиняючи його падіння з моноколеса, що також здатне завдати тілесних ушкоджень;

28 Правила дорожнього руху ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%B-F#Text> (дата звернення: 02.06.2022).

29 Там само.

30 Там само.

- раптове вимкнення моноколеса в разі його використання на максимальній швидкості (працюючи на межі своїх можливостей, моноколесо не здатне технічно досягти ще більшої потужності та не здатне попередити про нестачу потужності керувальника), унаслідок чого керувальник може впасти з моноколеса й зазнати тілесних ушкоджень.

Отже, використання моноколеса як мікромобільного засобу пересування на території України передусім потребує врегулювання на законодавчому рівні, тобто внесення відповідних змін до вітчизняного законодавства, а саме — до Закону України «Про дорожній рух»³¹ (далі — *профільний Закон*) і до ПДР.

На нашу думку, водіями механічних транспортних засобів доречно вважати всіх тих, хто керує моноколесом (електросамокатом, гіробордом), тому вбачаємо доцільним: доповнити ч. 2 ст. 14 «Учасники дорожнього руху» профільного Закону й абз. 25 п. 1.10 ПДР згадкою про осіб, які рухаються на моноколесах, електросамокатах, гіробордах та інших мікромобільних засобах пересування), а п. 1.10 ПДР — визначенням термінів «мікромобільний транспортний засіб» і «моноколесо».

Окрім згаданого, украй важливо визначити мінімальний вік, який дає право керувати моноколесом, — з 16 років. Таке обмеження зумовлене тим, що відповідати за власні дії на проїзній частині дороги, цілком усвідомлювати обсяг можливої небезпеки, пов'язаної з експлуатацією мікромобільного транспортного засобу, правильно розуміти поведінку інших учасників дорожнього руху та вчасно реагувати на неї можливо не раніше 16-річного віку.

До екіпірування керувальника під час пересування на моноколесі також необхідно висунути обов'язкові вимоги щодо наявності: захисних шолома, рукавичок, налокітників і наколінників, а темного часу доби і/або в умовах недостатньої видимості (для своєчасного виявлення іншими учасниками дорожнього руху) — світлоповертальних елементів (стрічок, наліпок, жилета тощо) або одягу, уже оснащеного світлоповертальними елементами. Такими обов'язковими вимогами необхідно доповнити п. 2.3 ПДР.

До того ж керувальник моноколесом повинен здобути відповідну підготовку з правил пересування проїзною частиною загального користування, підтверджену посвідченням на право керування транспортним засобом відповідної категорії. Для цього в п. 2.13 ПДР таких учасників дорожнього руху необхідно додати до категорії A1.

Своечасному виявленню мікромобільного транспорту на проїзній частині іншими учасниками дорожнього руху сприятиме обмеження швидкості руху на моноколесі до 30 км/год, що потребує доповнення п. 12.9 ПДР відповідною нормою.

Унаочнимо запропоновані вище доповнення до ПДР і профільного Закону детальним розглядом типової конструкції моноколеса. Основний елемент моноколеса — звісно, колесо (діаметр коліс може різнитися) із закритим корпусом із полімерних матеріалів. Зверху знаходяться ручка, панель керування і дисплей, або індикатори стану. По боках — підставки, які можна опустити або підняти. Усередині корпусу розташовано не лише колесо, а й електродвигун, акумулятор, центр тягіння, магніти, гіроскопи, які відповідають за утримання балансу та беруть участь у керуванні.

31 Про дорожній рух : Закон України від 30.06.1993 р. № 3353-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text> (дата звернення: 22.11.2022).

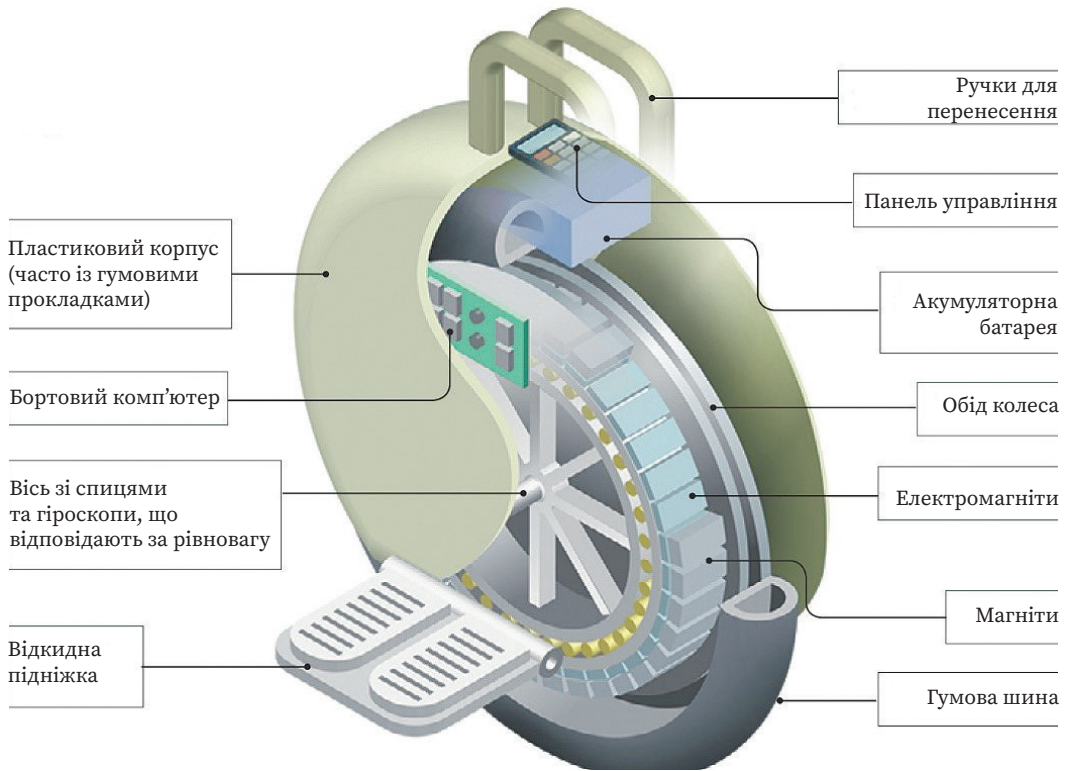

Рис. 1. Моноколесо в розрізі

Моноколесо працює за принципом обчислення положення того, хто ним керує, за допомогою гіроскопів. На панелі керування розташовані кнопки увімкнення двигуна. Під впливом електромагнітної індукції ротор двигуна запускає моноколесо, змушуючи його зрушити з місця. Коли водій, перебуваючи на моноколесі, нахилиється вперед або назад, моноколесо рухається в обраному керувальником напрямку; коли водій відхиляється вбік — моноколесо повертає.

Розглянемо дії керувальника під час пересування на моноколесі та керування ним, оскільки від дій цієї особи залежить її власна безпека, безпека оточуючих, а також безпека дорожньо-

го руху. Під час нахилу тулуба вперед водій докладає більше зусиль до передньої частини педалей і пришвидшує рух моноколеса, відхилившись назад і збільшивши зусилля на задню частину підніжок, водій сповільнює цей рух: гіроскопи фіксують зміну положення центра тяжіння, запускають електромагнітне поле та поєднують полюси магнітів (однакові полюси — рух уперед, різні — рух назад). Чим більшим і сильнішим є нахил тулуба керувальника в бік під час поворотів, тим більшим буде поворот. Якщо гіроскопи справні, то для руху вперед-назад водієві достатньо втримати рівновагу за бокового завалення: така сама навичка потрібна для їзди на велосипеді.

Наведені вище особливості конструкції моноколеса підтверджують нашу думку про необхідність ретельного навчання для керування ним. Таке навчання слід починати з формування відчуття гіроскопічної системи, поступово опановуючи зусилля на педалі спочатку однією ногою, запам'ятовуючи рух і ступінь натискання, потім обома ногами. Стаючи на моноколесо обома ногами на початку навчання, варто триматися за людину або стіну.

Конструкційні особливості моноколеса унікальні й покликані забезпечити життя та здоров'я водія: у разі дуже різкого кута нахилу тулубом керувальника гіроскопи миттєво дають команду електродвигуну моноколеса прискорити хід, під'їжджаючи під водія та запобігаючи його падінню.

Схожі з моноколесом особливості утримання рівноваги має велосипед. Проте (на відміну від особи, яка керує мікромобільним транспортним засобом, наприклад моноколесом) п. 1.10 ПДР містить визначення термінів «велосипед», «велосипедист» (а також «велосипедна доріжка», «велосипедна смуга» і «велосипедний переїзд»), а розд. 6 ПДР — вимоги до самого велосипедиста (його одягу й віку, екіпування світлоповертальними елементами) і до його пересування територією України.

Оскільки рух велосипеда залежить від мускульної сили людини, а рух моноколеса забезпечено роботою електродвигуна, то керувальник моноколесом (на відміну від велосипедиста) повинен здобути відповідну підготовку для пересування дорогами загального користування, тобто отримати посвідчення на право керування транспортним засобом відповідної категорії.

Із цією метою до абз. 7 п. 2.13 ПДР, де зазначено транспортні засоби, які належать до категорії А1 (мопеди, моторолери та інші двоколісні транспортні засоби, які мають двигун з робочим об'ємом до 50 см³ або електродвигун потужністю до 4 кВт), слід додати одноколісний транспортний засіб — моноколесо.

Із метою впорядкування пересування територією України осіб, які керують мікромобільними транспортними засобами, зокрема моноколесом, необхідно додати таких учасників дорожнього руху до категорії А1 або прирівняти до них.

Станом на сьогодні запропоновані нами норми відсутні як у ПДР, так і в профільному Законі, що провокує неоднозначні підходи до технічної та юридичної оцінки дій особи, яка на момент виникнення ДТП керувала мікромобільним транспортним засобом: в одному випадку цю особу кваліфікують як пішохода, в іншому — як водія. Якщо вважати керувальника моноколесом пішоходом, то під час ДТП із наїздом моноколеса на іншого пішохода і травмуванням останнього неможливо класифікувати цю подію як ДТП: адже подібний технічний аналіз суперечить терміну **«дорожньо-транспортна пригода** — подія, яка сталася під час руху транспортного засобу, внаслідок якої загинули або поранені люди чи завдані матеріальні збитки»³², наведеному в п. 1.10 ПДР.

Аналогічні проблеми виникають у слідчих під час розслідування кримінальних проваджень за участю такого мікромобільного транспортного засобу, як електросамокат. Розгляньмо кілька прикладів із експертної практики.

Приклад 1. До Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

32 Правила дорожнього руху ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%B-F#Text> (дата звернення: 02.06.2022).

(далі — ННЦ «ICE ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса») із відділу розслідування злочинів у сфері транспорту СУ ГУНП у Харківській області надійшла постанова слідчого про призначення судової інженерно-транспортної експертизи за кримінальним провадженням, а також завірена ксерокопія інструкції з експлуатації електросамоката *Like.Bike Titan* на 10 арк.

Питання, поставлені на вирішення експертизи:

- «Виходячи з технічних характеристик електросамоката *Like.Bike Titan*, чи належить він до транспортних засобів; якщо так, то до якої саме категорії транспортних засобів?»;
- «Чи можлива експлуатація електросамоката *Like.Bike Titan* на дорогах загального користування?».

Обставини виникнення ДТП

02.10.2021 р., приблизно о 21:00, неподалік будинку № X по вул. Ів. у м. Х. стався наїзд автобуса БАЗ на С. І. Петрова, який рухався на електросамокаті *Like.Bike Titan*. Унаслідок цієї ДТП С. І. Петрова з тілесними ушкодженнями доправили до лікарні (із постанови про призначення експертизи).

Вихідні дані:

- максимальна швидкість електросамоката *Like.Bike Titan* становить 60 км/год, потужність двигуна — 2×1000 Вт (із ксерокопії технічного паспорта електросамоката *Like.Bike Titan*);
- відповідно до інструкції з експлуатації електросамоката *Like.Bike Titan* електросамокат не є транспортним засобом та учасником дорожнього руху, його не можна використовувати на дорогах загального користування, автомагістралях (зокрема, державного значення). Особам

віком до 16 років не дозволено використовувати електросамокат без нагляду дорослих, а під час використання слід вдягати шолом (із ксерокопій інструкції з експлуатації електросамоката *Like.Bike Titan*).

Результат проведених досліджень. Експерт з'ясував, що електросамокат *Like.Bike Titan*, на якому рухався С. І. Петров, призначено для експлуатації дорослими особами й обладнано двома електричними двигунами потужністю по 1000 Вт кожен. До того ж (відповідно до інструкції з експлуатації електросамоката *Like.Bike Titan*) електросамокат *Like.Bike Titan* не є транспортним засобом та учасником дорожнього руху, його не можна використовувати на дорогах загального користування.

Оскільки у вітчизняних ПДР немає визначення терміна «електросамокат» (натомість зазначено, що *транспортні засоби* — це пристрої, призначені для перевезення людей і/або вантажу, а також встановленого на ньому спеціального обладнання чи механізмів, а *механічні транспортні засоби* — це ті, які приводять у рух за допомогою двигуна або електродвигуна потужністю понад 3 кВт), то експерт дійшов висновку про те, що електросамокат *Like.Bike Titan*, яким керував С. І. Петров, належить до немеханічних транспортних засобів (загальна потужність його електричних двигунів становить 2000 Вт, тобто менше 3 кВт, обумовлених у п. 1.10 ПДР). Також у чинних ПДР не окреслено місця для руху електросамокатів, а інструкція з експлуатації електросамоката *Like.Bike Titan* стверджує, що цей засіб пересування не призначений для експлуатації на дорогах загального користування, отже, С. І. Петров не мав права використовувати електросамокат *Like.Bike Titan* на дорогах загального користування.

Приклад 2. До ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» зі слідчого відділу СУ ГУНП у Вінницькій області від старшого слідчого для проведення судової експертизи надійшла постанова про призначення експертизи та ксерокопії матеріалів кримінального провадження за фактом наїзду автомобіля МАЗ (водій В. С. Шевченко) на малолітніх Д. А. Коржова та В. К. Крижанову, які рухалися на електросамокаті *Like.Bike One*.

Питання, поставлені на вирішення експертизи:

- «Чи є електросамокат (учасник ДТП) транспортним засобом (відповідно до технічних вимог ПДР України)?»;
- «Чи є електросамокат механічним транспортним засобом (відповідно до технічних вимог ПДР України)?»;
- «Чи можна дорівняти електросамокат у цих дорожніх умовах до велосипеда (відповідно до технічних вимог ПДР України)?»;
- «Чи можна дорівняти рух електросамоката велосипедною доріжкою та проїзною частиною дороги у цих дорожніх умовах до руху пішоходів (відповідно до технічних вимог ПДР України)?».

Обставини виникнення ДТП

28.04.2021 р., приблизно о 17:25, водій В. С. Шевченко, керуючи автомобілем МАЗ і рухаючись вул. Д. у м. В., під час виконання маневру повороту праворуч на вул. Г. допустив наїзд на малолітніх Д. А. Коржова та В. К. Крижанову, які на електросамокаті *Like.Bike One* перетинали проїзну частину вул. Г. у межах велосипедної доріжки справа наліво щодо напрямку руху автомобіля МАЗ. Унаслідок цієї ДТП В. К. Крижанова від отриманих травм загинула на місці (із постанови про призначення експертизи).

Вихідні дані: габарити електросамоката *Like.Bike One* — висота від дорожнього покриття 116 см, довжина від переднього до заднього габариту 110 см, довжина від вісі переднього колеса до вісі заднього — 90 см, висота від дорожнього покриття до верхньої частини підніжки — 16 см (із постанови про призначення експертизи).

Результат проведених досліджень. За технічним паспортом електросамоката *Like.Bike One* експерт склав табл. 1 «Технічні характеристики електросамоката *Like.Bike One*».

Таблиця 1

Технічні характеристики електросамоката *Like.Bike One*

Параметр	Значення
Модель	Електросамокат <i>Like.Bike One</i>
Призначення	Для дорослих
Розміри	1200×430×500 (складений), 1200×430×1140 (розкладений)
Ємність акумулятора	216 Вт × г
Час заряджання	3 год
Діаметр колеса	8 дюймів
Гальма	Заднє, дискове
Колісна база	1200 мм
Максимальне навантаження	80 кг
Максимальна швидкість	25 км/год
Потужність	250 Вт

Відповідно до технічних характеристик електросамокат *Like.Bike One* оснащено електричним двигуном потужністю 250 Вт і призначено для експлуатації дорослими особами. У технічному

паспорті зазначено, що електросамокату *Like.Bike One* заборонено виїжджати на дорогу загального користування.

Проведені дослідження й аналіз наданих матеріалів кримінального провадження дали змогу встановити, що електросамокат *Like.Bike One*, на якому рухалися малолітні Д. А. Коржов і В. К. Крижанова, не є велосипедом (оскільки велосипед — це «транспортний засіб, крім крісел колісних, що приводиться в рух мускульною силою людини, яка знаходиться на ньому»³³) і не належить до пішоходів (адже пішохід — це, зокрема, «особа, яка бере участь у дорожньому русі поза транспортним засобом»³⁴). Іншими словами, згідно з чинними ПДР електросамокат *Like.Bike One* з електричним двигуном потужністю 250 Вт, на якому рухалися малолітні Д. А. Коржов і В. К. Крижанова, не можна прирівняти до велосипеда, а рух електросамоката *Like.Bike One* велосипедною дорожкою або проїзною частиною не можна прирівняти до руху пішоходів.

Окрім того, станом на сьогодні в нормативно-довідковій літературі відсутні параметри сталого сповільнення технічно справних електроскутера, електросамоката й моноколеса на дорожньому покритті в умовах ДТП (дані про час запізнення спрацювання гальмівного привода та про час зростання сповільнення). Брак цих відомостей призводить до надання експертами неповних висновків і неможливості вирішити питання про наявність або відсутність у водія електросамоката, гіроборда чи іншого мікромобільного засобу пересування технічної можливості запобігти ДТП, а також з'ясувати наявність або відсутність у діях водія невідповідностей вимогам ПДР, які з технічних позицій перебували б у причинному зв'язку з виникненням розглядуваної ДТП.

Зважаючи на викладене, також існує нагальна потреба з'ясувати технічні характеристики наявних в Україні мікромобільних транспортних засобів пересування, визначити експериментальним шляхом згадані вище параметри, а також розробити експертні методики дослідження подібних ДТП.

Висновки

Оскільки кількість мікромобільних засобів пересування (наприклад, моноколів, електросамокатів і гіробордів) на території нашої держави день у день збільшуватиметься, їх безпечне користування потребує унормування в чинному законодавстві України (зокрема, ПДР і профільного Закону).

Зважаючи на викладене, пропонуємо:

- 1) частину 2 статті 14 «Учасники дорожнього руху» Закону України «Про дорожній рух» викласти в такій редакції:

«До учасників дорожнього руху належать водії та пасажирів транспортних засобів, пішоходи, особи, які рухаються в кріслах колісних, на моноколесах, електросамокатах, гіробордах та інших мікромобільних засобах пересування, велосипедисти, погоничі тварин»;

- 2) абзац 25 пункту 1.10 Правил дорожнього руху викласти в такій редакції:

«**водій** — особа, яка керує транспортним засобом і має посвідчення водія (посвідчення тракториста-машиніста, тимчасовий дозвіл на право керування транспортним засобом, тимчасовий талон на право керування транспортним засобом) відповідної категорії, або особа, яка керує моноколесом, електросамокатом, гіробордом, іншим мікромобільним засобом пересування. Водієм також є особа, яка навчає керування транспортним засобом, перебуваючи безпосередньо в транспортному засобі»;

33 Правила дорожнього руху ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%B-F#Text> (дата звернення: 02.06.2022).

34 Там само.

3) доповнити пункт 1.10 Правил дорожнього руху визначенням термінів:

«мікромобільний транспортний засіб» — розрахований на одну особу електричний або самобалансуючий чи механічний транспортний засіб»;

«моноколесо» — електричний мікромобільний транспортний засіб, уніцикл (моноцикл), що самобалансує, з одним колесом і розташованими по обидва боки від колеса підніжками, призначений для пересування однієї людини».

4) обумовити мінімальний вік, із якого настає право керувати моноколесом,— з 16 років;

5) доповнити пункт 2.3 Правил дорожнього руху такими обов'язковими вимогами до керувальника будь-яким мікромобільним транспортним засобом: під час пересування має бути вдягнений у захисний шолом, захисні рукавички, налокітники й наколінники; а темного часу доби та в умовах недостатньої видимості (для своєчасного їх виявлення іншими учасниками дорожнього руху) — використовувати світлоповертальні елементи (стрічку, наліпку, жилет тощо) або бути в одязі, який має світлоповертальні елементи;

6) додати керувальників будь-якими мікромобільними транспортними засобами до категорії А1 учасників дорожнього руху (пункт 2.13 Правил дорожнього руху) із відповідними правами й обов'язками;

7) додати до пункту 12.9 Правил дорожнього руху вимоги щодо обмеження швидкості руху на мікромобільному транспортному засобі до 30 км/год.

Forensic Expert Evaluation of Microcar Driver Actions in Case of Traffic Collision

Pavlo Horobrih

Actions microcar drivers (electric unicycle, electric scooter, etc.) were analyzed with the aim of developing new regulatory

approaches to conducting forensic research and providing a forensic expert conclusion on a traffic collision involving the person driving such a vehicle. The lack issue of a regulatory framework for operation of such means of transportation as unicycles on public roads is outlined, as well as the issue associated with the use of unicycles in public areas (in parks, playgrounds, sidewalks, etc.). The design of the unicycle is presented, the methods of its control are systematized, and a detailed list of equipment necessary for ensuring road traffic with microcar participation is offered. As an example, a part of the author's expert research on criminal proceedings to establish whether an electric scooter belongs to the category of vehicles in accordance with requirements of traffic codes in force in Ukraine is presented. This article purpose is to supplement the legislative framework of Ukraine with conditions and rules for driving microcars, as well as to determine functions of a person driving a unicycle while traffic collision. To achieve this goal, general scientific and special methods (formal logic (analysis, synthesis, deduction, induction, analogy, abstraction), special legal, system analysis) were used.

Keywords: microcar; electric unicycle; motorized scooter; road user; traffic codes; traffic collision; forensic expert; road accident analysis.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автор вніс свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Abend, L. (2019). Cyclists and E-Scooters are Clashing in the Battle for Europe's Streets. *Time*. URL: <https://time.com/5659653/e-scooters-cycles-europe>.
- Aldred, R. (2018). Inequalities in self-report road injury risk in Britain: A new analysis of National Travel Survey data, focusing on pedestrian injuries. *Journal of Transport & Health*. Vol. 9. DOI: [10.1016/j.jth.2018.03.006](https://doi.org/10.1016/j.jth.2018.03.006).
- Bahk, E. (2019). Electric scooter accidents on the rise. *The Korea Times*. URL: <https://m.korea-times.co.kr/pages/article.asp?newsIdx=277033>.
- Bassil, K., Rilkoﬀ, H., Belmont, M., Banaszewska, A., Campbell, M. (2015). Pedestrian and Cyclist Safety in Toronto. *Toronto Public Health*. DOI: [10.13140/RG.2.1.4477.1680](https://doi.org/10.13140/RG.2.1.4477.1680).
- Bellet, T., Banet, A. (2012). Towards a conceptual model of motorcyclists' risk awareness: A comparative study of riding experience effect on hazard detection and situational criticality assessment. *Accident Analysis & Prevention*. Vol. 49. DOI: [10.1016/j.aap.2011.10.007](https://doi.org/10.1016/j.aap.2011.10.007).
- Bernardi, S., Rupi, F. (2015). An Analysis of Bicycle Travel Speed and Disturbances on Off-street and On-street Facilities. *Transportation Research Procedia*. Vol. 5. DOI: [10.1016/j.trpro.2015.01.004](https://doi.org/10.1016/j.trpro.2015.01.004).
- Choudhary, V., Shunko, M., Netessine, S., Koo, S. (2020). Nudging Drivers to Safety: Evidence from a Field Experiment. *INSEAD Working Paper*. No. 2020/28/TOM. DOI: [10.2139/ssrn.3491302](https://doi.org/10.2139/ssrn.3491302).
- Fang, Sh.-Ch., Chang, I.-Ch., Yu, T.-Yi. (2015). Assessment of the behavior and characteristics of electric scooter use on islands. *Journal of Cleaner Production*. Vol. 108. Part A. DOI: [10.1016/j.jclepro.2015.07.095](https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.07.095).
- Guthold, R., Stevens, G. A., Riley, L. M., Bull, F. C. (2020). Global trends in insufficient physical activity among adolescents: a pooled analysis of 298 population-based surveys with 1.6 million participants. *The Lancet*. Vol. 4. Is. 1. DOI: [10.1016/S2352-4642\(19\)30323-2](https://doi.org/10.1016/S2352-4642(19)30323-2).
- Hawkins, A. J. (2019). Lime's electric scooters will be able to tell when you're too drunk to ride / Talking scooters and safety with co-founder Brad Bao. *The Verge*. URL: <https://www.theverge.com/2019/4/17/18411127/lime-brad-bao-electric-scooter-drunk-detection-vergecast>.
- Hosking, S. G., Liu, Ch. C., Bayly, M. (2010). The visual search patterns and hazard responses of experienced and inexperienced motorcycle riders. *Accident Analysis & Prevention*. Vol. 42. Is. 1. DOI: [10.1016/j.aap.2009.07.023](https://doi.org/10.1016/j.aap.2009.07.023).
- Lin, S., He, M., Tan, Yo. (2008). Comparison Study on Operating Speeds of Electric Bicycles and Bicycles: Experience from Field Investigation in Kunming, China. *Transportation Research Record*. Vol. 2048. Is. 1. DOI: [10.3141/2048-07](https://doi.org/10.3141/2048-07).
- Marshall, W. E., Ferencsik, N. N. (2019). Why cities with high bicycling rates are safer for all road users. *Journal of Transport & Health*. Vol. 13. DOI: [10.1016/j.jth.2019.03.004](https://doi.org/10.1016/j.jth.2019.03.004).
- O'Hern, S., Oxley, J. (2019). Pedestrian injuries due to collisions with cyclists Melbourne, Australia. *Accident Analysis and Prevention*. Vol. 122. DOI: [10.1016/j.aap.2018.10.018](https://doi.org/10.1016/j.aap.2018.10.018).
- Pazzini, M., Cameli, L., Lantieri, C., Vignali, V., Dondi, G., Jonsson, T. (2022). New Micromobility Means of Transport: An Analysis of E-Scooter Users' Behaviour in Trondheim. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. Vol. 19. Is. 12. DOI: [10.3390/ijerph19127374](https://doi.org/10.3390/ijerph19127374).
- Teh, Ch., Wei, T. T. (2019). E-scooter that knocked into cyclist in fatal Bedok accident should not have been used on public paths: LTA. *The Straits Times*. URL: <https://www.straitstimes.com/singapore/transport/e-scooter-that-knocked-into-65-year-old-cyclist-in-fatal-accident-was-non>.
- Underwood, G. (2007). Visual attention and the transition from novice to advanced driver. *Ergonomics*. Vol. 50. Is. 8. DOI: [10.1080/00140130701318707](https://doi.org/10.1080/00140130701318707).
- Xu, C., Li, Q., Qu, Zh., Tao, P. (2015). Modeling of speed distribution for mixed bicycle traffic flow. *Advances in Mechanical Engineering*. Vol. 7. Is. 11. DOI: [10.1177/1687814015616918](https://doi.org/10.1177/1687814015616918).
- Yao, L., Wu, Ch. (2012). Traffic Safety for Electric Bike Riders in China: Attitudes, Risk Perception and Aberrant Riding Behaviors. *Transportation Research Record*. Vol. 2314. Is. 1. DOI: [10.3141/2314-07](https://doi.org/10.3141/2314-07).

Хоробрих, П. (2023). Експертне оцінювання дій керувальника мікромобіля в разі дорожньо-транспортної пригоди. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (30). С. 180—194. DOI: [10.32353/khrife.1.2023.10](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2023.10).

Проблеми нормативного регулювання в експертних дослідженнях із безпеки життєдіяльності

Олег Мешков *

* ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3046-6018>, e-mail: meshkov@hniise.gov.ua

DOI: [10.32353/khrife.1.2023.11](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2023.11) УДК [340.134:614.8](477)

Надійшло 22.11.2022 / Рецензовано 24.11.2022 / Прийнято до друку 30.11.2022 /
Доступно онлайн 31.03.2023

Проаналізовано сучасний стан нормативного регулювання з питань охорони праці та безпеки життєдіяльності в Україні. Виявлено, що система нормативно-правових актів, які регулюють правовідносини у сфері безпеки життєдіяльності й визначають технічні вимоги в різних галузях виробництва, має доволі громіздкий вигляд і містить закони, підзаконні нормативні акти, технічні регламенти. Окреслено загальні системні прогалини в нормативно-технічному регулюванні трудової діяльності окремих категорій працівників. Метою роботи є висвітлення окремих проблем нормативного регулювання та окреслення шляхів їх розв'язання з метою вдосконалення нормативно-правового регулювання відносин у сфері охорони праці та безпеки життєдіяльності, що позитивно позначиться на процесі експертного дослідження з безпеки життєдіяльності та підвищить ефективність розслідування нещасних випадків. Окрема проблема — застарілість деяких актів. Акцентовано увагу на потребі скасування застарілих і ухвалені нових документів, що визначають правила безпеки в небезпечних галузях виробництва. Загалом система нормативного регулювання безпеки життєдіяльності в Україні недостатньо адаптована до міжнародних норм регулювання праці, тому наголошено на необхідності гармонізувати законодавство України з міжнародними (зокрема, європейськими) стандартами праці. Із метою вдосконалення правового нормування охорони праці пропонувано змінити загальний підхід до принципів

регулювання, зробивши акцент на запобіжних діях. Методи дослідження: формально-логічний, системно-структурний, порівняльно-правовий, а також метод системного аналізу.

Ключові слова: законодавство з охорони праці та безпеки життєдіяльності; нормативне регулювання; нормативно-правові акти з охорони праці; запобігання нещасним випадкам; удосконалення нормативних актів.

Постановка наукової проблеми

Конституцією України визнано, що людина, її життя і здоров'я, недоторканість і безпека є найвищою соціальною цінністю, кожен громадянин має право на працю, належні, безпечні та здорові умови праці та соціальний захист¹.

Реалізуючи своє право на працю, громадяни у процесі трудової діяльності постійно стикаються з питаннями охорони праці. Держава піклується про дотримання та забезпечення права людини на безпечні умови праці.

На превеликий жаль, на виробництві донині трапляються нещасні випадки. Із метою з'ясування фактичних обставин і визначення причини нещасного випадку призначають судову інженерно-технічну експертизу з безпеки життєдіяльності. Під час її проведення застосовують експертні методики, які надають інструментарій для проведення досліджень, провідну роль поміж яких відіграє метод інформаційного моделювання. Він передбачає створення на певному етапі моделі безпечної (нормативної) ситуації, що містить перелік організаційних і технічних заходів, спрямованих на безпечне виконання конкретного виду робіт. Тобто це модель «як має бути», або «як необхідно правильно виконувати роботи», щоб це було безпечним.

Практика свідчить, що під час створення такої безпечної моделі в експертів часто виникають труднощі, зумовлені недосконалістю та окремими вадами нормативно-правового регулювання охорони праці.

Правове регулювання охорони праці — це процес постійного та цілеспрямованого впливу держави на суспільні відносини у сфері безпеки та охорони праці за допомогою спеціальних юридичних засобів і методів. Таке правове регулювання здійснюють шляхом визначення правових норм і стандартів безпечних умов трудової діяльності та механізмів із забезпечення їх дотримання.

Ця правотворча діяльність відображена в певних формах — нормативно-правових актах (далі — НПА) у вигляді законів і підзаконних НПА. Сукупність НПА, пов'язаних із організацією та регулюванням безпечної трудової діяльності, утворює систему законодавства про охорону праці.

Сьогодні в Україні діє доволі розгалужена система законодавства про охорону праці, яку умовно можна поділити на окремі напрями:

- *загальні правові норми* — закони, постанови та розпорядження Кабміну України й інших центральних органів виконавчої влади, які діють на всій території держави та поширюються

1 Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> (дата звернення: 20.10.2022).

на всі сфери господарської діяльності;

- *міжгалузеві акти* — нормативні акти, що діють у межах усіх галузей економіки (стандарти безпеки праці, санітарні норми та правила, гігієнічні нормативи, правила поводження зі шкідливими та небезпечними речовинами тощо);
- *галузеві акти* — нормативні акти, дія яких поширюється лише на певну галузь народного господарства (металургійну, хімічну, видобувну та ін.) та які не мають юридичної сили в інших галузях. Такі акти розробляють і ухвалюють окремі міністерства та відомства щодо конкретної галузі;
- *НПА підприємств, установ та організацій* у вигляді документів з охорони праці, чинність яких поширюється на конкретний суб'єкт господарювання (накази, положення, інструкції тощо).

Оскільки Україна є соціальною державою, її політика спрямована на створення сприятливих умов, які мають забезпечити збереження життя та здоров'я людини під час виробничої діяльності. У сфері соціально-трудових відносин питання охорони праці охоплюють широке коло понять і напрямів. Охорона праці передбачає безпеку життя та збереження здоров'я працівника під час його трудової діяльності та містить соціально-економічні, організаційно-технічні, санітарно-гігієнічні, лікувально-профілактичні, реабілітаційні та інші заходи. Таке місце охорони праці дає змогу вважати її особливою конфігурацією соціальних відносин людей із метою забезпечення їх від негативних

чинників і небезпечних умов виробничого процесу. З іншого боку, охорону праці слід розглядати як складову трудового права, що є сукупністю правових і технічних засобів убезпечення життєдіяльності.

Статистичні дані щодо виробничого травматизму в Україні за останні роки свідчать про певну тенденцію до зростання кількості нещасних випадків. Так, кількість потерпілих від нещасних випадків, які призвели до втрати працездатності (зокрема, зі смертельним наслідком) 2018 р. склала 5424 особи, 2019 р.— 4394, 2020 р.— 6646, 2021 р.— 12 315 осіб².

Отже, питання охорони праці в Україні наразі є актуальними та потребують комплексного підходу до їх розв'язання. Одним із головних напрямів підвищення ефективності запроваджуваних заходів, спрямованих на мінімізацію негативного соціально-економічного впливу виробничого травматизму, є вдосконалення системи нормативно-правового регулювання охорони праці, виявлення системних недоліків та проблем у цій сфері.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Дослідженням економічних, соціальних, правових і технічних аспектів охорони праці в сучасній Україні присвячено роботи вітчизняних науковців. Окремі питання нормативно-правового регулювання безпеки життєдіяльності (зокрема, охорони праці) ґрунтовно висвітлено у працях таких науковців і дослідників, як: В. О. Виноградов, М. П. Гандзюк, Є. О. Геврик, Г. Г. Гогіташвілі, В. Д. Губенко, М. О. Дей,

2 Травматизм на виробництві в Україні. 2018—2021 / Держстат України. URL: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/oz_rik/oz_u/arch_travm_na_vyrob.htm (дата звернення: 20.10.2022).

В. Ц. Жидецький, Д. В. Зеркалов, П. О. Ізюта, Л. П. Керб, Т. А. Коляда, І. І. Корякіна, О. П. Рудницька, А. В. Русаловський, Р. Т. Чернега та ін.

Наприклад, Є. О. Геврик зазначає, що вивчення світового досвіду визначення економічної та соціальної ефективності заходів щодо поліпшення умов та охорони праці є актуальним і має значення для вдосконалення чинних методик, оскільки (попри велику кількість робіт, присвячених цій темі) окремі її аспекти недостатньо розроблено й висвітлено ³.

Зі свого боку, П. О. Ізюта обґрунтовано доводить важливість міжнародних документів, що закріплюють певні норми у сфері охорони праці, які суттєво впливають на розвиток національного законодавства з безпеки життєдіяльності. Так, Україною ратифіковано низку актів, серед яких Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Європейська соціальна хартія (переглянута), Конвенція про інспекцію праці у промисловості й торгівлі № 81, Конвенція про інспекцію праці в сільському господарстві № 129, Конвенція про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів № 159. Також учений пропонує внести певні зміни в Кодекс законів про працю України, які б закріплювали загальні принципи техніки безпеки, визначені положеннями міжнародних правових актів щодо здійснення необхідних заходів для того, щоб роботодавці працівників інших

підприємств, залучених до роботи на таких підприємствах або виробництві, отримували призначену для них інформацію стосовно загроз для безпеки і здоров'я, захисних і запобіжних заходів на підприємстві або виробництві загалом, а також для кожного робочого місця або виду робіт; чисельності працівників для надання першої допомоги, боротьби з пожежею та евакуації працівників, їх підготовки та обладнання, що є в їх розпорядженні ⁴.

Таку позицію підтримує Р. Т. Чернега, водночас стверджуючи, що приводити правове забезпечення охорони праці у відповідність до міжнародного законодавства необхідно, змінюючи не норми права, а стандарти та нормативи, оскільки останні не відповідають жодним правовим вимогам і принципам. Важливо не тільки перенести норму права в українські нормативно-правові акти, а й узгодити її з іншими та скоригувати відповідно до особливостей суспільних відносин із охорони праці в Україні ⁵.

Заслужує на увагу також дослідження О. С. Вареника, який визначає зміст правового регулювання як систему інструментів впливу держави, що спрямована на впорядкування конкретного кола суспільних правовідносин є віднесення їх до правового поля, що, своєю чергою, визначає правову відповідність ⁶.

Багатогранність і різноманітність нормативно-правових актів регулювання охорони праці потребує комплексного

3 Геврик Є. О. Охорона праці : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ, 2003. 280 с. URL: http://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/2020/Gevrik_2003_280.pdf (дата звернення: 20.10.2022).

4 Ізюта П. О. Правове регулювання охорони праці в умовах ринкової економіки : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2008. 177 с.

5 Чернега Р. Т. Практичні проблеми у сфері правового забезпечення охорони праці в Україні. *Соціальне право*. 2019. № 2. С. 93—101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sopr_2019_2_16 (дата звернення: 20.10.2022).

6 Вареник О. С. Наукова інтерпретація, сутність і значення локального правового регулювання охорони праці. *Там само*. 2018. № 2. С. 20—25. URL: <https://soclaw.com.ua/index.php/journal/article/view/77> (дата звернення: 20.10.2022).

підходу до визначення проблемних питань, які існують у цій сфері правовідносин.

Мета статті

Висвітлити окремі проблеми нормативного регулювання та окреслити шляхи їх розв'язання з метою вдосконалити нормативно-правове регулювання відносин у сфері охорони праці та безпеки життєдіяльності, що позитивно позначиться на процесі експертного дослідження з безпеки життєдіяльності та підвищить ефективність розслідування нещасних випадків.

Методи дослідження

У статті використано такі методи наукового пізнання та дослідження: формально-логічний, системно-структурний, порівняльно-правовий, а також системного аналізу.

Викладення основного матеріалу дослідження

Сьогодні в Україні діє система нормативного регулювання у сфері охорони праці як система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на збереження життя та здоров'я людини під час її трудової діяльності. Основою такого регулювання є Конституція України⁷, Кодекс законів про працю України⁸, Кодекс цивільного захисту України⁹, Кримінальний кодекс України¹⁰, Кодекс України про адміністративні правопорушення¹¹ та Закони України «Про охорону праці»¹², «Основи законодавства України про охорону здоров'я»¹³, «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку»¹⁴, «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»¹⁵, «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»¹⁶, «Про об'єкти

- 7 Конституція України URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> (дата звернення: 20.10.2022).
- 8 Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 17.10.2022).
- 9 Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 р. № 5403-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення: 17.10.2022).
- 10 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 17.10.2022).
- 11 Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 17.10.2022).
- 12 Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 р. № 2694-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text> (дата звернення: 17.10.2022).
- 13 Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 17.10.2022).
- 14 Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 08.02.1995 р. № 39/95-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 17.10.2022).
- 15 Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24.02.1994 р. № 4004-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text> (дата звернення: 17.10.2022).
- 16 Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23.09.1999 р. № 1105-XIV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text> (дата звернення: 17.10.2022).

підвищеної небезпеки»¹⁷, «Про колективні договори і угоди»¹⁸.

Головним НПА в галузі охорони праці є Закон України «Про охорону праці», який визначає основні положення щодо реалізації конституційного права працівників на охорону їхніх життів і здоров'я у процесі трудової діяльності, на належні, безпечні та здорові умови праці, регулює (за участю відповідних державних органів) відносини між роботодавцем і працівником із питань безпеки, гігієни праці та виробничого середовища і загалом установлює єдиний порядок організації охорони праці в Україні. Інші нормативні акти щодо регулювання правовідносин у сфері безпеки життєдіяльності мають відповідати саме цьому Закону.

З іншого боку, трудові відносини в Україні регулює кодифікований збірник законів — Кодекс законів про працю України (далі — *КЗпП України*), у якому виокремлено главу XI «Охорона праці», а окремі норми правового регулювання охорони праці регламентовано в інших главах (зокрема «Трудовий договір», «Робочий час», «Час відпочинку», «Праця жінок», «Праця молоді», «Професійні спілки», «Нагляд і контроль за дотриманням законодавства про працю»)¹⁹.

Положення КЗпП України щодо охорони праці значною мірою дублюють вимоги Закону України «Про охорону праці». Така побудова законодавства призводить до виникнення проблем подвійності та розпорошеності нормативно-правового регулювання, створює незручності у тлумаченні норм та труд-

нощі практичного застосування. Також знижується пріоритетне значення КЗпП України як основного НПА у сфері трудового права. З іншого боку, він побудований за морально застарілими принципами радянського законодавства і не відповідає вимогам сьогодення та неадаптований до норм міжнародного права.

Окремим проблемним питанням в Україні є відсутність таких важливих законодавчих актів у сфері охорони праці та безпеки життєдіяльності, як Трудовий кодекс України, закон «Про промислову безпеку» та ін., які мають адаптувати українське законодавство та гармонізувати його регулятивні функції з міжнародними нормами.

Міжнародне правове регулювання праці — це внормована міжнародними договорами система стандартів щодо регулювання праці, яку держави, що ратифікували відповідний міжнародний договір, використовують як складову національного трудового законодавства. Із метою захисту прав у світі праці, заохочення гідної праці, посилення соціального захисту, зміцнення діалогу з питань праці, розроблення міжнародних стандартів у сфері праці та нагляду за їх дотриманням, тобто координації міжнародно-правового регулювання праці, ще 1919 р. створено спеціальний орган — Міжнародну організацію праці (далі — *МОП*), яка є спеціалізованою установою ООН.

МОП покликана розв'язувати такі завдання: розробляти узгоджену політику та програми, спрямовані на вирішення соціально-трудоових проблем;

17 Про об'єкти підвищеної небезпеки : Закон України від 18.01.2001 р. № 2245-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2245-14#Text> (дата звернення: 17.10.2022).

18 Про колективні договори і угоди : Закон України від 01.07.1993 р. № 3356-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12#Text> (дата звернення: 17.10.2022).

19 Кодекс законів про працю URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 17.10.2022).

розробляти й ухвалювати міжнародні трудові норми (конвенції та рекомендації) для втілення домовленої політики у життя; допомагати членам МОП у вирішенні проблем зайнятості та скороченні безробіття; розробляти програми щодо поліпшення умов праці; розвивати соціальне забезпечення; розробляти заходи щодо захисту прав таких соціально вразливих груп трудящих, як жінки, молодь, особи похилого віку, працівники-мігранти; сприяти організаціям найманих працівників і підприємців в їхній роботі спільно з урядами щодо врегулювання соціально-трудових відносин ²⁰.

Так само заслуговує на увагу європейський досвід управління охороною праці. Так, законодавство Великої Британії вимагає, щоб роботодавці мали в розпорядженні відповідні заходи для управління й контролювання безпеки та охорони праці на підприємстві. Для досягнення цих вимог роботодавці повинні мати ефективну систему управління охороною праці та безпеки, яка чітко визначена й задокументована. Базовою основою системи управління охорони праці є модель «план — дія — перевірка — акт» і принцип постійного поліпшення ²¹.

Законодавство з охорони праці у Швейцарії ґрунтується на двох основних законах: закон про працю визначає технічні вимоги до процесу трудової діяльності (робочі години, вимоги з охорони здоров'я, будівельні та гігієнічні норми на робочому місці тощо), закон

про страхування від нещасних випадків — вимоги щодо запобігання нещасним випадкам та їх профілактики.

У Німеччині система управління охороною праці також має подвійну структуру й містить НПА державної безпеки і забезпечення здоров'я з одного боку, а з іншого — страхування від нещасних випадків (незалежно від установи). Німецька система управління охороною праці постійно вдосконалюється, спрямовуючи основну увагу на стимулювання роботодавців щодо посилення заходів з охорони праці та безпеки робочого місця.

В Австрії безпеку й охорону праці розуміють як захист життя і здоров'я працівників на робочому місці. Основна ідея цієї концепції полягає в захисті фізичних осіб, які фінансово залежать від свого роботодавця. Тому зазвичай особи, які працюють не за наймом, не підпадають під дію правил з безпеки й охорони праці ²².

Європейська комісія ухвалила нову стратегічну програму «Рамкова стратегія ЄС із безпеки та здоров'я на роботі на 2021–2027 роки. Безпека та здоров'я на роботі в мінливому світі праці», яка *«основана на тристоронньому підході, за якого працівники, роботодавці та уряди активно залучені до розроблення та реалізації цих заходів із БЗР на рівні ЄС і національному рівні»* ²³. Ця стратегія спрямована на те, щоб мобілізувати установи ЄС, держави-члени, соціальних партнерів та інші зацікавлені сторони навколо

20 Грищук М. В. Нормативно-правове регулювання охорони праці в Україні: реалії та перспективи. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2012. № 2 (6). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12hmvrtп.pdf> (дата звернення: 03.10.2022).

21 Швагер Н. Ю., Заїкіна Д. П. Аналіз систем управління охороною праці зарубіжних країн. *Вісник Криворізького національного університету*. 2016. Вип. 41. С. 69–73. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vktu_2016_41_17 (дата звернення: 17.10.2022).

22 Там само.

23 Рамкова стратегія ЄС із безпеки та здоров'я на роботі на 2021–2027 роки. Безпека та здоров'я на роботі в мінливому світі праці / Охорона праці і пожежна безпека. URL: https://oppb.com.ua/sites/default/files/files/doc/wcms_811859.pdf (дата звернення: 27.10.2022).

спільних пріоритетів щодо захисту здоров'я та безпеки працівників. Її дія поширюється на всі сторони, які опікуються питаннями здоров'я та безпеки на роботі (національні адміністрації, зокрема органи інспекції праці, роботодавців, працівників та інших суб'єктів у сфері безпеки та здоров'я на роботі) і утворює підґрунтя для дій, співпраці й обміну²⁴.

У Рамковій стратегії ЄС зазначено, що «у глобалізованому світі загрози здоров'ю та безпеці не зникають на кордонах. Країни всього світу обмінюються найкращою практикою та навчаються на досвіді одна одної. Ключове значення має посилення взаємодії з країнами-партнерами ЄС, регіональними й міжнародними організаціями та іншими міжнародними форумами задля підвищення стандартів безпеки та здоров'я на роботі у світовому масштабі»²⁵. Такий підхід ЄС до розв'язання питань нормативно-правового регулювання у сфері охорони праці та безпеки життєдіяльності лише підкреслює актуальність адаптації законодавства України до європейського та міжнародного законодавства з питань охорони праці.

2015 р. створено Державну службу України з питань праці, яка є центральним органом виконавчої влади та реалізує державну політику у сфері охорони праці та безпеки життєдіяльності, здійснює комплексне управління охороною праці, державне регулювання та конт-

роль щодо охорони праці та промислової безпеки²⁶.

Основними нормативними регулятивними актами у сфері охорони праці та безпеки життєдіяльності є нормативно-правові акти з охорони праці (далі — НПАОП). Із 2004 р. в Україні діє Державний реєстр нормативно-правових актів з охорони праці — це банк даних, який ведуть із метою забезпечення єдиного обліку та формування відповідного інформаційного фонду таких актів. Реєстр НПАОП²⁷ містить акти, затверджені центральними органами виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони праці, а також НПА колишнього СРСР із питань охорони праці, що до сьогодні є чинними в Україні (наприклад, галуzeвий стандарт ОСТ 36-100.3.13-85 «Система стандартов безопасности труда. Монтаж технологического оборудования. Общие требования безопасности»²⁸).

НПАОП призначено для регламентування вимог щодо виробничого середовища, устаткування, технологічних процесів, будови та технічного стану машин і механізмів, знарядь праці, засобів індивідуального й колективного захисту, визначення безпечних методів і способів (порядку) ведення робіт. Вони уточнюють, поглиблюють та конкретизують положення законодавчих актів з охорони праці. Станом на сьогодні у Державному реєстрі налічується понад 420 НПАОП²⁹.

24 Рамкова стратегія ЄС ... URL: https://oppb.com.ua/sites/default/files/files/doc/wcms_811859.pdf (дата звернення: 27.10.2022).

25 Там само.

26 Про затвердження Положення про Державну службу України з питань праці : Постанова КМУ від 11.02.2015 р. № 96 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.10.2022).

27 Про затвердження Положення про Державний реєстр нормативно-правових актів з охорони праці : наказ Держнаглядохоронпраці України від 08.06.2004 р. № 151 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0778-04#Text> (дата звернення: 27.10.2022).

28 ОСТ 36-100.3.13-85 ССБТ. Монтаж технологического оборудования. Общие требования безопасности. Москва, 1986. 26 с.

29 Про затвердження Показника нормативно-правових актів з охорони праці : наказ Держпраці України від 06.07.2022 р. № 110. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0110880-22#Text> (дата звернення: 27.10.2022).

Також важливе значення серед регулятивних актів з охорони праці та безпеки життєдіяльності (окрім НПАОП) мають державні (національні) стандарти України (ДСТУ, Технічний регламент), державні будівельні норми (ДБН, ДСТУ Б), санітарні норми і правила (санітарний регламент, ДСанПіН, ДСН, ДСП), акти з пожежної безпеки (НАПБ) та ін.

Ефективність правового регулювання в такій соціально-важливій та економічно-значущій сфері суспільних відносин, як безпека життєдіяльності та охорона праці, передусім залежить від чіткої системи законодавства та нормативно-технічних актів України. Як слушно зазначає П. О. Ізюта, *«правове регулювання охорони праці базується на факті визнання державою обов'язку забезпечити захист працівника як сторони фактично більш слабкої в трудовому правовідношенні з метою збереження його життя, здоров'я й високого рівня працездатності протягом тривалого часу»*³⁰.

Чинна система нормативно-правового регулювання охорони праці та безпеки життєдіяльності в Україні ще далека від досконалості, для неї характерні певні недоліки. Сьогодні до основних проблемних аспектів нормативного регулювання безпеки життєдіяльності належить, *по-перше*, застарілість значної кількості НПАОП, які не враховують вимог та реалій сьогодення, а також сучасних технологій і закордонного досвіду. Про це свідчить значна кількість актів Державного реєстру НПАОП, розроблена та впроваджена ще за часів СРСР, наприклад: НПАОП 0.00-1.06-77 «Правила устройства и безопасной эксплуатации эскалаторов», прийнятий 27.12.1977 р., НПАОП 0.00-1-51-88 «Правила устрой-

ства и безопасной эксплуатации фреоновых холодильных установок», прийнятий 27.02.1988 р. (хоча уже давно відмовилися від застосування фреоновмісних речовин через їх згубний вплив на озоновий шар атмосфери), НПАОП 0.00-1.64-77 «Правила техники безопасности и производственной санитарии в промышленности строительных материалов», прийнятий 21.12.1977 р., НПАОП 0.00-3.06-22 «О выдаче мыла на предприятиях», прийнятий 06.08.1922 р. НКТ РРФСР [Підкреслено мною.— Прим. авт.], якому вже понад 100 років, НПАОП 41.0-1.01-79 «Правила техники безопасности при эксплуатации систем водоснабжения и водоотведения населённых мест», прийнятий 04.10.1977 р.³¹ та ін. Ці НПА містять застарілі вимоги, що ігнорують нові технології, методи та способи виконання робіт, не відповідають сучасному технічному й технологічному оснащенню виробництва.

На жаль, майже всі чинні НПАОП побудовано за принципами або за зразком часів СРСР. Їх зазвичай розробляли, ґрунтуючись на тогочасній ідеологічній основі, першорядно спрямованій на задоволення потреб планової економіки та розрахованій на значні й потужні промислові підприємства, що мали розгалужене виробництво та численну профспілкову організацію. Однак реалії сьогодення потребують іншого, адже застаріла система не здатна адаптуватися до нормативного регулювання в умовах ринкової економіки, появи значної кількості невеликих підприємств малого та середнього бізнесу, де роль профспілок зведена майже нанівець, а служби з охорони праці практично не існує (наприклад, ст. 15 Закону України «Про охорону праці»

30 Ізюта П. О. Знач. твір. С. 17.

31 Про затвердження Показника ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0110880-22#n6> (дата звернення: 27.10.2022).

визначає, що якщо на підприємстві менше ніж 50 працівників, то функції служби охорони праці можуть виконувати спеціалісти в порядку сумісництва, або можна залучати сторонніх на договірних засадах³²).

По-друге, слабка координація між розробленням і набуттям чинності новими або переглянутими нормативними актами, організаційні недоліки систематизації та впорядкування нормативного регулювання.

Перелік НПА у сфері охорони праці та безпеки життєдіяльності переглядають майже щороку, певні акти скасовують, коригують, набувають чинності нові. Трапляється, що нормативний акт скасовують, а йому на заміну новий приходить лише через певний час. Наприклад, 13.12.2016 р. наказом Мінсоцполітики України³³ скасовано НПАОП 0.00-5.18-96 «Типова інструкція з безпечного ведення робіт для кранівників (машиністів) кранів мостового типу (мостових, козлових, напівкозлових)», НПАОП 0.00-5.05-95 «Типова інструкція для осіб, відповідальних за безпечне проведення робіт з переміщенням вантажів кранами», НПАОП 0.00-5.07-94 «Типова інструкція для осіб, відповідальних за утримання вантажопідіймальних кранів у справному стані», НПАОП 0.00-5.20-94 «Типова інструкція для інженерно-технічних працівників, які здійснюють нагляд за утриманням та безпечною експлуатацією вантажопідіймальних кранів», НПАОП 0.00-5.03-95 «Типова інструк-

ція з безпечного ведення робіт для кранівників (машиністів) стрілових самохідних (автомобільних, гусеничних, залізничних, пневмоколісних) кранів», НПАОП 0.00-5.04-95 «Типова інструкція з безпечного ведення робіт для стропальників (зачіплювачів), які обслуговують вантажопідіймальні крани», а 21.05.2017 р. розпорядженням Кабміну України також скасовано НПАОП 0.00-1.01-07 «Правила будови і безпечної експлуатації вантажопідіймальних кранів»³⁴. Ці документи регулювали надзвичайно важливу сферу виробничої діяльності, пов'язану з експлуатацією вантажопідіймальних кранів, визначали технічні вимоги до конструкції та стану машин і механізмів, регламентували порядок безпечного проведення робіт, організацію нагляду та контролю за кранами, а також типові обов'язки окремої категорії посадових осіб із метою недопущення інцидентів та аварій. Із моменту скасування цих НПАОП ціла сфера господарсько-виробничої діяльності залишилася без нормативного регулювання, що негативно позначилося на стані охорони праці під час виконання вантажно-розвантажувальних робіт за допомогою кранів. Така ситуація тривала майже рік, тільки 10.04.2018 р. набув чинності НПАОП 0.00-1.80-18 «Правила охорони праці під час експлуатації вантажопідіймальних кранів, пристроїв і відповідного обладнання», що певною мірою врегулював питання безпечної експлуатації такого обладнання.

32 Про охорону праці ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text> (дата звернення: 17.10.2022).

33 Про визнання такими, що втратили чинність, деяких нормативно-правових актів з охорони праці : наказ Мінсоцполітики України від 27.10.2016 р. № 1231. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1494-16#Text> (дата звернення: 28.10.2022).

34 Про скасування деяких наказів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади : розпорядження КМУ від 10.03.2017 р. № 166-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/166-2017-p#Text> (дата звернення: 28.10.2022).

На нашу думку, доцільним буде, якщо старий НПА втрачатиме чинність лише з моменту набуття чинності новим.

Наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики «Про затвердження національних стандартів України» передбачено надання чинності в Україні «міжнародним стандартам як національним методом “підтвердження” мовою оригіналу з наданням їм відповідного національного позначення з 1 квітня 2009 р.»³⁵. Цей наказ містить, зокрема, ДСТУ EN 749:2008 «Устаткування для спортивних ігор. Ворота гандбольні. Експлуатаційні вимоги та вимоги безпеки, методи випробування» (міжнародний стандарт EN 749:2008 *Playing field equipment — Handball goals — Functional and safety requirements, test methods*) та ДСТУ EN 748:2008 «Устаткування для спортивних ігор. Ворота футбольні. Експлуатаційні вимоги та вимоги безпеки, методи випробування» (міжнародний стандарт EN 748:2004 *Playing field equipment — Football goals — Functional and safety requirements, test methods*). Утім, відсутній аутентичний сертифікований переклад цих нормативних документів українською. Чинний україномовний ДБН В.2.2-13-2003 «Будинки і споруди. Спортивні та фізкультурно-оздоровчі споруди»³⁶ не містить жодних вимог щодо конструкції або порядку встановлення футбольних або гандбольних воріт. Такий підхід ускладнює застосування міжнародних стандартів, тому що

зацікавлені організації вимушені самостійно перекладати документ, а це не виключає неоднозначного трактування окремих положень стандарту.

Такий, так би мовити, половинчастий підхід до прийняття міжнародних нормативних документів негативно впливає на ефективність системи нормативного регулювання в цій важливій сфері правовідносин.

Необхідно також зауважити, що нові нормативні акти, які набувають чинності на заміну скасованим і врегульовують питання безпеки життєдіяльності та охорони праці, мають окремі недоліки, що значно ускладнює їх практичне застосування: інколи в оновлених актах зникають цілі розділи (щодо регламентування окремих технологічних процесів), або ж окремі НПА перетворюються на збірник посилань на інші акти. Трапляються випадки нечітко виписаних норм і вимог, що спричиняє їх неоднозначне або подвійне трактування. НПА з охорони праці має бути змістовним, логічним, регламентувати дійсно важливі норми, а також бути зручним у користуванні.

По-третє, відсутність нормативного регулювання окремих сфер виробничої діяльності, категорій виконавців робіт. Наказом Державного підприємства «Український науково-дослідний центр стандартизації, сертифікації та якості» «Про скасування міждержавних стандартів в Україні, що розроблені до 1992 року»³⁷ визначено перелік

35 Про затвердження національних стандартів України : наказ Держспоживстандарту України від 26.12.2008 р. № 506. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0506609-08#Text> (дата звернення: 27.10.2022).

36 ДБН В.2.2-13-2003 Будинки і споруди. Спортивні та фізкультурно-оздоровчі споруди. Зміна № 1 : затв. наказом Мінрегіонбуду України від 30.12.2009 р. № 704 і від 15.07.2010 р. № 265. [Чинний від 01.10.2010]. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/12/62.2.-DBN-V.2.2-13-2003.-Zmina-N-1.-Budinki-i-sporudi.-S.pdf> (дата звернення: 27.10.2022).

37 Про скасування міждержавних стандартів в Україні, що розроблені до 1992 року : затв. наказом ДП «УкрНДНЦ» від 14.12.2015 р. № 188. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0188774-15#Text> (дата звернення: 27.10.2022).

нормативно-правових актів (зокрема, у сфері охорони праці), які набули чинності за радянських часів і пізніше втратили чинність. До таких актів належать міждержавні системи стандартів безпеки праці: наприклад, ГОСТ 12.1.010-76 «ССБП. Взрывобезопасность. Общие требования», ГОСТ 12.1.004-91 «ССБП. Пожарная безопасность. Общие требования», ГОСТ 12.2.003-91 «ССБП. Оборудование производственное. Общие требования безопасности», ГОСТ 12.2.124-90 «ССБП. Оборудование продовольственное. Общие требования безопасности», ГОСТ 12.3.002-75 «ССБП. Процессы производственные. Общие требования безопасности» та ін.

Хоча про скасування цих актів було відомо заздалегідь, зацікавлені відомства не розробили українських стандартів на їх заміну. Частково технічні вимоги, регламентовані конкретними документами системи стандартів безпеки праці, зазначено в інших нормативних актах. Утім, вони не систематизовані, до того ж прописані фрагментарно. У такому разі для належної організації охорони праці на підприємстві необхідно опрацьовувати значну кількість НПА, розшукуючи потрібні положення.

Окремою проблемою нормативного регулювання є затримка розроблення НПА: із появою нових видів діяльності компетентні відомства (інституції) не встигають розробити й ухвалити новий нормативний акт, унаслідок чого на державному рівні окрема господарсько-виробнича діяльність суб'єктів під-

приємництва може бути ніяк не врегульованою — кожен її учасник на власний розсуд визначає правила поведінки, вимоги до облаштування та конструкції обладнання, порядок виконання (безпечні способи й методи) певних робіт, зважаючи на власне уявлення про безпеку. Проте можливою є зворотна ситуація — суб'єкти правовідносин нічого не роблять, оскільки відсутні правила, яких слід дотримувати. Наприклад, НПАОП 92.7-1.01-06 «Правила будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки»³⁸, який не поширюється на надувні атракціони й не містить технічних вимог до конструкції та облаштування мотузкових містечок і атракціонів типу «тарзанка», тому ця сфера діяльності дотепер залишається без нормативного регулювання.

Загалом НПАОП регулюють правовідносини передусім між роботодавцями та працівниками, визначають їх узагальнені обов'язки і права, інші певні вимоги. Як обумовлено ст. 1 Закону України «Про охорону праці», «*працівник — особа, яка працює на підприємстві, в організації, установі та виконує обов'язки або функції згідно з трудовим договором (контрактом)*»³⁹, таке саме визначення працівника передбачено в усіх НПАОП (наприклад, НПАОП 0.00-7.14-17 «Вимоги безпеки та захисту здоров'я під час використання виробничого обладнання працівниками»⁴⁰ та НПАОП 0.00-4.12-05 «Типове положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони

38 НПАОП 92.7-1.01-06 Правила будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки : затв. наказом МНС України від 01.03.2006 р. № 110. [Чинний від 18.04.2006]. URL: http://sop.zp.ua/norm_npaop_92_7-1_01-06_02_ua.php (дата звернення: 17.10.2022).

39 Про охорону праці ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text> (дата звернення: 17.10.2022).

40 Про затвердження Вимог безпеки та захисту здоров'я під час використання виробничого обладнання працівниками : наказ Мінсоцполітики України від 28.12.2017 р. № 2072. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0097-18#Text> (дата звернення: 27.10.2022).

праці»⁴¹, що оперують категоріями «роботодавець» і «працівник»). Проте останнім часом поширення набуло виконання робіт конкретною особою (яка не є працівником будь-якого підприємства) на об'єкті замовника за договором підряду або за цивільно-правовою угодою. Така особа виконує певні роботи для замовника (на його об'єкті, його інструментами, на його обладнанні), але вона не є працівником у розумінні наведеного вище визначення, унаслідок чого на неї не поширюються вимоги НПАОП. Це стосується також самозайнятих осіб.

Такі прогалини в нормативному регулюванні призводять до того, що часто недобросовісні роботодавці маскують проведення робіт працівниками під договори підряду та цивільно-правові угоди, знімаючи із себе відповідальність за безпечні умови праці й покладаючи ризик настання нещасного випадку на виконавця, що зрештою дає змогу роботодавцеві уникнути відповідальності, обумовленої законом.

По-четверте, на відміну від закордонних систем управління охороною праці (зокрема, країн Європейського Союзу) нормативне регулювання охорони праці в Україні здебільшого є нащадком радянської системи, побудованої на принципі «коригувальних дій» (тобто реагування на випадки, що вже трапилися). Натомість застосування принципу запобіжних дій (профілактики нещасних випадків) дає змогу сконцентрувати зусилля на визначенні небезпечних і шкідливих чинників кожного робочого місця, визначити дійсно важливі заходи з поліпшення системи управління охороною праці й раціо-

нально розподілити фінансові та матеріальні ресурси підприємства.

Із метою вдосконалення нормативного регулювання безпеки життєдіяльності та охорони праці в Україні необхідно:

- під час розроблення Трудового кодексу України (на заміну КЗпП України) якісно опрацювати та переробити норми Закону України «Про охорону праці» та інших НПА в цій сфері й додати їх до Кодексу окремим розділом, а Закон України «Про охорону праці» і положення щодо охорони праці в інших законодавчих актах скасувати;
- посилити координаційну роль Державної служби України з питань праці як центрального органу виконавчої влади з реалізації державної політики у сфері управління охороною праці;
- застарілі нормативно-правові акти з питань охорони праці мають утрачати чинність лише після набуття чинності новими;
- переглянути НПАОП з метою виключити застарілі й такі, що втратили актуальність;
- визначити галузі господарсько-виробничої діяльності, окремі її види, які сьогодні не мають нормативно-технічного регулювання щодо безпеки та охорони праці;
- невідкладно розпочати розроблення нормативно-правових основ із регулювання виконання робіт за договорами підряду та цивільно-правовими угодами;

41 Про затвердження Типового положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці та Переліку робіт з підвищеною небезпекою : наказ Держнаглядохоронпраці України від 26.01.2005 р. № 15 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0231-05#Text> (дата звернення: 27.10.2022).

- під час розроблення нових НПА ширше застосовувати принцип запобіжних дій і модель «план — дія — перевірка — акт»;
- забезпечити автентичний переклад українською мовою міжнародних актів і стандартів у галузі охорони праці;
- створити єдиний державний електронний ресурс НПАОП, забезпечити вільний доступ до нього на безоплатній основі.

Висновки

Сьогодні нормативно-правове регулювання безпеки життєдіяльності та її невід'ємної складової — охорони праці — має функційні недоліки та системні прогалини, що негативно позначається на загальному стані охорони праці та не дає змоги спонукати роботодавців до поліпшення умов праці.

Проаналізувавши згадані недоліки, визначено, що вони мають системний характер, оскільки під час створення НПАОП широко застосовували застарілі положення та методологію (що позначилося на втіленні принципу коригувальних дій), розраховані на підприємства з великою кількістю працівників в умовах планової економіки. Реалії сьогодення вимагають пристосувати правове регулювання до умов ринкової економіки, урахувати інтереси та права всіх суб'єктів охорони праці (роботодавців і працівників) та охопити всі галузі господарсько-виробничої діяльності (зокрема, середнього й малого бізнесу).

Обґрунтовано необхідність удосконалити правове регулювання та запровадити кардинальні зміни у системі управління охороною праці, адаптувати та гармонізувати її з міжнародно-правовими актами.

Окреслено основні напрями вдосконалення законодавства про охорону праці, що сприятиме розв'язанню окремих теоретичних і практичних проблем інституту охорони праці в Україні.

Issues of Legal Regulation in Forensic Expert Researches on Life Safety

Oleh Mieshkov

Current state of legal regulation on occupational and life safety in Ukraine is analyzed. It was found that the system of normative legal acts regulating legal relations in the field of life safety and determine technical requirements in various branches of production, has a rather cumbersome appearance and contains laws, by-laws, and technical regulations. General system gaps in the regulatory and technical regulation of the labor activity of certain categories of employees are outlined. The purpose of the work is to highlight individual issues of regulatory framework and outline ways for their solving with the aim of improving the regulatory framework of relations in the field of occupational health and safety, which will have a positive effect on the procedure of forensic expert research on life safety and increase effectiveness of accident investigations. A separate problem is the obsolescence of some acts. Attention is focused on the need to cancel outdated and adopt new documents defining safety rules in dangerous industries. In general, the system of normative regulation of life safety in Ukraine is not sufficiently adapted to international norms of labor regulation, therefore the need to harmonize Ukrainian legislation with international (in particular, European) labor standards is emphasized. In order to improve the legal regulation of labor protection, it is proposed to change the general approach to the principles of regulation, emphasizing "preventive actions". Research methods: formal-logical, systemic-structural, comparative-legal, as well as the method of systemic analysis.

Keywords: *legislation on occupational and life safety, normative regulation, normative legal acts on occupational safety, accident prevention, improvement of normative acts.*

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізованні даних, рішенні про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автор вніс свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Cherneh, R. T. (2019). *Praktychni problemy u sferi pravovoho zabezpechennia okhorony pratsi v Ukraini* [Practical issues in the field of occupational safety in Ukraine]. *Sotsialne pravo*. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sopr_2019_2_16 [in Ukrainian].
- Hevryk, Ye. O. (2003). *Okhorona pratsi* [Occupational safety] : navch. posib. dlia stud-tiv vyshch. navch. zakl. Kyiv. URL: http://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/2020/Gevrik_2003_280.pdf [in Ukrainian].
- Hryshchuk, M. V. (2012). *Normatyvno-pravove rehuliuвання okhorony pratsi v Ukraini: realii ta perspektyvy* [The legal regulation of labor in Ukraine: reality and prospects]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Pravo»*. № 2 (6). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12hmvrtpt.pdf> [in Ukrainian].
- Izuita, P. O. (2008). *Pravove rehuliuвання okhorony pratsi v umovakh rynkovoï ekonomiky* [Legal regulation of labor protection in a market economy]: dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv [in Ukrainian].
- Shvaher, N. Yu., Zaikina, D. P. (2016). *Analiz system upravlinnia okhoronoïu pratsi zarubizhnykh krain* [Analysis of labor protection management systems of foreign countries]. *Visnyk Kryvorizkoho natsionalnoho universytetu*. Vyp. 41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vktu_2016_41_17 [in Ukrainian].
- Varenyk, O. S. (2018). *Naukova interpretatsiia, sutnist i znachennia lokalnoho pravovoho rehuliuвання okhorony pratsi* [Scientific interpretation of the essence and value of local legal regulation of labor protection]. *Sotsialne pravo*. № 2. URL: <https://soclaw.com.ua/index.php/journal/article/view/77> [in Ukrainian].
- Мешков, О. (2023). Проблеми нормативного регулювання в експертних дослідженнях із безпеки життєдіяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (30). С. 195—209. DOI: 10.32353/khrife.1.2023.11.

Міжнародна науково-практична конференція «Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі»

8—9 грудня 2022 року відбулася VII Міжнародна науково-практична конференція «Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі», яку спільно організували та провели Міністерство внутрішніх справ України, Національна академія внутрішніх справ, Консультативна місія Європейського Союзу в Україні й Національна академія правових наук України.

Присвячену Міжнародному дню боротьби з корупцією конференцію цього разу проведено в надзвичайних умовах: під час російської воєнної агресії, яка стала підґрунтям для поширення корупційних правопорушень, неправомірного заволодіння військовим і приватним майном, розкрадання гуманітарної і благодійної допомоги, а також обмеження прозорості процесів публічних закупівель. Інше актуальне питання — запровадження антикорупційних заходів у процесі відродження України в мирний час. Попри обмеження, спричинені воєнним станом, конференція відбулася як в офлайн, так і в онлайн-режимі.

До участі в заході долучилися представники всіх гілок влади нашої держави (члени профільних комітетів Верховної Ради, Міністерства внутрішніх справ, Генеральної прокуратури, Міністерства юстиції, Національної поліції, Служби безпеки, Державної фіскальної служби, Національного банку, Національного антикорупційного бюро, працівники судів), провідні вчені наукових установ і закладів вищої освіти, а також експерти Консультативної місії ЄС в Україні.

У роботі конференції взяли активну участь: ректор Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор **Володимир Черней**, який звернувся до учасників із вітальною промовою; заступник Міністра внутрішніх справ України **Богдан Драп'ятний**; керівниця операційного департаменту Консультативної місії Європейського Союзу в Україні **Лін Шихан**; Міністр Кабінету Міністрів України, кандидат наук з державного управління **Олег Немчінов**; заступник Міністра юстиції України з питань виконавчої служби, доктор філософії в галузі знань «Право» **Андрій Гайченко**; в. о. президента Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України **Володимир Журавель** та ін.

Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» на цьому заході представили:

директор, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України **Олександр Ключев** із вітальним словом; заступниця директора з наукової ро-

боти, докторка юридичних наук, професорка, заслужена діячка науки і техніки **Елла Сімакова-Єфремян** і провідна наукова співробітниця, докторка філософії в галузі публічного управління та адміністрування **Наталія Мартиненко** з науковою доповіддю щодо актуальних питань проведення судових експертиз у кримінальних провадженнях із розслідування корупційних правопорушень.

Модерував конференцію проректор Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор **Сергій Чернявський**.

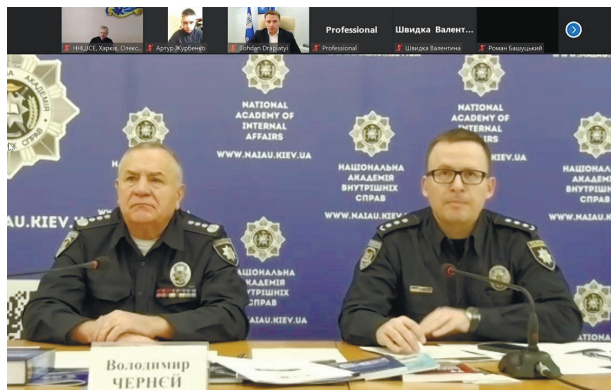
Представники та представниці різних інституцій висвітлили особливості протидії корупції у відповідних галузях. Так, під час першої сесії пленарного засідання учасники конференції ознайомились із доповіддю щодо діалектичного підходу до соціального та юридичного аналізу корупції (професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, член-кореспондент НАПН України **Михайло Костицький**).

Одразу дві доповіді із подальшими дискусіями учасники присвятили аналізу положень Кримінального кодексу України: «Чи може кримінальне правопорушення, передбачене ст. 201-2 КК України, належати до корупційних?» (заступник керівника відділу управління організаційно-методологічного забезпечення досудових розслідувань Головного слідчого управління Державного бюро розслідувань, доктор юридичних наук, професор **Андрій Савченко**) і «Визначення корупційних злочинів у КК України мають бути максимально точними» (професор кафедри кримінального та кримінального процесуального права Національного університету «Києво-Могилянська академія», доктор юридичних наук, професор **Микола Хавронюк**).

Професор кафедри кримінально-правової політики та кримінального права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, професор **Олександр Дудоров** порушив проблеми відбиття «фонові корупції» в проєкті Кримінального кодексу України.

У тему підвищення якості законодавчої діяльності в Україні заглибився головний науковий спеціаліст Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені В. В. Сташиса, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України **Богдан Головкін** у виступі «Корупційні ризики у сфері державного контролю за безпекою дорожнього руху».

Професор кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, голова Координаційного бюро з проблем кримінології НАПрН України, голова Київського міського осередку ГО «Всеукраїнська

асоціація кримінального права» **Василь Шакун** також приділив увагу проблемам нормотворення у сфері запобігання корупції із доповіддю «Антикорупційне правотворення: історія та результативність».

Завершив перше пленарне засідання виступом на тему «Деякі питання реалізації антикорупційної політики в системі МВС протягом 2020–2022 років» заступник начальника Управління запобігання корупції МВС України — начальник відділу управління корупційними ризиками та методичного забезпечення **Сергій Яременко**.

Другу сесію першого дня заходу відкрив заступник начальника Головного сервісного центру МВС України **Володимир Баранець** із науковою працею «Антикорупційна політика у сфері надання адміністративних послуг у системі сервісних центрів МВС». Інші учасники ознайомили слухачів із доповідями щодо функціонування органів відповідних гілок влади у сфері протидії корупції під час війни: «Роль і місце Бюро економічної безпеки України в захисті економіки держави від загроз та корупційних виявів» (керівник відділу запобігання та виявлення корупції Бюро економічної безпеки України **Андрій Грама**), «Окремі аспекти діяльності уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції в умовах воєнного стану в Україні» (заступник директора Державного науково-дослідного інституту МВС України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент **Ігор Опришко**), «Корупційні ризики в роботі працівників системи Державної кримінально-виконавчої служби: виклики сьогодення» (перший заступник начальника Департаменту з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України **Віктор Кошинець**) і «Судовий розгляд корупційних справ: виклики воєнного стану» (суддя Вищого антикорупційного суду **Тетяна Гавриленко**).

Під час роботи цієї секції також розглянули практичні аспекти поведінки з об'єктами кримінальних корупційних правопорушень: «Проблемні питання визнання активів необґрунтованими та стягнення їх у дохід держави» (суддя Вищого антикорупційного суду, кандидатка юридичних наук **Віра Михайленко**) і «Запобігання легалізації корупційних доходів з використанням грального бізнесу» (провідна наукова співробітниця відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ, кандидатка юридичних наук, доцентка **Зоряна Топорецька**). Старший детектив — заступник керівника відділу детективів Національного антикорупційного бюро України **Віктор Катеринюк** ознайо-

мив учасників із актуальною від часів запровадження інституту викривачів темою «Конфіденційне співробітництво як основний превентивний антикорупційний захід в умовах воєнного стану та післявоєнного періоду».

Окрім названих вище тем, учасники конференції обговорили нагальні проблеми й обмінялися науковими надбаннями та практичними напрацюваннями.

Доповіді спікерів викликали жваву дискусію, оскільки більшість порушених тем мають важливе значення для сфери експертного забезпечення правосуддя, адже ефективність судової експертизи прямо залежить від прозорості й незалежності органів влади, які розслідують корупційні кримінальні правопорушення. Добросчесне виконання своїх обов'язків представниками всіх гілок влади є дороговказом на шляху до становлення верховенства права та розвитку громадянського суспільства.

Організатори конференції досягли поставленої мети: визначили шляхи розв'язання актуальних проблем реалізації державної антикорупційної політики під час стримування воєнної агресії та повоєнного відродження України.

Державна антикорупційна політика потребує систематизації й має охоплювати різні сфери суспільства: політику, бізнес, освіту, науку та ін. Залучення урядовців, депутатів, керівників відомств і всіх зацікавлених сторін є важливим кроком у формуванні механізмів, які сприятимуть запобіганню корупційних дій, виявленню й покаранню корупціонерів.

Інформацію підготувала наукова співробітниця ННЦ

«ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Юлія Шпак

Вимоги до статті

Вимоги до змісту

Відповідно до тематики збірника, на сторінках наукового фахового видання оприлюднюються матеріали щодо висвітлення сучасних проблем криміналістики, актуальних питань проведення різних видів судових експертиз і застосування спеціальних знань у судочинстві.

До друку приймають власне **наукові статті** (у яких автор висвітлює основні результати роботи); **науково-методичні статті** (у яких автор аналізує методи, процеси, інструментарій, завдяки яким можна досягти певного наукового результату); **науково-теоретичні статті** (у яких автор презентує результати теоретичних шляхів розв'язання проблеми); **науково-практичні статті** (у яких автор висвітлює власний практичний досвід і проведені наукові експерименти); **оглядові наукові статті** (присвячені оцінюванню, підсумкам, узагальненню, аналізу оприлюдненої раніше інформації). Редакційна колегія зацікавлена і в проблемних статтях, наукових ідеях або стислих повідомленнях — результатах експерименту, здобутого власного досвіду тощо. Науковий стиль викладення матеріалу усталений — точність, логічність, лаконічність, зрозумілість, зв'язність, цілісність, завершеність і високий науковий рівень.

Структурні елементи статті:

- назва статті;
- анотація із зазначенням ключових слів (не менше ніж 1800 знаків, окремо мовою статті й англійською). Анотація має містити: окреслення наукової проблеми, мету й методи, основні результати дослідження, висновки, ключові слова (7–10 слів, мають відповідати змісту статті та тематиці публікації). Назви структурних частин анотації (крім мети) не зазначають;
- постановка наукової проблеми, її зв'язок із науково-практичними інтересами (слід розкрити сутність і стан наукової проблеми, теоретичне та практичне значення дослідження, зв'язок із науково-практичним завданням, обґрунтувати актуальність дослідження);
- мета статті (слід сформулювати основну тезу публікації, яка відрізняється від розглянутих раніше досліджень з обраної тематики відповідно до окреслених проблем та аналізу сучасних досліджень);
- використані методи дослідження (зазначають окремо, якщо містять новизну і є важливими, зважаючи на предмет статті);
- аналіз основних досліджень і публікацій з тематики статті, окреслення проблемного поля дослідження з обов'язковим посиланням на авторів та їхні праці;
- викладення основного матеріалу дослідження зі здобутими результатами (розкрити важливі теоретичні положення та результати дослідження, проаналізувати наукові факти, ідеї, думки, закономірності, концепції, а також тенденції подальшого розвитку теми, акцентуючи увагу на особистому внеску автора (-ів) дослідження);
- висновки (основні результати дослідження в чіткій, послідовній, логічно викладеній формі згідно з поставленою метою);
- *References* (перелік джерел посилання, транслітерований за романською абеткою; див. на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: <http://nbuv.gov.ua/node/929>);
- резюме англійською із зазначенням прізвища (прізвищ) автора (співаторів), назви статті та ключових слів.

Вимоги до обсягу

Загальний обсяг наукової статті (відомості про автора, назва статті, анотація, ключові слова, текст статті, бібліографічні посилання, англійське резюме) має складати не менше ніж 36 000 знаків.

Вимоги до оформлення

Статтю подають до друку українською або англійською мовою.

Текст статті повинен бути надрукований у текстовому редакторі *Microsoft Word*; орієнтація сторінок: книжкова. Текст не має містити переносів і макросів.

У статті інформацію необхідно подавати в такій послідовності.

Інформація про автора (співавторів) публікації: ім'я та прізвище, науковий ступінь, учене звання, місце роботи, населений

пункт, країна, *ORCID* або *Researcher ID*, адреса службової електронної пошти. В одній публікації дозволено не більше ніж три співавтори. Якщо статтю підготовлено колективом авторів, то слід зазначити участь кожного з них за методикою *CRedit* (*Contributor Roles Taxonomy*, докладніше: <https://credit.niso.org/>).

Назву статті необхідно подавати без скорочень та абревіатур.

Якщо дослідження виконано у межах міжнародних проектів (грантів), то про це потрібно повідомити.

Аналізуючи основні дослідження з проблематики статті, обов'язково слід розглянути стан питання в закордонних і вітчизняних джерелах (не менше ніж 20 публікацій, до того ж більшість має бути представлена міжнародними індексованими виданнями). Посилання на власні роботи автора (співаторів) статті дозволено, тільки якщо вони не перевищують 10 % від усіх посилань.

Текст статті викладають, дотримуючи вимог до загальних правил цитування й посилання на використані джерела. Кожну цитату обов'язково супроводжують посиланням на джерело, бібліографічний опис якого слід оформити залежно від його виду (первинне чи вторинне джерело) згідно з Національним стандартом України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» (зі змінами 2017 р.).

У тексті статті необхідно використовувати підрядкові або позатекстові бібліографічні посилання, що передбачають окреме посилання на кожне джерело. Слід застосовувати наскрізне нумерування посилань у межах усієї статті (арабськими цифрами).

У статті можна подавати ілюстрації (таблиці, діаграми, графіки, схеми, формули). Ілюстрації слід оформлювати окремими файлами та подавати у форматі, що дає змогу здійснити форматування (для виконання перекладу). Формули потрібно виконувати з використанням редактора *Math Type*, не застосовуючи кирилических символів.

Вимоги до подання

Автору (співавторам) необхідно надати про себе довідку (назва файлу має містити прізвище (прізвища) автора (співаторів) і дату надсилання до редакції з позначкою «довідка»), де слід зазначити: назву статті; прізвище, ім'я, по батькові автора (співаторів) українською та англійською; науковий ступінь; учене звання; посаду; місце роботи; населений пункт, країну; *ORCID* або *Researcher ID* (за наявності); адреси службової та особистої електронної пошти; поштову адресу (для листування); контактний номер телефону.

Надіславши наукову статтю до збірника «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», автор (співавтори) цілком та беззаперечно погоджується (погоджуються) з умовами Ліцензійного договору на використання твору.

Кожну подану для видання друком у збірнику статтю піддають незалежному подвійному сліпому рецензуванню.

Авторські права та ліцензування

Автор (співавтори) несе (несуть) відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому (їм) особисто та якість перекладу цитат з іншомовних джерел.

Матеріали, надані з порушенням зазначених вимог, не оприлюднюються.

Редакційна колегія має право рецензувати (подвійне сліпе рецензування), редагувати, скорочувати та відхиляти статті.

Ліцензійні умови: автори зберігають авторське право, а також надають право редакційній колегії збірника видавати друком надані оригінальні наукові статті та заявляють, що результати їх експериментальних і теоретичних досліджень, викладених у наданій статті, не перебувають на розгляді для оприлюднення в інших виданнях. Усі матеріали поширюються на умовах ліцензії *Creative Commons Attribution License International CC-BY*, що дає змогу іншим поширювати роботу з визнанням авторства цієї роботи та першої публікації у цьому збірнику.

Наукове видання

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ І КРИМІНАЛІСТИКИ

Збірник наукових праць

Випуск 1 (30)

Відповідальний за випуск *А. О. Полянський*

Редакторка *Т. В. Кіпушева*

Верстальник *І. В. Луцук*

Дизайн обкладинки *А. С. Тяпкін*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 23467-13307ПР від 06.08.2018

Підписано до друку 26.03.2023

Формат 70×100/16. Папір офсетний. Гарнітура Source Serif Variable.

Друк офсет. Ум. друк. арк. 15,44. Наклад 100 прим.

Національний науковий центр

«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,

вул. Золочівська, 8-А, м. Харків, 61177, Україна

Тел. +38 (057) 372-12-20

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК №7420 від 09.08.2021

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,

вул. Чернишевська, 80-А, м. Харків, 61002, Україна

Тел./факс: +38 (057) 716-45-53

Сайт: <https://pravo-izdat.com.ua>

E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua

E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011

Виготовлено у друкарні ТОВ «Промарт»

вул. Весніна, 12, м. Харків, 61023, Україна

Тел. +38 (057) 717-28-80

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 5748 від 06.11.2017